مێژووی دێرینی کوردستان

کتێبی یەکەم

فاضل قەرەداغی

١٤٢٥ی کۆچی-٢٠٠٤ی زاینی

ئەم کتێبەو هەموو ئەو ماندووبوونەی ئەم کتێبەی هێنایە بەرهەم
پێشکەش بە

قوتابییانی مێژوو لە زانکۆکانی کوردستان
بە ئومێدی نەوەیەک بەدوای ڕاستییەکاندا بگەڕێت

زانستپەروەر
و
دوور لە دەمارگیری

ناوەرۆک

پێشەکی
چەند تێبینییەك لەبارەی نووسینی مێخییەوە
کورتکراوەی سەرچاوەکان
کورتەیەك لەبارەی سەردەمە مێژووییەکانی ولاتی دووڕوبارەوە

یەکەم – نووسینەکان

وردە فیرعەونەکانی کوردستانی کۆن ....
خامازی .. لە دەوڵەتێکی گەورەوە بۆ گوندێکی بچووك ......
ئورکێش ....
وێنەی جەنگاوەرێك..نەخشەکەی هۆرێن– شێخان ......
پادشا گوتییەکان و نووسراوەکانیان ....
کەرکووكو پادشایەکی کۆنی ....
لوبدی..مێژوویەکی نەناسراو ....
لەشکرکەشییەك لە دەشتی (کەرکووك) و (هەولێر) ....

دووەم– وەرگێڕانەکان

لەوحەکەی سامەڕڕا / *لە فەڕەنسییەوە* ....
سیمورروم و زابان / *لە ئەڵمانییەوە* ....
نامەیەکی سەردەمی ئەکەد (لەبارەی گوتییەکانەوە) *لە ئینگلیزییەوە* ....
ئاربائیلو..ئوربیلوم..هەولێر / *لە ئەڵمانییەوە* ....
شیکشاببوم ..شارێکی سەرسامکەر / *لە ئینگلیزییەوە* ......

بسم الله الرحمن الرحیم

پێشەکی

ئەم کتێبە کۆی چەند بابەتێکە کە لە (١٩٨٦)ـەوە تا (٢٠٠٣) بڵاوکرابوونەوە. هەندێك لەوانە لەنێوان ١٩٨٤-١٩٨٩ نووسرابوونەوەو هەندێکی تر لەچەند ساڵێك دواتر.

بەشێك لەوانەی ١٩٨٤ تا ١٩٨٩ ئیشم بۆ کردبوون لە گۆڤارەکانی (کاروان)و (رۆشنبیریی نوێ)و ڕۆژنامەی (هاوکاری) بڵاوکرانەوە. ئەمانە لەگەڵ بابەتی دیکەم لە دوو توێی کتێبێکی دوو بەشیدا کۆکردەوە بەنیازی لەچاپدانیان بەڵام ئەو کاتە ئەوەم بۆ نەکرا. پاش نزیکەی دە ساڵ (١٩٩٧ بەدواوە) نووسینە بڵاونەکراوەکانم بۆ گۆڤاری (ڕامان) نارد (هەروەها بابەتی نوێتریشم نارد کە هەموویان وەرگێڕان بوون)و دواتر بابەتی دیکەم لە گۆڤاری هەزارمێرد بۆ بڵاوکرایەوە.

ئەم بەشەش کە ناومناوە((کتێبی یەکەم)) کۆکراوەی ژمارەیەك لەو بابەتانەیە، ئەوانی تریش پشت بەخودا ((کتێبی دووەم)) دیانگرێتەخۆ.جگە لەمانەش کەمێك نووسین دەمێنن، یەکێکیان ڕەخنەیە لەکتێبێك کە بۆ دەرفەتێکی ترو لەگەڵ ڕەخنەی تر هەڵمگرتووە، دوو نووسینی تریش کە کەم تا زۆر لەگەڵ بابەتەکانی تر تێهەڵکێش کراون و پێویست ناکات جارێکی تر بەجیا بڵاوببنەوە.

بەم جۆرە ئەم کتێبە کۆکراوەی دوو جۆر بابەتە: نووسین و وەرگێڕان. بەڵام ئیشی ئێستام تەنها کۆکردنەوە نییە چونکە زۆر لەوانە گۆڕانکاری بەسەر زانیارییەکانیاندا هاتووە: نەختێك لێکەم کردن و بڕێکی زۆری زیادکردن[1]. جگە لەوەش بەسەر یەك بەیەکی زانیارییەکان و پەراوێزەکاندا چوومەتەوە، سێ یان چوار پەراوێز نەبێت و گەڕامەوە بۆ هەموو سەرچاوەکان نەوەکو خۆم هەڵەم کردبێت یان ئەو گۆڤارانەی ئەم بابەتانەیان بۆ بڵاوکردبوومەوە هەڵەی چاپیان کردبێت، لەلایەکی ترەوە وەرگێڕاوەکان کەمترین بەشی پێداچوونەوەیان بەرکەوتووە[2].پاش نزیکەی هەشت مانگیش لە ئیشی بەردەوام لە پێداچوونەوەو زیادکردنی زانیاری هێشتا بەپێویستم زانی دوو وشەی واتاداری ((چاپی یەکەم)) لەم کتێبە بنێم.

نووسینی ((چاپی یەکەم))یش لەسەر هەر بەرهەمێك نیشانەی یان ئەندازەیەك باوەڕکردنە بەخۆ یان هەمان ئەندازەی فیزکردن و خۆ بەشت زانینە. بەڵام مەبەستێکی تەواو پێچەوانەی ئەوە لەپشت نووسینی ئەم دوو وشەیە لەم کتێبەدا هەیە. مەبەستی من ئیعترافە بە کەموکورتیی مرۆڤ کە چەند هەوڵ بدات و چەند خۆی ماندوو بکات هێشتا بەرهەمەکەی پێویستی بەوەیە جار لەدوای جار پێیدا بچێتەوەو بە چاپی دوایەمینی نەزانێت.

ئەمە کتێبێکە هەوڵم داوە بەوردی بینووسم و چی سەرچاوە هەیە ئەگەر سوودەکەیان تاکە وشەیەکیش بێت بەکاریان بهێنم، سەرچاوەکانیش تایبەتمەندن بەو جۆرە باسانەو بە سێ زمانی ئەورووپین، بەڵام هێشتا بەنوسخەی دوایەمینی نازانم. ئینجا چۆن لام سەیر نابێت کەسانێك شت لەسەر مێژووی کۆن دەنووسن کە بەشی هەرە زۆریان وڕێنەن و هێشتا قەناعەتێکی پتەویشیان بەو وڕێنەیە هەیە کە دەینووسن؟ زۆربەی ئەمانە بێ هیچ توێشوویەکی زانستی دەستیان داوەتە ئەو کارە. دەڵێم "هیچ" و مەبەستم لە واتای تەواو و ڕاستەقینەی وشەکەیە.

کۆتایی ساڵی ١٩٩٨یش بوو کە لەپێشەکیی کتێبی ((مێژووی گەلی لوللو))مدا نووسیبووم کەوا هەرچەندە بەشێك لەو سەرچاوانەی لەو کتێبەدا بەکارهاتوون دەگەڕێنەوە بۆ زیاد لەسەدەیەك لەمەوبەر کەچی ئەوانەی شت لەبارەی مێژووی کۆنی کوردستانەوە دەنووسن و ئەو جۆرە سەرچاوانە بەکاردەهێنن ناگەنە پەنجەی یەك دەست. دیارە ئەوکاتە زۆر گەشبین بووم چونکە

---

[1] چونکە بابەتەکانیش بەجیا بڵاوببوونەوە پێویستی کردبوو بۆ هەر یەکیان ڕوونکردنەوەو زانیاری دووبارە بکەمەوە، لەم کۆکراوەیەشدا ژمارەیەك لەو زانیارییانە دووبارەبووانەم هێشتەوەو ژمارەیەکی ترم لابردو لە یەك بابەتدا نووسیمن.

[2] هەڵەی چاپی (کاروان)و (ڕۆشنبیریی نوێ)و (هاوکاری) کەمن چونکە تایپێستەکان عەرەب بوون بۆیە زۆر بایەخم بە دەستوخەتەکە دەدا، هەمان شتیش بۆ ئەوانەی (هەزارمێرد) چونکە خۆم هەڵەچنیی بابەتەکانی خۆم دەکرد لەکاتێکدا ئەوانەی (ڕامان) هەڵەیان زۆر بوو ئەویش چونکە کەسانی تر هەڵەچنییان دەکرد ئەمەش جگە لەوەی گوێم نەدەدایە دەستوخەتەکە.

ئەگەر مەرجی بەکارهێنانی ئەو سەرچاوانە دابنێین ئەوکاتە زیادەڕەویمان کردووە بەوەی ژمارەی پەنجەکانی ئەو دەستەمان بەپێنج زانیوە.

باسی وڕێنەنامەکان و سوود وەرگرتنی نووسەران لەو نەخوێندەوارییەی لە زۆر بواردا بۆتە مۆرکی ڕەسەنی کۆمەڵگەکەمان پرۆژەی بەرهەمێکی دیکەمە کە زووتر بەڵێنم دابوو بە خوێنەر بیخەمە بەردەستی.

بەڵام بەم نەهامەتییەی نووسەرانی نەشارەزاوە خودا خراپتری داوە! مەبەسەت هەندێك لەوانەی بڕوانامەی ((باڵا))یان هەیەو شتێك لەو نووسەرە نەشارەزایانە باشترن بەڵام کارەکەیان خراپترە چونکە ئەو بڕوانامەیەی هەیانە بۆتە قەڵغانێك بۆ بەرهەمەکانیان. ئێستاش پرۆژەیەکی نووسینی خۆم بریتییە لە دواترین بەرهەمی یەکێك لەمانەو کە بەشی هەرە زۆری لەبارەی مێژووی کۆنی کوردستانەوەیەو لاپەڕەی زۆری کتێبەکەیم بە ڕەخنە ڕەش کردۆتەوە. کارەساتەکانی نووسین لەناوماندا زۆرن، مێژووی کۆنی کوردستانیش ڕەنگە گەورترین بەشی وەرگرتبێت.

بەپێویستیشی دەزانم بڵێم کە بەتەواوی لە هەر هەڵەیەکی چاپ بەرپرسم چونکە هەموو کاری نەخشەسازیی ئەم کتێبەو کەمێك تایپ خۆم کردوومن و ئەمە وەکو نووسینەکانی ناو گۆڤارەکان نییە (بەتایبەتی گۆڤاری ڕامان) کە هەرچەندە کارمەندان خۆیان پێوە خەریك کردبوو بەڵام هێشتا هەڵەی چاپ هەر ڕوویان دەدا بە تایبەتی لە بابەتە یەکەمەکانم لە (ڕامان)دا، لەبەر ئەوە دیسان دەڵێم هەرچی هەڵەی چاپی ئەم کتێبە هەیە گوناهی کەسی تێدا نییە غەیری خۆم و چاوەڕێم جار لەدوای جار هەڵەی تێدا بدۆزمەوە، ئەمەش کێشەی هەموومانە.

لەکۆتاییشدا کات و شوێنی شیاوی خۆیەتی سوپاسی کاك کۆزاد بکەم (کە لە بەغدا ماجستێری لە شوێنەوار هێنابوو و ئێستا لە هۆڵەندادا دەخوێنێت) کە بابەتی لەهەندەرانەوە بۆ خۆم و برادەرانی مۆزەخانەی سلێمانی ناردبوو و لەوانە تەنها ئەمانە دەژمێرم: کاك کۆزاد بابەتەکەی (ئورکیش)ی گۆڤاری (ڕامان)ی خوێندبووەوە کە تێیدا وتبووم بابەتەکەی تورۆ-دانجان: (لەوحەکەی سامەڕڕا)م دەستنەکەوتبوو و زانیارییەکانم لە سەرچاوەی ترەوە وەرگرتبوو، ئەویش ئەو بابەتەی بە تایبەتی بۆ ناردم و منیش لە (هەزارمێرد)دا وەرمگێڕاو لەم کتێبەدا هەیە. هەروەها دوو بابەتی: (سیموروم و زابان)و (شیکشاببوم) کە دیسان وەرگێڕانی هەردووکیان لەم کتێبەی بەردەستاندا هەیە. بەشی (گوتیوم)یش لە یەکێك لە بەرگەکانی کتێبەکەی(فراین)یش سوودێکی بێئەندازەی هەبوو، بەهەمان شێوەش بەشی (سیمورروم)ی بەرگێکی تری هەمان کتێب، ئەمەش جگە لە بابەتی تر کە کەم تا زۆر سوودم لێوەرگرتوون.

بەپاڵ ئەمانەش و لەڕێگەی ئینتەرنێتەوە ژمارەیەك سەرچاوەی بەسوودم دەستکەوت بەتایبەتی ئەوانەی پەیوەندییان بە (ئورکێش)ەوە هەیە، هەروەها ئەرشیفی تەواوی (شمشارە)...

ئێستاش ئەم کتێبە دەخەمە بەردەستی خوێنەر بە ئومێدی ئەوەی شتێك لەبارەی ئەو مێژووە کۆنەوە بزانێت، ئەم کارەش بە شوێنکەوتنی ڕێبازێکی لێکۆڵینەوەی زانستیو دوورکەوتنەوە لە وتنی شت لە خۆوە یان شوێنکەوتنی هەواو ئارەزوو کراوە. داواکارشم لە هەر کەسێك ئەم کتێبە بۆ نووسینی خۆی بەکاربهێنێت بەهەمان گیانەوە مامەڵەی لەگەڵدا بکات: سەرەتا زانیارییەکان بە هەڵە نەقڵ نەکات وەك چۆن تێبینیم کردووە لە نووسینی هەندێك کەس کە زانیارییەکانی نووسینی دیکەی خۆمیان باش نەخوێندۆتەوەو بەهەڵە شتیان لێ نەقڵ کردووە، پاشان ئەو زانیارییانە بۆ خۆهەڵکێشانی نەتەوەیی بەکار نەهێنن. لێکۆڵینەوەی زانستیمان پێویستە نەك نەتەوەپەرستییەکی بەتاڵ.

چەند تێبینییەك لەبارەی نووسینی مێخییەوە

ئەم تێبینییانە تەنها ئەوانەن پەیوەندییان بە هەندێك زانیارییەوە هەیە کە لەم کتێبەدا دووبارە دەبنەوە.

١- زاراوەی (هێماگۆڕین)مان داڕشتووە بۆ نووسینەوەی دەنگەکان بە ئەلفوبێی جیاواز. واتە کاتێك دەقێك بە مێخی (مسماری) نووسراوەو کەسێك هەمان دەق و بەهەمان ئەو دەنگانە بە ئەلفوبێی لاتینی یان هەر ئەلفوبێیەکی تر دەنووسێتەوە کاری (هێماگۆڕێن)ی کردووە. ئەمەش بە transliteration یان transcription ناسراوە. نەشموت (پیتگۆڕین) چونکە وشەی (هێما) واتایەکی گشتیی هەیەو نووسینی مێخیو هاوچەشنەکانی (پیت)یان نییە بەڵکو بڕگە.

٢- زۆر جار دەقە مێخییەکان ڕەچاوی جیاکرنەوەی ڤاوڵی کورت و درێژ لە ناوەکاندا دەکەن، وەکو (ئە) و (ئا) و (ئا)ی درێژ. بۆ یەکەمیان لەکاتی هێماگۆڕین بۆ لاتینی هێمای a ی بۆ دەنووسرێت ، بۆ دەنگی درێژیش دوو هێمای ā و â ئەویش بەپێی ئەو بزوێنەی لەدوای a دا دێت. هەمان جیاکردنەوەش هەیە بۆ دەنگی (ێ): واتە e, ē, ê و دەنگی (و) u, û, ū . بەپێی تواناش ڕەچاوی ئەمەم لە نووسینی ناوەکان بە لاتینی کردووە، بەڵام نەمتوانیوە لە نووسینەوەیان بە کوردی بە درێژیی بزوێنەکان پابەند بم بۆیە کەم جار نەبێت بۆ هەموو ڤاوڵەکان ئەمەم نووسیوە: (ا) بۆ a و â و ā ، واتە جیام نەکردۆتەوە نێوان (ـە)و (ا)، هەروەها بۆ (ێ) بە هەموو جۆرەکانییەوە ، زۆربەی کاتیش (و) بۆ u .

٣- لە هێماگۆڕیندا هێمای وەك á , à, è, é ... تاد هەن کە لە بڕگەکانی نووسینە مێخییەکاندا وەك mà, má, mé, mè .. تاد دەبینرێن. ئەمانە شێوازی دەنگەکە نیشان نادەن بەڵکو ژمارەی هێما مێخییەکەن. بۆ نموونە هێمای ma هەیە کە ژمارە یەکی بڕگەی (ما)یەو هێمای سەرەکییە، هێمای má ش هێمای ژمارە دووی (ما)یە، هێمای mà ش ژمارە سێیە، لە چواریش بەدواوە ژمارەیان بۆ دادەنرێت، واتە : ma_4 و ma_5 ....

بەپێچەوانەشەوە هێمای زۆر هەن کە زیاتر لە یەك خوێندنەوەیان هەیە وەکو ئەو هێمایەی بە (با)و (پا).. دەخوێنرێتەوە، یان هێمایەکی تر کە مێ me یە هەروەها (می)ی ژمارە سێیە mì و (شیب)و (شیپ)و (سیب)...تاد. ئیتر ئەم خوێندنەوانە یان لە یەك سەردەمدا هەبوون و یان هەر خوێندنەوەیەك لە سەردەمێکدا هەبووە.

ئەمە، واتە فرەبەهای فۆنەتیکی بۆ هەر هێمایەك و ئەوەی پێشوو واتە فرەهێمایی بۆ یەك دەنگ لەڕادەبەدەر لە نووسینی مێخیدا زۆرە بەڵام هێشتا بەهاو وهێمای تاك هەر هەن واتە یەك هێما بە یەك شێوە بخوێنرێتەوە.

٤- لە نووسینی مێخیدا دەنگەکانی ح،چ، ڤ، ۆ،... نین بەڵام هەندێك وشە بەهۆی شێوازی نووسینی تری غەیری مێخی دەنگی لەم جۆرەیان بۆ دانراوە وەکو ناوی خوداوەندی خورری تێششوپ کە ئێستا هەیە بە تێششۆب دەیخوێنێتەوە یان دەنگی "ڤ" لە ژمارەیەك وشەی خورری. پێویستیشە بەو ڕێنووسە پابەند بین هەرچەندە ڕەنگە ئەو ئەگەرە بۆ زمانی گەلێکی دیاریکراو ڕاست نەبێت. بۆ نموونە ناوی شوێنێکی وڵاتی (لوللو) لە نووسینێکی ئاشوریدا هاتووە، با بڵێین چیای ئازیرو Aziru (ئەزمڕی ئێستا)؛ ئایا ئە گەلە چۆنی وتووە: ئازیرۆ، ئازیڕۆ، ئەزیرو یان هەر (ئازیرو) یان هەر شتێکی تر بووە؟ ئێمە ناتوانین ئەو حوکمە بدەین بۆیە پێویستە ناوەکە وەکو خۆی بنووسینەوە.

نموونەیەکی تر ناوی گەلەکە خۆی کە ڕەنگە لە ئەسڵدا (لۆلۆ) بێت بەڵام هەڵەیە لەخۆمانەوە بنووسین (لۆلۆ) چونکە جگە لەوەی ئەمە بۆچوونێکە بەڵگەی لەپشتەوە نییە، ئەم دەستکاریکردنە لەڕووی زانستییەوە هەڵەیە بەوەی کە پێویستە شێوازی نووسینی ناوەکە بپارێزرێت. ئیتر لە کاری ئەوانەی خۆمان هەر مەپرسە، ئەوانە بە ئارەزووی خۆیان دەنگەکانی (ۆ)و (ڕ)و (ڵ).. دادەنێن و دەبینی بۆ گوتیوم دەنووسن گۆتیۆم و سیمۆڕۆم لەجیاتی سیموررum!

کاری هەندێك پسپۆڕیش بە هەڵە دەزانم کە ناوەکە لە وەرگێڕانی دەقەکاندا دەستکاری دەکەن. بۆ نموونە کاتێك ناوی (گوتیوم) لەدەقێکی دیاریکراودا بەشێوەی (گوتوم) دێت بەڵام بکرێتە (گوتیوم). ڕاستە شێوازی (گوتیوم) لە دەقی تردا هاتووەو شێوە بەربڵاوەکەیە بەڵام کاتێك مەسەلە وەرگێڕانی دەق بێت پێم ڕاست نییە شێوەی نووسینی ناوەکە دەستکاری بکرێت.

هەندێ ناویش بەشێوەی باویان دەنووسرێنەوە وەك زۆر لەناوی پادشا ئاشورییەکان کەناویان لەسەرچاوە عیبرییەکانەوە وەرگیراون و شوێنەوارناسان ئەوشێوازانە بەکاردەهێنن. بۆ نموونە ناوی تیگلاتپلاسەر ئەوشێوەیەیە کە لەسەرچاوە عیبرییەکاندا هاتووە لەکاتێکدا ناوەکە لەسەرچاوە ئاشورییەکاندا(توکولتی ئاپیل ئێشاررا)یە. لەم کتێبەشدا شێوە باوەکانم بەکارهێناوە.

٥-پیتی (کاپیتاڵ)ی هێماگۆڕین بۆ لاتینی ئەوە نیشان دەدات کە وشەکە یان ناوەکە بە سومەری وا دەخوێنرێتەوە، بۆ نموونە هێمای وشەی ژمارەی (بیست) کە بە سومەری دەنووسرێت NIŠ و بە ئەکەدی eširā[1] . شێوازی یەکەم، واتە نووسین بە کاپیتاڵ، بۆ وشەیەکی ناو دەقێکی غەیری سومەری بەکاردێت کە ئەگەر وا بخوێنرێتەوە سومەرییە بەڵام بەپێی زمانی ئەو دەقە بە شێوەیەکی تر دەخوێنرێتەوە. ئەمە یەکجار زۆرە لە نووسینی مێخیدا ، نموونە لەسەر ئەمە وشەی (زیو) کە بە سومەری KÙ-BABBAR دەنووسرێت و دەخوێنرێتەوەو هەمان دوو هێماکە بە ئەکەدی بە kaspum دەخوێنرێنەوە[2].

---

[1] شێوەیەکی تری جیاکردنەوەی سومەری لە ئەکەدی ئەوەیە یەکەمیان بە پیتی (سمۆڵ)ی ڕێك دەنووسرێت و ئەوەی تر بە سمۆڵی لار.

[2] تێبینیی ئەوە بکە کە یەکەم پیتی ناوی شوێن و کەسان (کاپیتاڵ) دەنووسرێت و ئەمە پەیوەندیی بەو ئیعتبارانەی سەرەوە نییە.

بەکارهێنانێکی تری (کاپیتاڵ) بریتییە لە دەربڕینی نادڵنیایی لە خوێندنەوەی هێماکە چونکە وەك وتمان ئەو هێمایانە یەکجار زۆرن کە زیاد لە خوێندنەوەیەکیان هەیە. نموونەیەك لەسەر ئەوە ناوی پادشایەکی سیموررووم کە لە دەقێکدا بەم شێوەیە هاتووە: TAB.BA-an-da-ra-ah . (تاب)و(با) لێرەدا نیشانەی ئەوەن دوو هێماکە وا هاتوون بەڵام ڕەنگە بە شێوەی تر بخوێنرێنەوە کە هەندێك شوێنەوارناس بە (تاپ)و (پا) دەیانخوێننەوە بۆیە ناوەکە لایان دەبێتە تاپپان داراخ لەجیاتی تاببان داراخ.

کورتکراوەی سەرچاوەکان[1]

AASOR VIII: E.A.Speiser, Southern Kurdistan in the Annals of Ashurnasirpal and Today, in; Annuals of the American Schools of Oriental Research, VIII, 1928.
Afo:Archiv für Orientforschung.
AKA: E.A.Wallas Budge, L.W.King: Annals of Kings of Assyria, vol.1, London, 1902.
ANET: Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament, 1950, 3rd ed. 1969.
ARAB: D.D.Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia, Chicago, 1-2, 1926-1927.
ARI: A.K.Grayson, Assyrian Royal Inscriptions, 1-2, 1972-1976.
ARM: Archives Royales de Mari, Paris, 1950ff.
BM 26: Giorgio Buccellati and Marylin Kelly Buccellati (editors), Bibliotheca Mesopotamica, Vol.26, Urkesh/Mozan Studies 3, Urkesh and the Hurrians, Studies in Honor of Lloyd Cotsen, Undena Publications, Malibu, 1998.
BASOR :Bulletin of the American Schools of Oriental Research
CAD: Chicago Assyrian Dictionary.
EhS: I.Wegner,Einführung in die hurritischen Sprache, Wiesbaden, 2000.
Gelb, New Light: I.J.Gelb, New Light on Hurrians and Subarians, Pubblicazioni dell'Istituto per l'Oriente, Nr.52, Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi della Vida, Vol.1, Roma, 1956.
HS : I.J.Gelb, Hurrians and Subarians, Chicago, 1944.
HI: E.A.Speiser, Introduction to Hurrian, AASOR, 20, 1940.
HSS: Harvard Semitic Series.
IRSA: E.Sollberger, J-R. Kupper, Inscriptions Royales sumeriennes et accadiennes, Paris, 1971.
JAOS: Journal of the American Oriental Society.
JNES: Journal of Near Eastern Studies,
KB: Keilinschriftlische Bibliothek.
Labat: René Labat, Manuel d'Épigraphie Akkadienne, 5ième ed., 1976.
MDOG: Mitteilungen der deutschen Orient-Gesellschaft.
MDP 11: V.Scheil, Délégation en Perse, mémoires, 11, Paris, 1911.
MSP4: J.de Morgan, Mission Scientifique en Pers, tome 4, Paris, 1896.
Nomades: J-R.Kupper, Les nomades en Mésopotamie au temps des rois de Mari, Paris, 1957.
OLZ: Orientalistische Literaturzeitung.
OR NS: Orientalia, Nova Series.
RA: Revue d'Assyriologie et d'Archéologie Orientale.
RGTC 2: D.O.Edzard, G.Farber, Répertoire Géographique des Textes Cunéinformes, 2, Wiesbaden, 1974.
RGTC 3: Brigitte Groneberg, Répertoire Géographique des Textes Cunéinformes, 3, Wiessbaden, 1980.

---

[1] ئەم کورتکراوانە لە لایەن شوێنەوارناسانەوە پەیڕەو دەکرێن چونکە وا باوە بەو کورتکراوانە ئاماژە بۆ کتێب یان گۆڤارەکان بکرێت لەجیاتیی ئەوەی هەموو جارێك ناوی تەواوی کتێب یان گۆڤارەکە بنووسرێت. کەمێك لەمانە لە دانانی خۆمن. گۆڤار هەیە کورتکراوەی نییە وەکو Iraq ، Syria ... ئەوانەی سەرەوە هەموو ژمارەی سەرچاوەکان نیشان نادەن چونکە زۆر لەو گۆڤارانە سوود لە بابەتی جیاجیایان وەرگیراوە.

RIME 2: D.R.Frayne, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods vol.2, Sargonic and Gutian Periods (2334-2113 B.C.), University of Toronto Press, 1993.
RIME 4: D.R.Frayne, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods vol.4, Old Babylonian Period (2003-1595 B.C.), University of Toronto Press, 1990.
RISA: G.A.Barton, The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad, New Haven, 1929.
RLA: Reallexikon der Assyriologie.
ShA 1: J.Eidem, J.Læssøe, The Shemshara Archives, 1, The Letters, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 2001.
ShA 2: J.Eidem The Shemshāra Archives, 2, The Adminstrative Texts, The Royal Danish Academy of Sciences and Letters, 1992.
Sh.T.: J. Læssøe, The Shemshara Tablets, a Preliminary Report, Copenhagen, 1959.
SKL: Th. Jacobsen, Sumerian King List, Chicago, 1939.
Streck: M.Streck, Das Gebiet der heutigen Landschaften Armenien, Kurdistân, und Westpersien nach den babylonisch-assyrischen Keilinschriften, in; ZA, 15, 1900.
Suleimania: A.Billerbeck, Das Sandschak Suleimania und dessen persische Nachbarlandschaften zur babylonischen und assyrischen Zeit, Leipzig, 1898.
ZA(N.F.): Zeitschrift für Assyriologie und verwandete Gebiete(Neue Folge).

کورتەیەك لەبارەی
سەردەمە مێژووییەکانی وڵاتی دووڕوبارەوە

مێژووی کۆنی کوردستان و وڵاتی دووڕوبار[1] تا ڕادەیەکی گەورە تێکەڵ بە یەکن و جگە لە پەیوەندییەکانی جەنگ و ئاشتیو بازرگانی.. لەنێوانیاندا، نووسراوەکانی وڵاتی دووڕوبار سەرچاوەی زۆربەی هەرە زۆری زانیارییەکانمانن لەبارەی ئەو مێژووەوە، لەبەر ئەوە ناسینی سەردەمەکانی وڵاتی دووڕوبار زۆر پێویستە بۆ دروستبوونی وێنەیەکی ڕوون بۆ خوێنەری ئەم کتێبەو هەر نووسینێکی هاوچەشنی تر. دیارە لێرەشدا دەتوانم تەنها زۆر بەکورتی ئاماژە بۆ ئەو سەردەمانە بکەم، هەروەها تەنها سەردەمە مێژووییەکان دەژمێرم لەبەر ئەوەی ئەوان بۆ مەبەستەکانی ئەم کتێبە گرنگن.

ئەو سەردەمانەی کۆنترن ژمارەی ساڵەکانیان تەقریبییە ، کۆنترین ژمارەی وردیش کە زانرابوو ساڵی (٧٦٣ پ.ز) بوو ئەویش بەهۆی باسکردنی ڕووداوی ڕۆژگیران لەلایەن ئاشورییەکانەوە، پاشان بە حسابکردنی ساڵەکانی حوکمی پادشا ئاشورییەکان کە لە دەقەکاندا هاتوون پسپۆڕان توانییان ساڵەکانی پادشا پێشووەکانی ئاشور تا ساڵی ١٧٠٠ بزانن . بەڵام ئەم حسابە وردە زەحمەتە بۆ پادشایانی پێشتری سومەرو ئەکەدو بابل و ئاشور بۆیە پسپۆڕان مێژووی جیاوازیان هەیە کە لەم کتێبەدا ئەو مێژوودانانە وەرگیراوە کە پێی دەوترێت مێژوودانانی ناوەڕاست Middle Chronology و کە تێیدا ساڵەکانی حوکمی حامورابی بە ١٧٩٢ تا ١٧٥٠ پ.ز دانراوە، ئەم مێژوودانانەش جێگەی قبووڵی پسپۆڕانی زۆرە.

١-سەردەمی گزنگی بنەماڵەکان یاخود سەردەمی کۆنی بنەماڵەکان **Early Dynastic Period** (عصر فجر السلالات): دەوروبەری ٢٩٠٠ یاخود ٢٨٠٠ پێش زایین تاکو دەوروبەری ٢٣٧١ پێش زایینی خایاند. ژمارەیەك شار لە باشوورو ناوەڕاستی وڵاتی دووڕوبار هەریەکەیان دەوڵەتێکی بۆ خۆی پێکهێنابوو، بە زۆری ئەمانە سومەری بوون.

٢-سەردەمی ئەکەدی : شارروکین (سارگۆن)ی ئەکەدی دەوڵەتی یەکگرتووی وڵاتی دووڕوبار پاشان ئیمپراتۆریەتی ئەکەدیی پێکهێنا. بنەماڵەی سارگۆن لە ٢٣٧١ تا ٢٢٣٠ پ.ز حوکمی کرد پاشان ژمارەیەك پادشا هاتن بەر لە پەلاماری گوتی. زمانی ئەکەدی دەبێتە زمانێکی جیهانی بۆ نووسین و تا دوایەمین سەردەم مایەوە، بێگومان گۆڕانکاری بەسەردا هاتبوو. جگە لە سارگۆنی دامەزرێنەر؛ نارام سین پادشای دەرکەوتووی ئەو بنەماڵەیە بوو.

٣-ماوەی فەرمانڕەوایی گوتی :(١٢٥) یان (٩١) ساڵ پاش سەردەمی ئەکەدی بوو، ڕەنگە کەمتریش لەوە دەسەڵاتیان لە وڵاتی دووڕوباردا هەبووبێت[2].

٤-بنەماڵەی سێیەمی ئور(٢١١٢ - ٢٠٠٤ پ.ز) : (ئوتوخێگال)ی شاری (ئوروك)ی سومەری بۆ حەوت ساڵ و نیو پاش شۆڕشێك دژی گوتییەکان حوکمی کرد ئینجا بنەماڵەی سێیەمی شاری (ئور)ی سومەری دەوڵەتی یەکگرتووی وڵاتی دووڕوبار دامەزراندەوە بەڵام دەسەڵاتەکەی زۆر لە هی دەوڵەتی ئەکەدی کەمتر بوو. پێش کۆتایی بنەماڵەکەو دوای ئەوە شاڵاوی ئامورییەکان ڕووی کردە وڵاتی دووڕوبار و توانی پاش ماوەیەك پێکهاتەی دانیشتوان بگۆڕێت. بنەماڵەکەی ئور لە سێ لاوە کێشەی هەبوو: باکوورو باکووری ڕۆژهەڵات (کوردستان)، ڕۆژئاوا (ئامورییەکان)، ڕۆژهەڵات (ئێلام) کە ئەم بوو حوکمی بنەماڵەکەی نەهێشت.

٥-سەردەمی بابلیی کۆن (٢٠٠٤ - ١٥٩٥ پ.ز) : بەشی یەکەمی سەردەمەکە بە سەردەمی ئیسن-لارسا ناسراوە. وەکو سەردەمی گزنگی بنەماڵەکانیش ژمارەیەك "شار-دەوڵەت" پێکدەهێنرێن تا حامورابی (١٧٩٥-١٧٥٠) دەوڵەتی یەکگرتوو دادەمەزرێنێت. پادشاکانی ئەو دەوڵەتانەش بە زۆری ئاموری بوون. لەو سەردەمەدا سومەرییەکان بۆ تا هەتا دەوری سیاسییان نامێنێت و بەرەبەرە وەکو نەتەوە دەتوێنەوە بەڵام بایەخێکی زۆر بە زمانەکەیان و بەرهەمە سومەرییەکان دەدرێت. تا پانزە سەدەش دوای ئەوە شارەزایانی نووسین زەمانەکەیان هەر دەزانن.

---

[1] بەناچاری ئەم جیاکردنەوەیەم لەنێوان "کوردستان"و "وڵاتی دووڕوبار" کردووە کە ئەمە جیاکردنەوەیەکی ڕاست نییە چونکە بەشێکی کوردستان دەکەوێتە ناو وڵاتی نێوان دووڕوبار، دیجلەو فوراتیش جگەلەوەی بەخۆیان و لقەکانیانەوە لەکوردستانەوە هەڵدەقوڵێن کوردستان بەشێکی ئەو زەوییانە پێکدەهێنێت کە بەناویاندا دەڕۆن.

[2] زانیاری لەبارەی ئەو سەردەمەوە لە بابەتی: پادشا گوتییەکان و نووسراوەکانیان لە کتێبەدا هەیە.

٦-سەردەمی بابلیی ناوەڕاست (١٥٩٥ - ٦٢٦پ.ز): خاتتییەکان لە ئەنادۆڵەوە هێرش دەبەن و شاری بابل دەگرن و کۆتایی بە بنەماڵەکەی شارەکە دەهێنن بەڵام زوو پاشەکشە دەکەن و کاششییەکان وڵاتی بابلیان دەکەوێتە دەست و بۆ نزیکەی چوار سەدە حوکمی وڵاتی دووڕوبار دەکەن ، بەڵام پێویستە ماوەی چەند پادشایەکی یەکەمی کاششیی لێ دەرچێت کە هێشتا بابلیان نەگرتبوو هەروەها لە بەشی زۆری سەردەمەکان ئاشوریان لەژێر دەستدا نەبوو. بۆ ماوەیەکیش ئاشور بابلی گرتبوو بەڵام کۆتایی حوکمی کاششییەکان لەسەر دەستی ئێلامییەکان بوو. هەر زووش ئێلامییەکان دەرکران و ژمارەیەك بنەماڵە دامەزران کە ئاشورییەکان لەو سەردەمەدا بۆ ماوەیەك وڵاتی بابلیان گرتبوو. لە سەدەی (١١ پ.ز)شدا شاڵاوی ئارامییەکان ڕووی کردە ناوەڕاست و باشووری وڵاتی دووڕوبارو ئەوان توانییان پێکهاتی دانیشتوان لە وڵاتی بابلدا بگۆڕن.

٧-سەردەمی بابلیی کۆن ٦٢٦ - ٥٣٩ : پاش ماوەیەکی زۆر لە حوکمی ئاشوری بابل سەربەخۆ بووەوەو پێکەوە لەگەڵ مادەکان کۆتاییان بە دەوڵەتی ئاشور هێنا. پادشای دیاری ئەو سەردەمەش نەبوخەدنەسەری دووەم (نابو کودوری ئوصور) بوو.

ساڵی ٥٣٩ پ.ز وڵاتی بابل کەوتە دەستی هەخامەنشییەکان و تا ٣٣١ پ.ز لەژێردەستیاندا مایەوەو لەوە بەدواوە دەکەوێتە ژێر دەستی ئەسکەندەری مەکدۆنیو جێنشینەکانی. لەکاتی هەخامەنشییەکانیش بە دواوە چیتر پادشایەکی خۆماڵی حوکمی وڵاتی دووڕوبار نەکردو کۆتایی بە سەربەخۆیی سیاسی و شارستانیی وڵاتەکە هات.

سەبارەت بە ئاشورییەکانیش سەردەمەکانیان بەهەمان جۆر سێ سەردەمن:

١-سەردەمی ئاشوریی کۆن (دەوروبەری ٢٠٠٠ - دەوروبەری ١٥٠٠) : دەوڵەتی دیاری ئەو سەردەمە ئەوەی شامشی ئادادای یەکەم (١٨١٣-١٧٨١پ.ز) پێکیهێنابوو.

٢-سەردەمی ئاشوریی ناوەڕاست (١٥٠٠ - ٩١١) لەسەدەی (١٥)دا ئاشور بۆ نزیکەی سەدەو نیوێك کەوتە دەستی میتاننییەکان، پاشان لەسەردەستی ئاشور ئوبالیطی یەکەم (١٣٦٥ - ١٣٣٠) سەربەخۆبوو. ئەو سەردەمە پادشای بەهێزو لاوازی بە خۆوە دی.

٣-سەردەمی ئاشوریی نوێ (٩١١ - ٦١٢ پ.ز): ئەو سەردەمە ئەوپەڕی فراوانکاریی ئاشورییەکانی بەخۆوە بینی. ساڵی (٦١٢) دا مادەکان و بابلییەکان نەینەوایان گرت و چیتر ئاشورییەکان پاش ئەوە دەرنەکەوتنەوە.

کوردستان و سەردەمەکانی:

لەبەر ئەوەی پەرتەوازەیی بەسەر کوردستاندا زاڵ بوو ئەویش بەزۆری بەهۆی ئەوەی وڵاتێکی شاخاوییە ، دەوڵەت ناناسین جگە لە هی مادەکان و پێشتر هی میتاننییەکان توانیبێتی کوردستان یان بەشێکی گەورەی لەخۆ بگرێت.

ئەگەرێکی بەهێزیشە دەوڵەتی وا پێش ئەمانە هەبووبن (ڕەنگە بتوانین "خامازی" بژمێرین) بەڵام جگە لەوەی شتێکی ئەکیدمان لەم بارەیەوە نییە، پێدەچێت دەوڵەتی سەرتاسەری ئەگەر هەبووبێت تەمەنی کورت بووبێت لەکاتێکدا دەوڵەتە ناوچەییەکان، هەر وەك ئەمارەتەکانی سەردەمە ئیسلامییەکان، تەمەنیان درێژتر بووەو تەنانەت بۆی هەیە دەوڵەتی لەم جۆرە سەدان ساڵ ژیابێت. لەبەر ئەمە ناتوانرێت سەردەمەکان بەو شێوەیەی بابل و ئاشور جیابکرێنەوە بەڵکو دەتوانرێت پۆلێنی تر بکرێت وەکو ئەمەی خوارەوە:

١-سەردەمی گروپی یەکەمی گەلانی کۆنی کوردستان : لوللوییەکان (ناوچەی سلێمانی و شارەزوورو دەوروبەریان)و گوتییەکان (باشوورتر لەوان، ڕەنگە ڕۆژئاوا ... ئەمە ئەکید نییە) کاششییەکان (ناوچەی لوڕستان)، خوررییەکان (سەرەتا کوردستانی باکوورو پاشان گەشتنە زێی دوکان هەروەها گەشتنە کەرکوك و دەوروبەری)... کە ئەمانە گەلانی سەرەکی بوون ، پێش ئەوانیش نازانرێت کێ لە کوردستاندا دەژیا. سەبارەت بە سوبارییەکانیش کێشەیەکی کۆن هەیە کە ئایا گەلێکی سەربەخۆ بوون یان نا.

٢-سەردەمی گروپی دووەمی گەلانی کۆنی کوردستان: باوەڕێك هەبووە کە لە دەوروبەری ٢٠٠٠ پێش زایین کۆچی گەلانی هیندوئەوروپایی (یان ڕاستتر شاڵاوی یەکەمیان) ڕووی کردە کوردستان و ئێران و ئاسیای بچووك بەڵام کاری ئەوانە لەسەر گروپی یەکەم زۆر درەنگ دەستی پێکرد؛ پێدەچێت پاش (٦١٢پ.ز)، واتە پاش هەرەسی دەوڵەتی ئاشورو گرتنی کوردستان لەلایەن مادەکانەوە، بەڵام بەڵگەشمان هەیە لەسەر ئەوەی زووتر لەمە، واتە پێش نزیکەی دوو یان سێ سەدە، کاریان کردبووە سەر گروپی یەکەم.

کوردیش بەشێوەیەکی گشتی لە تێکەڵەی ئەم دوو گروپە دروست بووە. تا ئێستاش ژمارەیـەك وشـەی گروپـی یەکـەم کـە زمانـەکانی هیندوئەوروپایی نین (سـەر بـە هیچ کۆمەڵەیـەکی زمـانی تـری ناسـراویش نـین) لـەناو زمـانی کوردیـدا، کـە زمـانێکی هیندوئەوروپاییە، ماوە.

پاش تێکەڵبوونی مادەکان و گەلانی کۆنتر دیار نییە ئەگەر هیچ گەلێکی نوێتر توانیبێتی کار بکاتە سەر ئەو تێکەڵەیە. تا ئەم کاتەش لێکۆڵینەوە نییە سەبارەت بە کاری ئەشکانییەکان و پاشان ساسانییەکان لەسەر زمانی کوردی.

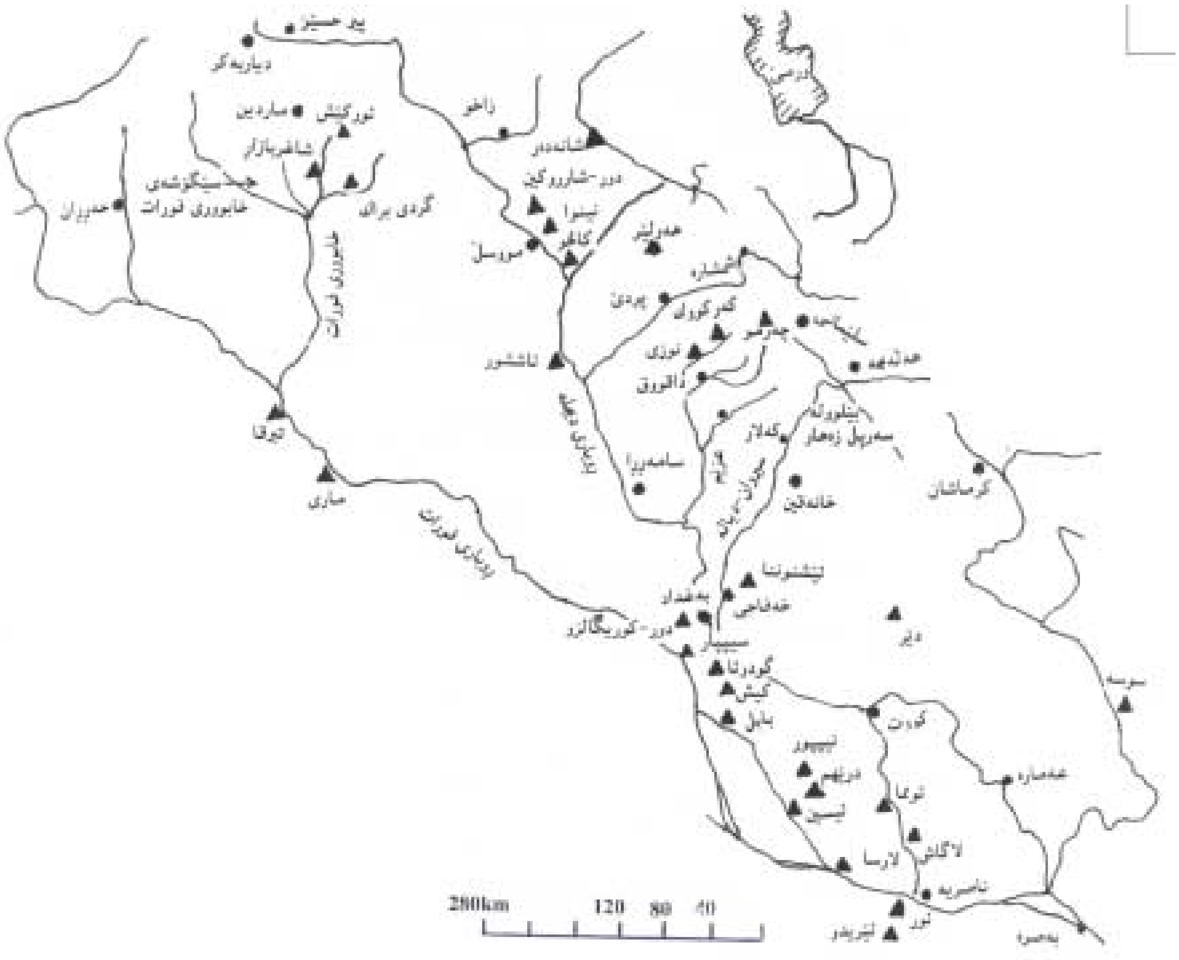
دیاربەکر
ماردین
تورکیش
شاغربازار
گردی براک
حەڕان
خابووری فورات
راخو
شانەدەر
دور-شارروکین
نینوا
کالخو
مووسڵ
حەوڵێر
ئاشوور
روباری دیجلە
پەرتی
کەرکووک
نوزی
داقووق
چەرمۆ
سامەڕا
کەلار
سەرپێل زەهاو
خانەقین
کرماشان
تێل ئەسمەر
بەغداد
خەفاجی
دور-کوریگالزو
سیپار
دێر
گودرتا
کیش
بابل
شوش
کووت
نیپوور
ئیسین
لارسا
لاگاش
ئەمارە
ناسریە
ئور
ئێریدو
بەسرە
تیرقا
ماری
روباری فورات
280km
120
80
40

وردە فیرعەونەکانی
کوردستانی کۆن*

بەدرێژایی مێژوو پادشایان هەبوون خۆیان دەخستە ڕیزی بتە زۆرەکانی وڵاتەکەیان و خۆیان بەخوداوەند دەزانی. ئەمە ڕەفتارێك بوو(میسر)ی فیرعەونی بەدرێژایی مێژووەکەی بینیبووی. شارستانییەکانی تریش لەم دیاردەیە بێبەش نەبوون. شارستانیی کۆنی وڵاتی دووڕوباریش یەکێك بوو لەو شارستانییانەی پادشای خۆبەخوداوەندزانیان بەخۆوە دیبوو هەرچەندە ئەمە لە تەنیا چەند سەردەمێکدا بووە. کوردستانی کۆنیش بەحوکمی کارتێکردنی ئەو شارستانییە لەسەری دیسان پادشای لەم جۆرەی هەبوو.

خۆ بەخوداوەندزانین
لە وڵاتی دوو ڕوباردا

نزیکەی بیست پادشای وڵاتی دووڕوبار خۆیان خستبووە ڕیزی خوداوەندەکان ئەویش لەنێوان ساڵەکانی (٢٣٠٠)و (١٥٠٠)ی پێش زایندا[1]. لە(ئەکەد)دا ــ کە دەکەوێتە ناوەڕاستی وڵاتی دوو ڕوبار ــ پادشای ئەکەدی سارگۆن (شارروکین) (٢٣٧١ــ ٢٣١٦ی پێش زایین) بە ناوی ((خوداوەندی ئەکەد)) دەناسرا[2] بەڵام (نارام سین)ی کوڕەزای (٢٢٩١-٢٢٥٥پ.ز) هەنگاوێکی گەورەتری ناو نیشانکەرەوەی خوداوەندێتیی[3] خستە پێش ناوی خۆیو بەم جۆرە ناوەکەی بە (خوداوەند نارام سین) دەخوێنرایەوەو ئەم پادشایە یەکەم پادشای عیراقی کۆنە کە بزانین کارێکی وای کردبێت. پاش ئەکەدییەکان، گوتییەکان فەرمانڕەواییان کردو لەوە ناچێ کاری وایان لێ وەشابێتەوە، بەڵام لەو سەردەمەدا (گودیا)، حاکمە سومەرییەکەی شاری (لاگاش)ی سومەری خۆی کردبووە خوداوەندو گومان نییە پاش مردنی وەك خوداوەندەکان قوربانی پێشکەش بە پەیکەرەکەی دەکران[4].

پاش گوتییەکانیش پادشایانی زنجیرەی سێیەمی شاری ئور **Ur** ی سومەری نزیك (ناصرییە) لە باشووری عیراق ئەم کارەیان زیندوو کردەوە ئەویش کاتی شولگی **Šulgi** (٢٠٩٤-٢٠٤٧ پ.ز). پادشاکانی دوای ئەویش شوێن پێی ئەویان هەڵگرت. کە زنجیرەکەش ڕووخا ئەم کارە نەوەستا بەڵکو بەپێچەوانەوە لەناو پادشا زۆرەکانی ئەو کاتە بڵاوبووەوە. لە زنجیرەی یەکەمی بابل؛ حامورابی (١٧٩٢-١٧٥٠ پ.ز) بە ناوی (حامورابی- خوداوەند) ناسرابوو و خۆی ناونابوو ((خوداوەندی پادشایان)) هەرچەندە مەبەستی لەوە نەبووە خۆی بخاتە ڕیزی خوداوەندەکان[5]. لە لاسایی کردنێکی درەنگترو لە قۆناغ دەرچووشدا هەندێك لە پادشا کاششییەکان – کە دوای زنجیرەکەی بابل حوکمیان کرد – خۆیان بە خوداوەند زانیبوو[6].

---

* گۆڤاری ڕامان، ژمارە١٤، ٥/٨/١٩٩٧، ل١٥١-١٥٢. ئەوەی ڕامان کورتەیەو لێرەدا شتم بۆ زیادکردووە کە لە نوسخەی ئەسڵیدا هەبوون و جگە لەوە بۆ ئەم کتێبە شتی ترم زیادکردووە.

[1] د. عبدالرضا الطعان، الفكر السياسى في العراق القديم، ، ١٩٨١، ل ٤١٢.

[2] سەرچاوەی سەرەوە، ل ٤١٠.

[3] بە سومەری **dingir** و بە ئەکەدی **ilum** یان **ilu** . نیشانکەرەوەکە دەخرێتە پێش ناوی خوداوەندەکە.

[4] الفكر السياسي، ل ٤١٠.

[5] هەمان سەرچاوە. بڕوانە سەرچاوەی خوارەوە بۆ ڕەتکردنەوەی ئەوەی حامورابی بە خوداوەندی پادشایان زانرابێت:
E.Reiner, in ; RA, 64, 1970, p.73

[6] الفكر السياسي ، ل ٤١٠.

سەبارەت بە چۆنێتیی پەیدابوونی ئەم کارە ڕەنگە شتێکی وەهامان نەبێت تەفسیرێکی گونجاومان بداتێ، بەڵام لەوانەیە پادشا هەرە کۆنەکان بەر لەپادشایانی ئەکەد دوای مردنیان پلەی خوداوەندێتییان پێ بەخشرابێت.

نارام سین لە (میلی سەرکەوتن)یدا
مۆزەخانەی لوڤر

نەخشەکەی نارام سین - پیر حسێن نزیك دیار بەکر- مۆزەخانەی ئەستەمبوول

ئەمە دیاردەیەکی دەگمەن نییە، بۆ نموونە چەند سەدەیەك دوای پادشایانی ئەکەد پادشای خاتتی (حیثی) مورسیلیی دووەم (ئەنادۆڵ ــ کۆتایی سەدەی (١٤)ی پێش زاین) باسی مردنی باوکی کردووە (کە پادشا بووە) بەوەی کە ((بووە بەخوداوەند)) و ((چۆتە ڕیزی خوداوەندەکان))[١].
مردووپەرستن دیاردەیەکی بەرچاوی مرۆڤایەتییەو گەورەترین ئەسڵی ئایینە شرکییەکانە.

بەڕای خۆشمان بەخوداوەندزانینی پادشایان دوای مردنیان کارێکی وا نەبوو بەتەواوی لەگەڵ بیروباوەڕی ئەو سەردەمەدا نەگونجێت (هەرچەندە بۆ خۆی بیدعەیەك بوو)، بەڵام دواتر بیدعەیەکی گەورەتر هاتە ئاراوە ئەویش پادشایان ویستیان لەکاتی ژیانیاندا ببنە خوداوەندو بپەرسترێن.

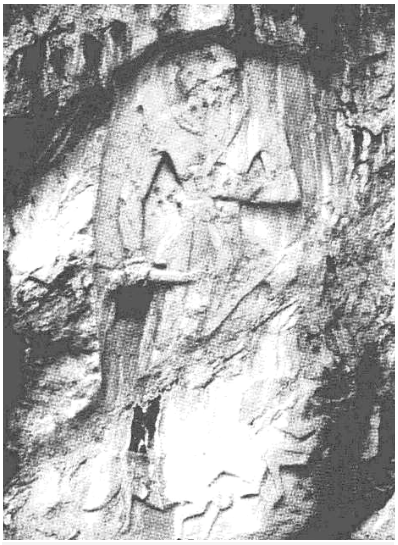

نەخشەکەی دەربەندی گاور

شارێکی وەك (ئەکەد)یش خوداوەندی تایبەتی خۆی نەبوو کە بەهۆیەوە بناسرێت و وەك زۆر لە شارەکانی تر بێت کە هەریەکەیان خوداوەندی تایبەتی خۆی هەبووە، بۆیە بەڕای ئێمە سارگۆن خۆی کردە خوداوەندی شارەکە، ئەو شتەش کە پشتگیری ئەم ڕایەمان دەکات دەقێکی (نارام سین)ە کە لە(باسطکی)ی نزیك زاخۆ دۆزرابووەوەو تیایدا نووسیویەتی خوداوەند ئیشتار لە ئیئانناو خوداوەند ئێنلیل لە شاری نیپپور.. و خوداوەند سین لە شاری ئور...تاد ئاواتەخوازبوون نارام سین ببێتە خوداوەندی ئەکەد[٢]. نیشانکەرەوەی خوداوەندێتیش لەم دەقەدا نەخراوەتە پێش ناوی نارام سین. پەیکەرەکەش کە تەنیا نیوەی ماوەتەوە بە وێنەی گلگامێش زانراوە[٣]، کە ئەویش کاتی خۆی پادشایەکی کۆن بووو دوایی خرایە ڕیزی خوداوەندەکان یان نیمچە خوداوەندەکان.

سەبارەت بەهۆکانی ئەم ڕەفتارەش دیسان شتێك نییە لێی دڵنیا بین، هەندێك کەس هۆی ئەم ڕەفتارە دەگەڕێننەوە بۆ نەخۆشیی شێتی مەزنێتی (جنون العظمة).

ڕەنگە لەژیانی نارام سیندا شتێکی وەها هەبێت چونکە نارام سین لەو میلەی بۆ سەرکەوتنی بەسەر گەلی لولوبی **Lulubi** ی بەهێز (لەناوچەی سلێمانیو شارەزوور) تەرخانی کردبوو کلاوێکی شاخداری کردۆتە سەر کە ئەم جۆرە کلاوانە خوداوەندەکان دەیانکردە سەر.

پادشاش لەپەیکەری (باسطکی)دا باسی سەرکەوتنی خۆی بەسەر نۆ پادشا دەکات. بەم شێوەیەو بەهۆی ئەم سەرکەوتنانەوە دوور نییە نارام سین تووشی ئەو نەخۆشییە نەبووبێت و بۆیە خۆی کردۆتە خوداوەند.

---

[١] بۆ دەقەکە بڕوانە: صفية سعادة، اوغاريت، مؤسسة فكر، بيروت، ١٩٨٢، ل ٣٩و٦٧.

[٢] هەرچەندە وەرگێڕانی دەقەکە لەم بەشەیدا کێشەی تێدایە. بۆ ئەم وەرگێڕانە بڕوانە: د. فوزی رشید، سومر ٣٢، ١٩٧٦، ل٤٩-٥٨. د. عبدالهادي الفؤادي لە بەشی ئینگلیزیی گۆڤارەکەدا ئەمەی وا وەرنەگێڕاوە.

[٣] بە باوەڕی د. فەوزی، هەمان سەرچاوە، ل ٥٠.

ڕایەکی تر دەڵێت ئەم ڕەفتارە پەیوەندیی هەیە بە سرووت(طَقس)ێك پێی دەوترێت زەواجی پیرۆز (الزواج المقدس) کە تیایدا خوداوەندێکی ئافرەت دەبێتە ژنی پادشا. لێکدانەوەیەکی تریش ئەوەی ئەم کارە هەوڵێکی پادشایان بوو بۆ بەخشینی یەکێتی بە وڵاتێك شتی زۆر دەبنە مایەی پەرتەوازەیی‌و ناکۆکی تێیدا. بەبڕوای خۆشمان هەر کام لەم هۆیانە هۆیەکی لاوەکییە لەچاو ئەو حەزەی پادشا بە مەزنێتی. واتە یەکەم شت ئەو حەزەی پادشایە، پاشان هەر هۆیەکی تر کە هەبێت زیادە هاندەرێکە. بێگومان سەردەمەکەو بارودۆخی ناو کۆمەڵگە دەستنیشانی دەکات چەند بۆ پادشاکە دەلوێت خۆی بکاتە خوداوەند.ئەگەر حاڵەتی کوردستانی کۆن وەربگرین؛ بەپاڵ هەر یەك لەم هۆیانە هۆیەکی تر هەیە پەیوەندیی بە جیاوازیی ئاستی شارستانیی نێوان ئەم و وڵاتی دراوسێی.ڕەنگە فیرعەونەکانی کورستان بەر لەهەموو شتێك وەك لاساییکردنەوە ئم کارەیان کردبێت.

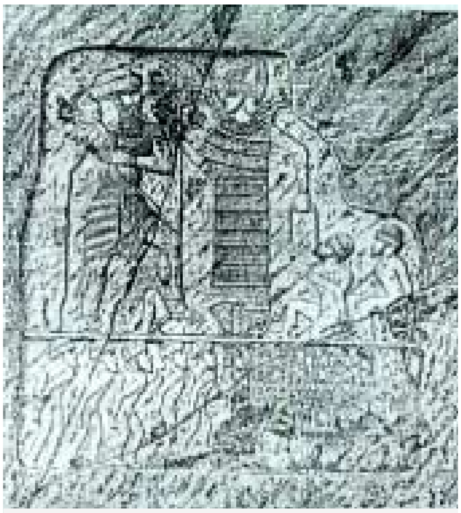
نەخشەکەی ئاننوبانینی — MSP, 4

ئاننوبانینی

پادشای لوللو

ئەمە پادشای ناوداری گەلی (لولوبی) یان (لوللو)وە. بڕواش ناکەم تا ئێستا کەس ئەمی بەو جۆرە پادشایانە زانیبێت بەڵام ئەگەر سەرنجی شێوەی نوسینی ناوەکە بدەین دەبینین دەکرێت ناوەکە بە ((خوداوەند نوبانینی)) بخوێنرێتەوە[1]، جا سەیرە ئەگەر پادشایەکی بەهێزی وا لە سەردەمێکدا ژیابێت پڕی بوو لە فیرعەون ، کە ڕەنگە هەندێکیان دەسەڵاتیان زۆر لەو کەمتر بوو، چۆن وەکو ئەو پادشایانە خۆی نەخستبووە ڕیزی خوداوەندەکان.

کیساری، تیشاری، تیشاتال... (؟)

پادشای کارخار

ئەمە پادشای کارخار Karhar (کاراخار، گانخار) بوو و ڕەنگە لە سەردەمی بنەماڵەی سێیەمی ئوردا ژیابێت. شولگی، پادشا بە تواناکەی بنەماڵەی سێیەمی (ئور) –کە زانیمان خۆبەخوداوەندزانینی زیندووکردەوە– لە ناوەڕاستی ماوەی حوکمیدا دەستی کرد بە لەشکرکەشییەکانی کە بەشی هەرە گەورەیان ئاڕاستەی باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی دووڕووبار کرابوون. لەشکرکەشیی یەکەمی ئەو زنجیرەیەش ئەوە بوو کە ئاڕاستەی کارخاری کردبوو (ساڵی ٢٤ـەم)[2] .

کارخار دوو لەشکرکەشیی تری ئاڕاستە کرابوو: ساڵی ٣١و ٣٢ی شولگی. دواتریش لە ساڵی ٤٥ ـەم کە ئەم جارەیان لەگەڵ سیموروم Simurum و لولوبوم Lulubum و ئوربیلوم Urbilum بوو و وەك لە تۆماری ساڵەکەدا هاتووە " سەری ئەمانەی لە تاکە یەك لەشکرکەشیدا وردوخاش کرد"[3].

ئەمە یارمەتیمان دەدات لە دەستنیشانکردنی ئەو ناوچەیەی کارخار سەر بەو بوو. کارخار بەپێی ئەم لەشکرکەشییە لەسەر هێڵی سیمورروم–لولوبوم–ئوربیلوم بوو، کە ئەم هێڵە لە ڕوباری سیروان(دیالە)وە دەست پێ دەکات تا دەگاتە هەولێر (ئوربیلوم). کەواتە دەبێت کارخار یان لەسەر سیروان بێت (دەوروبەری کەلار؟) یان لە دەشتی کەرکووکدا. کاتێکیش شولگی یەکەم لەشکرکەشیی خۆی ئاڕاستەی کارخار دەکات ئەمە دەیسەلمێنێت کە کارخار نزیکترین شوێن بووە لە وڵاتی دووڕووبار.

---

[1] بۆ موناقەشەی تر بڕوانە کتێبی (مێژووی گەلی لوللو)مان، ل ٢٠.

[2] W.W.Hallo, Simurrum and the Hurrian Frontier, Ruvue Hittite et Asianique, 36, 1978., p. 74.

لیستی تری ساڵەکان لە شاری ئیسین ساڵێکی پێشتر تۆمار دەکەن کە وێرانکردنی شاری (دێر)ـە- باشووری ڕۆژهەڵاتی باقووبە لەسەر سنووری نێوان وڵاتی دووڕوبار و ئیلام- ساڵی ٢١ یان دواتر: Hallo, Simurrum, p.74n.32. ناونانی ساڵەکان بە ڕووداوێکی ساڵی پێشووتر کراوە، واتە بۆ نموونە کە وتراوە" ئەو ساڵەی کارخار وێران کرا" ، ئەم وێرانکردنە ساڵی پێشووتر ڕووی داوە. بەم جۆرە لە ساڵی سەرەوەدا ساڵی ڕاستەقینەی ڕووداوەکە ساڵی (٢٣)ـەمی فەرمانڕەوایی شولگی بووە بەڵام ڕووداوەکە بۆ تۆمارکردنی ساڵی (٢٤)ـەمی بەکارهاتووە.

[3] بۆ سەرچاوەیەکی ئاسان و لەبەردەست بۆ تۆماری ساڵەکان بڕوانە ئەم پەڕەیەی ئینتەرنێت و پەڕەکانی پەیوەستکراوی:
http://cdli.ucla.edu/dl/yearnames/yearnames.htm

هەندێ شوێنەوارناس، وەکو بۆ نموونە (گوتزە)، کارخاریان بە خارخار **Harhar** ی سەرچاوە ئاشورییەکانی هەزاری یەکەمی پێش زایین زانیوە. گوتزە دەڵێت شوێنەکەی (بەهۆی ناوبردنی شوێنەکانی لەشکرکەشیی ساڵی ٤٥ ـەمی شولگی واتە لە باکوورەوە تا باشوور) لە حەوزی سیروان (دیالە)و ئەڵوەند بوو[1]. خارخاری سەردەمی نوێی ئاشوری بە شوێنێك لە بەشەکانی سەرووی ڕووباری سیروان دانراوە[2].

هەرچەندە بۆی هەیە شولگی گەشتبێتە ئەو ناوچەیە، بەڵام ئەمە ئەگەرێکی لاوازە لەبەر ئەوەی خارخاری سەردەمی ئاشووریی نوێ بەبڕوامان ((لەناوتر)) بوو، واتە لە بەشەکانی سەرووی ڕوباری سیرواندا بوو، مەگەر بڵێین خارخار زۆر لەمە نزیکترە لە وڵاتی دووڕووبار، بۆ نموونە دەوروبەری (کەلار). ڕاستە شولگی چووبووە ناوچەی دوورتر لە کوردستان، وەك شاشروم (شمشارە لە دەشتی ڕانیە) بەڵام ئەمە لە ساڵی (٤٢)ـەمی بوو واتە لە قۆناغێکی درەنگتری لەشکرکەشییەکانی.

تێبینی ئەوەش بکە کە ناوچەیەکی موحتەمەلی شوێنی کارخار نزیك شاری (کەلار)ی ئەمڕۆیە، گۆڕانی (ر) بۆ (ل) شتێکی ئاساییەو باقی گۆڕانکارییەکانیش دیسان ئاسایین و ئەگەر ئەم دەستنیشانکردنە ڕاست بێت پێویستە گۆڕانەکە بەم جۆرە بووبێت:
کارخار(کەرخار) ‹ کەلخار ‹ کەلار.

ناوی کارخار لە تۆماری ئەو ساڵەی تێیدا بۆ دووەم جار ((لەناوبرا)) بەشێوەی **GÁN-har** هاتووە، بەڵام لە لەوحێکی ترداو بۆ هەمان ساڵ ناوەکە بە شێوەی خاراخار **Ha-ra-har** نووسراوەتەوە ئەمەش وای کردووە ناوەکە بە کارخار **Kár-har** بخوێنرێتەوە[3]. تورۆ-دانجان لەزووەوە ناوەکەی بە کارخار دەخوێندەوە[4]. بەم شێوەیە ناوەکە ئێستا بە (کارخار) دەخوێنرێتەوە، هەرچەندە ئێمە ئەو تێبینییەمان هەیە کە خوێندنەوەی (کار) تەنها لە سەردەمی بابلیی نوێ‌و ئاشوریی نوێدا هەبووە کە ئەمە هەزار ساڵ زیاتر لەسەردەمی پادشاکەی ئور نوێترە.

ناوی پادشاکەی کارخار لەسەر مۆرێکی لوولەکیدا هەیە کە بەم جۆرەیە:

" خواوەند کیساری ^{d}**Ki-sa-a-RI** (؟) ،

پادشای کارخار،

مازیام ئیشتار خزمەتکاری تۆیە[5] "

واتە کابرایەکی خاوەن ناوی ئەکەدی (مازیام ئیشتار) ئەم مۆرەی دروست کردووەو ناوی پادشاکەی خۆی لەسەر نووسیوە. زووتر ناوی پادشا بەم جۆرە خوێندرابووەوە:((خوداوەند کیساری)). بەڵام پسپۆڕان ڕێك نەکەوتوون لەسەر ئەوەی پادشا خۆی بە خوداوەند زانیوە یان نا و دیسان ڕێك نین لەبارەی شێوەی خوێندنەوەی ناوەکەیەوە.

(گێڵب) پێشتر ، بەپشت بەستن بە (یاکۆبسن)ـەوە، دەیوت کاری خۆ بەخوداوەندزانین لای پادشاکانی دەرەوەی عیراق ئەکید نییە[6] بۆیە ناوی پادشا بە جۆرێکی تری لێ دێت، واتە هێمای خوداوەندێتی دەبێتە بەهای فۆنەتیکیی ئان **an** بەڵام دواتر قەناعەتی بۆ دروستبووە لەبارەی بەخوداوەندزانینی پادشایان لەدەرەوەی وڵاتی بابل و نموونەی ئێشنوننا و دێرو مالگیئوم و

---

[1] **A.Goetze, Hulibar of Duddul, in;JNES, 12, 1953, p.119.**

[2] نموونە لەسەر ئەو ڕایە: **Suleimania, S.63** .

[3] **HS, p.57n.72.**

گێڵب دەڵێت ڕەنگە **kára-har** بێت یان تەنانەت **-har** **hara$_x$** واتە **hara$_x$** خوێندنەوەیەکی تری هێمای **GÁN** (هێمای ژمارە دووی **GAN**) بێت: **HS, p.57n.72** . لەبەرئەوەش کە ئەم خوێندنەوەیە گریمانەییە گێڵب ژمارەی **x** ی بۆ داناوە. لێرەشدا خوێندنەوەی (کارا)مان پشتگوێ خستووەو خوێندنەوەی (کار)مان وەرگرتووە واتە ناوەکەمان بە (کاراخار) نەخوێندۆتەوە، وەك چۆن لە زۆر سەرچاوەدا هەیە، بەڵکو (کارخار)مان پەسەند کردووە.

[4] بڕوانە بۆ ئەمە : **Goetze, Hulibar of Duddul, p.118n.34**. (گوتزە) ئەمەی لەم سەرچاوەیە وەرگرتووە: **F.Th.-Dangin, OLZ, 1898, S.167.**

[5] **RISA, p.169.**

یان ((خزمەتکاری ئەوە)) ئەگەر نووسینەکە بە ئەکەدی بخوێنرێتەوە: **IRSA, p.169, n.b** .

[6] **HS, p.57n.66.**

تەنانەت ئیلامیشی باسکردووە[1]. دوو پادشاکەی سیموررومیش، کە دواتر باسیان دەکەین، نموونەی ترن و کاتی هەردوو نووسینەکەی (گێڵب) هێشتا نەناسرابوون.

بەشێکی تری ناوەکە توخمێکی هەیە کە ئەویش تا ماوەیەك جێگەی ناکۆکی بوو. توخمەکە دوو هێمای ئا–ری **a-RI** یە. (گێڵب) دەڵێت ئەگەر ناوی پادشاکە خوری بێت باشتر وایە **a-RI** بە **a-tal** بخوێنینەوە[2]. (ئا–تال)یش (کە لە "نوزی"[3]دا هەبووە) بە توخمێکی"خورریی باش" دەزانێت[4]. بەم شێوەیە سەرەتا کیساری لای گێڵب دەبێتە ئانکیساتال[5] بەڵام دواتر خوێندنەوەی (دی) لەجیاتی (کی) پەسەند دەکات[6] و دەڵێت ئەم خوێندنەوەیە لەسەردەمی ئور ٣ دا بینراوە ئەویش بەپاڵ یەك (استثناء) لەسەردەمی سارگۆنیدا[7]. بەم جۆرە ناوەکە لای ئەو بەم جۆرەی لێ دێت: (خوداوەند) دیساتال و کە دەیکاتە تیشاتال.

(نوگایرۆل) ناوی پادشاکەی کارخار بە تیشاری (ناوی پادشاکەی "ئورکیش"یش هەر وا دەخوێنێتەوە)و بۆ ناوی پادشای ئورکیش دەڵێت خوێندنەوەی **RI** بە **tal** لەسەردەمی ئەکەدیدا ئەکید نییەو بۆ ناوی پادشای کارخار دەڵێت نیشانکەرەوەی خوداوەندێتی هی بڕگەی (تیش)ـە کە لای ئەو ناوی خوداوەندێکەو ئاماژە بۆ ئاڵوگۆڕکردنی ناوەی خوداوەند سین و خوداوەند تیس **Tis̄**(بۆ دەنگی **s̄** بڕوانە باسی ئورکیش) لە ژمارەیەك ناوی کەسان لە (نوزی) دا، ناوەکەش بەم جۆرە لای ئەو دەبێتە **^{d}Ti$_{4}$(!)-ša$_{10}$-a-ri**[8].

(گوتزە)ش (کی) بە (دی) دانابوو و ناوەکەی بە ئاندیساتال **AN. DI-sa-a-tal** خوێندبووەوە[9].

بەهەرحاڵ زۆرتر ڕێی تێ دەچێت بڕگەی یەکەم بەهێمای خوداوەندێتی دابنرێت، چونکە لەو سەردەمەدا کاری خۆبەخوداوەند زانین بڵاوبوو. سەبارەت بە خوێندنەوەی (ئا– ری) بە (ئا– تال)؛ گێڵب خۆی کە ئەمەی وتووە سنووری بۆ ئەم خوێندنەوەیە داناوەو هەندێك کەس خراپ لەمە گەشتوون. گێڵب وتبووی تەنها سێ ناوی خورری دڵنیایی تەواو لەبارەیانەوە هەیە کە (ری) تیایاندا بە (تال) دەخوێنرێتەوە[10].

---

[1] **Gelb, New Light.., p.381n.2.**

[2] **HS, p.57n.66.**

بەڵام گێڵب هێشتا لەوە دڵنیا نییە کە ڕەگی **Ankiš** خورری بێت و لە ناوە خوررییەکانی نوزی تەنها ئانکیا **an-ki-ia** ی بینیوە ئەویش ئەگەر ئەم خوێندنەوەیە ڕاست بێت و بە ئیلی ئیتتیا **ili-itti-ia** نەخوێنرێتەوە: **HS, p.57+n.67**. سۆلبێرجێ و کوپێ دەستگرتن بە **-ankiš**ەوە بە ئیشێکی بەحەزەرتر دەزانن: **IRSA, p.169**. ئەم دوانە ناوی شوێنەکە بە کاراخار دەخوێننەوە.

[3] نوزی: شارێکی هەزاری دووەمی پێش زاینەو ژمارەیەکی زۆری دەقی ئەکەدیی تێدا دۆزرابووەو لەوانەوە دەرکەوتبوو شارەکە ئەو کاتە خوررینشین بوو. پێشتریش لە سەردەمی ئەکەدیدا شارەکە ناوی (گاسور) بوو و شارێکی خورری نەبوو. شوێنەواری ئێستای نوزی پێی دەوترێت (یۆرغان تەپە) نزیکەی ١٥ کیلۆمەتر ڕۆژهەڵاتی باشووری کەرکووك. بەهۆی ناوە خوررییەکانی ناو دەقەکانی نوزی جیاکردنەوەو ناسینی ناوە خوررییەکان بووە کارێکی ئاسان.

[4] **HS, p.55.**

[5] **HS, p.57.**

[6] گێڵب (**New Light, p.381,n.2**) ئاماژە بۆ لاپەڕە ١١ ی بابەتەکەی پارۆ و نوگایرۆل دەکات(بڕوانە بابەتی ئورکێش لەم کتێبەدا) کە ئەم خوێندنەوەیە پێشنیار کراوە (بڕوانە سەرەوە). خوێندنەوەی دی، دێ، گی، گێ هی هەموو سەردەمەکانە(بە ئەکەدیی کۆنەوە) جگە لە ئاشوریی کۆن، خوێندنەوەی (تی)ش هی سەردەمی ئەکەدیی کۆنە، بڕوانە هێمای ژمارە ٤٥٧ لە **Labat** .

[7] **Gelb, new Light…, p.381n.2.**

گێڵب ئاماژە بۆ **Materials for the Assyrian Dictionary(MAD), II, 143** دەکات.

[8] **A.Parrot et J. Nougayrol, RA, 42, 1948, p.11.**

[9] **JNES, 12, p.119n.37.**

[10] **HS, p.115n.88.**

ئەوانیش **Puttim-atal, Hašip-atal, Kiklip-atal** بەڵام بڕوانە خوارتر بۆ پوتتیم ئاتال.

ئیدی سینو زابازونا

دوو پادشای سیمورروم

ئەم دوو پادشایە کوڕو باوکن‌و پادشای شاری سیمورروم (یان سیمورروم، شیموروم)[١] بوون. گرنگێتیی ئەم شارە لەوەدا دەردەکەوێت کە شولگی، پادشای بنەماڵەی سێیەمی ئور لە میانەی شەڕەکانی دژی سیمورروم نازناوی ((پادشای چوار لاکانی جیهان))ی لەخۆی نا کە کاتی خۆی نازناوی پادشایانی ئەکەد بوو[٢].

شوێنەکەی سیمورروم تا ئێستا نەزانراوە. بۆچوونی کۆنتر ئەوەیە لە دەوروبەری ئاڵتون کۆپری (پردێ) بووە، دواتریش ئەو بۆچوونە خرایە ڕوو کە وڵاتەکە لە باکووری ڕۆژهەڵاتی ئەو بەشەی زنجیرەی حەمرینی نێوان دوو ڕوباری عزێم و سیرواندایە(ڤایدنەر)[٣]. (گوتزە) لەلایەن خۆیەوە ئەم بۆچوونە بە بچووککردنی ئەهمیەتی سیمورڕومی دەزانێت و دەڵێت بەتەئکید لە باشووری زێی بچووکدایە بەڵام تا بکرێت نزیکتر لەو ڕوبارە بزانرێت[٤].

لە نووسینی پادشای گوتی ئێرریدوپیزیر (ڕەنگە کۆتایی سەدەی ٢٣ یان سەرەتای سەدەی ٢٢) دراوسێتیی سیمورروم و لولوبوم، کە لە تۆماری ساڵی شولگییەوە دەیزانین، تەئکید دەبێتەوە (بڕوانە خوارتر بۆ نووسینەکە ئێرریدوپیزیر). لەو نووسینەدا، یان ڕاستتر لە نوسخەیەکی ئەو نووسینە، ناوی کیوی نیشبا **Nišba** هاتووە. دیارە کێوەکە سەر بە وڵاتی لولوبوم بووە چونکە پاش ١٣ سەدە ناوی کێوی نیشپی (نیشبی، نیسپی) لە وڵاتی لوللو دەبیستین (لەلایەن ئاشورناصیرپالی دووەمەوە لە لەشکرکەشییەکانی ٨٨١و ٨٨٠ی پێش زاین لە ناوچەی سلێمانی و شارەزوورو دەوروبەریان) کە زۆر لەوە دەچێت زنجیرەی هەورامانە(بڕوانە هەروەها بابەتی"پادشا گوتییەکان" لەم کتێبەدا).

ئینجا ئەگەر کێوی نیشبای نووسینەکەی پادشا گوتییەکە سەر بە سیمورروم بووبێت و ئەگەر ڕاست بێت کێوی هەورامانە ئەو کاتە وڵاتەکە یان لە دەشتی شارەزووردابووەو یان لە هەورامان و لەوانەشە لە هەردووکیان، واتە ئەوەی دواتر بووە وڵاتی لوللو پێشتر سیمورروم بووە. بەڵام ئەم ئەنجامە هێندە گرنگە پێویست دەکات بەڵگەی زیاتری بۆ بدۆزرێتەوەو بە حەزەرەوە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت.

لەو داستانەی نارام سینیش کە لە خوارەوەدا باسی دەکەین ناوی ناوچە یاخیبووەکان بە سیمورروم دەست پێدەکات و یەکسەر دوای ئەوە ناوی ئینگی، پادشای نامار **Namar** دێت. دیارە نامار (نامری)ی سەردەمی ئاشوریی نوێیەو کەوتبووە ناوچەی (خانەقین) یان ڕۆژهەڵاتتر (کێسلەر-١٩٩٨)[٥] – *بۆ زیاتر لەبارەی نامارەوە بڕوانە بابەتی ئورکیش*.

نوێترین دەستنیشانکردنی سیموورروم ئەوەی (فراین)ـە (١٩٩٧) کە جەرگەی وڵاتەکەی خستۆتە ناوچەی دەربەندیخان و (ئایدم-٢٠٠١) دەڵێت پێدەچێت تەواو ڕێی تێ بچێت[٦]. زۆر شیاویشە بۆ ئەمە ئەگەر ناوی سیمورروم (شیمورروم، شیمورری) بەراورد بکەین لەگەڵ ناوی ناوچەو هۆزی (شەمێران). ڕەنگە بەم جۆرە دۆڵی قەرەداغیش هەر سەر بە سیمورروم بووبێت.

---

[١] نیازمە لەداهاتوودا، پشت بەخودا، دوورودرێژتر باسی سیمورروم بکەم ئەویش لە لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتدا، ئەگەر کرا لە کتێبێکی سەربەخۆدا.

[٢] بەبۆچوونی (هالۆ) ئەمە لەسەرەتای لەشکرکەشییەکان بوو واتا پاش یەکەم لەشکرکەشی کە دژی کارخار بوو پاشان یەکەم و دووەم لەشکرکەشی دژی سیمورروم ئینجا لەشکرکەشی دژی خارشی کە ناوی یەکەم جەنگی خورریی شولگی لەم شەڕانە دەنێت: **W.W.Hallo, Simurrum.., p.74** . ئەمە لەکاتێکدا (گوتزە) دەڵێت هەڵگرتنی ئەم نازناوە پاش دوایەمین جاری وێرانکردنی (یان بەزاندنی) سیمورروم بوو: **JNES, 12, p.123.** ، بەڵام هالۆ ئەمە بە ڕاست نازانێت.

[3] **Ernst Weidner, Simurrum und Zaban, in; Afo, 15, 1945-1951, S.75-80.**

وەرگێڕانی ئەم بابەتەی (ڤایدنەر)یش لەم کتێبەدا هەیە(بابەتی : سیمورروم وزابان).

[4] **JNES, 12, p.123.**

[5] **ShA 1 ,p.24.**

[6] **ShA 1, p.24.**

(فراین) پێشتر(١٩٩٠) دەیوت سیمورروم زۆر لە کێوی حەمرین دوور نییە: **RIME 4, 1990, p.707.**

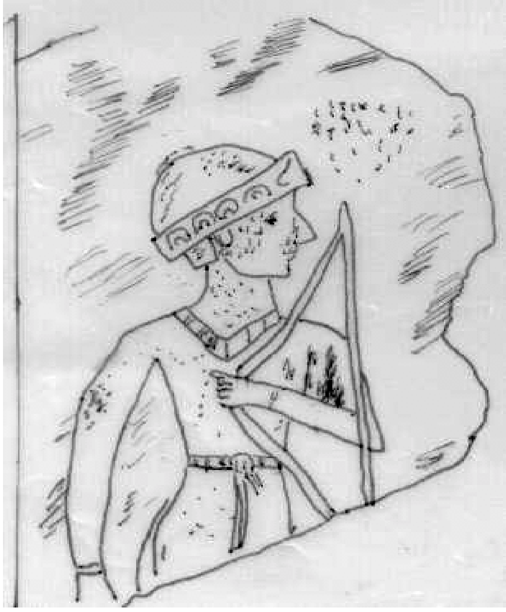

نەخشێکی بێتواتە مۆزەخانەی عیبری(بەدەست لەسەر وێنەکە کردوومانە)

لەلایەکی ترەوە شتێکی شایستەی سەرنجە کە دەقە دووررودرێژەکەی ئیدی سین، واتە ئەو دەقەی بە "بەردەکەی غەریب هەڵەدنی" ناسراوە، لە ژێر زەویدا لە گوندی (قەرەچەتان) لەسەر ڕێگای سلێمانی-سورداشدا دۆزرابووەوە. پرسیارەکەش ئەوەیە: پەیوەندیی ئەمە بە شوێنەکەی سیموررومەوە چییە؟ ئایا سیموررروم لەوێوە نزیك بوو یان مەسەلەکە ئەوەیە بەردەکە وەك یادگاری لەوێدا دانرابوو؟ ئەگەر دووەمیان بێت ئەو کاتە یان شارێکی گرنگ لەوێدا هەبووە یان ناوچەکە خۆی گرنگ بووە ئەویش بەحوکمی هەبوونی کێوی پیرەمەگروون لەوێدا کە دوور نییە کێوێکی پیرۆز بووبێت بەتایبەتی ئەگەر بزانین کە کێوەکە پاش زیاد لە هەزار ساڵ، وردتریش ساڵی (٨٨١پ.ز) لەلایەن پادشای ئاشوری، ئاشورناصیرپالی دووەمەوە، وا باسکراوە کە ناوەکەی لای لوللوییەکان کینیپا **Kinipa** یە بەڵام خۆی ناوی دەنێت نیصیر[١] (ڕزگاربوون)، نیصیریش ئەو کێوەی داستانی گلگامێش بوو کە کەشتییەکەی نووحی وڵاتی دووڕوبار لەسەریدا نیشتبوو.

کۆنترین مێژوو بتوانین ناوبردنی سیموررومی بۆ بگەڕێنینەوە دەقێکە ناوەکە تێیدا بەشێوەی سیمورو(سیمور؟) **Si-mu-ru(ur$_4$?)^{ki}** هاتووەو ئەوەی تێدا هەیە گوایە فەرمانڕەوای ئەفسانەیی ئائێنێپادا **Aenepada** ی ئور (هەزاری سێیەم) گرتبووی بەڵام نەیتوانیبوو بیخنکێنێت(؟)[٢]. دەقێکی تر هەیە کە بەوتەی (هالۆ) زیاتر جێگەی باوەڕپێکردنە بریتییە لەنامەیەکی سەردەمی ئەکەدیی کۆن لە (گاسور) کە ناوی سیموررومی تێدا هاتووە **Si-mu-ur$_4$-rí-ù^{KI}**[٣].

هەر لەسەردەمی ئەکەدی یەکێك لە تۆمارە کەمەکانی ساڵەکانی سارگۆنی ئەکەد "چوونی بۆ سیموروم" **Si-mur-um^{KI}** ی تێدایە هەرچەندە دیار نییە ئەم چوونەی بۆ چ مەبەستێك بووە[٤].

تۆمارێکی ساڵێکی نارام سینیش هەیە دەڵێت" ئەو ساڵەی (خوداوەند) نارام سین بۆ شەڕ دژی سیموررروم **Si-mu-ur$_4$-rí-im^{KI}** چوو[٥].

تۆمارێکی تر کە لەدوو دەقی توتوب(خەفاجی)دا، باشووری باقووبە لەسەر (دیالە)، هەیە باسی بەزاندنی سیموررروم دەکات لەلایەن (خوداوەند) نارام سینەوە ئەویش لەشوێنێکدا بەناوی کیراشێنیوێ **Ki-ra-šè-ni-we** و گرتنی فەرمانڕەوای سیموررروم کەناوی "بابا"بوو **Ba-ba ENSÍ Si-mu-ur$_4$-ri-im^{KI}** بوو[٦]. پادشای ئەکەد جگە لە بابا فەرمانڕەوای شوێنێکی تر؛ ئارامێ **A-ra-me** دەگرێت کە ناوەکەی بە گومانەوە بە دوبول **DUB(?).UL(?)** خوێنراوەتەوە[٧].

دەستنووسی داستانێکی سەردەمی بابلیی کۆنیش (سەردەمی دوای بنەماڵەی سێیەمی ئور) هەیە باسی ڕووداوی کاتی نارام سین دەکات (کە سەدان ساڵ پێش ئەوە مردبوو) کە تێیدا گوایە چوار لاکانی جیهان دژی نارام سین ڕاپەڕیبوون و لە ناوە

---

[1] ARAB, 1, S448.

[2] Hallo, Simurrum.., p.73+p.80.

[3] Ibid, p.73+p.80.

[4] Ibid, p.73.

[5] Ibid, p.80.

[6] Ibid, p.73+80.

ئەمە خوێندنەوەی نوێی ناوەکەیە. (هالۆ) زووتر خوێندنەوەکەی بە موعەللەقی هێشتبووەوە واتە: KI.RA.ŠE.NI.PI.

[7] P.Steinkeller, The Historical Background of Urkesh and the Beginnings in Northern Mesopotamia, BM 26, p.93.

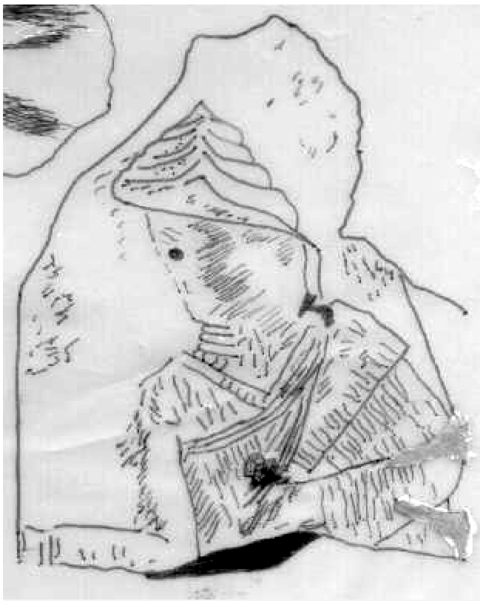

نەخشی خوداوەندێكی ئافرەت -مۆزەخانەی عیبری(بەدەست لەسەر وێنەكە كردوومانە)

یەكەمەكانی لیستی پادشاو وڵاتە ڕاپەڕیوەكان ناوی پادشای شیمورروم هاتووە ئەویش پوتتیم ئادال **Pu-ut-ti-im-ad-al**[١] كە گێڵب بە پوتتیم–ئاتال ی داناوەو بە خورریی زانیوە[٢].

شیمورروم یەكەم ناوی لەلیستی ئەو وڵاتانە هەیە كە لەگەڵ ئیپخور–كیش ی شاری كیش كۆببونەوەو بە وتەی (هاڵۆ) ئاماژە هەیە بۆ هەندێك لە یاخیبووەكان (ئیپخور–كیش و لوگال ئاننا ی ئوروك – ناوی ئەمیش هەر لە داستانەكەدا هەیە) لە دەقی ئەدەبی كە تا ڕادەیەك كۆنترەو بەم جۆرە دەكرێت ئەفسانەكەی نارام سین زانیاریی مێژوویی ڕاستەقینەی تێدا هەبێت[٣].

نەبوونی نیشانكەرەوەی وڵات **KI** پاش ناوی سیمورروم لەم داستانەدا، ڕەنگە لەبەر ئەوە بێت لێرەدا ناوی خەڵكەكەیە نەك ناوی شوێن[٤] ناوی سیمورروم لێرەدا بە شێوەی شیمورروم **Šimurrum** هاتووە (ئەویش بە شێوەی ئیزافە: **Šimurrim**)و كە وڵاتەكە بەم شێوەیە لە سەردەمی بابلیی كۆندا ناسرابوو.

سیمورروم نەك تەنها لە سەردەمی ئەكەدی بەڵكو لە سەردەمانی دواتریش، واتە سەردەمی گوتی و پاش ئەو سەردەمی ئور ٣ و ئینجا سەردەمی بابلیی كۆن وڵاتێكی چالاك بوو و یەكێك بوو لە كێشەكانی دەوڵەتانی وڵاتی دووڕوبار.

سیمورروم لە نووسینی پادشای گوتی ؛ ئێرریدوپیزیر هەیە كە دوور نییە یەكەم پادشای زنجیرەی پادشایانی گوتی بووبێت كە پاش دەوڵەتی ئەكەد حوكمی وڵاتی دووڕوباریان كردبوو. نووسینەكەی پادشای گوتی باسی پادشایەكی سیمورروم دەكات بە ناوی كا–نیشبا **KA-nišba**[٥] و دەڵێت ئەم پادشایە دوژمنایەتیی دەستپێكردو وای كرد وڵاتە شاخاوییەكان یاخی بن و جگە لە وڵاتی لولوبوم ناوی وڵاتی تر هاتوون بەڵام كوژاونەتەوە. لە نوسخەیەكی تریشدا ناوی سوپاسالارێك هاتووە كە دیارە سەر بە كا–نیشبا بووەو ناوی (بەگومانەوە) ئامنیلی بووە[٦]. پادشای گوتی باسی پێشڕەویكردنی بەرەو لوتكەكانی كێوی نیشبا دەكات.

شولگی لە تۆماریساڵی (٢٥)ەمدا بۆ یەكەم جار باسی لەشكركەشی دژی سیمورروم دەكات و ئەمە دووەم لەشكركەشییەتی (كارخار ساڵێك پێش ئەوە یەكەم لەشكركەشیی بۆ تەرخان كرابوو). لەشكركەشیی دووەم دژی سیمورروم ساڵەكەی دواتر بوو و پاش ماوەیەك قۆناغێكی تری شەڕەكان دەست پێدەكات كە (هاڵۆ) بە جەنگی خورریی دووەم ناوی دەبات و تیایدا ساڵی (٣٢) بە ناوونیشانی وێرانكردنی سیمورروم بۆ سێیەم جار تۆماركراوە.

---

[1] A.Grayson et E. Sollberger, L'insurrrection générale contre Narām-Suen; RA, 70, 1976, p.120.

[2] HS, p.55.

بەڵام بڕوانە نوێتر (ئایدم) كە ناوەكەی بەم جۆرە داناوە: پوتتی-ماتال: **ShA 1, p.25n.34** . ناوەكەش زووتر هەروا دانرابوو.

[3] Hallo, Simurrum..,p.73.

لە نوسخەی (لەندەن)ی داستانەكە زۆرتر باسی پادشای گوتوم(گوتیوم) گولا-ئان **Gula-AN** ی كردووە بۆیە ناوی "گولا-ئان و حەڤدە پادشاكە"ی لێ نراوە. لەو بەشەش كە لەو نوسخەیە ماوە ناوی پادشای گوتیوم یەكەم ناوە، بڕوانە:

Grayson et Sollberger, L'insurrrection générale contre Narām-Suen, p.120f.

[4] Ibid, p.124.

[٥] "كا" بە سومەری واتە دەرگا، دەم...، دیاریش نییە چۆن دەخوێنرێتەوە: ئایا بەو واتایەو بە هەمان دەنگ (واتە: كا-نیشبا= دەرگا یان دەمی.. خوداوەند نیشبا) یان بەو واتایەو بە زمانی ناوچەیی یان تەنها هێمای فۆنەتێكی هەیە (=كا،) كە ئەمە زەحمەتە چونكە نیشبا ناوی خوداوەندێكی ناوچەییە (ئیدی سین و ئاننوبانینی بەكاریان هێناوە) هەروەها وەك لە دەقەكەدا دەركەوتووە ناوی كێوێكە (هەورامان؟ بڕوانە دواتر) بۆیە دەبێت "كا" لێرەدا وشەیەكی واتادار بێت نەك تەنها دوو دەنگی "كا" بێت.

[6] RIME,2, p.221ff.

لەم قۆناغەیانداو لە دەقی تردا ناوی تاببا(ن)داراخ، پیاوی (=فەرمانڕەوای) سیمورروم Si-mu-ur-ru-um lú دێت کە شولگی گرتبووی. تاببان داراخ یاخود تاپپان داراخ لە ساڵەکانی ٣٣و ٣٤و ٣٦و ٣٨ ی شولگی ناوبراوە (ڕاستتر ئەوەی ساڵی ٣٦و ٣٨ ژنەکەی باسکراوە)، هەروەها ساڵەکانی ١و٢و٨ی شو-سین[١].

جگە لەمانەش ناوەکەی بەلای کەمەوە لە سێ دەقی فاڵدا هەیە[٢] کە دەگەڕێنەوە بۆ سەردەمەکەی دواتر، واتە بابلیی کۆن.

ناوی ئەم پادشایەی سیمورروم بە چەند شێوەیەك نووسراوەتەوە: Da-ba-da-ra-ah و TAB.BA-da-ra-ah ، هەردووکیان لە (درێهم)[٣] هەروەها چەند جارێك MAN-ba-da-ra-ah بەڵام هێمای (مان) لەمەیاندا بە شێوازێکی تری هێمای (تاب) زانراوە[٤].

ئەو دەقی فاڵانەش کە ناوی تاببان داراخ دەبەن بە سیمورروومەوە پەیوەستی ناکەن بەڵام گومان لەوەدا نییە کە هەمان کەسی سیمورروومە چونکە جگە لەوەی دوو ناوەکە لەیەك دەچن فاڵەکان دەڵێن: "فاڵی شولگی کە تاپپان داراخی گرت". ناوی تاپپان داراخ لە فاڵێکیاندا بەم شێوەیەیە: TAB.BA-an-da-ra-ah ، شێوەیەکی تریش: TAB.BA^{pa}-da-ra-ah ، لە دانەیەکی تریش: A-pa-da-ra-ah . لەمەی دوایی باسی کوشتنی کراوە[٥] بەڵام لێکدانەوەی ئەو وشەیەی لە دەقەکەدا هاتووە بە ڕاست نەزانراوە ئەویش چونکە ئەو هێشتا زیندووە لە کاتی پادشاکەی دوای شولگی (شو-سین: ساڵی ٢ و ٨)[٦].

دەقێك هەیە تازە بڵاوکراوەتەوەو دەکرێت بە هی سەردەمی نوێی ئاشوری بزانرێت. دەقەکە، کە سێ پارچەیەو خراپ شکاون، باسی سیموررومی تێدایە ئەویش بەشێوەی شیمورری Ši-mu-ur-ri و ناوی کابرای تێدا هاتووە بەڵام تەنها ئەم بڕگانە ماون TAB.BA-*an*- و (بیگز) دەقەکە بەو دەقەی بە " پێشبینییەکەی شولگی" ناسراوە دەزانێت[٧]. لەو سەردەمەداو تەنانەت لە سەردەمی پێشووتریش ناوی سیموروم لە هیچ دەقێکدا وەکو شوێنێکی زیندوو نەهاتووە. ئەو جۆرە دەقانەش زۆر بوون کە هی سەردەمەکانی پێشووترن و نوسخەی نوێتریان لێکراوە.

ناوی تاپپان داراخ دیار نییە سەر بە چ ڕەگەزێکە. (زادۆك) ناوەکە بە خورری نازانێت و بڕگەی یەکەم گەڕاندۆتەوە بۆ ناوی ڕووبار: طابان یان طاببان Ṭab(b)an لە کاتێکدا (ئەستور) وای لێ دەکات: Tab-ba ^{d}Darah و لەم خویندنەوەیەدا پشتی بە tab-ba ی سومەری (tappû بە ئەکەدی) واتە"یاوەر" بەستووەو بەم جۆرە ناوەکە لای ئەو دبێتە "یاوەری خوداوەند داراخ"، هەرچەندە خوداوەندێك نییە بە ناوی داراخ[٨].

پاش حەوت ساڵ پشوو تەنها یەك لەشکرکەشی هەبوو هەروەها شوورایەکی تێدا دروست کرد (ساڵەکانی ٣٧-٣٨) ئەویش شوورای وڵات ma-da ، مەبەست ئەو وڵاتانەی نەلکێنرابوون بە دەوڵەتەکەوەو کە لەوانەیە، بەپێی (هالۆ)، بۆ داخستنی سنوور بەرامبەر سیمورروم لە دیجلەوە بۆ کێوی حەمرین بووە[٩]، پاشان حەوت ساڵ شەڕ هاتن کە ئەم جارە قووڵتر چوونە ناو وڵاتەکانی باکووری ڕۆژهەڵات و یەکەم شوێن لەم قۆناغە پەلامار درا شاشروم بوو (ساڵی ٤٢).

ئینجا تۆماری ساڵی (٤٤) دێت کە "لولوبوم Lulubum و سیمورروم Simurum بۆ نۆیەمین جار وێرانکران". یەکێکیش لە تۆمارەکانیش هی ساڵی (٤٥)ـەو ئەم ناوونیشانەی هەیە: "ئەو ساڵەی سەری ئوربیلوم Ur-bí-lum^{ki} (ئاربیلوم Ar-bí-lum^{ki})و سیمورروم و لولوبوم و کارخاری لە یەك لەشکرکەشیدا وردوخاش کرد (بڕوانە باسی کارخار لە سەرەوەدا). ئەگەر ئەم

---

[1] Robert D. Biggs, Šulgi in Simurrum, in; Crossing Boundaries and Linking Horizons, Studies in Honour of M.Astour, 1997, p.173.
بە دووردرێژیش لە لاپەڕەکانی پێشتر.

[2] Hallo, Simurrum.., p.74.

[3] Biggs, Šulgi in Simurrum, p.171n.16.
درێهم: شوێنەواری ئێستای شاری کۆنی (پوزریش-داگان)ـە کە کاتی شولگی دروستکراوەو دەقی زۆری تێدا دۆزرابووەوە.

[4] Biggs, Šulgi in Simurrum, p.171.

[5] Ibid, p.169f.

[6] Ibid, p.170n.5.

[7] Ibid, p.170.

[8] Ibid, p.172.

[9] Hallo, Simurrum.., p.77.

تۆمارە ڕاست بێت نەك ئەو تۆمارەی تر کە ژمارەی ٤٥ی هەیە بەڵام ناوونیشانەکەی ئەمەیە" سیموررووم و لولوبوم بۆ نۆیەمین جار وێران کران" ئەو کاتە لەشکرکەشییەکان دژی سیموررووم بە ژمارە ده دانە بوون.

لەو ژمارە زۆرانەی " وێرانکردنی سیموررووم" تەنها ساڵەکانی سەرەوەمان هەیەو ساڵەکانی تری لەشکرکەشییەکانی تر (چوارەم تا هەشتەم) نازانرێن.

ئەم هەموو لەشکرکەشییانە دژی سیموررووم و ناوچەکانی تری باشووری کوردستان نیشانەن لەسەر ئەوەی ئەو بەرەیە مایەی ناڕەحەتییەکی زۆر بوو بۆ ئەو پادشایەی سەردەمی نوێی سومەری‌و بەڵگەشە لەسەر ئەوەی شولگی نەیتوانیبوو دەسەڵاتی خۆی لە ناوچەکەدا سەقامگیر بکات. دروستکردنی "شووورای وڵاتەکان" بەڵگەیەکی بەهێزی ترمان دەداتێ.

ئەو باوەڕەش هەیە کە شولگی پاش لەشکرکەشییەکانی دژی سیموررووم نازناوی "پادشای چوار لاکانی جیهان"ی لەخۆی نا[1]، بەڵام لەکاتێکدا (گوتزە) ئەمە دەگەڕێنێتەوە بۆ دوایەمین "وێرانکردنی" سیموررووم لەلایەن شولگییەوە (هالۆ) لە دوای قۆناغی یەکەمی شەڕەکانی داناوە کە ناوی ناوە "جەنگی خورریی یەکەم" و کە لە ساڵی ٢٤ تا ٢٧ ی شولگی درێژەی کێشا (٢٤ دژی کارخار، ٢٥و٢٦دژی سیموررووم، ٢٧ دژی خارشی)و بۆچوونەکەی (گوتزە) پەسەند ناکات[2].

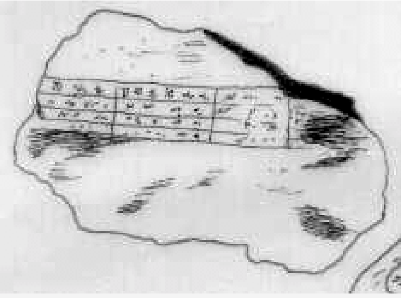

بەردێکی نووسراو— مۆزەخانەی عیبری

پاش شولگی ناوی کیریب-ئولمێ Ki-rí-bu-ul-me "پیاوی" سیموررووم Si-mu-ru-um^{ki} لە چەند دەقێکدا هاتووە[3]. کیریب-ئولمێ یاخود کیریپ-ئولمێ Kirirp-ulme ، کە ئەمە ناوێکی خورریی‌یە، لە سێ دەقی (درێهم)دا بینراوە (دوانیان کاتی شو-سین (٢٠٣٧-٢٠٢٩پ.ز)، ئەویش ساڵی یەکەمی و ئەوەی تر ئامار-سین(٢٠٤٦-٢٠٣٨پ.ز)؛ ساڵی ٩) ئەمەش بەپاڵ دەقی تری ئامار-سین، ساڵی ٨و ٩و شو-سین ٢. بەپێی (بیگز) ڕەنگە پاش تاپپان داراخ پادشای سیموررووم بووبێت بەڵام هەر خۆی دەڵێت پێویستە تێبینیی ئەوە بکرێت کە هەردوو کابراکە پێکەوە لە دەقێکی ساڵی ١ی شو-سین دەردەکەون و تاپپان داراخ تاکو ساڵی ٨ی شو-سین ناوی هەیە[4]. جگە لەمانەش دەقێك هەیە ساڵی بەسەرەوە نییە باسی ژنی کیریپ-ئولمێ Ki(!)-ri-ip-ul-me دەکات[5]. جگە لە خۆشی باسی ژنەکەی و کوڕەکەی و کچەکەی لە دەقی جیاجیادا باسکراون.

ناوی سیموررووم لەوە بەدوا تۆماری ساڵەکاندا دیار نامێنێت تا دەگاتە کاتی دوایەمین پادشای بنەماڵەکەی ئور؛ ئیببی سین کە ساڵی سێیەمی بە ناوی سیمورروومەوە ناونراوە. ئەمەش وای دەگەیەنێت کە ئەگەر پادشاکەی ئور شەڕ دژی سیمورروومی نزیك کردبێت کەواتە ناوچە دوورترەکان لە ژێر دەسەڵاتی دەرچووبوون[6].

پاش هەرەسی حوکمی بنەماڵەکەی ئور و لە ساڵی (س+١٩)[7] یەمی ئیشبی ئێررا (کە پێشتر لە حوکمی ئور سەربەخۆبوو و ئەو بنەماڵەیەی لە شاری ئیسیندا دامەزراند) نووسینێك باسی دیارییەکی دیپلۆماسی لە ئیسین بۆ پادشای سیموررووم و لەهەمان نووسیندا باڵیۆزێکی سیموررووم دەردەکەوێت[8].

هەر لەو سەردەمەدا کەسێك بەناوی ئیددی(ن)-سینەوە لە نامەیەکی ئێشنوننا هەیە کە لەوانەیە بۆ نوور-ئاخومی ئێشنوننا نێردرابووو ڕەنگە پادشای سیموررووم بێت[9]، کابرایەکیش بە ناوی زابازیننوم Za-ba-zi-in-núm لە نامەیەکی ئێشنوننا

---

[1] Biggs, Šulgi in Simurrum, p.175.

[2] Hallo, Simurrum.., p.74n35.

[3] JNES, 12, p.120, HS, p.114.

[4] Biggs, Šulgi in Simurrum, p.173.

[5] Ibid, p.173n.32.

[6] Hallo, Simurrum.., p.79.

[7] س+١٩ واتە ١٩ ساڵ و چەند ساڵێکی نادیار (واتە: ٢٠؟ ... ٢١؟ ... ٢٢؟ ... تاد)

[8] RIME, 4, p.707.

[9] RIME, 4, p.707.

دۆزراوەتەوەو کە ئەو نامەیە بۆ بیلالاما نێردرابوو[١]. بەپێی (فراین) ئەگەر ئەمە زابازونای سیموررومی بێت ئەو کاتە ئەمیان هاوچەرخی بیلالامای ئێشنوننا بووەو بۆیە دەبێت ئیددیـ(ن)-سین و زابازونای کوڕی هاوچەرخی حوکمی ئیشبی ئێررا(٢٠١٧-١٩٨٥ پ.ن) بووبن[٢].

دوای ئەوەو لە سەردەمی بابلیی کۆن ناوی سیموروم هەر دەبیسترێت. وەکو لە نووسینەکانیش دیارە سیموررروم لەو سەردەمەدا چالاك بوو و دەوری لە ململانەی نێوان هێزە گەورەکان و ناوچەییەکان بینیبوو (*بۆ باسێکی زۆر کورت لەبارەی سیموررروم لەو سەردەمەدا بڕوانە بابەتی : لەشکرکەشییەك... لەم کتێبەدا*).

ڕەنگە ئیدی سین **Idi-Sîn** و زابازونا **Zabazuna** لەسەردەمی بنەماڵەی ئوردا ژیابن یان ماوەیەکی کەم پاش ئەوان. ناوەکەشیان لەسەر چوار پارچە بەرددا نووسراوەتەوە کە لە ساڵی (١٩٧٧)دا لە شوێنێکدا بە ناوی بەردی سەنجیان **Bardi Sanjian** نزیك بێتواتە دۆزرابوونەوە[٣]. چوار بەردەکە سێ دەقن و لەیەك بابەت دەدوێن و هەمان بەسەرهاتیان لەسەردا تۆمارکراوە لەگەڵ چەند جیاوازییەکی کەم.

دەقەکان لەسەرەتادا ناوی ئیدی سین دەهێنن و بە پادشای بەهێزو پادشای سیمورروم **Simurum** ناوی دەبەن. پاشان دەڵێن وڵاتی کولوننوم **Kulunnum** یاخی بوو و شەڕی کرد دژی زابازونا کوڕی ئیدی سین. پاش ناوبردنی خوداوەندەکانیش دەڵێت کوڕی پادشا شارەکەی وێران کردو دواتر نەفرەت لەو کەسە دەکات دەستکاریی ئەو شتانە بکات کە دروستیکردوون[٤] (بڕوانە خوارەوە بۆ دەقەکان) .

دوو نەخش و یەك نووسینی تری بێتواتە وەکو ئەوەی سەرەوە هەن و کاتی خۆی برابوونە ئەوروپاو ئێستا لە مۆزەخانەی عیبری لە شاری (قودس)دان[٥]. نەخشی یەکەم میرێك یان پادشایەکی بێ ڕیش پیشان دەدات کە کەوانێکی هەڵگرتووەو لە گۆشەی سەرەودا شوێنەواری نووسینێکی تێکچوو دیارە[٦]. دووەم نەخشیش لەوانەی برابوون وێنەی ئافرەتێکی خوداوەندە کە لە پشتەوەی نووسینێکی شکاو هەیە[٧]. بەپاڵ ئەم دوانەش پارچە بەردێك هەیە کە بەپێی ئێدزارت **Edzard** سەرکەوتننامەیەکی هەشت ستوونیی ئیدی سینی لەسەردا نووسراوەو هاوتەریبی دەقەکەی ئاننوبانینییەو بڕیارە شافێر **Shaffer** بڵاوی بکاتەوە[٨]. هەروەها مۆرێکی لوولەکی و چاپی مۆرێکی تر دۆزرابوونەوە ناوی زابازونایان پێوەیە (بڕوانە خوارەوە).

جگە لەمانە چەند ساڵێك لەمەوبەر بەردێك تەسلیم بە مۆزەخانەی سلێمانی کرابوو (کە ئێستا بە بەردی غەریب هەڵەدنی ناسراوە) و لەلایەن کاك کۆزادو رافیدەخانەوە وەرگێڕدراوە. بەردەکە لە گوندی (قەرەچەتان)ی ناوچەی پیرەمەگروندا دۆزرابووەوەو باسی شەڕەکانی ئیدی سین دژی چەند شوێنێك دەکات و ناوی شارو وڵاتی زۆری تێدایەو کە دیارە دەسەڵاتی ئەم پادشایە گەشتبووە ئەو ناوچانە[٩]. یەکێکیش لەناوەکان بەگومانەوە بە خالمان **Halman** دەخوێنرێتەوە جا ئەگەر ئەوە ڕاست بێ ئەو کاتە دەسەڵاتی ئیدی سین گەشتبووە باشووری شارەزوور، چونکە خالمان ناوچەی سەرپل زەهاو دەگرێتەوە.

---

[1] **Ibid.**

[2] **Ibid.**

[٣] لەبارەیانەوە بڕوانە:

Dr.A-H. Al-Fouadi, Inscriptions and Reliefs from Bitwāta, in; Sumer, 34, 1978, p.122ff.

[4] **Ibid, p.125f.**

[5] **Ibid, p.128ff.**

[6] **Ibid, p.128.**

[7] **Ibid.**

[8] **Ibid.**

ئەمە قسەکانی حەفتاکانی سەدەی بیستە، تازەش لە دوایەمین ژمارەی گۆڤاری ZA (ژمارەی ساڵی ٢٠٠٣) کە لە ئینتەرنێتدا بینیم شافێر دەقەکەی بڵاوکردۆتەوە بەڵام تەنها ناوونیشانی بابەتەکە هەبوو و هیچ ڕێگەیەك نەبوو بۆ وەرگرتنی بابەتەکە.

[٩] لە بارەی بەردەکەو وەرگێڕانی دەقەکە بڕوانە: رافدة عبدالله عبد الصمد و کوزاد محمد احمد، صخرة غريب هە لە دنـی.. حقائق ومعلومات وثائقية، گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە ، ١، ئابی ١٩٩٧ ، بە شی عەربی، ل١١٥ بەدواوە. دوو وەرگێڕەکە دەڵێن دکتۆر خالد ئەلئەزەعمی، مامۆستای شوێنەواری زانکۆی بەغدا، وشەبەوشە بەوەرگێڕانەکەی ئەواندا چۆتەوە(ل١١٦) بەڵام ئەوان هێشتا بە پێویستی دەزانن جارێکی تر پێیدا بچنەوە.

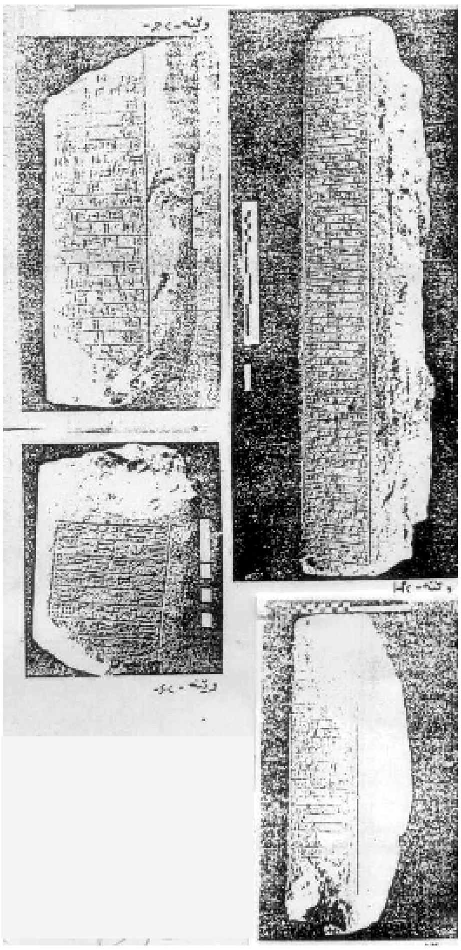
چوار بەردەكەی بێتواتە - Sumer, 34

لەو دەقەدا (كە بەردێكە سپییەو لاكانی بەم جۆرەن: ٢٧×٣٧×٧٦ سانتیمەترو ١٠٥ دێڕی لەسەر نووسراوە) سێ بڕگە هەن بەم جۆرە: با- نی - نی و هێماكانی پێش ئەمانە نەماون بۆیە هەردوو كۆزادو رافیدە بۆ ئەوە چووبوون كە ئەمە ناوی ئاننوبانینییە (پادشای لوللو) [١] ئەمەش زۆر ڕێی تێ دەچێت چونكە پێدەچێت دوو پادشاكەی سیموررووم لە هەمان سەردەمی ئاننوبانینیدا ژیابن واتە سەردەمی ئیسین - لارسا.

هەندێك شتی هاوبەش لەنێوان نەخش ونووسراوەكەی بێتواتەو نەخشەكەی ئاننوبانینی هەیە وەكو هەبوونی ناوی خوداوەند نیشبا **Nišba** لە نووسینەكەی بێتواتەداو خوداوەند نیسبا **Nisba** لەوەی ئاننوبانینی، بەڵام بێگومان ئەمە واتای ئەوە ناگەیەنێت كە دوو پادشاكە هاوچەرخن چونكە ناوی خواوەندەكان بۆ ماوەی سەدان ساڵ دەمێننەوە بەڵكو هەر ئەوەندە دەتوانین بڵێین نیسبا (نیشبا، نیسپا، نیشپا) خوداوەندێكی ناوچەیی‌ی هاوبەشی نەك تەنها خەڵكی لوللو و خەڵكی سیموررووم بووە بەڵكو پێدەچێت هی گەلانی تریش.

هەروەها شتی هاوبەش هەیە لەنێوان نەخشەكەی بێتواتەو ئەوەی دەربەندی گاور[٢](لە زنجیرە كێوی قەرەداغ) كە شوێنەوارناس هەیە بە هی سەردەمی ئور ٣ ی دەزانێت[٣] هەرچەندە پێشتر دەگەڕێنرایەوە بۆ زووتر واتە سەردەمی ئەكەدی[٤]، بەڵام لە هەندێك ڕووەوە لەیەكتر جیاوازن وەكو شێوەی كەوانەكەی دەستیان و گۆشەی دەستە نوشتاوەكەو جۆری یەخەی ملەكەو قەدی كڵاوەكە كە لەوەی بێتواتە وێنەی چەند مانگێكی پێوەیە (كە هێمای خوداوەند سینە)و لەوەی دەربەندی گاوردا سادەیە[٥].

لەبارەی نەخشەكەی دەربەندی گاوریشەوە ئەو ڕایەم هەیە كە لەوانەیە هی پادشایەكی سیموررووم بێت ئەویش بە ڕەچاوكردنی بۆچوونەكەی (ڤایدنەر) لەبارەی شوێنی سیموررومەوە ئەویش لە باكووری ڕۆژهەلاتی چیای حەمرین لەنێوان ڕوباری عزێم و سیروان[٦] ، ئینجا ئەگەر ئەو پادشایە ئیدی سین بێت ئەو كاتە ئەو لەوێوە هاتۆتە ناوچەی قەرەداغ و پاشان شارەزوور و دواتر ناوچەی پیرەمەگروون و لە كۆتاییدا ناوچەی بێتواتە. تێبینیش ئەوە بكە كە لێرەدا ، واتە ناوچەی بێتواتە،كە دوورترە لە شارەزوور، زابازونای كوڕی ئیدی سین سەركردایەتیی لەشكرەكە وەردەگرێت. ئەگەر سیمورروومیش دەوروبەری دەربەندیخان بووبێت ئەو كاتە پادشای خاوەن نەخشی دەربەندی گاور ئەگەر پادشایەكی سیموررووم بووبێت لەوێوە بەناو دۆڵی قەرەداغدا ڕۆشتووە.

دەقەكانی ئیدی سین و زابازونا

سەبارت بە دەقەكانی بێتواتە كتێبەكەی فراین **Frayne** م بەكارهێناوە نەك بابەتەكەی د.عبدالهادی هەرچەندە ئەمیان سەرەتا وەریگێڕابوون. هەمان شتیش بۆ باقی دەقەكان لە كاتێكدا لە وەرگێڕانی بەردەكەی غەریب هەڵەدنی، كە دەقێكی زۆر گرنگەو ناوی

---

[١] لە چاپی دووەمی كتێبەكەمدا : مێژووی گەلی لوللو (ل٦٤، پەراوێزی ژمارە ٥١) وتبووم كە تەنها نی ـ نی ماوەتەوە و دانانی ئەمە بە ئاننوبانینی بێ بەلگەیە بەلاّم دواتر كە سەیرێكی باشتری نووسینەكەم كرد بۆم دەركەوت سێ هێمان : با ـ نی ـ نی .

[٢] بڕوانە سەرچاوەی خوارەوە دەربارەی نەخشەكەی دەربەندی گاور:
E.Strommenger, Das Felsrelief von Draband-i-Gaur, Baghdader Mitteilungen, 2, 1963, S.83-88.

[٣] بۆ نموونە ڕای مۆرتگات و د. صبحی انور رشید پشتگیریی لێ دەكات: د.صبحي انور رشيد، دراسة نقدية لمسلة بدرة، سومر، ٣١، ١٩٧٥، ص٤٥، هـ٢٣.

[٤] بۆ نموونە: **E.Strommenger, Op.Cit. S.88** .

[5] **Al-Fouadi, Inscriptions and Reliefs from Bitwāta, p.127.**

[٦] بڕوانە باسەكەی خوارەوە كە وەرگێڕانەكەی لەم كتێبەماندا هەیە:
Ernst Weidner, Simurrum und Zaban, in; Afo, 15, 1945-1951, S.75-80.

شارو وڵاتی زۆری تێدایە تەنها ئامارژە بۆ ئەم چەند ناوە دەکەم کە هەندێکیان لە دەقەکانی شمشارە یان دەقە هاوچەرخەکانی دەبینین. یەك لەوانە شاری شیکشاببوم (یان شیشکامبوم) کە لێرەدا بەشێوەی شیکشامبی هاتووە، هەروەها وڵاتی ئوتووا، کە لە دەقەکانی شمشارەدا وڵاتی (ئوتێم) باسکراوەو پێدەچێت دەشتی ڕانیە بووبێت. هەروەها وڵاتی شاریداخوم کە ناوی شوروتخوم لە تۆمارێکیساڵێکی ئامار سیندا هاتووەو لەگەڵ شاشروم (شمشارە) "وێرانکرابوون"، ئەمەش جگە لەوەی لە دەقەکانی شمشارەدا باسکراوە. (سیماشکوم)یش لەدەقەکەدا بریتییە لە سیماش یاخود شیماش لە باکووری ئێلامدا. جێگەی سەرنجیشە کە ئیدی سین ناوی چەند کەسێك دەبات بە وەسفی رابیانو ئاموریم (گەورەکانی ئامورییەکان)، راب ئاموریم (گەورەی ئامورییەکان) بە پلەیەکی سەربازی زانراوە یان بە شێخی هۆزی ئاموری.

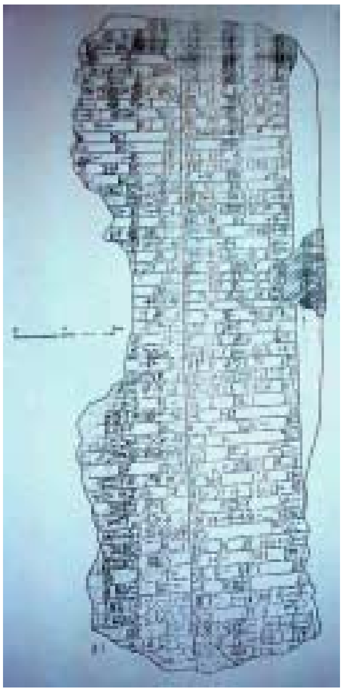
بەردەکەی غەریب هەڵەدنی

وەکو وتیشم دوو وەرگێڕی بەردەکە بەپێویستی دەزانن پێیدا بچنەوە. ئیدی سین ناوی خالمان دەهێنێت کە لە دەوروبەری سەرپل زەهاودایەو کە سێ نەخشە هەڵکەندراوەی تێدایەو بەلای کەمەوە ئەوەی ئاننوبانینی یەکێکیانە بۆیە دوور نییە بەڕاستی دوانەکەی تر هی ئیدی سین بن(بڕوانە خوارتر).

ئەم دەقەی خوارەوە تەواوترین دانەیە لەسێ دەقەکەی بێتواتە:

((ئیددیـ(ن)ـ سین **Iddi(n)-Sîn** (لە دەقەکەدا: **^{d}I-dì-^{d}EN.ZU**) ، پادشای بەهێز، پادشای سیمورووم **Simurum**[1] ، زابازونای کوڕی. کولوننوم یاخی بوو و شەڕی بەرپاکرد دژی زابازونا. خوداوەندەکان ئاداد، ئێشتار، نیشبا وشەکەی زابازونایان بیست. شارەکەی وێران کرد و بۆ ئەو خوداوەندانە پیرۆزی کرد. لەوحێکی دامەزراند بۆ خوداوەند ئێشتار. ئەو کەسەی ئەم کارەم لابەرێت یان نووسینەکە بسڕێتەوە یان بەهۆی نەفرەتەکەیەوە (= لە ترسی ئەو نەفرەتەی لە نووسینەکەدا هاتووە/ ف.ق) کەسێکی تر هان بدات(ئەمە بکات) ئەو پیاوە با خوداوەندەکانم ئانوم، ئێنلیل، نینخورساگ، ئێا، سین، ئاداد ئاغای چەك، شاماش، ئاغای حوکمدانەکان، ئێشتار ئاغاژنی جەنگ، نینسیاننا خوداوەندەکەم، خوداوەند نیشبا ئاغاکەم نەفرەتێکی خراپەی بەسەردا دابەزێنێت. با تۆوەکەی لەناوبەرن وبناغەکەی وردولەت بکەن . با میراتگرو وەچەی نەدەنێ. با ژیان شتە قەدەغەکراوەکەی بێت. کە درەو کردن نەبێت(؟) با ئەمە بۆ خەڵکەکەی زەحمەت بێت.))[2].

دەقی دووەم وسێیەم (کە ئەمەی دوایی بریتییە لە دوو پارچە بەرد) نزیکی نیوەیان شکاوەو هەروەکو دەقەکەی پێشوون بەڵام لە یەکەمیاندا نووسراوە کە لەوحەکە بۆ ئاداد کراوەو سەرەتای نەفرەتەکە هەیەو ئیتر شکاوی دەست پێ دەکات[3]. دەقەکەی تریش دەڵێت : ((عەرشێکی بۆ خوداوەند نیشبای ئاغای دامەزراند))و دواتر ئەویش سەرەتای نەفرەتەکەی هەیەو لەوە بەدوا شکاوە[4].

پاشان سێ پارچە بەردی نووسراوی تر (کە پێشتر ئاماژەمان بۆ کردن) کە لەوانەیە لە هەمان شوێنەوە بن و ئێستا لە مۆزەخانەی ئیسرائیل لە قودسدان[5] و نووسینی سەرکەوتنی ئیدی سینیان لەسەر نووسراوەو فراین دەڵێت لەلایەن شافێرەوە بڵاودەکرێنەوە[6](٤٥) (بڕوانە سەرووتر) بۆیە وەرگێڕانەکەیانی نەنووسیوە.

نەخشێکیش هەیە لەباکووری سەرپل زەهاو کە ئێدزارت بە هی ئاننوبانینیی دەزانێت ئەویش بەهۆی هەندێك شوێنەوار لە ستوونی یەکەمی نووسینی سەر نەخشەکە بەڵام فراین دەڵێت ئیملای ئەم دەقە جیاوازیی هەیە لەگەڵ نووسینەکەی ئاننوبانینی کە دووسەد مەتر لەم نەخشەیان دوورترەو شێوازی نەفرەتەکەشی هاوشێوەی ئەوەی ئیدی سینە بۆیە زیاتر ڕێی تێ دەچێت

---

[1] فراین دەنووسێت : سیمورروم **Simurrum** بەڵام لە دەقەکەدا : سیمورروم **si-mu-ri-im** . هەمان شێوازیش، واتە سیمورروم لە بەردەکەی غەریب هەڵەدنیدا هەیە.

[2] **RIME, 4, pp.708-709.**

[3] **Ibid, p.710.**

[4] **Ibid, p.711.**

[5] ئەمە قسەی فراینە لە کاتێکدا الفؤادي دەڵێت مۆزەخانەی عیبری وەك لە سەرووتر وتبوومان.

[6] **Ibid, p.712.**

نەخشەکە هی ئیدی سین یان کوڕەکەی بێت. فراین نووسینەکەی هێناوە کە حاڵی خراپەو وەرگێڕانەکەی نووسیوەو ئەمەی لێ وەردەگرم:

١- دوو هێمای زا-با za-ba لە دێڕی چوارەمدا هاتوون و هێمای پێشەوەو دواوەیان شکاون و (فراین) ئەمە بە زابازونا تەواو دەکات.

٢- دێڕی پێنجەم: هێمای MU ماوەو فراین بە [DU]-MU-[ni] تەواوی دەکات واتە: کوڕەکەی.

٣- دوای شکاوییەکی زۆر کە تەنها دوو ڕستە خوێنراونەتەوە سێ دێڕی شکاو هەن کە بەمە تەواو کراون : وێــ [نە]کەی لەسەر کـ[ێوی بــ] ا [تیــ]ر [د] انا.

کێوی باتیر لەلایەن ئاننوبانینییەوە ناوبراوە کە وتوویەتی نەخشەکەی لەسەر هەڵکەندووە.

٤- دواتر چی بە ساغی ماوەو چ شکاوییەك لە نووسینەکە تەواوکراوە هەمان ئەو نەفرەتەیە کە لە نووسینەکەی پێشوودا بینیمان[1].

جگە لەمانە مۆرێکی لوولەکی لە مۆزەخانەی بەریتانیدا هەیە کە نازانرێت لە کوێوە بەدەستکەوتووەو ئەمەی لەسەر نووسراوە:

"زابازونا (*لێرەشدا هەروەها نیشانکەرەوەی خوداوەندێتی پێش ناوەکەی خراوە*)

پادشای بەهێز

تێخێش ئاتال Teheš- atal ی

نووسەر

خزمەتکاری تۆیە[2] ".

ناوی نووسەرەکە، تێخێش ئاتال کە ناوێکی خوررییە بەپێی خوێندنەوەی (ئاری) بە (ئاتال) وەرگیراوە دەنا ئەگەر ئەم خوێندنەوەیە ڕاست نەبێت ناوەکە (تێخێشاری)یە.

چاپی مۆرێکیش لە شاری ئێشنوننا ـ (تل اسمر)ی نزيك باقووبە، کە شارێکی دەرکەوتووی بەشێکی سەردەمی بابلیی کۆن بوو، دۆزراوەتەوەو بە پێی (وایتینگ) دەگەڕێتەوە بۆ پاش هەرەسی بنەماڵەی سێیەمی ئور (کە ساڵی ٢٠٠٤ پ.ز ڕوویدابوو/ ف.ق)و پێش سەردەمی بیلالاما(سەردەمی حوکمی بەوردی نەزانراوە بەڵام هاوچەرخی دووەم پادشای ئیسین بوو کە لەنێوان ١٩٨٤-١٩٧٥پ.ز حوکمی کردبوو/ ف.ق).

هەردوو الفؤادی و فراین نووسینی چاپی مۆرەکەیان هێناوە و ئەمەیان هی دووەمیانە:

[زا] بازونا، پادشای بەهێز، [ز] یلی ـ ئێوری [Z]ili-ewri (باقی نووسینەکە فەوتاوە). هێمای we ی ناوی دووەم لە دەقەکەدا وا هاتووە : ib و شوێنەواری بەشێکی دیارەو فراین دەڵێت ئەم (ئیبــ ــ ری) شێوازێکی نووسینی وشەی خورری : ئێوری ewri یە کە واتای ئاغا (یاخود : پادشا/ ف.ق) دەدات[3]. زیلی ئێوری ناوی کەسە.

---

[1] Ibid, pp.712-714.

[2] Ibid, p.715.

[3] RIME, 4, p.716.

خامازی

لە دەوڵەتێکی گەورەوە بۆ گوندێکی بچووک*

خامازی یەکێك بوو لە دەوڵەتە گەورەکانی هەزاری سێیەمی پێش زایین، نیشانەیەکی ئەم گەورەییەی خامازیش ئەو نامەیەی بۆ پادشاکەی نێردرابوو لەلایەن پادشای ئێبلا **Ebla** وە کە نزیك دەریای ناوەڕاست لە سووریادا بوو و نزیکەی ٨٠٠ کیلۆمەتر لێوەی دوور بوو. بەپێی (پیتیناتۆ)ش کە یەکێك بوو لەوانەی پشکنینیان لە شاری (ئێبلا)دا بە ئەنجام دا دەسەڵاتی خامازی گەیشتبووە دەریای ڕەش[١].

سەردەمی مەزنێتیی خامازی دەگەڕێتەوە بۆ جیهانێکی کۆن کاتێك هێشتا گەلانی(لوللو)و (گوتی)...ئەو دەورەیان نەبینیبوو، ئەم گەلانە مایەوە، بەڵام ناوی خامازی زۆر زووتر لەوان کوژایەوە.

دانیشتوانی عیراقی کۆن دەیانزانی کە خامازی وڵاتێکی کۆن بوو ئەوەتا داستانی سومەریی ئێنمێرکار **Enmerkar** و ئاغای ئاراتتا **Aratta** دەڵێت:

زەمانی زوو نە مار هەبوو و نە دووپشک
نە کەمتیار هەبوو و نە شێر
سەگی کێوی و گورگ نەبوون
ترس و سام نەبوون
مرۆڤ مونافسی نەبوو
زەمانی زوو وڵاتی شوبور **Šubur** و خامازی **Hamazi** هەبوون
وڵاتی سومەری فرەزمانیش (؟)[٢]
وڵاتە مەزنەکەی خاوەن ڕێسا پیرۆزە تایبەتییەکانی فەرمانڕەوایی،
وڵاتی ئوری **Uri** – *وڵاتی ئەکەد*– ئەو وڵاتەی هەموو شتێکی شیاوی تێدابوو
وڵاتی(مارتو) **Martu** –*ڕۆژئاوای عیراق*– ئەمین و دڵنیا بوو[٣]..تاد.

داستانەکە دەستنووسی سەردەمی بابلیی کۆنی هەیە بەڵام لەوە دەچێت، وەك (شتاینکێلەر) دەڵێت، ئەسڵەکەی کۆنتر بێت و ڕەنگە دەوروبەری ساڵی ٢١٠٠پ.ز نووسرابێتەوە[٤]. داستانەکە باسی هەوڵی (ئێنمێرکار)، پادشای (ئوروك) دەکات بۆ دەستگرتن بەسەر وڵاتی کوێستانیی (ئاراتتا) (لە کوردستانی ئێران) تا هەندێك کەرەسەی بینای بۆ شاری ئوروك دەستبکەوێت. ئێنمێرکار فەرمانڕەوای ئاراتتا دەخەڵەتێنێت بەڵام لەهەمان کاتدا ڕەوشت نزمیی کابرایەکی وڵاتی خامازی

---

* گۆڤاری ڕامان، ژمارە ٢٤ لە ٥/٦/١٩٩٨، ل ١٧١-١٧٦.

[١] دکتۆر فەوزی ڕەشید، مملکة خمازی، کاروان، ژمارە٢١، حوزەیرانی١٩٨٤ ، بەشی عەرەبی، ل١٤٥ ئەویش لەم سەرچاوەیەی خوارەوە:
G.Pettinato, Archives of Ebla...,1981. p.108.
باسەکەی دکتۆر فەوزی سوودێکی تایبەتیی هەبوو بۆم چونکە سەرنجی ڕاکێشام بۆ ئەم دەوڵەتە.

[٢] بەڵام لە سەرچاوەی خوارەوەدا: " لەو ڕۆژەدا وڵاتی شوبور و خامازی کە زمانەکانیان جیا بوون لەوەی سومەر... B.Alster, RA 67, 1973, p.103 ئەویش لە OR NS, 23, 1953, 232ff.

[٣] صمویل نوح کریمر، من الواح سومر، ت. طه باقر، ل٣٧٩-٣٨٠.

[4] P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh and the Beginnings in Northern Mesopotamia, BM 26, p.83.

دەورێکی گەورە دەبینێت[١]. داستانەکە دەڵێت پاش ئەوەی فەرمانڕەوای ئاراتتا، کە ناوی ئێنسوخکێشداننا **Ensuhkešdanna** بوو، چەند جارێك هەوڵی بێئەنجامی دابوو بۆ سەرکەوتن بەسەر ئێنمێرکار جادووگەرێکی بەکرێگرت کە بەم جۆرە وەسف کراوە: "جادووگەرێك کە لێهاتوویی کەسێکی خەڵکی خامازیی هەبوو، ئورگیرنونا، کە لێهاتوویی کەسێکی خەڵکی خامازیی هەبوو پاش ئەوەی خامازی وێرانکرا بۆ ئاراتتا چووبوو"[٢].

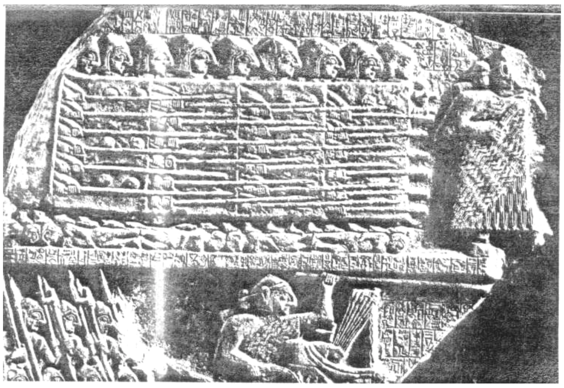
(میلی داڵەکان)ی فەرمانڕەوای شاری (لاگاش)ی سومەری ئێئاناتوم (دەوروبەری ٢٥٥٠ پ.ز) بەبۆنەی سەرکەوتن بەسەر شاری ئومما. نموونەیەکە لەسەر شەڕەکانی نێوان (شارە- دەوڵەت)ەکانی سومەر لەو کاتەی خامازی تێیدا وڵاتەکەی گرت

شوبور ــ کە لەگەڵ خامازیدا پەیوەستکراوە ــ بریتییە لە باکووری عیراق و بەشێك لە کوردستانی باکوور لە کاتێکدا کوردستانی باشوور بە (گوتیوم) دەناسرا. ڕەنگە لەسەردەمە هەرە کۆنەکاندا ئەو بەشە لەجیاتی گوتیوم بە خامازی ناسرابێت.

لەبەر ئەوەی خامازی لەگەڵ (کارخار)دا ناوی هاتووە کە ئاراد-ناننا (ئیر-ناننا بە سومەری)ی فەرمانڕەوای سەر بە بنەماڵەی سێیەمی ئور فەرمانڕەوایان بوو و لەبەر ئەوەی خەڵکی خامازی لە دەقەکانی گاسور (کە دواتر لە ناوەڕاستی هەزاری دووەمدا بە نوزی ناسرا) دەردەکەون (یاکۆبسن) دەڵێت گومان لەوەدا نییە خامازی لە کێوەکانی ڕۆژهەڵاتی کەرکووك، نزیك سلێمانی بووە[٣]، بەڵام دکتۆر فەوزی ڕەشید هەنگاوێکی گەورەتر دەچێتە پێشەوەو بەراوردێك دەکات لە نێوان خامازی و گوندی(خەمزە)ی شاربازێڕ لە ڕۆژهەڵاتی سلێمانی (بە هەڵە بە خەمزەیی ناوی دەبات)[٤]. لەبەر ئەوەشی شوێنەوارناسان ئاگاداری بابەتەکەی دکتۆر فەوزی نین دەبینین تا ئێستا بۆچوونە پێشووەکان دووبارە دەکەنەوە[٥].

دڵنیابوون لەم دەستنیشانکردنە وردە پێویستی بە پشکنینێکی وردتر هەیە. گومان لەوەشدا نییە دۆزینەوەی شوێنی شارە کۆنەکە دەبێتە ڕووداوێکی زۆر گرنگ و دوور نییە بە گرنگترین دەستکەوتی شوێنەواریی کوردستان و عیراق لە سەرەتای سەدەی بیستویەکی زاینی بزانرێت. گوندی (خەمزە)ش کەوتۆتە ناو بەرزاییەکان و ئەگەر بۆ خۆی شوێنی شاری خامازی نەبێت دوور نییە لە بەشەکانی خواروویدا، نزیك چەمی قەڵاچوالان، بووبێت. هەروەها دوور نییە خامازی لە ئەسڵدا لە شوێنی گوندەکە بووبێت و دواتر برابێتە خوارتر.

دەقە جوگرافییەکان زۆر کەم دەتوانن یارمەتیمان بدەن بۆ دەستنیشانکردنی وردی شوێنی شارەکە. سێ لیستی ناوی شارو وڵات هەن کە تیایاندا ناوی خامازی هاتووە، یەکێکیان خامازی دەخاتە نێوان (..)و گوتیوم[٦]، واتە ناوی یەکەم نەماوە. لیستی دووەمیان دەیخاتە نێوان کار- گودوئا[٧] و تولوم **Tulum**[١]. لە لیستی سێیەمیشدا ناوی خامار **Ha-mar** هاتووە و خراوەتە نێوان مارخاشی **Marhaši** و ئێلام[٢].

---

[1] B.Alster, in; RA, 67, 1973, p. 106.

[2] P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.82f.

[3] SKL, p. 98.

[٤] کاروان، ٢١، ل ١٤٥.

[٥] بڕوانە نوێترین باسکردنی خامازی (کە لە دووتوێی بابەتێك لەبارەی سوبارتو و ئورکیشەوە):
P.Steinkeller, The Historical Background of Urkesh.., pp.75-98.
شتاینکێلەر(ل ٧٩) ئەو باوەڕەی هەیە کە شاری خامازی پایتەختی (سوبارتو)وە بەڵام قەناعەتمان بەوە نییە.

[6] D.O.Edzard, Hamazi, in; RLA, 4, 1957-1971, S.70.
دکتۆر فەوزی لەباسەکەی کارواندا نووسیبووی : بەرگی (٣) ڕاستەکەشی بەرگی چوارە.

[٧] گودوئا، کوتیێ شارێکی ناوەڕاستی عیراق نێوان بەغدادو بابل. لێرەدا وشەی کار=بەندەری خراوەتە پێش.

دوو ليستی دوايەمينيش خامازييان زۆر دوور خستووه لە ناوچەی مەبەست چونكە گودوئا ناوەڕاستی عيراقە، ولاّتی(ئێلام) يش ناوچەی خوزستان و دەوروبەری دەگرێتەوه، ولاّتی (مارخاشی)ش لە باكووری ئێلامدايە (لە كێوەكاندا).

وتمان خەڵكی خامازی لەهەندێك دەقەكانی شاری (گاسور)ی سەردەمی ئەكەديدا بينراون . ناوی كابراكانيش ئەمانەن: ئيتيتی Ititi . (ئيتيتی)ی تريش هەن كە ئەكەدی و خەڵكی گاسورن نەك هی خامازی. ناوی دووەم: (شو-ئێشتار)ە[٣] كە ناوێكی ساميیە . لە دەقەكانی سەردەمی ئور ٣ لە درێهم (پوزريش داگان) ناوی شوبولو Šubulu ی خامازيی هاتووه[٤].

سەبارەت بەناوی ئيتيتی (هەروەها زيزی[٥] كە پادشايەكی خامازييەو دواتر باسی دەكەين) ؛ ئەم ناوه لەو ناوانەيە كە لە دوو بڕگەی دووبارەبوو يان لە سێ بڕگە كە دوانيان دووبارەبووەن پێكهاتوون. لێرەدا بڕگەی (تی) لەناوی (ئيتيتی)و (زی) لە ناوی زيزيدا دووبارە بوونەتەوه. گێڵب كە، لەم ناوانەی كۆڵيوەتەوه، تێبينيی ئەوەی كردووه ئەم جۆرە ناوانە بە زۆری لە شارەكانی دەوروبەری ڕووباری دياله (بەشی خواررووی سيروان) لە سەردەمی ئەكەديدا بينراون و لەبەر ئەم خەسڵەتەيان ناوی زمانی (مۆز)ی لەو زمانە ناوه كە بەڕای ئەو زمانی ئەو خەڵكە بووه. بۆيە ناوی (مۆز)يشی بەكارهێناوه چونكە مۆز بە ئينگليزی ، كە Bananaی پێ دەوترێت ، دوو بڕگەی دووبارەبووەی تێدا هەيە. (ميك)يش دەڵێت ئەم جۆرە ناوانە تايبەتييەكی سەردەمی ئەكەدی بوون‌و لەوانەيە سەرچاوەكەيان "بێگانە" بێت و دواتر بەرەو نەمان دەچوون[6] واتە نە سامين‌و نە سومەرين. ئەم جۆرە ناوانە هەروەها لە پشكنينی شوێنەواری لە حەوزی بەنداوی حەمريندا -كە لەسەر ڕوباری سيروانی خواروو كراوەو كە ئەو دەقانە دەگەڕێنەوه بۆ سەردەمی ئەكەدی- دەركەوتوون. بەپێی دكتۆر (فەوزی)ش حەوزی حەمرين ولاّتی ئەم جۆرە ناوانەيەو لەوێوە چووە بۆ ناوچەی دياله[٧]، هەروەها بۆ ئەوه دەچێت كە لەوانەيە (ئيبوبو)ی شاری ئێبلا -

---

[1] Edzard, Hamazi, S.70

[2] Ibid + A. Goetze, Hulibar of Duddul, in; JNES, 12, 1953, p. 121

ئەم ليستە سێيەمە لەسەرچاوەی دووەمدايە. ناوی خامار هی سەردەمی بابليی كۆنە، هەروەها هی يەكەم و دووەميش هەرچەندە سەرچاوەكەمان (ئەوەی ئێدزارت) ئەمەی بۆ ئەو نەوتووه. بڕوانە بۆ ئەو دوو ليستە:
P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.84n.38.
ناوەكە لە ليستی يەكەمدا بەشێوەی : Ha-ma-zé(!)(AD)^{KI} هاتووەو لە دووەمدا بە شێوە باوەكە: Ha-ma-zi^{KI} .

[3] Edzard, Hamazi, S.70.

ئەويش لە: HSS, 10, 153 II 25.

[4] Edzard, Hamazi, S.70(H. de Gnouillac, La trouvaille de Dréhem, Paris, 1911, 69,7).

[٥] لە دەقەكانی حەوزی بەنداوی حەمريندا ناوی زوزو، زوزا، زوزوم، زازی هاتوون و يەكەميان زۆرتر دووبارەبۆتەوه، بڕوانە د. فوزی رشيد، اقدم الكتابات المسمارية المكتشفة في حوض سد حمرين، المؤسسة العامة للاثار والتراث، بغداد ،١٩٨٢، ل ٣٤. لە نامەكانی شمشارەشدا (كۆتايی سەدەی ١٩ و سەرەتای سەدەی ١٨پ.ز) ناوی (زوزوم)ـێك هاتووه (زوزو+ پاشگری ئومـی ئەكەدی) كە سەر بە شاری ئيلالائیێ، بڕوانە ShA 1,no.63 (بەبڕوامان ئەسڵەكەی: ئيلالا) بووەو كە بە گوندەكەی (ئيللەلّلا)ی نزيك زێی دوكان باشووری كۆيەی دەزانم و كە ديارە لە سێ بڕگە پێكهاتووه: ئيـ -لا-لا. بڕوانی دوو زوزومی تر كە لەوانەيە هەمان كابرا بن: ShA 1, nos.35, 67 . هەروەها زوزو لە دەقە ئابووری و ئيدارييەكانی شمشارە: ShA 2,nos.57, 134جگە لەوەش ناوی زازوم كە فەرمانڕەوا ياخود پادشايەكی گوتييە لە نامەی ماريدا هاتووه، بڕوانە: ShA 1, p32, p.55 .

[6] Th.J.Meek,in; HSS,10, 1935 (reprint. 1968), p.xiii.

[٧] بڕوانە دكتۆر فەوزی ڕەشيد، سەرچاوەی سەرەوه، ل٢٩ بەدواوه . ئەو دەڵێت كە ناوچەی حەوزی حەمرين ناوچەيەكی دێميی داخراو بوو بۆيە بەروبوومی ناوچەكە نەگۆڕ نەبوو لە ناوچەی واشدا كە ژمارەی خەڵك زۆردەبێت ناچار دەبن كۆچ بكەن بۆيە پێدەچێت كۆچی وا ڕوويدابێت و لەمەوه ئەو جۆرە ناوانە گەشتوونەتە ناوچەی دياله. بەڵام ئەم ڕايە بە ڕايەكی بەهێز نايەتە پێش چاوم چونكە ئەگەر ئەمە هۆكە بێت ئەو كاتە پێويستە ئيحتمالی ئەوه دابنێين كە ناوچەی تريش بۆيان هەيە سەرچاوەی ئەو ناوانە بن، وەكو زۆر ناوچەی تری كوردستان. دكتۆر فەوزی لەو بڕوايەدا نييە كە ئەو ناوانە سەر بە زمانێكی دياريكراوبن، واتە زمانی مۆز وجودی نەبووه. ناوی لەم جۆره لە چەند شوێنێكی كوردستاندا دەبينرێن وەكو چەمی(چەق چەق) ی تەنيشت سلێمانی، (خورڕخوڕە)ی كوردستانی ئێران، (تەق تەق) باشوری كۆيە لەسەر زێ. هەرلەو دەوروبەرەدا (زوزوم)ی شاری (ئيلالائیێ)ی كاتی شمشارە هەيە(بڕوانە پەراوێزی سەرەوه). هەر لەدەقەكانی شمشارەدا كەسێك بەناوی (تاكتاكيل) هەيە. دووبارە كردنەوه لە زمانی كورديداو

بڕوانە باسی زیزی – لە ئەسڵدا خەڵکی خامازی بووبێت ئەویش بەپێی شێوەی ناوەکەی کە بڕگەی (بو) تیایدا دووبارە دەبێتەوە[1].

دیارە خامازی لەهەمان کاتدا ناوی وڵاتێك و پایتەختەکەی بوو و ڕەنگە لەناوی خوداوەندێکەوە وەرگیرا بێت. لەدەقێکی شاری سومەریی (لاگاش)دا ناوی کابرایەك هاتووە ئەویش: ئور – (دینگیر) خامازیدا[2] واتە: پیاوی (خوداوەند) خامازیدا. (شتاینکێلەر) دەڵێت کە (خوداوەند) خامازیدا بێگومان ناوی بەسومەریکراوی خامازیتو Hamazīuوە کە خوداوەندێکی مێینەی خامازییە (ئیشتار؟)[3].

بەشێوەیەکی گشتیش ناوی گەل و ناوچەو شار لەناوی خوداوەندەکانەوە وەردەگیرێن و ڕەنگە حاڵەتی پێچەوانە زۆر کەم بن.

ناوی خامازی هەروەها بۆ مرۆڤیش بەکار دەهات، چونکە ناوی کابرایەکی تر هەیە ئەویش لەدەقێکی بابلیی کۆندا ئەویش خامازی Hamazi[4] وشەیەکی ئەکەدی هەیە ئەویش ئاماسو amasu کە واتای "بەهێز بوون" دەدات[5] کە ڕەنگە پەیوەندیی هەبێت بە وشەی (حەماس)ی عەرەبی. ناوێکی تر هەیە : خامازیتوم Hamazitum لە دەقێکی (تەل سلێمە)ی حەوزی بەنداوی حەمرین کە دەقەکانیان، بەشێوەیەکی گشتی، بۆ سەردەمی ئەکەدی گەڕاندۆتەوە. دەقەکە باسی پێدانی جۆ بۆ لاماسا Lamasa ی خامازیتوم دەکات. خامازیتوم (کە بە شێوەی خامازیتیم هاتووە) ناوی کەسە[6].

ناوی خامازی لەدەقەکاندا بەچەند شێوەیەك نووسراوەتەوە، جگە لەشێوەی خامازی Ha-ma-zi، شێوەی خامزێ Ha-àm-zé[7] ، کە پێشتر باسمان کرد ، هەیە ئەویش لە دەستنووسێکی نووسراوەکەی ئیر–نائنا (بڕوانە خوارەوە بۆ نووسراوەکە).

لەدەستنووسێکی تری نووسراوەکەشدا شێوازی خامازێ Ha-ma-zé هاتووە[8] جا ئایا نووسەرەکە هەڵەی کردووەو لەجیاتی بڕگەی ما ma بڕگەی ئام am ی نووسیوە؟ شێوەیەکی تری ناوەکەش: خێمێزی (خەمەزی؟) He-me-zi و [خا]مازێ [Ha]-ma-zé (خەمەزێ؟ خەمەزە؟) هەر یەکێکیان لەدەستنووسێکی داستانی ئێنمێرکار[9]. خوێندنەوەی (e)ش زۆر ڕوون نییە، چونکە دەکرێت هەروەها بە (ە) و (ع) ... بخوێنرێتەوە. لەو نامەیەی (ئێبلا)ش کە لەخوارەوەدا باسی دەکەین ناوەکە بەشێوەی (خامازیم) هاتووە کە ناوەکە لێرەدا حاڵەتی (ئیزافە)ی (خامازوم)ـە Hamazum کە ئەمیان لە خامازی + پاشگری (وم)ی ئەکەدی هاتووە.

ئینجا کاتی هاتووە بزانین خامازی چ دەورێکی لەو ڕابوردووە کۆنەدا بینیوەو چۆن باسی هاتووە.

ئەوەندەی بزانم لەگەڵ وەسفدا دێت وەك: لوول لوول، خڕخڕ. ئەم جۆرە ناوانەش (جگە لە دەرەوەی کوردستانی کۆن) لەنێوان زێی کۆیە لە باکوورو سیروان لەباشوور و دیجلە لە ڕۆژئاوادا زۆرن، بەڵام تەواو لەمە دڵنیا نیم.

[1] لە ناو عیراقییەکانیشدا ناوی ئابوبو Abubu هەیە کە ئەمیان لە (ئیبوبو)ی ئێبلاوە نزیکە، بۆ ئابوبو: HSS,10,p.xiii . دوو بڕگەی (بو) لەناوی ئیبوبو و بەپێی نووسینەکەی د. فەوزی بەم جۆرە نووسراون: (بو)ی یەکەم هێمی سێیەمی (بو)وە bù و ئەوەی تر هێمای شەشەمە bu6.

[2] P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.82n.28.

[3] P.Steinkeller , p.82n.28.

[4] G.R.Driver, Letters from 1st Babylonian Dynasty, Oxford, 192/4, p.72.

[5] Ibid, p.72, n.1.

[6] د.فوزی رشید، اقدم الکتابات المکتشفة في حوض سد حمرين، ١٩٨٢، ل٦٢-٦٤.

[7] Edzard, Hamazi, S.70.

[8] zé هەروەها بە (زی) zí ش دەخوێنرێتەوە.

[9] Ibid.

لە ناوەڕاستی هەزاری سێیەمدا (٢٥٠٠ پ.ز) شارە سومەرییەکان کەهەر یەکێکیان دەوڵەتێکی سەربەخۆ بوو (واتە: شارە دەوڵەتەکان)[١] شەڕیان دژی یەکتر دەکرد، لەو کاتەدا خامازی هێزەکانی خۆی ناردە جەرگەی ئەم شەڕانە و توانی بنەماڵەیەکی فەرمانڕەوای زۆر کورت لەعیراقدا دابمەزرێنێت کە بریتی بوو لەیەك پادشا ئەویش خاتانیش **Hataniš**.

بەرلەوەی خاتانیش عیراق (یان بەشێکی عیراق) داگیر بکات شارێکی کوێستانیی تر بەناوی ئاوان **Awan** – کە کەوتبووە نێوان خامازیو ئێلام – شاری (کیش)ی ناوەڕاستی عیراقی بەزاندبوو و دەسەڵاتدارێتی بەشێکی گەورەی عیراقی لەدەست سەند، بەڵام زۆری پێنەچوو کیش بەسەر (ئاوان)دا زاڵ بووەوەو بنەماڵەی دووەمی پادشایانی کیش پێکهات، ئەم بنەماڵەیەش خۆی ڕووبەڕووی خامازی بینی. ئێنسی **Ensi** (= میر، فەرمانڕەوا)ی کیش کە ناوی ئوتوك (یان ئوخوب، ئوتوگ، ئوتوکو)[2]بوو، تووشی چەند شەڕێك دەبێت دژی خامازی، ئەم (ئێنسی)یە ، لەنووسینێکی سەر پارچە ئینجانەیەکدا، خۆی بە بەزێنەری خامازی ناو دەبات[٣]، بەڵام شەڕەکان بەسەرکەوتنی خامازی کۆتاییان پێهات.

ئەمە لە ناوەڕاستی هەزاری سێیەمی پێش زایین. لیستی پادشایانیش کە بە (لیستی سومەریی پادشایان) ناسراوەو[٤] لە باسی شارە سەرکەوتووەکانو پادشاکانیان دەگاتە خامازیو کلێشەی باسی سەرکەوتن دووبارە دەکاتەوە (کە بۆ هەموو شارێك بەکاردێت)و دەڵێت: ((کیش بە چەك لێدراو پادشایەتییەکەی چووە خامازی ..))[٥].

کەواتە بەپێی ئەم لیستە بنەماڵەی خامازی لەعیراقدا دوای بنەماڵەی دووەمی کیش هاتبوو لەکاتێکدا بەپێی نووسراوی تر دوو بنەماڵەکە هاوچەرخن (بۆ درێژەی ئەمە بڕوانە پاشکۆی ئەم باسە) ئەویش لەبەرئەوەی کە دەسەڵاتی خامازی لە کاتی پێنجەم پادشای ئەو بنەماڵەیەی کیش تێکچوو و نەما[٦].

لە نووسینی سەر پارچە ئینجانەیەکی بەردینیش کە لە شاری نیپپوردا دۆزرابووەوە ناوی کەسێك هەیە خۆی بە بەزێنەری خامازی ناو دەبات. کابراکە ناوی پوزوزو **pù-zu-zu** (یان پوسوسو، کاسوسو **KA-su-su**) بوو، ئینجانەکەش لەلایەن ئەوەوە یان لەلایەن کوڕەکەیەوە بۆ خوداوەندێکی نیپپور پێشکەشکرابوو[٧]. لەوانەشە ئەم ئینجانەیە یەکێك بووبێت لە تاڵانییەکانی لە خامازیدا[٨]. ناوی کابراش لەو جۆرە ناوانەیە کە لە دەقەکانی سەردەمی ئەکەدیی کۆن لە ناوچەی دیالەو گاسوردا بینراون[٩] وکە پێشتر باسمان کردن.

---

[١] زاراوەی شار-دەوڵەت City-State لە ئەسڵدا بۆ وڵاتی یۆنانی کۆن بەکاردێت و بەکارهێنانی بۆ شارە سومەرییەکان بە ڕاست نازانم لەبەر چەند هۆیەك کە لێرەدا بواری ئەوە نییە ڕوونیان بکەمەوە.

[2] A.Goetze, in; JCS, 15, 1961, p.107.

[3] RISA, 1929, p.5+SKL, p.97.

[٤] یەکەم جار لە سەردەمی بنەماڵەی سێیەمی ئور یان نەختێك پێش ئەوە لە کاتی ئوتوخێگال (دەوروبەری ٢١٢٠ پ.ز)، ئەو پادشایەی گوتییەکانی لە سومەر دەرکرد، نووسرابووەوە. دواتر فراوانتر دەکراو نوسخەی تری نووسرا. دوایەمین نوسخەش لە کاتی بنەماڵەی ئیسین نووسرایەوە: طە باقر ، مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة ، ج١، ط٢، بغداد ،١٩٨٦، ل ١٤٧و٣٨١.

[5] SKL, p.97.

[6] M. Lambert, la période presargonique, en; Sumer, 8, no.1, 1952, p.67.

ئەم سەرچاوەیەش زانیاریی دووروودرێژو بەسوودی تێدایە لەبارەی هێزەکانی عیراقی کۆن کە یەکێك لەوانە خامازییە ئەویش پێش سەردەمی ئەکەدی، بڕوانە هەروەها کورتەی باسەکە لەهەمان ژمارەی (سومر)دا بەعەرەبی ل ٨٤-٩١، بەڵام (لامبێر) خامازی بەناوچەیەکی ئێلامی دەزانێت.

[7] P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.80f.

وەسفەکانی ئەم جێماوە لەوەی (ئوتوك، ئوتوکو..) دەچن بەڵام ناوی دوو کەسەکە زۆر جیاوازن.

[8] P.Steinkeller , p.80n.19.

[9] P.Steinkeller , p.81n.20.

خاتانیش

لیستی پادشایان پاش باسی سەرکەوتنی خامازی ناوی خاتانیش Hatanis̆[١](یان خادانیش Hadanis̆)[٢] دەهێنێت وەك پادشای ئەو بنەماڵەیەی خامازی کە ((پادشایەتی))ی دەستکەوت. بەپێی ئەم لیستە خاتانیش بۆ ماوەی (٣٥٤) ساڵ حوکمی کرد. پادشا یەکەمەکانی وڵاتی دووڕوبار وەك خاتانیش و زۆری تر پێش ئەو ژمارەی ساڵی فەرمانڕەوایەتیی زۆریان بۆ دانراوە تەنانەت هەندێکیان (ئەوانەی زۆر کۆنترن) ماوەی حوکمیان دەیان هەزار ساڵە. خاتانیش لەناوەڕاستی هەزاری سێیەمدا (دەوروبەری ٢٥٠٠ پ.ز) یان کەمێك پێشتر ژیابوو.

ماوەی حوکمی خامازی لە وڵاتی دووڕوبار بریتی بوو تەنیا لەحوکمی خاتانیش، جا ئایا خاتانیش هەموو باشوورو ناوەڕاستی وڵاتەکەی گرتبوو یان بەشێکی وڵاتەکە لەگەڵ شاری نیپپور Nippur ی سومەریدا؟ زۆر کەس دەڵێن لیستی سومەری پادشایان کاتێك باسی گۆڕانی پادشایەتی لەشارێك بۆ شارێکی تر دەکات زیاتر مەبەستی لە گرتنی ئەو شارە پیرۆزەیە کە بارەگای ئێنلیل Enlil ـە (گەورە خوداوەندی سومەرییەکان) واتە هەتا ئەگەر پادشاکە هەموو وڵاتەکەشی نەگرتبێت ئەوا ئەوەندە بەس بوو ئەو شارەی لەدەستدا بێت.. بەهەرحاڵ ناتوانرێت بڕیار لەسەر دەسەڵاتی خاتانیش بدرێت لەبەر نەبوونی نووسراوی تر.

ناوی خاتانیش لە لیستێکی تردا هەیە بەناوی لیستی خوداوەندەکان، ناوەکە لە لیستەکەدا بە شێوەی خوداوەند خاتانیـ[ش] ^{d}Ha-tà-ni-I [s̆] هاتووە[٣]، لەوانەشە ئەم ناوە کورتەی ناوێکی وەك خاتانیش قابی hatānis̆-qabî واتە: "ئەو (واتە خوداوەندێك)پەیمانی پاراستن دەدات"[٤].

لەم لیستەدا (خوداوەند) خاتانیش و خوداوەند لوما Lumma (کە زیاتر بە ناوەکەی تریەوە ناسراوە: ئێئاننا‌تومEannatum و پادشایەکی شاری لاگاشی سومەری بووە) کە پادشایەکی شاری (لاگاش)ی سومەری بووە بە ئوتوککو utukku (واتە پاڵەوان ــ یان خێو ئەگەر واتای پیتاوپیت وەربگیرێت)ی پەرستگەی ئێکور[٥] Ekur ناوبراون و ئەم خێوانە لەوێدا پەرستراون، ئەمەش بەپێی یاکۆبسن تەنها واتای ئەوە دەگەیەنێت ئەم پادشایانە پەیکەریان دانابوو بۆ خۆیان و قوربانی پێشکەش دەکرا بەو پەیکەرانەو پاش مردنیشیان بە خێوەکەیان ، بەمەش لەوانەیە خاتانیش بەڕاستی شاری نیپپوری گرتبێت[٦]. پەرستنی خاتانیش بەلای کەمەوە لە سەردەمی ئیسن–لارسا (یەکسەر پاش ئور ٣) هەبووەو بەڵگە لەسەر پەرستنی خوداوەند لوما لە (ئێکور)دا دەگەڕێتەوە بۆ ئور ٣[٧].

زیزی Zizi

پادشای دووەمی خامازی کە بیناسین ناوی زیزی Zizi یە کە باسەکەی لە نامەیەکی شاری ئێبلا دا هاتووە.

ئێبلا شارێکی هەرە کۆنی سووریاو نزیك دەریای ناوەڕاستدا بوو.ئەم شارە لە هەزاری سێیەمی پێش زاینیدا دەوڵەتێکی بەهێز بوو، شارەکانی (حیمص)و (حەما)و (ماری) و چەندین شاری تری سوریا سەرانەیان پێدەدا، بازرگانەکانیشی بە

---

[1] SKL, p.97.

[2] Edzard, Hamazi, S.70 + S.38.

[3] SKL, p.98.

[4] Ibid.

[٥] پەرستگەی خوداوەند ئێنلیل خوداوەندی گەورەی سومەری کە لە شاری نیپپوردا بوو.

[6] SKL, p.99.

[7] P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.80n.18.

(ئەنادۆڵ) و (فەلەستین)و (لوبنان)دا دەسووڕانەوە، ئەم دەسەڵاتەی ئێبلاش تووشی بەرەنگاربوونەوە بوو لەلایەن دەوڵەتەکانی وڵاتی دووڕووبار وەك شاری (کیش)و دەوڵەتی ئەکەد.

سارگۆنی ئەکەدی (٢٣٧١-٢٣١٦پ.ز) توانی ئێبلا لەگەڵ دوو شاری (ماری)و (یارموتی) بگرێت، بەڵام دیارە پاش سارگۆن ئێبلا توانی جارێکی تر سەربەرز بکاتەوە چونکە نارام سین (٢٢٩١-٢٢٥٥ پێش زایین) کوڕەزای سارگۆن شەڕی لە دژدا کردبوو.

ململانێی نێوان ئێبلاو ئەکەد بریتی بوو لەململانە لەسەر بازرگانیی کانزاکانی ئەنادۆڵو تەختەی دارستانەکانی لێواری دەریای ناوەڕاست[١] . ئەم شارە بەهێزە پەیوەندی لەگەڵ خامازیدا هەبوو ئەویش بەهۆی نامەیەکەوە دەیزانین کە لە ئێبلادا دۆزراوەتەوەو کە یەکێکە لە بەڵگەنامە زۆرەکانی ئێبلا. نامەکەی شاری ئێبلا بەزمانی سومەری نووسراوەتەوەو هەندێك وشەی ئێبلایی تێدایە، بەڵگەنامەکانی ئێبلاش بەو دوو زمانە نووسراونەتەوە. زمانی ئێبلاییش زمانێکی سامییە واتە خزمایەتیی هەیە لەگەڵ زمانی ئەکەدیو ئاموریو عەرەبی.. تاد.

نامەکە، کە تاکە نووسراوێکی ئەرشیفی ئێبلایە باسی خامازی بکات[٢]، ئیبوبو **Ibubu** ناوێك ناردوویەتی کە گەورەی ئیدارییەکانی کۆشکی پادشای ئێبلا بوو-کە ئەو کاتە ئیرکاب دامو **Irkab-Damu** بوو. ئیبوبو قسەکان بۆ باڵیۆزی خامازی دەکاتو نامەکەی دەداتێ کە تیایدا دیاریی پێشکەش بە(زیزی) پادشای خامازی کراوەو بەرامبەر بەوە داواکارییەکی خۆی دەخاتە بەردەمی.

نامەکەش بەم جۆرەی خوارەوەیە، نووسینەکانی ناو کەوانەکانیش ( ) لەناو ئەسڵی نامەکەدا نییە بەڵکو زیادکراون بۆ ئەوەی واتای قسەکان ڕوون بێتەوە:

> ((بەم شێوەیە ئیبوبو گەورەی ئیدارییەکانی کۆشکی پادشا (قسە دەکات) بۆ باڵیۆز(ی خامازی): تۆ برامیو من براتم (تۆ بەڕاستی) برا پیاوەکەی، هەر خواستێک کە (لە) دەمت دەردەچێت من بۆتی جێبەجێ دەکەم، تۆش ئەو خواستەی کە (لەدەمم) دەردەچێت بۆم جێبەجێ دەکەیت. تکایە سەربازی مەشقپێکراوم بۆ بنێرە. تۆ برامیو من برای تۆم، دە پارچە مۆبیلیەی تەختە لەگەڵ دوو زەخرەفە بۆ ئەو مۆبیلیەیە (من) ئیبوبو دامن بەباڵیۆزەکە، ئیرکاب دامو پادشای ئێبلا برا(ی) زیزی پادشای خامازی **Hamazum**^{KI}یە، زیزی پادشا (ئەویش) برا(ی) ئیرکاب دامو پادشای ئێبلایە.تیرا - ئیلی نووسەر (ئەمەی) نووسی(و) بۆ باڵیۆزی زیزی.(پشتی نامەکە):(نامەکە)ی دا.))[٣].

داواکارییەکەی پادشای ئێبلا لەم وەرگێڕانەدا بریتییە لە "سەربازی مەشقپێکراو" بەڵام وەرگێڕانێکی تر بە " ئێستری باشی کونگا **kúnga** "ی داناوە[٤]. (شتاینکێلەر) کە ئەم وەرگێڕانە دەهێنێتەوە ئاماژە بۆ "سەربازی مەشقپێکراو" ناکات، باسیش لە خامازی دەکات وەك شوێنی دابینکردنی ئەو جۆرە ئێسترە تا دەگاتە کاتی سەردەمی ئور ٣و باسیدەقێك دەکات کە تێیدا وتراوە ١٦ئێستری لەم جۆرە بە شاری پوزریش داگان دراوە ئەویش لەلایەن (لو-ناننا)وە، کە کوڕی نامخانی بوو و کە ئەمیان فەرمانڕەوای خامازی بوو[٥].

---

[١] بڕوانە: مملكة ايبلا، اكتشاف القرن، تحقيق فهمي هويدي ، گۆڤاری (العربی)ی کوێتی، ، ٢٢٥، ١٩٧٧، ل ٨٥-٩٧ زانیارییەکانیش هی (پاولۆ ماتییێ)ن کە سەرۆکی پشکنەرەکان لە ئێبلا بوو، هەروەها هی (پیتیناتۆ).

[٢] هەرچەندە لە دەقێکی تردا ناوێکی شوێن هاتووە: خامازا (خەمەزا) ha-ma-za-a^{ki} :
P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.82n.27.

[٣] بڕوانە باسەکەی دکتۆر فەوزی.. دەستکاریی هەندێك لە قسەکانی ناو کەوانەکانمان کرد. بڕوانە هەروەها کتێبەکەی د. عبدالله الحلو، صراع الممالك فی التاريخ السوری القديم، ل٢٢٦.

[4] P.Steinkeller , p.81.

[5] P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.81n.23.

کەواتە سەرەڕای نزیکەی هەزار کیلۆمەتر کە دوو شارەکەی لەیەکتر جیادەکردەوە، پەیوەندی لەنێوانیاندا هەبووە. دکتۆر فەوزی ڕەشید ئەم پەیوەندییەی بەوە لێکداوەتەوە کە شاری (کیش) مەترسییەکی هاوبەش بوو بۆ هەردوو شارەکە. دکتۆر فەوزی باسی دەقێکی تری ئێبلا دەکات کەباسی ئەوەی تێدا هاتووە (مێسیلیم) **Mesilim** پادشای کیش ویستبووی ئێبلا داگیر بکات[1]. (مێسیلیم)یش سەدەیەك یان دوو سەدە پێش خاتانیش ژیابوو، لەلایەکی تریشەوە بینیمان چۆن کیش و خامازی شەڕیان دژی یەکتر کردبوو.

(بۆ کێشەی سەردەمی ئیرکاب دامو ، لەوەشەوە هی زیزی بڕوانە پاشکۆ).

لەلایەکی ترەوە (شتاینکێلەر) دەڵێت پێش ئیرکاب دامو شاری ماری چەندین جار ئێبلای پەلاماردابوو تا ناچاری کرد سەر بەو بێت و باجی پێبدات بەڵام لە کاتی ناوبراودا بارەکە گۆڕاو ئێبلا توانی هەندێك ناوچەی دەستکەوێتەوە بۆیە پەنابردنی ئیرکاب دامو بۆ خامازی بۆ ئەوە بووە بیهێنێتە ناو پەیمانەکەی دژ بە ماری، بەلا م ئەم ئامانجە سەری نەگرت[2].

باسکردنی هاوپەیمانێتیی خامازی و ئێبلا دژی کیش لەڕاست دەچێت ئەویش بەر لەپەیدا بوونی دەوڵەتی ئەکەدی، بەڵام دواتر مەترسیی ئەکەد دێتە پێشەوەو هەر ئەو بوو ئێبلای لەناوبرد.

نامەکەی ئێبلا بەڵگەیەکە لەسەر بەهێزیی خامازی و ئاشکرای دەکات کە خامازی ئەوەندە جێگەی متمانە بوو ئێبلای دوور داوای سەربازی لێبکات (ئەگەر ئەمەیان وەرگێڕانە دروستەکە بێت)، بەڵام ئایا لەکاتی نامەکەدا هێزی خامازی چەند بووبێت؟ ئەگەر زیزی و ئیرکاب دامو هاوچەرخی نارام سین بووبن ئەوا کۆمەکی زیزی بۆ ئێبلا لەوە ناچێت سوودی هەبووبێت چونکە وێرانبوونی ئێبلا لەسەر دەستی نارام سین بوو، تەنانەت نیشانەی پرسیاریش دێتە بەردەم چارەنووسی خامازی خۆی.

شارکالی شارری کوڕی نارام سین نووسراوێکی هەیە باسی خامازی و نارام سینی تێدایەو بەم جۆرەیە:

((شاری خامازی(؟).. کە ... نارام سین تێیدا دەسەڵاتی وڵاتەکەی دەپاراست..)) دوای ئەوە شارکالی شارری باسی بڕینی تەختەی چەند جۆرە درەختێك وەك سنەوبەرو ئەرز... تاد هەروەها باسی دروستکردن و تواندنەوەی (؟) زێڕەکەی و دروستکردنی(؟) زیوەکەی، مسەکەی .. دەکات[3]. ڕەنگە باسیش لەخامازی نەبێت چونکە (ئەرز) لەکوردستاندا نییە بەڵکو ئێستاش و کاتی خۆشی لە لوبناندا هەبووە. دەقەکە لەبەر شکاوییەکەی واتای تەواوی دیار نییە، تەنانەت ناوی خامازی بەتەواوی نەهاتووە، جا ئایا بەڕاستی نارام سین خامازیی گرتبوو؟

دەزانین نارام سین بەسەر لولوبی (لوللو)دا سەرکەوت ئەویش لەگەڵ شوێنێکی ترو یادی سەرکەوتنەکەی لە میلێکدا جێهێشت کە بە (میلی سەرکەوتن) ناسراوە، شوێنی نیشتەجێی (لولوبی)یەکانیش پاش نارام سین بەزیاد لە هەزار ساڵ دەگەیشتە زێی بچووك و ڕەنگە باکوورتریش بەڵام لەکاتی نارام سیندا دیار نییە، بەهەرحاڵ تەنانەت ئەگەر خەڵکی خامازیش لوللویی نەبووبن، ئەوا خامازییەکان و لوللوییەکان دراوسێ بوون. بەم پێیەش لەشکرکەشی دژی لوللویی و دژی خامازی دەبێتە یەك ئامانج، لەڕاستیشدا نووسینی زۆر لە (میلی سەرکەوتن)ی نارام سین شکاوە، تەنیا ناوی (لولوبوم) و شوێنێکی تر بەناوی (سیدور) ماون لەو لەشکرەی کۆبووەوەو کە نارام سین شەڕی لەدژدا کردبوو.

ئەگەر گومانیش کەم بێت لەگرتنی خامازی لەلایەن نارام سینەوە ئەوا گومانێکی گەورەمان هەیە لەبارەی دەسەڵاتی (شارکالی شارری) بەسەر شارەکە – ئەگەر دەقەکە مەبەستی لەوە بێت – چونکە لەکاتی ئەودا بار شێواو بوو و گوتییەکان ببوونە هەڕەشەیەکی گەورە بۆ وڵاتی دووڕوبار.

---

[1] مملكة خمازي، ل ١٤٧.

[2] P.Steinkeller, p.81f.

[3] RISA, p.145.

پاش گوتییەکان و لەسەردەمی بنەماڵەی سێیەمی (ئور)ی سومەری، ناوی خامازی لە هیچ لەشکرکەشییەکی شولگی (لە ٢٠٩٤ تا ٢٠٤٧ پێش زایین حوکمی کرد) کە ئاڕاستەی کوردستانی کردبوون بەدی ناکرێت.

شولگی چەند جارێك دژی (لولوبوم) ـ شارەزوورو ناوچەی سلێمانی ـ و سیمورروم و ئوربیللـوم ـ هـەولێر ـ شـەڕی کردبوو و دەبوایە لەگەڵ لولوبوم ناوی خامازیی بهێنایە.

ئامـار – سـین (٢٠٤٦–٢٠٣٨پ.ز)، کـوڕی شـولگی، فەرمانبـەرێکی هـەبوو بـەناوی (لـو – نانـنـا) کـوڕی نامخـانی کـە فەرمانبەری خامازی بوو[١]. (نامخانی) ناوێکیش هەیە کە میری شاری (لاگاش)ی سومەری بوو وپیاوی گوتییەکان بوو کاتێك وڵاتی دووڕوباریان داگیر کردبوو. ڕەنگە لو–نانـنا فەرمانڕەوای وڵاتەکە بەگشتی بووبێت و شارەکەی لەژێردەستدا نەبووبێت و پێش ئەو کاتە شاری خامازی وێران کرابێت.

بەلای کەمیشـەوە لەساڵی حەوتـەمی حوکمی ئامار – سین و تا ساڵی دووەمی پادشاکەی دوای ئەو، واتـە: شـو – سـین (٢٠٣٧–٢٠٢٩پ.ز) خامازی فەرمانڕەوایەکی تری سومەریی هەبوو بەناوی ئور – ئیشکور(اك)[٢]. لـە سـەردەمی ئـەمدا دەقێك هەیە باسی گواستنەوەی بیست سەر مەڕ بە بەلەم لە (پوزریش داگان)ـەوە بۆ بووکی (ژنـی کوڕی) ئور–ئیشکور کاتێك ئـەو ئافرەتە بۆ خامازی چووبوو[٣]. لەمەوە دیارە گەشتەکە بە ڕوبار دیجلە پاشان بە لقێکیدا ڕۆشتبوو بـەڵام بێگومان دواتر ڕێگـەی دەشتایی گرتبووە بەر.

هەر لەکاتی (شو – سین)دا فەرمانبەرێکی ئەم پادشایە بەناوی ئاراد – نانـنا (یان ئیر – نانـنا) خۆی بە فەرمانڕەوای چەند شوێنێك ناو دەبات:(خامازیٚ) یە **Hamaze** (یان خامزیٚ **Hamze**)و ئوربیلوم (هەولێر)و (کارخار)و شوێنی تر[٤].

کەواتە ناوی خامازی لە سەردەمی ئور ٣ دا هەر دەمێنێت. ڕەنگە ئەو کاتە خامازی وەکو شارو پایتـەختی وڵاتەکە وێران بووبێت (بڕوانە باسی داستانی ئێنمێرکار لە پێشتردا) بەڵام وەکو وڵات گومان لە مانەوەی تا ئەو سەردەمە نییە. خامازی لـەو سەردەمەدا بە مونتەزەمی باجی دەدا[٥].

جگـە لەمـەو لـەو باسـانەی فـەرمانڕەواکانی خامـازی کـە لەلایـەن پادشـاکانی بنەماڵەکـەی ئـورەوە دانرابـوون، نامـەی فەرمانبەرێکی ئیببی سین، کە دوایەمین پادشای بنەماڵەکە بوو، بۆ ئەو پادشایە هەیە باسی سەرکەوتنەکانی ئیشبی ئێرا[٦] دەکـات و خامـازی لـە باسـانەدا پـاش سـوبارتو هـاتووەو بـەم جـۆرە: ئیشـبی ئـێرا زیننـوم **Zinnum** (یـان زیگومـیٚ) ئێنسی(=فەرمانڕەوا)ی سوبیر (سوبارتو)ی گرت و خامازیی تاڵان کرد[٧]. هەروەها باس لە هەڕەشەکەی ئیشبی ئێرا دەکات کە

---

[1] **Edzard, Hamazi, S.70.**

[2] **Ibid.**

(ئیدزارت) ئاماژە بۆ بابەتێکی (هاڵۆ) بۆ ئەم زانیارییە دەکات: **JCS 14, 102:9** بەڵام ئەوەی لەو لاپەڕەیەی ئەو سەرچاوەیەدا دیومـە ئەوەیـە بـۆ فەرمانبەری ناوبراو خانەیەکی سپی هەیە نێوان ساڵی ٦ و٧ ی ئامار سین و خشتەکە تا ساڵی ٩ی ئەو پادشایەی تێدایە.

[3] **P.Steinkeller, The Historical Background of Urkesh.., p.79n.16.**

[4] **Edzard, Hamazi, S. 70 + RISA, p.269.**

[5] **P.Steinkeller, p.84n.37.**

[٦] ئیشبی ئێرا فەرمانبەرێکی ئاموریی شاری ئیسین بوو ئەویش لە کاتی ئیببی سیندا، بەڵام هـەر لـە کـاتی ئـەوداو پێـش هەرەسـی بنەماڵەکـە جیابووەوەو دەوڵەتی سەربەخۆی (ئیسین)ی دامەزراند.

[7] **P.Steinkelle , The Historical Background of Urkesh.., p.80n.17.**

فەرمانڕەواکە پێشتر بە زیگومیٚ **zi-gu-um-e** ناسرابوو : **Gelb,HS, p.38** بەڵام دواتر نووسینێکی تر دۆزرایەوە کە ناوی زیننـــوم **zi-in-nu-um** ی لەسەرە : **Gelb, New Light.., p.388n.2**. شتاینکێلەریش هیچ ئاماژە بۆ زیگومیٚ ناکات بۆیە دیارە ئەم ناوەی پەسەند نەکردووە. بەڵام دیـارە کە دوو ناوەکە تا ڕادەیەکی باش جیاوازن.

پەلاماری هەموو ناوچەکانی نێوان وڵاتی خامازیو دەریای ماگان و هێنانیان بۆ بەردەمی خوداوەندی مێینەی نینیسینا[١].
سوبارتوش بەشی باکووری وڵاتی دووڕوبارو بەرەو ژوورترە بەرەو کوردستانی باکوور، واتا رۆژئاوای خامازییە.

دوور نییە مەبەست لە تاڵانکردنی خامازی تاڵانکردنی هەندێك ناوچەی دەوروبەری بێت. بەهەرحاڵ دەقەکە نایسەلمێنێت ئایا خامازی وەکو دەسەڵاتە سیاسییە کۆنەکە سەری هەڵدابێتەوە یان مەبەست تەنها لە تەعبیرە جوگرافییەکەیە بێ ئەوەی دەوڵەتێك هەبێت بەو ناوە کۆنەوە. دیارنەمانی ناوی خامازی لە سەردەمەکانی دواتردا بەڵگەیەکی بەهێزە لەسەر ئەوەی خامازی چیتر وەك قەوارەیەکی سیاسی بە هەمان ناوی کۆنەوە نەمابوو.

وەك بینیمان داستانی ئێنمێرکار و ئاغای ئاراتتا باسی جادووگەرێکی خامازی دەکات کە پاش وێرانکردنی خامازی پەنای بۆ ئاراتتا بردبوو[٢]، ئەگەر ڕاستیش بێت ئەسڵی داستانەکە لە دەوروبەری ٢١٠٠پ.ز نووسرابێتەوەو ئەگەر تێگەیشتنمان لە نووسینەکەی شارکالی شارری ڕاست بیت، ڕەنگە بتوانین وێرانبوونی شارەکە بگەڕێنینەوە بۆ کاتی نارام سین، هەرچەندە ئەو ئەگەرە هەیە کە ئەمە لەسەر دەستی یەکێك لە گەلەکانی کوردستان بووبێت، بۆ نموونە گوتییەکان.

بەم جۆرە خامازی لە سەردەمێکی زوودا دەوری سیاسیی نەما هەرچەندە بۆی هەیە لە هەمان ئەو شوێنەی ئەودا هێزی سیاسیی تر، ئەگەر چی ناوچەییش بێت، پەیدا بووبێت، زانینی ئەمەش پەیوەستە بە دۆزینەوی نوێ هەروەها بە سەلماندنی ئەوەی خامازی بەڕاستی خەمزەی ئەمڕۆیە، یان بەلای کەمەوە نزیك بووبێت لێی. ئەگەر ئەمەش سەلمێنرا ئەو کاتە ئەمارەتی بابان نوێترین ئەکتەر دەبێت لەو ناوچەیەی پێش نزیکەی ٢٥ سەدە بە خامازی دەناسرا.

پاشکۆ:لەبارەی سەردەمی خاتانیش (خادانیش)و زیزی

١- خاتانیش: بەپێی لیستی سومەریی پادشایان ــ کە پێ دەچێت یەکەم دەستنووسی لە کۆتایی سەدەی ٢٢ی پێش زایین نووسرابێتەوە[٣] ــ زنجیرە پادشایانی خامازی کە بریتی بوو لەیەك پادشا ئەویش (خاتانیش)پاش زنجیرەی دووەمی (کیش)و پێش زنجیرەی دووەمی (ئوروك)حوکمی کردبوو:

کیش٢ › خامازی › ئوروك ٢

واتە بەپێی لیستەکە سێ زنجیرەکە یەك بەدوای یەکدا هاتوون، بەڵام لەلایەکی ترەوە نووسراوێك هەیە باسی سەرکەوتنی یەکەم پادشای ئوروك٢(ئێنشاکوش ئاننا)**Enšakuš-anna** بەسەر پادشای پێش دوایەمینی کیش ٢ (ئێنبی ئیشتار) **Enbi-Ištar** دەکات، واتە ئەم دوو پادشایە هاوچەرخن یان بابڵێین دوو زنجیرەکە هاوچەرخن نەك وەك لیستەکە باسی دەکات کە بەدوای یەکدا هاتوون چ جای ئەوەی زنجیرەی خامازی بکەوێتە نێوانیان. لە لایەکی ترەوە وتمان دەسەڵاتی خامازی لەکاتی پێنجەم پادشای کیش ٢ شێ ئێ **šè-e** (یان کوـ ئێ **ku-e**)تێك چوو ونەما، واتە زنجیرەی خامازی هاوچەرخی زنجیرەی کیش٢ بوو..ئەم ناڕێکییەش لەنێوان ئەو ڕاستییانەو باسەکانی لیستی پادشایاندا بەوە لێکدراوەتەوە کە ڕەنگە زنجیرەکەی کیش کە وەك یەك بنەماڵە نیشان دراوە لەڕاستیدا دوو دەوڵەت بوو: بنەماڵەی پادشایی خامازیو میرنشینێکی کیش، ئەم دوانەش هاوچەرخی یەکتر بوون[٤].

بەهەرحاڵ لیستی پادشایان نزیکی چوار سەدە پاش ئەم ڕووداوانە نووسرابووەوەو دیارە کە بەشی گەورەی ئەم جیاوازییەی باسەکان دەگەڕێتەوە بۆ ئەم هۆیە، جگە لە هۆیەکی تر کە پێشتر باسمان کرد ئەویش ئیحتمالی ئەوەی مەبەست

---

[1] P.Steinkelle , p.79n.16.

[٢] کۆمەڵێکی بچووکی دەقی جادوو یان نوشتە هەیە کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی بابلیی کۆن و کە بەچەند زمانێکی بێگانە یان "سەیر" نووسراونەتەوە. تا ئێستاش نەتوانراوە زۆربەی ئەو دەقانە بخوێنرێنەوە بەڵام بەلای کەمەوە دوانیان دەزانرێت کە بە زمانی ئێلامی نووسراونەتەوەو یەکێکیان بە خورری. لەیەکێکیش لەو دەقانە نووسراوە کە ئەو دەقە بە زمانی سوبارتو نووسراوە:
P.Steinkeller , The Historical Background of Urkesh.., p.84f.

[٣] لە (ڕامان)دا وتبووم لە کۆتایی سەدەی نۆزدەی پێش زایین نووسرابووەوە ئەمەش هەڵەیە.

[4] M. Lambert, la période presargonique, p.67.

لە ((پادشایەتی)) لە لیستی پادشایاندا- كە لە شارێكەوە دەچێتە دەستی شارێكی تر- گرتنی شارە پیرۆزەكەی نیپپور بێت، واتە سێ زنجیرەكە هاوچەرخ بوون، بەڵام بەو تەرتیبەی لیستی پادشایان نیپپور لەدەستی سێ شارەكەدا بوو: سەرەتا كیش٢، پاشان خامازی، دوای ئەوانیش ئوروك٢.

كیش ٢	خامازی	ئوروك ٢
شو...		
دادا سیگ		
میگالگالا		
كالبوم		
شێ ئێ (كو- ئێ)	خاتانیش (ئێرە یان سەرووتر)	
گا-شوب-نونا		
ئینبی ئیشتار	‹ ›	ئێن شاكوش ئاننا
لوگال مو		لوگال كینیشی دودو
		لوگال كیسال سی

خشتەی هاوچەرخێتیی خاتانیش لەگەڵ پادشایانی كیش ٢ و ئوروك ٢

٢- زیزی: پێشتر (پیتیناتۆ) وای بۆ چووبوو ئیركاب دامو دوایەمین پادشای بنەماڵەی ئێبلا بووبێت[1] ، ئەگەر ئەمەش ڕاست بێت ئیركاب دامو تا ساڵی (٢٢٥٠) پێش زایین- ساڵی وێرانكردنی ئێبلا لەلایەن نارام سینەوە -حوكمی كردووە ئەویش ئەگەر ئەمیان نەك سارگۆنی باپیری ئێبلای وێرانكردبوو چونكە ئەویش بۆ خۆی ئەكید نییە هەرچەندە لەوە دەچێت جارێك سارگۆن گرتبێتی و جارەكەی تر نارام سین سووتاندبێتی[2]. (پیتیناتۆ) دواتر تەرتیبێكی تری بۆ پادشایانی ئێبلا داناوە كە پێنج پادشای بۆ داناوە لەجیاتیی شەش كە تێیدا ئیركاب دامو دووەم پادشایەو سەرجەم ماوەی حوكمیان ١٥٠ ساڵە[3] و ئەگەر ئەمەیان ڕاست بێت و وێرانكەری ئێبلا سارگۆن بووبێت ئەو كاتە زۆر لە ئەكیدییەوە نزیكە ئیركاب دامو و زیزی هاوچەرخی دەسەڵاتی گەورەی كیش بووبن و مەترسیی ئێبلا لەم بوو.

ئەگەر نارام سین وێرانكەری ئێبلا بووبێت پێویست دەكات ماوەی نێوان ئیركاب دامو و دوایەمین پادشای ئێبلا كەمتر بێت لەو ١١٦ ساڵەی نێوان یەكەم ساڵی سارگۆن و دوایەمین ساڵی نارام سین تاكو بتوانین بڵێین مەترسیی هاوبەشی ئێبلا و خامازی بریتی بووبێت لە ئەكەد. بەپێی ئەمەو بە زانینی ئەوەی زیزی و ئیركاب دامو هاوچەرخ بوون زیزی یان هاوچەرخی سارگۆن بووە یان پێشتر ژیاوە. بۆچوونەكەی دكتۆر فەوزیش كە زیزی لەدەوروبەری ساڵی (٢٥٠٠) پێش زایین ژیاوە تەنها لەو حاڵەتدا ڕاستە كە سارگۆن ئێبلای لەناوبردبێت ئەویش لەسەرەتای حوكمیدا و ئیركاب دامو بەڕاستی دووەم پادشای ئێبلا بووبێت.

---

[1] دكتۆر عبدالله الحلو، صراع الممالك فی التاریخ السوری القدیم، ١٩٩٩، ل ٢٢٥.

[2] هەمان سەرچاوە.

[3] هەمان سەرچاوە.

ئورکـــێش*

ئورکیش Urkiš یان ئورکێش Urkeš[١] لەو شارانەیە کە مێژوویەکی کۆنیان هەیە، کۆنتر لە مێژووی زۆر لە شارەکانی تری ڕۆژهەڵات، مێژووی ئورکێش دەگەڕێتەوە بۆ هەزاری سێیەمی پێش زایین، بەڵام هەروەکو زۆر لە شارانی دیکە، ئورکێش وزەو توانای مانەوەی نەماو جێگەی چۆڵ کرد بۆ ئەکتەری تری ئەو سەردەمانە. ساڵی (١٥٠٠)ی پێش زاینیش کە لای خەڵك مێژوویەکی کۆنە، بۆ ئورکێش مێژوویەکی نوێیەو لەو دەوروبەرەدا بوو شارەکە گیانی لەدەست دا.

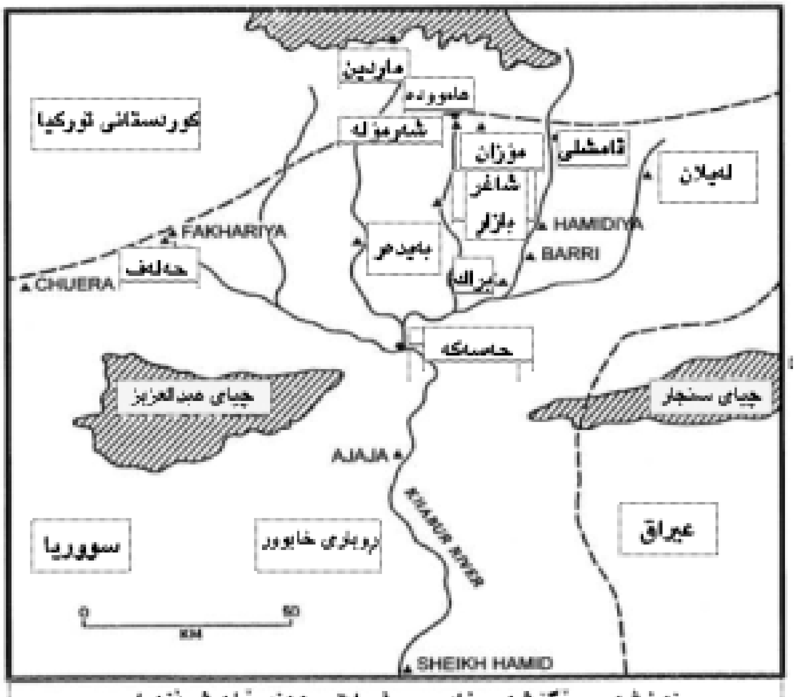

نەخشەی سێگۆشەی خابووری فورات و هەندێ لە شوێنەواری

* * * * * *

تا ماوەیەك وا دەزانرا ئورکێش لە ڕۆژهەڵاتی دیجلەدایە، دواتر دەرکەوت لە ناوچەی سێگۆشەی خابووری فوراتە، لەبەشی ڕۆژهەڵاتی[٢]، یان لە بەشی ڕۆژئاوایدا[٣]، دەستنیشان کردنێکیش لەمە وردتر کە کرابوو ئەوەیە شارەکە گردی عاموودە(تەل عاموودە)ی ئەمڕۆیە[٤] ئەویش لەبەر ئەوەی وترابوو کە جێماوەکەی یەکێك لە پادشاکانی ئورکێش ئەویش تیشاری(تیش ئاتال) لەوێدا دۆزرابووەوە (بڕوانە خوارتر) هەرچەندە روودا Hrouda زوو (ساڵی ١٩٦٧) گومانی خۆی لەبارەی ئەمەوە دەربڕیبوو[٥].

پاش پشکنینی تاقیکردنەوە لە (١٩٨٦) لە گردەکەی شارۆچکەی عاموودە، کە ئەو گردە بە (شەرمۆلە) ناسراوە، شوێنەواری نیشتەجێ لە هەزاری سێیەم نەدۆزرابوونەوە بۆیە چیتر عاموودە بە ئورکێش نەزانرا[٦]. پشکنینی گردی (مۆزان)یش کە لە باشووری ئەودایە سەدان چاپی مۆری دەرخست کە لەناویاندا چاپی مۆری (توپکیش) هەبوو کە نازناوی "

---

* گۆڤاری ڕامان، ژمارە ٣٨ ، ٥/٨/١٩٩٩، ل ٢٢١-٢٢٨. ئەم بابەتە یەکێکە لەوانەی گۆڕانکاریی زۆرم بەسەردا هێناون، بەتایبەتی شتی زۆرم بۆ زیادکردوون لەو سەرچاوە نوێیانەی دەستم کەوتوون.

[١] شوێنەوارناسان شارەکەیان بە ئورکیش ناودەبرد بەڵام نوێتر هەر شێوەی ئورکێش بەکاردەهێنن ئەویش بەبڕوامان لەبەر ئەوەی مۆرەکانی گردی مۆزان ئەو شێوەیەی تێدا بەکارهاتووەو تەئکیدی ئەو شێوەیە دەکەن کە لە نووسینەکەی پادشای ئورکیش تیشاری(تیش ئاتال)داو کە ئەو نووسینە زووتر دۆزرابووەوە. تەنانەت جاری وایە کە دەقی نووسینەکەی ئاریشێن(ئاتال شێن) دەهێننەوە دەنووسن ئورکێش هەرچەندە ناوبراو شێوەی (ئورکیش)ی بەکارهێناوە. لێرەشدا شێوەی ئورکێشمان بەکارهێناوە.

[2] Margarete Falkner, Studien zur Geographie des alten Mesopotamien, in; Afo, 18, 1957-8, S.31.

[3] A.Goetze, An Old Babylonian Itenirary, JCS, 7, 1953, p. 63.

[4] B.Groneberg, RGTC, 3, 1980, Urgiš.

[5] Gernot Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, BM 26, S.118, Anm.4.

[6] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians Before the Formation of the Reign of Mittanni, BM 26, p.108+n.49.

ئێندان"ی ئورکێشیان لەسەر بوو و بەهۆی ئەمەوە دەرکەوت ئەمە شوێنی ئەو شارەیە کە زیاد لە سێ سەدە لەکۆتایی هەزاری سێیەمی پێش زایین شارێکی گرنگ بوو[1].

هەر سێ پادشا ناسراوەکەی ئورکێش خوررین، ئەمەش دەچێتە پاڵ دەیان بەڵگەی تر کە ئەو ناوچەیە لەکۆنەوە خوررینشین بوو هەرچەندە وادیارە کاتی توپکیش خوررییەکان تازە هاتبوونە ئورکیش.

ئەوەی زانراوە دەربارەی هەبوونی خوررییەکان لە ناوچەی خابووری فورات بەم جۆرەیە: بەپێی ناوی کەسان کە لە ئەرشیفی (ئێبلا)دا بینراون (دەوروبەری ٢٤٠٠پ.ز) ناوچەکە بە شێوەیەکی گەورە سامی بووەو هیچ ئاماژەیەك نییە بۆ هەبوونی خوررییەکان[2]. بەپێی (ئیسماعیل و تالۆن و فان لێربێرە Van Lerberghe) کە لەسەر دەقە ئیدارییەکانی گردی بەیدەر (لە سێگۆشەی خابوور، باشوری ڕۆژئاوای گردی مۆزان) نووسیویانە تێبینیی نەبوونی تەواوەتیی ناوی کەسانی خوررییان لە نووسینەکانی گردەکە کردووەو لەمەوە گەشتبوونە ئەو ئەنجامەی کە خوررییەکان لە نێوان بەشی دووەمی قۆناغی سەردەمی سێیەمی گزنگی بنەماڵەکان و سەردەمی یەکسەر دوای ئەو، واتە بنەماڵەی ئەکەدی گەشتبوونە بەشی باشووری سێگۆشەی خابوور[3]. لەوەبەدوا خوررییەکان لە ناوچەکەدا دەبینرێن بەڵام بەپێی (شتاینکێلەر) لە سەردەمی بابلیی کۆنداو بەهۆی کۆچی ئامورییە سامییەکانەوە، وجوودی خورری لە باکووری وڵاتی دووڕووبارو سێگۆشەی خابوور لە سێ سەدەی یەکەمی هەزاری دووەمدا بچووك بووەوە[4]. پاشان لە سەردەمی دەوڵەتی میتانني ڕەگەزی خورری زاڵ دەبێتەوە. خوررییەکان لە ناوەڕاستی هەزاری دووەمداو لەگەڵ دەوڵەتی میتانیدا ئەهمییەتێکی سیاسیی گەورەیان بۆ دروست دەبێت.

ئەگەر سەرنجی جەنگەکانی (نارام سین)ی ئەکەد (٢٢٩١ – ٢٢٥٥پ.ز) لە کوردستانی باکووردا بدەین قورسایی خوررییەکانمان لا ڕوون دەبێتەوە، پەیکەرەکەی (باسطکی) – نزیك زاخۆ – کە باس لە سەرکەوتنی بەسەر نۆ پادشای ((ناوچەی سنەوبەر))[5] دەکات لەلایەكو نەخشە هەڵکەندراوەکەی پادشا نزیك گوندی (پیر حسێن) نزیك دیاربەکر(کە ئێستا لەمۆزەخانەی ئەستەمبووڵە) لەلایەکی تر بەڵگەن لەسەر ئەو جەنگانە. لە گردی (براك)دا لە بەشی باشووری سێگۆشەی ڕووباری خابووری فورات کۆشکێك یان قەڵایەکی سەردەمی ئەکەدی دۆزرابووەوە کە دیارە وەك بنکەیەکی بەرپەرچدانەوەی پەلاماردەرە باکوورنشینەکان یان هێرش بردنە سەریان بوو[6].

---

[1] دۆزینەوەی شوێنی ئورکیش دەگەڕێتەوە بۆ پشکنینەکانی جۆرجیۆ بوچیللاتی کە خۆیو کەسانی تر ژمارەیەك شتیان لەسەر بڵاوکردۆتەوەو یەکێك لەو سەرچاوانە بەرگی ٢٦ی Bibliotheca Mesopotamica کە ژمارەیەك بابەتی تێدایە لەبارەی ئورکیش و خوررییەکانەوە و کە لە ئینتەرنێت وەرمگرتووەو لێرەدا بابەتەکانیم بەکارهێناوە.

[2] P. Steinkeller, The Historical Background of Urkesh and the Beginnings in Northern Mesopotamia, BM 26, p.89.

سەبارەت بە نەبوونی ناوی ئورکیش لە ئەرشیفەکەی ئێبلا (بوچیللاتی)ی ژن و مێرد دەڵێن ئورکیش لە دەرەوەی پەیوەندیی ڕاستەخۆ بووە لەگەڵ ئێبلاداو ئەوە بە هۆی دووریی ماوەکە نییە چونکە ئورکیش تەنها نزیکی ٦٠ کیلۆمەتر لە ناگارەوە دووربوو (کە ئەمیان بە گردی براك زانراوە)، هەروەها ڕوبارو چیا نێوان ئورکیش لە ناگار جیا ناکاتەوە بەڵکو مەسەلەکە ئەوەیە ئورکیش لەوانەیە لەژێر کاریگەریی ئەکەد بووبێت و پێدەچێت نارام سین پێی باشتر بووبێت پەیمان لەگەڵ ئورکیشدا ببەستێت نەك ڕاستەخۆ بەڕێوەی بەرێت:

Giorgio Buccellati, Marilyn Kelly-Buccellati (With Contributions by Sophie Boretti and Ali Ali); The Royal Palace of Urkesh, Report on the 12th Season at Tell Mozan/Urkesh: Excavations in Area AA, June-October 1999, in; MDOG, 132, 2000, p155.

ئەم بابەتەی سەرەوە لەبارەی وەرزی دوانزەیەمی پشکنینە لە گردی مۆزان(تەل مۆزان)ـە –ساڵی ١٩٩٩کە لە ئینتەرنێتم وەرگرتووە ئەویش لە پێگەی: www.urkesh.org .

[3] P. Steinkeller, The Historical Background of Urkesh.., BM 26, p.89n.48.

[4] Ibid, p.97.

ئەو وێنەیە بەڕای خۆم موبالەغەییەکی تێدایە. لەو سەردەمەدا ناوی کەسانی خورری زۆر لە باشوورتر پەیدا دەبن و پەرستنی خوداوەندی خورری و بەکارهێنانی ناوی مانگی خورری لە ژمارەیەك شاری سووریادا دەبینرێن.

[5] دەربارەی ئەو شەڕانە بڕوانە د. فەوزی ڕەشید، سومر، بەرگی ٣٢، ١٩٧٦، ل ٤٩ــــ٥٨، هەروەها بەشی بێگانەی گۆڤارەکە (لەنووسینی د. عبدالهادي الفؤادي).

[6] گردی براك یەکێکە لە شارە کۆنەکانی ناوچەکەو شوێنەواری نیشتەجێی کۆنەکەی زیاد لە چل هیکتار دەگرێتەوە. یەکەم جار مالووان ساڵانی ١٩٣٧ و ١٩٣٨ پشکنینی تێدا ئەنجام داو پەرستگەیەکی هەزاری چوارەمی پێشی زایینی دۆزییەوە کە لای شوێنەوارناسان بە "پەرستگەی چاو" ناسراوە ئەویش لەبەر دۆزینەوە ژمارەیەکی زۆر شکڵی بچووك کە چاوێکی گەورەیان تێدایە، هەروەها بینایەکی گەورەی سەردەمی ئەکەدی و ئور ٣ی

پاشان ئەو ئەفسانەیەمان هەیە کە بە ((ئەفسانەی کوتێ Kute[١]یی نارام سین)) ناسراوە شتێك لەم بارەیەوە ڕوون دەکاتەوە. ئەفسانەکە باس لە حەوت کوڕی ((ئانوبانینی)) دەکات کە بە لەشکرێکی گەورەوە لە باکوورەوە بەهێرشەوە دابەزین. سەرەتا (پوروشخاندار) – لە ئاسیای بچووك – یان وێران کرد، پاش ناوهێنانی چەند شارێکی تریش ناوی وڵاتی سوبارتو دێت پاشان "دەریاکان"، گوتیوم، ئێلام کە ئەمانەیان وێران کرد، دواتریش شەڕەکان دەگەنە ناوچەی کەنداو[٢].

جگە لە شتە سەیرەکانی ئەفسانەکە دەبینین ئانوبانینی وەك هاوچەرخی نارام سین یان کۆنتر لەو وەسف دەکات.

ئەو (ئانوبانینی ـ ئاننوبانینی)یەی دەیناسین و کە پادشای (لولوبی) یاخود (لوللو)وە پاش نارام سین ژیابوو ئەویش بەپێی نوێترین زانیاری[٣]. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەفسانەکە بەشێکی ڕاستیی تێدا هەیەو هێرشی بەرفراوان هەبووەو مەترسی لە باکوورنشینەکان هەبووە، دووریش نییە خوررییەکان جووڵەیەکی وایان کردبێت.

بەر لە پشکنین لە ئورکێش (گردی مۆزان) دەسەڵاتێکی نارام سین لە ناوچەکەدا شتێکی ئەکید بوو، لە وەرزی دوانزەیەمینی پشکنینیش لە گردی مۆزان (ساڵی ١٩٩٩) چاپی مۆری کچێکی نارام سین بە ناوی تارئام ئاگادێ Tar'am-Agade کە تا ئەو کاتە نەناسرابوو دۆزرایەوە. ئەو کچەی نارام سین سێ خوشکی تری هەبووە کە هەر یەکێ‌کیان کاهنی شارێکی وڵاتی دووڕووبار بوو، بەڵام ئەمیان پێدەچێت پادشاژن بووە لە ئورکێش بووە[٤]. بەڵگەی تر لەسەر گرنگێتیی شارەکەو ئەوەیە شارەکە مەڵبەندی پەرستنی خوداوەندی گەورەی خورری ؛ کوماربی، خوداوەندی ئاسمان، بوو.

بەپاڵ مۆری کچەکەی نارام سین چاپی مۆری دوو فەرمانبەر لە هەمان ئەو شوێنەی ئەوانەی تارئام ئاگادێ دۆزرانەوە. یەك لەوان ناوێکی ئەکەدیە هەیە: ئیشار–بێلی Išar-beli و ئەوەی تر ناوێکی خورریی هەڵگرتووە: ئێوریم–ئاتال Ewrim-atal (یاخود ئێوریم ئاری).

پاشماوەی شارەکە، کە گردی مۆزانە نیشانەیەکە لەسەر ئەوە. گردەکە (٢٧) مەتر بەرزەو ڕووبەرەکەی (١٢٠) هیکتارە واتە ملیۆنێك و دووسەد هەزار مەتری دووجایە، ئەمەش بەمەرجێك و وەك وتمان شارەکە تەنیا تا دەوروبەری ساڵی (١٥٠٠پ.ز) ژیابوو. بەر لەوەش زیاتر لەسەر شارەکە بدوێین، با باسی پادشا ناسراوەکانی پێش بخەین.

ئەویش لەبەر دۆزینەوە ژمارەیەکی زۆر شکڵی بچووك کە چاوێکی گەورەیان تێدایە، هەروەها بینایەکی گەورەی سەردەمی ئەکەدیو ئور ٣ی دۆزییەوە. لە ١٩٧٦یشەوە ئیش لە شوێنەوارەکە کرایەوە. قەبارەی نیشتەجێ لە براك لە هەزاری دووەمدا بچووك بووەوە هەرچەندە کۆشکێکی گەورەی سەردەمی میتتاننیی تێدا دۆزرابووەوە کە نیشانەی ئەهەمییەتی شوێنەکەیە. نیشتەجێ لەشوێنەوارەکە تا دەهات کەمتر دەبوو تا دواتر لە بەشە بەرزەکەی گردەکەدا مایەوە. بڕوانە ئەم پەیوەستە لە ئینتەرنێت:

www.thebritishmuseum.ac.uk/compass/ixbin/goto?id=enc384

[١] کوتێ یان گودوئا شارێکە نێوان بەغدادو بابل و لە ئەفسانەکەدا هاتووە کە خاوەنی نووسینەکە ئەو نووسینەی خستبووە ئەوێ.

[2] O.R.Gurney, The Cuthaean Legend of Naram-Sin, Anatolian Studies, 5, 1955, p.101.

بڕوانە کورتەیەکی داستانەکە لە کتێبی (مێژووی گەلی لوللو)مان.

[3] Dr.A-H. Al-Fouadi, Inscriptions and Reliefs from Bitwāta, Sumer, 34, 1978, p.124.

[٤] ئەم بۆچوونە لە باسی ئەنجامەکانی وەرزی سیانزەمی پشکنینی ئورکێش کراوە(لەم پێگەیە وەرمگرتووە: www.urkesh.org):

G. Buccellati and M.Kelly-Buccellati, Towards a Functional and Historical Definftion of the Royal Palace AP at Urkesh, Report on the 13th Season at Tell Mozan/Urkesh: Excavations in Area AA, June-August2000, English Version of a German Article wriiten the two Authors in MDOG 133, 2001.

بەڵام لە ئەنجامەکانی وەرزی دوانزەیەم ئەکید نەبووە پادشاژن بووە یان کاهن، بڕوانە:

G. Buccellati, M.K.elly-Buccellati; The Royal Palace of Urkesh, MDOG 132, p.154.

ئاریشێن(ئاتال شێن)

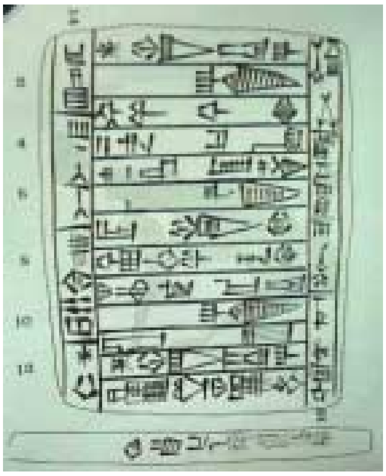

نووسینەکەی ئاریشێن (ئاتال شێن)

ئاریشێن(ئاتال شێن) یەکەم پادشای ئورکیش بوو شوێنەوارناسان نووسینەکەی بدۆزنەوە، تەرتیبەکەشی لەڕووی کاتەوە لەگەڵ دوو پادشاکەی تر دیار نییە، ناوی ئەم پادشایە لەسەر لەوحێکی برۆنزیدا دۆزراوەتەوە کە بە ناوی (لەوحەکەی سامەڕڕا) ناسراوەو کە وتراوە لە شاری سامەڕڕادا بەدەست کەوتووە[1].

نووسینی سەر لەوحەکە – کە بە زمانی ئەکەدییە – بەم جۆرەیە[2]:

" (بۆ) نێرگال، پادشای خاویلوم **Hawilum** [3]، ئاریسیێن **Arisien** شوانی شار، بنیاتنەر، پادشای ئورکیش **Urkiš** و ناوار **Nawar**، کوڕی سادارمات **Sadarmat** ی پادشا، بنیاتنەری پەرستگەی نێرگال، چۆک پێدادەری دوژمنان، هەر کەسێک ئەم لەوحە تێک بدات با شاماش‌و ئیشتار ناوی بشارنەوە.

(لەقەراغی لەوحەکەدا نووسراوە)

سائوم سیێن **Saumsien** بنیاتنەر). "

تێبینی لەسەر دەقەکە

١–نێرگال خوداوەندی شاری (گودوئا)و خوداوەندی جیهانی مردووان و پەتایە لای سومەرییەکان.ڤیلهێلم ناوەکەی بە (نێریگال) وەرگێڕاوە[4].

٢– ڤیلهێلم هێمای **si** بە **śe** دادەنێت و ناوەکە بە ئاتال–شێن دەخوێنێتەوە. بەهەمان جۆر بۆ دوو ناوەکەی تر دەنگی **ś** دادەنێت و بە (ش) دیخوێنێتەوە، واتە دوو ناوەکە لا ئەو دەبنە: شاتار–مات و شائوم–شێن[5].

٣–شوانی شار لای ڤیلهێلم :"شوانی بەتوانا" ، بەڵام بەگومانەوە[6].

٢–شوێنەوارناسانی نوێ هەرچەندە ناوەکە بە سا–دار–مات دەنووسنەوە بەڵام بە شاتار–مات وەریدەگێڕن (بڕوانە خوارەوە).

٣–سائوم سیێن کە ناوەکەی لەقەراغی لەوحەکەدا نووسراوە لەسەرچاوەی تردا بە نووسەری لەوحەکە دانراوە[7].

دەتوانرێت ناوی ئاریسیێن بە دوو جۆر بخوێنرێتەوە: یەکەمیان ئاریسیێن وەك لەدەقەکەدا هاتووە (یان ئاریسێن) ، دووەمیشیان ئاریشێن ئەویش بەتێبینی کردنی ئەوەی دەبێت دەنگی (س)ی نووسراوە ئەکەدییە کۆنەکان بە (ش)

---

[1] باسەکەی فرانسوا تورۆ-دانجان لەبارەی ئەو لەوحە ئەمەی خوارەوەیە. ئەم باسەم کردە کوردی‌و لە گۆڤاری (هەزارمێرد)دا بڵاوکرایەوەو لەم کتێبەمدا هەیە((لەوحەکەی سامەڕڕا)):
F.Th.-Dangin, La Tablette de Samarra, en; RA, 9, 1912, p.1-4.

[2] ئەم وەرگێڕانە لە سەرچاوەی خوارەوەدایە کە پێش دەستکەوتنی بابەتەکەی ت-دانجان بەکارم هێنابوو: **RISA, p. 170.**

[3] ناوەکە بە شێوەازی جیا خوێنراوەتەوە :خاوالوم(سەرچاوەی سەرەوە) ، خاویلوم، هۆکەشی دەگەڕێتەوە بۆ هێمای دووەم کە بە چەند شێوەیەکی دەخوێنرێتەوە: وا **wa**، وی **wi**، وێ **we**، وو **wu** ، ئەمەش جگە لە خوێندنەوەی تر لە سەردەمی جیاجیاکاندا کە دوانیان (پی)و (پێ) کە وەك ئەوانەی سەرەوە بە تەقریبی لە هەموو سەردەمەکاندا هەبوون. ڤیلهێلم لە هێماگۆڕیندا دەنووسێت: **WA** واتە خوێندنەوەکە بە موعەللەقی دەهێڵێتەوە، لە وەرگێڕانیشدا بێ دوودڵی دەنووسێت خاوالوم **Hawalum** بڕوانە:
G.Wilhelm, Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch-urartäischen Sprachvergleich,in; Xenia 21, Hurriter und Hurritisch, 1988, S.47.

[4] **Ibid.**

[5] **Ibid.**

[6] **Ibid.**

[7] بۆ نموونە: **HS, p.56.**

بخوێنرێت[1] .هەروەها لەبەر هەبوونی وشەی (شێننی) **šenni**، لەزمانی خورریدا. لای (تورۆ – دانجان)ش ئارسیێن دەبێ بە "بابلی" بە **Arišeen** بخوێنرێتەوەو کە ئەم ناوە خوررییە واتای (ناوێك بدە)ی هەیە[2]. جگە لەمەش و بەتێبینی کردنی خوێندنەوەی بڕگەی یەکەمی ناوەکە بە (ئاتال) لەجیاتی (ئاری) ناوەکە بە ئاتال شێن دەخوێنرێتەوە (بڕوانە بابەتی : وردە فیرعەونەکان... لەم کتێبەدا هەروەها باسی تیشاری–تیشاتال لە خوارەوەدا).

هەر سێ ناوی دەقەکەی سامەڕڕا خوررین و دەبێت وا جیابکرێنەوە: ئاتال–شێن(ئاری–شێن)، شاتار–مات، شائوم–شێن ئەوەش بەڕەچاوکردنی ئەوەی (س) لەو سەردەمەدا بە (ش) بخوێنرێتەوە. ئەمانەش وتەی (گێلب)ن. ناوبراو هەروەها دەڵێت کە تایبەتییەکی ئەو ناوانە نەبوونی بزوێنی ئی **i** یاخود ئێ **e** (کە لەناوە خوررییەکاندا هەیە)و پاشان دەڵێت پێویستە ئەم ناوانە ئەم شێوەیەیان هەبێ لە شارە خوررییەکەی (نوزی)ی خوار کەرکووك (ناوەڕاستی هەزاری دووەمی پ.ز) : ئاری شێننی **Ari-šenni** ، شاتارماتی **Šatar-mati** ، شائوم شێننی یاخود شائیوم شێننی **Ša(i)um-šenni**[3].

لەبارەی سەردەمی ژیانی ئاریشێن(ئاتال شێن)ەوە نەختێك ئاڵۆزی هەیە. لە دەقێکی واشدا کە هیچ جۆرە مێژوویەکی لەسەر نەنووسراوە (ڕەنگە ئەگەر بنووسرایە سوودی نەدەبوو) زیاتر پشت بە شێوەی هێما مێخییەکان (واتە شێوەی دەستوخەتەکە) دواییش بە شێوەی زمانەکە دەبەسترێت بۆ دەستنیشانکردنی مێژووەکەی. زانایان لەبارەی سەردەمەکەوە ناکۆکن و بۆچوونەکانیان بەم جۆرەن: سەردەمی ئەکەدی (ڕای نوێتری تورۆ ـ دانجان لە باسی دەقە خوررییەکانی ماری)[4] .. بۆ سەردەمی ئەکەدی کۆن (سپایزەر، لاندسبێرگەر) .. نێوان سەردەمی ئەکەدیو زنجیرەی سێیەمی (ئور)ی سومەری – واتە نێوان سەدەی ٢٤ تا کۆتایی سەدەی ٢١ پ.ز – (ڕای کۆنتری تورۆ–دانجان لە باسەکەی لەوحەکەی سامەڕڕا، ئونگنات)[5] .. پێش یان سەرەتای ئور ٣(ڤیلهێلم)[6]، لەگەڵ ڕایەکی تر کە نووسینەکە دەگەڕێنێتەوە بۆ سەردەمی بابلیی کۆن(ڤایسباخ)[7]، واتە پاش زنجیرەی سێیەمی ئور.

ئەگەر بەڕاستی ئاریشێن(ئاتال شێن) دەقەکەی لە سامەڕڕادا نووسیبێتەوە، دەبێت هاوچەرخی سەردەمێکی کەمبوونی دەسەڵاتی پادشایانی وڵاتی دووڕووبار بووبێت وا کە بتوانێت دەسەڵاتی خۆی بگەیەنێتە ناوچەی سامەڕڕا، بەم جۆرەش ئەو ماوەیەی دەکەوێتە نێوان ڕۆژانی دوای نارام سین تا ناوەڕاستی فەرمانڕەوایی پادشای ئور؛ شولگی (٢٠٩٤–٢٠٤٧ پ.ز) کاتێك ئەم پادشایە لەشکرەکانی ڕووکردە کوردستانو باکووری وڵاتی دووڕووبار ماوەیەکی گونجاوە بۆ دەستنیشانکردنی سەردەمی ژیانی ئاریشێن(ئاتال شێن)، ئەم ماوەیەش لە بەشێکیدا ڕێکەوتی فەرمانڕەوایەتیی گوتییەکانە لە وڵاتی دووڕووبار (یان لەبەشێکی وڵاتی دووڕووبار). دەشتوانین دابەزینی ئاریشێن(ئاتال شێن) بۆ ناوچەی سامەڕڕا بخەینە کاتی تێکچوونی دەسەڵاتی ئەکەد بەهۆی پەلاماری گوتییەوە یان کەمێك پێش ئەوە، بەدووریشی نازانین خوررییەکان یان هەندێکیان بەشێك بووبن لە پەلاماردەرەکان.

---

[1] بڕوانە سەرچاوەی سەرەوە، ل ٣٠ پەراوێزی ٥٥ بۆ خوێندنەوەی ئەو دەنگە:Ch.-F.Jean, Semitica, 1,1948, p.17 ئەویش لە بابەتەکەی دانجان لە : Syria, 7, 1931, 253-4.

[2] هەمان سەرچاوە، بڕوانە بابەتی لەوحەکەی سامەڕڕا لەم کتێبەدا. بەڵام پێویستە ناوەکە واتای " برایەك بدە" بێت چونکە شێننی واتا"برا". بەڵام بڕوانە ڕەخنەی ڤیلهێلم لە واتای (دان) لەم ناوەدا.

[3] HS, p.56.

[4] F.Th.-Dangin, Tablettes hurrites provenant de Mâri, en, RA, 36, 1939, p.27.

[5] بۆ ئەمانە بڕوانە: HS, p.56. بۆ ڕای کۆنتری ت-دانجانیش بڕوانە: RA9, p.1. ت-دانجان لەڕاستیدا باس لە جۆری هێما مێخییەکان کە دەگەڕێنەوە بۆ ئەو سەردەمە ناوەڕاستەی نێوان سەردەمی ئەکەدی و ئور٣و جگە لەوە هەندێك تایبەتمەندییان هەیە کە نامۆ بە نووسینی وڵاتی بابل خۆی دەردەکەون.

[6] M.Salvini, The Earliest Evidences.., p.106.

سالڤینی (کە ڕاکەی ڤیلهێلمان لە بابەتەکەی ئەو وەرگرتووە) ئاماژەش هەروا بۆ بابەتەکەی ت-دانجان (لەوحەکەی سامەڕڕا) دەکات و دەڵێت ناوبراو دەیگەڕێنێتەوە بۆ سەردەمی ئەکەدیی کۆن، بەڵام ڕاستەکەی ئەوەی سەرەوەیە کە نووسیومانە.

[7] RLA, 1, 1928, S.150f.

ئەگەر ئەو ڕایە وەربگرین کە ئاریشێن(ئاتال شێن) دەگەڕێنێتەوە بۆ سەردەمی بابلیی کۆن دەتوانین ماوەی نێوان هەرەسی زنجیرەکەی ئور (دەوروبەری ساڵی ٢٠٠٤پ.ز) تا کاتی شامشی ئادادی یەکەمی ئاشور (١٨١٣–١٧٨١پ.ز) دابنێین. لە سەردەمی ئەم پادشایەی ئاشوردا باکووری وڵاتی دووڕووبار لەگەڵ ناوچەی سێگۆشەی خابووری فورات کەوتنە ژێر فەرمانی ئاشورییەکان، تەنانەت پایتەختی شامشی ئاداد شاری شوبات ئێنلیل(گردی لەیلان)ی سێگۆشەی خابوور بوو ئەویش لە جیاتی شاری ئاشور ، مەبەستیش لەمە ڕوون و ئاشکرایە؛ کۆنترۆڵ کردنی ئەو ناوچە بەجموجووڵە، هەموو ئەم قسانەش ئەگەر ئاریشێن(ئاتال شێن) وەك وتمان لە سەردەمی بابلیی کۆندا ژیابێت.

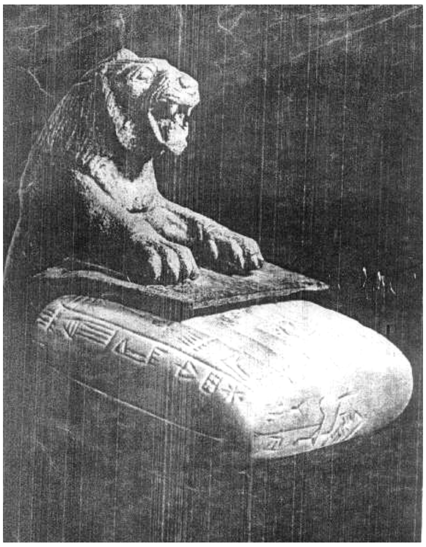

لەو سەردەمەدا ناوی کابرایەك دێت ئەویش ئاریشێننی Arišenni . لەوکاتەدا شامشی ئاداد مردبوو (١٧٨١پ.ز)و پاش ماوەیەك (زیمری لیم) کە کوڕی کۆنە پادشای شاری (ماری) ی سەر فورات بوو، کوڕەکەی شامشی ئادادی دەرکردبوو و حوکمی شارەکەی گرتبووە دەست. زیمری لیم وەك پادشاکانی تری ئەو سەردەمە نامەی زۆری پێ دەگەیشت لە وڵاتی دوورو نزیکەوە بەتایبەتیش ژێردەستەکانی خۆی یان وڵاتە سەربەخۆکان، یان سیخوڕەکانی.

ناوی ئاریشێننی لەچوار نامەدا دێت، زۆرجار بەم شێوەیە یان شێوەی ئاریشێننی یاخود ئاریشێنی Arišen(n)i و یەك جار بەشێوەی ئاریشینی Arišini[1] . شاری ئەم کابرایە نازانرێت هەرچەندە (گوتزە) دەڵێت حوکمی ئورکێشی دەکردو ئاماژە بۆ دوو نامەی ماری دەکات[2] بەڵام ئەو نامانەی لەبەردەستمدان هیچ ئاماژەیەکی وایان تێدا نییە، بەهەرحاڵ هەتا ئەگەر ڕاستیش بێت ئەو کابرایە فەرمانڕەوایی ئورکێشی کردبێت (گوتزە) مەبەستی نییە ئەمیان خاوەنی دەقەکەی سامەڕڕایە.

دۆسان ، کە یەکێکە لەوانەی نامەکانی (ماری)یان بڵاوکردبووەوە، دەیوت وڵاتی ئاریشێننی لە ناوچەیەکی ڕۆژهەڵاتی دیجلەدا بوو لەو لایەی وڵاتی لوللوییەکانی لێ بوو[3]. لە یەکێك لەو نامانە قسەی کابرایەك تێدایە کە ئاریشێنی ، ژێردەستەی زیمری لیم، کاروباری چەند ناوچەیەکی دەخستە بەردەم ئەو کابرایە و لەمانە ناوی پیاوی لوللو ناوبراوەو ڕەنگە لەسەر ئەم ئەساسە دۆسان ئەو بۆچوونەی هەبووە[4]. لەلایەکی ترەوە نامەی فەرمانڕەوای (حەڕڕان) هەیە کە تێیدا باسی دوژمنایەتیی باوکی لەگەڵ ئاریشێنیدا هاتووە[5]. ئەمەش وڵاتەکەی ئارشێنی لە وڵاتی لوللو دووردەخاتەوەو لە ناوچەی خابووری فوراتی نزیك دەکاتەوە.

تیشاری (تیش ئاتال)

ناکۆکییەکی کۆن لەبارەی ناوی ئەم پادشایەوە هەیە کە ئایا تیشارییە Ti-iš-a-ri یان تیش ئاتال Ti-iš-a-tal ئەوەش پەیوەندی بە خوێندنەوی بڕگەی a-RI لە ناوی کەسانی خورری لە سەردەمە کۆنترەکاندا، باسێکی ئەمەشمان لە بابەتی(وردە فیرعەونەکان..) لەم کتێبەدا کردو لەخوارەوەدا (یەکەم خاڵی موناقەشەی دەقەکەی پادشا) زیاتر لەسەری دەڕۆین. خوێندنەوەی دووەمیش ئێستا جێگەی قبووڵە.

ناوی ئەم پادشایەی ئورکێش لەسەر پارچە بەردێکدا هەیە، بەردەکە لەژێر لەوحێکی برۆنزیدا دانرابوو، ئەمیشیان شێرێکی دەم کراوە دوو پێی پێشەوەی خستۆتە سەر.

---

[1] CH. F.- Jean, Semitica, 1, p.17.

[2] A. Goetze, An Old Babylonian Itenirary, JCS, 7, p.63.

[3] G. Dossin, Les archives épistolaires du palais de Mari, en, Syria, 19, 1938, p.116.

[4] F.-Jean, Semitica, 1, p.21.

[5] Ibid, p.17.

ئەم جێماوە سەرەتای سالی (١٩٤٨) دەست مۆزەخانەی (لوڤر) کەوتبوو. هەر لەو ساڵەدا (ئەندرێ پارۆ)و (نوگایرۆل) بابەتێکیان لەسەر بڵاوکردەوەو دووەمیان وەرگێڕانی دەقەکەو نووسینی تێبینی لەبارەیەوە گرتە ئەستۆی خۆی[1]. پارۆ دەڵێت کە شێرێکی هەمان شێوەیان بینیبوو لای بازرگانێکی شتی کۆنینەی پاریسی بەڵام بێ لەوحە بەردینەکەو دواتر براوەتە ئەمەریکا[2] و لە مۆزەخانەی (مترۆپۆلیتان)دایە[3].

پەیکەر، ئەم جۆرە شێرانە، هەروەها لەوحەکەی ئاریشێن(ئاتال شێن).. تاد، کە نووسینی تایبەت بەبیناکردنیان لەسەرە بریتین لە(بەردی بناغە)و لە ژێر بیناکەدا دەشاردرانەوەو بۆ مەبەستی پاراستنی بیناکە بەکاردەهێنران.

درێژی لاکانی جێماوەکە بەم جۆرەن: لەوحە مسینەکە ٨٥ × ٥٦ میللیمەترە، درێژیی شێرەکە ١٢٢ملم. لاکانی بەردەکە لەم دەوروبەرانەدایە: ١٠ سانتیمەتر بەرزیو ٩ سانتیمەتر پانیو ٣ سانتیمەتر ئەستووری[4].

لەوحە مسینەکە شوێنەواری بەسەر بەردەکە جێهێشتووەو[5] لەژێر ژەنگی سەر لەوحەکە نووسینێك دیارە کە گومانی تێدا نییە هەمان ئەو نووسینەی سەر بەردەکەیە[6]. بەردەکە کراوە بە (٢٥) دێڕ، لەهەر دێڕێکدا وشەیەك نووسراوە، واتە نووسینەکە بریتییە لە (٢٥) وشە[7].

ئەم دەقە کۆنترین نووسینە بە زمانی خووری دۆزرابێتەوە[8] و لای نوگایرۆل و بەپێی دەستوخەتەکەی ئەکیدە کە بەلای کەمەوە لە هی سەرەتای زنجیرەی پادشایەتیی ئەکەد دەچێت، سەدەی (٢٤) یان (٢٣) ی پێش زایین[9]، هەرچەندە پارۆ (کە پێشەکیی بابەتەکەی نووسیوە) دەڵێت نەخشاندنی واقعیو لەرزینەکەی ئاژەڵە دڕندەکە.. وامان لێ دەکەن بیگەڕێنینەوە بۆ سەردەمی لارساو نموونەی ئاژەڵی تر دەهێنێتەوە[10]، دیارە مەبەستی سەردەمی ئیسین-لارسا کە چەند ساڵێك پێش ٢٠٠٠ ی پێش زایین دەست پێ دەکات و نزیکی ناوەڕاستی سەدەی ١٨ پ.ز کۆتایی پێ دێت (لارسا ساڵی ١٧٦٣پ.ز کەوت). (گێڵب) یش دەڵێت بەپێی زانیارییەکانی لەبارەی دەستوخەتی ئەکەدیی کۆنەوە ئەم لەوحە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی درەنگی بنماڵەی ئەکەدی؛ بەتەقریبی ماوەی پاش شارکالی شارری و دەڵێ (فۆن زۆدن) یەکەم کەس لەوحەکەی گەڕاندەوە بۆ دەوروبەری کۆتایی سەردەمی ئەکەدی[11]. نوێتریش دوو بوچیللاتییەکە دەیخەنە پێش توپکیش، کە ئەمیان کەمێك پێش تارئام ئاگادێ کچی

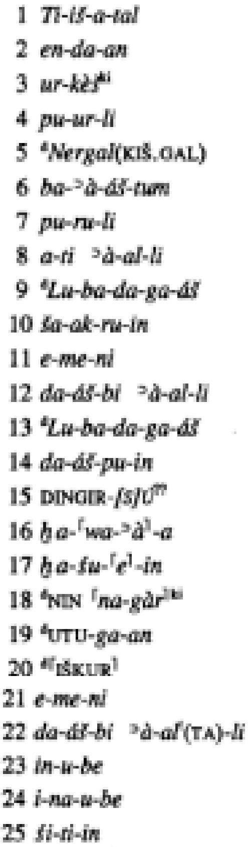
1 Ti-iš-a-tal رووی
2 en-da-an
3 ur-kèš^{ki}
4 pu-ur-li
5 ^{d}Nergal(KIŠ.GAL)
6 ba-ʾà-áš-tum
7 pu-ru-li
8 a-ti ʾà-al-li
9 ^{d}Lu-ba-da-ga-áš
10 ša-ak-ru-in
11 e-me-ni
12 da-áš-bi ʾà-al-li بنەوە
13 ^{d}Lu-ba-da-ga-áš
14 da-áš-pu-in پشتەوە
15 DINGIR-[S]U^{m}
16 ḫa-⌈wa-ʾà⌉-a
17 ḫa-šu-⌈e⌉-in
18 ^{d}NIN ⌈na-gàr^{ki}
19 ^{d}UTU-ga-an
20 ^{d}⌈IŠKUR⌉
21 e-me-ni
22 da-áš-bi ʾà-al(TA)-li
23 in-u-be سەرەوە
24 i-na-u-be چەپ
25 ši-ti-in

هێماگۆڕینی دەقەکەی تیشاری(تیش ئاتال)-ڤیلهێلم: BM26, S.119

---

[1] بڕوانە بابەتەکەیان:
A.Parrot et J.Nougayrol, Un document de fondation hurrite, RA, 42, 1948, pp.1-20.

[2] **Ibid, p.2+n.5.**

[3] **A.Goetze, An Old Babylonian Itenirary, JCS, 7, p.62n.81, G.Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, BM 26, S.117, Anm.2.**

[4] **Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.1,ns.2,3+p.3.**

[5] **Ibid, n.3.**

[6] **Ibid, p.2.**

[7] **Ibid, p.3.**

[8] **G.Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, BM 26, p.117.**

[9] **Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.3.**

[10] **Ibid, p.2.**

[11] **I.J.Gelb, New Light.., p.380+n.6.**

نارام سین حوکمی کردووە، واتە ماوەیەك پێش نارام سین. لەگەڵ ئەوەشدا ئەم دەستنیشانکردنەی ڕۆژگاری تیشاری(تیش ئاتال) بە بڕیاری دوایەمین نازانن[1].

نووسینەکە پاش بڵاوکردنەوەی چەند جارێکی تر مامەڵەی لەگەڵدا کراوە بە هێماگۆڕین یان وەرگێڕان یان هەردووکی[2] کە دوایەمینیان هی (گێڵب)و(کیناست) –١٩٩٠[3]. دۆزینەوەی بەڵگەنامەیەکی جووتزمانیی خوریی– خاتتی لەبۆغازکۆی ساڵی (١٩٨٣) سوودێکی زۆر هەبوو بۆ تێگەشتنی ڕێزمانیی خورریی کۆن و ئەمە گرنگ بوو بۆ شیکردنەوەی نووسینەکەی تیشاری(تیش ئاتال)[4].

لەخوارەوەدا وەرگێڕانەکەی نوگایرۆل دەهێنینەوە کە یەکەم وەرگێڕانەو پاش ئەو وەرگێڕانی ڤیلهێلم و پاش هەمووی تێبینییەکان لەسەر دەقەکە کە لەلایەن نوگایرۆل و کەسانی ترەوە بەتایبەتی ڤیلهێلم کراون، بەڵام تەنها هێماگۆڕینەکەی ڤیلهێلممان نەقڵ کردووە.

دەنگی (s̄)ی خورری (بەپێی سپایزەر)[5] دەکەوێتە نێوان دوو دەنگی (ش)و (ث)[6]. وەرگێڕانی نوگایرۆل (١٩٤٨) بەم جۆرەیە:

((تیشاری(تیش ئاتال)، پادشای ئورکێش **Ur-kèš**، پەرستگەی پیریگال **PIRIGAL** ی بنیات نا، با پەرستگەی ئەم (خوداوەندە) لەلایەن لوباداگا **Lubadaga** وە پارێزراو بێت، ئەوەی وێران (ی) بکات لەلایەن لوباداگەوە وێران بکرێت، با ئان **AN** دوعاکەی نەبیستێت، با نن ناگار **NIN Nagar** سیمیگا **Šimiga**، ئیشکور **IŠKUR** ئەوەی وێران (ی) بکات دە هەزار (جار) دە هەزار (جار) نەفرەتی لێبکەن))[7].

---

[1] MDOG 133 (English ed.), p.76.

[2] G. Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, S.118.

[3] Ibid, S.119.

ئەویش لە:

I.J.Gelb, B.Kienast, Die altakkadischen Königsinschriften des dritten Jahrtausends v.Chr.(FAOS 7), Stuttgart, 1990, 382.

هێماگۆڕین و وەرگێڕانی (ڤیلهێلم) لەو کتێبەی تایبەتە بە ئورکیش(بڕوانە پەراوێزەکانی کۆتایی ئەم بابەتە) هی ساڵی (١٩٩٨)ـــ لەکاتێکدا زووتر لە لاپەڕە ١٥ی کتێبێکیدا لەبارەی خورریەکانەوە دەقەکەی وەرگێڕابوو:

G.Wilhelm, Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter, Darmstadt, 1982.

کە لە لاپەڕە ١١ی وەرگێڕانە ئینگلیزییەکەیە کە ئەمەیە:

G.Wilhelm, The Hurrians, Warminster, 1989.

[4] G.Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, S.119.

[5] بڕوانە کتێبەکەی سپایزەر: IH, p.35 . نوگایرۆل ئاماژەی بۆ کردووە.

[6] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p. 10.

پیتی(ṯ)یەکێکە لە سێ هێما کە بۆ دەنگی (ث) دانراون. ئەم دەنگە لە نووسینەکانی (ئوگاریت)دا – لە سووریای ئەمڕۆ لەسەر دەریای ناوەڕاست- هەیە. لەسەرچاوەی سەرەوەدا هێمای IŠ ی ناوی تیشاری هەیە، بەڵام نووسەر ناوەکە وا دەنووسێت Tis̄ari، منیش هەر بە(تیشاری)ی دەنووسم. تێبینیی ئەوەش بکە کە ڤیلهێلم هەر دەنگی (ش)ی ئاسایی لە وەرگێڕانەکەیدا بەکارهێناوە. جگە لەو دەنگەش دەنگی ś هەیە کە نێوان (س) و (ش)ـە، بەڵام بەرامبەری دەنگی (ص) نییە.

[7] Ibid, p.11.

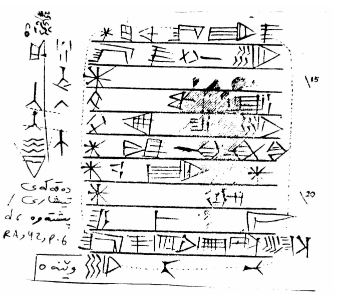
دەقەکەی تیشاری(تیش ئاتال)-پشتەوە

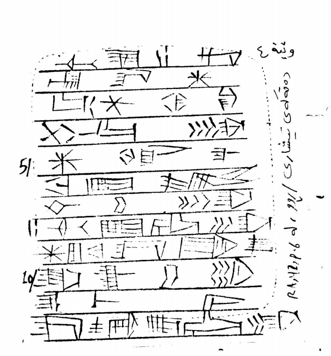
دەقەکەی تیشاری(تیش ئاتال)-ڕوو

ئەوەی ڤیلهێلمیش (١٩٩٨) بەم جۆرەیە:

((تیش-ئاتال ئێندانی ئورکێش ، پەرستگەیەکی نێرگال **Nergal** ی بنیات نا. ئەم پەرستگەیە - ، با لوباداگ **Lubadag** بیپارێزێت. هەر کەسێک وێران(ی) بکات با لوباداگ لەناوی بەرێت. با خوداک[ەی]؟ دوعاکەی نەبیستێت. ئاغازنی ناگار، شیمیگا **Šimiga** ، خوداوەندی زریان -، ئەوەی وێران(ی) بکات با... نەفرەتی لێ بکەن))[١].

تێبینی لەسەر دەقەکە

١– وەك لە بابەتی (وردە فیرعەونەکان..) باسم کردبوو سەرەتا گێڵب (١٩٤٤) خوێندنەوەی (ئاتال)ی بۆ **a-RI** پەسەند کردبوو هەرچەندە دەیوت بۆ سێ ناو ئەم خوێندنەوەیە ئەکیدە. گێڵب (١٩٥٦) وسپایزەر(١٩٥٣) خوێندنەوەی (تیش ئاتال)یان پەسەند کردبوو بەڵام بێ ئەوەی موناقەشەی بکەن[٢] .نوگایرۆل لەلایەن خۆیەوە(١٩٤٨) دەیوت کە ئەم خوێندنەوەیە بۆ سەردەمی ئەکەدی ئەکید نییە[٣].

نوگایرۆل لەوانەیە بڕگەی (تیش) بەناوی خوداوەند دەزانێت، سەرنجیشمان ڕادەکێشێت بۆ جێگۆڕکێی ناوی (سین) – کەخوداوەندێکی (سامی)یەو خوداوەندی مانگە – لەگەڵ ناوی **Tis̄**(دانانی نوگایرۆلە) لەژمارەیەك لەناوەکانی (نوزی)دا[٤].

ڤیلهێلم دەڵێت کە دەکرێت بڕگەی یەکەمی تیشاری(تیش ئاتال) یەك بێت لەگەڵ تییێش **tieš-** ی ناوی نوزی: تییێش-ئورخێ **Tieš-urhe** و کە واتای ئەم تییێشە نەزانراوە، هەروەها بەراوردی دەکات لەگەڵ وشەی تری خورری وئورارتویی[٥].

بەڵام بۆچی نیشانکەرەوەی خوداوەندێتی پێش ناوەکە نەخرا، ئەو نیشانکەرەوەیەی دیاریی دەکات کە ناوەکەی پاشی ناوی خوداوەندێکە؟ نوگایرۆل دەپرسێت: ئایا لەبەر بەکارهێنانە تایبەتییەکەیەتی؟[٦] ڕەنگە مەبەستی لەوە بێت بڕگەی (تیش) بۆ ناوی مرۆڤ بەکارهاتووەو ئەگەر نیشانکەرەوەی خوداوەندێتی بخاتە بەردەمی ڕەنگە هەموو ناوی تیشاری(تیش ئاتال) وەك ناوی خوداوەند تەماشا بکرێت واتە بەهەڵە وا بزانرێت تیشاری(تیش ئاتال) خۆی کردۆتە خوداوەند. (بڕوانە باسی کیساری لە بابەتی وردە فیرعەونەکان بۆ پەسەندکردنی نوگایرۆل بۆ ئەوەی ناوەکە "تیشاری"یە هەروەها بۆ واتاکەی).

---

[1] G. Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, S.120.

[2] Ibid.

[3] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p. 11.

[4] Ibid.

[5] G. Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, S.121, Anm.19.

[6] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.14.

دواتر کەسانی تر ، وەکو دیاکۆنۆف، خوێندنەوەی تیشارییان پەسەندکردبوو، کەسانی تریش هەن بڕیاریان نەدابوو کامیان بخوێنرێتەوە[١]. ڤیلهێلم(١٩٩٨) دەڵێت ئەمڕۆ هیچ دوودڵییەك لەم مەسەلەیدا نەماوەو خوێندنەوەی تال/ دال **t/dal** بۆ ناوی کەسانی خورری لە سەردەمی ئور ٣ ئەکید بووەو وەکو نموونە ناوی **Ha-ši-ip-a-tal** دەهێنێتەوە کە بە شێوازی تر نووسراوەتەوە: **Ha-ši-ba-da-al** [٢]. واتە شێوازی دووەم ڕوونی دەکاتەوە کە هێمای **RI** لێرەدا دەبێت بە **tal** بخوێنرێتەوە. ئەوانەی خوێندنەوەی (ئاری)یان پەسەند دەکرد وشەکەیان بە خورری بە "ئەو دەیدات" دەزانی بەڵام ڤیلهێلم ئەوە ڕەت دەکاتەوەو دەڵێت لە ڕووی داڕشتنەوە زیاتر وشەکە (ئاریب)ـەو (ئاری) لە ناوی کۆنتری کەسانی خورری چاوەڕێ ناکرێت، لەڕووی ڕێزمانیشەوە شوێنی وشەکە هەڵەیە[٣]. بەڵام لەلایەکی ترەوە دڵنیایی تەواو لە واتای ئاتال نییە کە بە گومانەوە بە " کەسی بەهێز" زانراوە[٤].

ئینجا ئەگەر ڕاست بێت (تیش) خوداوەندەو بەرامبەری خوداوەند (سین)ـەو ئەگەر خویندنەوەی (ئاری) ڕاست بێت و واتاکەشی هەروەها ڕاست بێت (واتە پەیەندیی بە "دان"ەوە هەبێت) ئەو کاتە ناوەکە دەبێتە: ((پێدراوی تیش)) یاخود ((تیش داویەتی)) کە ئەم جۆرە پێکهاتە (=فلانە خودا داویەتی) لە ناوی تردا بینراوە. (ڤیلهێلم) لە لێکدانەوەی ناوی ئاریپ تێششوپ **A-ri-ip-te-šup** ئەم ناوە وا لێدەداتەوە: تێششۆپ **Teššop** دای (واتە دای بە کەسی خاوەن ناوەکە)[٥].

جگە لەم ناوانە ناوی تر هەن وشەکە بەشێوازی تر تیایاندا بینراوە: تاخیش-ئاتیلی[٦] (یان: داخیش-ئاتالی)[٧] ی (ئازوخینوم) هەروەها تالپوش-ئاتیلی لە (ناگار)[٨] کە (سالڤینی) ئاتیلی بە شێوازی کۆنی (ئاتال)ی زانیوە[٩] بەڵام بێ ئەوەی هیچ بەڵگەیەك بڵێت جگە لەوەی کە یەکەمیان هی کاتی نارام سینەو دووەمیان دەگەڕێتەوە بۆ کۆتایی سەردەمی ئەکەدی تا سەردەمی دواتری.

پێکهاتێکی هاوشێوەش لە ناوی کوزوخ ئاری **Ku-zu-uh-a-RI** دا هەیە. لەلایەك خوداوەند کوشوخ **Ku-ú-šu-uh** هەیە، لەلایەکی تر ناوی ئافرەت هەیە: خازیب کوزوخ[١٠]. ڕەگی (خاز)یش – هەروەها خاش- لە خورریدا فرمانی بیستنە[١١].

٢- ژمارەیك بۆچون لەبارەی واتای وشەی ئێندان **endan** ، کە نازناوی تیشاری(تیش ئاتال) و توپکیشە کە هەموویان دەچنەوە سەر دوو واتا: پادشا، فەرمانڕەواو یانیش نازناوێکی ئاینییە. هەوڵیش دراوە وشەکە بە وشەی سومەری یان ئەکەدی یان خورری پەیوەست بکرێت.

ئێندان لای نوگایرۆل (کە بە "ئێندا" ی داناوە) لەوانەیە لای خوررییەکانی سەردەمی سارگۆنی ئەکەدی بەرامبەری وشەی (پادشا) بووبێت[١٢]. وشەی (پیاو، نێرینە) لەزمانی خاتتی(حیثی)دا پێدەچێت (ئانتا) بێت. ئەمەش وەك وشەی ئەکەدی **awil x** (= پیاوی فلانە شوێن)ی لێ دێت، واتە پێشەوایەکی دیاریکراو[١٣] کە لەجیاتی ناوی خۆی بەم نازناوە دەناسرێت وەك پیاوی ئورکێش، واتە فلانە کەس کە پادشای ئورکێشە.

---

[1] **G. Wilhelm, S.120.**

[2] **Ibid, S.120+Anm.16.**

[3] **Ibid, S.120.**

[4] **EhS, S.219.**

[5] **G. Wilhelm, S.132, Anm.83.**

[6] **M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians.., p.100.**

[7] **P. Steikeller, The Historical Background of Urkesh.., p.91n.54.**

[8] **M.Salvini, The Earliest Evidences.., p.104.**

[9] **Ibid, p.100n.1.**

[١٠] ئەم ناوانەم لە کتێبەکەی سپایزەر وەرگرتووە:.**IH, p.34** .

[١١] سەرچاوەی سەرەوە، ناوەکە ڕەنگە (کوزوخ ببیستێت) یان شتێك لەو بابەتە بێت، دڵنیا نیم. پێکهاتی (فلانە خوداوەند ببیستێت) لە ناوە کۆنەکاندا زۆرە.

[12] **Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.11.**

[13] **Ibid.**

وشەی ئێن EN ی سومەریش هەیە کە واتای کاهن دەدات بەڵام هەروەها وەکو نازناوی میری شار یان شتی لەو بابەتە بەکارهاتووە، هەروەها وشەی ئەکەدیی ئێنتو ēntu " گەورەی کاهنەکان(مێینە)" هەیە کە بە ڕەچەڵەکی هەردوو وشەی ئێندان و $^{MUNUS.MEŠ}$entanni- (MUNUS.MEŠ بە سومەری ئافرەتە، شێوەی کۆ) زانراوەو کە ئەمەی دواییان لەسرووتە خاتییەکانی نەریتە خوررییەکانی پەرستن هەیە...تاد[١]. جگە لەمەش ئێنتاششی entašši لە دەقی (خاتتی-خورریی) (کیززوواتنا)دا هەیە کە ئەمیان نازناوی خوداوەندی مێینەی ناوداری خورری خێبات (حەووا؟) Hebat بوو، بێ ئەوەی پەیوەندیی ئەم دوانە بە نازناوی ئێندانەوە ئەکید بێت[٢].

٣-نووسەری دەقەکە هێمای KÈŠ [٣]ی بەکارهێناوە بۆ ناوی ئورکێش کە هێمایەکە زۆر کەم بەکاردێت[٤]. بەڵام دەبینین لە مۆرەکانی گردی مۆزاندا ئەم هێمایە بەکارهێنراوەو ئەمە تەئکیدە کە خوێندنەوەی تەواوی ناوی شارەکە بریتییە لە ئورکێش و بۆیە شوێنەوارناسان لە بابەتە نوێکانیاندا شێوەی ئورکێش بەکاردەهێنن.

٤- نوگایرۆل دەنگی (š̄) ی خورریی بۆ تیشاری(تیش ئاتال)و سیمیگا داناوە کە وەك لەسەروە وترا کەوتۆتە نێوان دوو دەنگی (ش)و(ث)، بەڵام دەبینین ڤیلهێلم هەر دەنگی (ش)ی داناوە.

٤- (پیری گال) دوو وشەی سومەرین بە واتای (دێڵەشێری گەورە)و ئەم نازناوە هی بەرزترین خوداوەندی مێینەی (سوبارتو)وە، لەوانەیە ئیشتارێکی جەنگاوەر بێت[٥]. نوگایرۆل لێرەدا خوێندنەوەی (پیری)ی سومەریی هەڵبژاردووەو ئاماژە بەو زانیارییەی داوە کە ئەو خوداوەندە مێیەی بە ناوی "(دێڵە)شێری گەورە" نیشاندراوە ڕێزێکی گەورەی لە وڵاتی شوبریادا هەبوو ١٥٠٠ ساڵ پاش تیشاری(تیشاتال)[٦].

بەڵام ئەم خوێندنەوەیەی دوو هێمای KIŠ.GAL بە پیریگال یاخود پیریگ گال جێگەی ڕەخنە بووە لەلایەن کەسانێك وەك ڤیلهێلم کە ناوەکە بە نێرگال (هەر وەکو ناوی خوداوەندەکە لە لەوحەکەی سامەڕڕا) ئەویش بەهۆی خوێندنەوەی هێمای یەکەمی ناوەکە[٧]. ناوەکە هەروەها بە نێری گال NERI.GAL خوێنراوەتەوە[٨].

ئەم خوێندنەوەیەی نوگایرۆڵ جێگەی قبووڵی کەسانی تر بوو کە ناوەکە بە پیریگ گال^{d}PIRIG.GAL دەخوێننەوەو هەمان واتای دەدەنێ: خوداوەند(ی مێینە) (دێڵە) شێری گەورە، هەروەها ناوی خوررییەکەی، واتە پیرینگیر Piringir پەیوەندیی بە ناوە سومرییەکەوە هەبێت[٩].

ناوی خوداوەند پیرینکار ^{d}Pi-ri-in-kar لە دەقێکی خورری-لووی-خاتتیدا هەیە کە تایبەتە بە ئەسپ و دەستنووسێکی نوێتری دەقێکی ئەسڵییە کە دەگەڕێتەوە بۆ دەوروبەری سەدەی ١٤ پ.ز. ناوەکەشی یەکسەر لە پاش ناوی ئیشتار نووسراوە[١٠]. هەروەها شێوەی پیرینکیر Pirinkir (پیرینکار، ویرینکیر، ویرینکار، ڕەنگە: فیرینکیر، فیرینکار بێت) لە دەقە خوررییەکانی بۆغازکۆیدا هەیە ئەویش لە سروودی ئایینیی "ئاغاژن پیرینکیر" و کە بە (دێڵە)شێر(ی گەورە)ی وڵاتی

---

[١] بۆ ئەمانەو هی تر بڕوانە:
G. Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, S.121f.

[2] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians…, BM 26, p.104.

[٣] هێمای ژمارەی سێی (کێش).

[4] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.7.

[5] Ibid, p.14.

[6] Ibid, p.12.

[7] G.Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, BM 26, p.124f.

[8] EhS, S.235.

[٩] بۆ ئەمانە بڕوانە:
V.Vs.Ivanov, Horse Symbols and the Name of the Horse in Hurrian, BM 26, p.150.

[10] Ibid, p.148.

دووڕبار (کە ئەمیان وێنەیەکی ئیشتار(ئینانا)ی وڵاتی دوڕوبار بوو) زانرابوو[١]. لەلایەکی ترەوە گەورەترین ژنەخوداوەندی ئێلام لە هەزاری سێیەمدا پ.ز ناوی پینیکیر Pinikir بوو[٢].

جێگەی سەرنجیشە کە لە کوردیدا وشەی پڵنگ هەیە کە زۆر لەو ناوانەی سەرەوە نزیکە جا ئایا وشەکە لە ئەسڵدا واتای دێڵە شێر یان شێر بە گشتیی هەبووە یان شێوەکانی سەرەوە واتای پڵنگ دەدەن نەك دێڵەشێر؟ ئەمەی دوایی بە دوور نازانم ئەویش لەبەر دۆزینەوەی چەند پەیکەرێکی شێر (یان دێڵەشێر) کە پەیوەندییان بە ئورکێشەوە هەیە(ئەوەی مۆزان و ئەوەی تیشاری(تیش ئاتال)). بەڵام لەم بارەیەوە شتیکی جێگەی سەرنج کە هەبێت ئاماژەکەی ڤیلهێلمە کە لەدەقەکانی هەزاری سێیەمی فارە(شاری کۆنی شورووپپاك لە سومەر) وا دیارە ئەوەی ناوی هەیە خوداوەندێکی مێینەیە: پیریگ تور PIRIG.TUR نەك پیریگ گال PIRIG.GAL[٣]و ئەم پیریگ تورە بە نێمور nemur$_{x}$ "پلنگی لاو" خوێنراوەتەوە[٤]. بەراوردی وشەی عەرەبیی (نَمِر) واتە پلنگ بکە.

٥- لوباداگ، شیمیگا، نین ناگار (واتە ئاغاژنی وڵاتی ناگار.. "نین NIN وشەیەکی سومەرییە") خوداوەندی ناوچەیین. شیمیگا (یان سیمیگا Šimiga یاخود سیمیك Šimik ، لای نوگایرۆل بەدەنگی Š ی خورری) خودای خۆرە لای خوررییەکان[٥]و بەشێوەی UTU.ga هاتووە (ئوتو خودای خۆرە لای سومەرییەکان)و لە ناوی خورریی کەسان لە (تل الرماح)و (شاغر بازاڕ)و تیگونانو و نوزیدا بینراوە[٦]. دەبێت لوباداگا(لوباداگ) خوداوەندی خورریی نوبادیگا یاخود لوبادیگا بێت(نوگایرۆل)[٧]، (نوبادیگ، لوپاتیك ، نوپاتیك، جگە لەوەش خوداوەند نوبانداگ لە کارگامیش، جەرابلوس لە ڕۆژئاوای حەڕڕان، هەبووە – ڤیلهێلم)[٨]. نوبادیگ شێوازی نوێتری لوباداگایە[٩]. ئەم گۆڕانەی (ل) بۆ (ن) ئاساییە چونکە زمانی خورری لە هەزاری دووەمی پێش زایین دەنگی (ل)ی سەرەتای نەبووە[١٠].

پەرستنی نین ناگار لە ناوچەی خابووردا زۆر کۆنەو لە دەقێکی سەردەمی پێش سارگۆنی ئەکەدی (سەردەمی گزنگی بنەماڵەکان) لە ماری هاتووە[١١].

٦- دەکرێت ئیشکور لێرەدا بە تێشوپ Tešup و ئان بە کوماربی Kumarbi بخوێنرێنەوە(نوگایرۆل)[١٢].(ئان) و (ئیشکور) دوو خوداوەندی وڵاتی دوو ڕوبارن.ئیشکور بەرامبەرە سومەرییەکەی (ئاداد)ی سامییەکانە.تێشوپ یاخود تێششوپ و کوماربی دوو خوداوەندی سەرەکیی خوررییەکانن. کوماربی خوداوەندی شاری ئورکێشە[١٣].

ڤیلهێلم دەڵێت هەموو ئەوانەی دوای پارۆ و نوگایرۆل ئیشیان لەسەر دەقەکە کردووە هەر وەکو ئەوان هێمای AN ی سەرەتای دێڕی ١٥ یان بە خوداوەندی ئاسمانی سومەری-ئەکەدی زانیبوو[١٤]، بەڵام ئەو لە جیاتی ئان " خوداوەندەکەی"

---

[1] Ibid, p.149.

[2] Ibid, p.150.

[3] G.Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, p.124.

[4] G.Wilhelm, Die Inschrift.., p.124, Anm.41.

[5] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.14.

[6] G. Wilhelm, Die Inschrift.., S.140.

[7] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.13.

[8] G. Wilhelm, Die Inschrift.., S.134+Anm.93.

[9] EhS, S.231.

[10] G. Wilhelm, Die Inschrift.., S.134.

[11] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians.., p.109.

[12] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.14.

[13] Ibid + J.J Finkelstein, JCS, 9, 1955, p.6f.

[14] G. Wilhelm, Die Inschrift.., S.137.

(بەگومانەوە) دادەنێت ئەویش کە ئەو هێمایەی لە دێڕی ١٥ دا هەیەو شکاوە دەکرێت (سو) بێت ، واتە "هی ئەو". ڤیلهێلم دەڵێت ئەوە خوداوەندەی گوێبیستی دوعاکەی کابرای تاوانبار نەبێت دەبێت خوداوەندە تایبەتەکەی ئەو کابرایە بێت[١].

٧-نووسینی (دە هەزار) بە دوو شێوە بوو **inube** و **inaube** و هەوڵ بوو، بەپێی نوگایرۆل، بۆ نووسینی دەنگی (ۆ)[٢]، ئەم دەنگەش لەنووسینی مێخیدا هێمای نییە. ڤیلهێلم دەڵێت ناوبراو بە پشت بەستن بە وشەی ژمارەی نوبێ یان نوبی **nube/i** "١٠,٠٠٠" هەوڵی داوە ئەم جووتە وشە سەیرە دەستنیشان بکات و هەرچەندە بۆ خۆی ئەمەی وەرنەگێڕاوە بەلام لەڕووی دەلالییەوە قەناعەتی پێیەتی. ئامارژەش بۆ وەرگێڕانی دیاکۆنۆف: " زۆر، ئیجگار زۆر"، هەروەها بۆ گێڵب و کیناست (کە جگە لە وەرگێڕانەکەی خۆی هی ئەوان نوێترین وەرگێڕانە): "هەزارجار، هەزارجار"، بەلام بەهەڵەی دادەنێت[٣].

٨-ئەم کەوانەیە ( ) واتە: ئەوەی لەناویدا نووسراوە لەدەقەکەدا نییەو بۆ ڕوونکردنەوە دانراوە.

* * * * * *

جگە لەم تیشاری(تیش ئاتال)ـە کەسێکی تر هەیە بەهەمان لەگەڵ نازناوی "پیاوی نەینەوا" **Ni-nu-a**^{ki} لە دەقێکی ئیداریی ئێشنوننادا هاتووە کە دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی سێیەمی شو-سین[٤] (٢٠٣٧-٢٠٢٩ پێش زایین). هەرچەندە ئەو ڕایە هەیە کە ئەمە هەمان پادشاکەی ئورکێشە[٥] بەلام بەپێی (سالڤینی) ڕاستتر ئەوەیە ناوەکە لەو ولاتانە باو بووە کە خورریەکانی سەدەی دوایەمینی هەزاری سێیەمدا تێیاندا دەژیان[٦]. وەك بینیشمان لە بابەتی (وردە فیرعەونەکان...) یەکێك لە خوێندنەوەکانی ناوی پادشای کارخار (کیساری) بریتییە لە (دیساتال)و دەبێت (تیش ئاتال) بێت، لەمەوشەوە ڤیلهێلم دەڵێت ناوی تیش ئاتال لە کۆتاییەکانی هەزاری سێیەمدا لەلایەن زۆر کەسەوە هەڵگیرابوو؛ ئەوەی ئورکێش و ئەوەی نەینەواو دیساتالی کارخار بەلام وا دیارە لەوەبەدوا بەتەواوی نەما[٧].

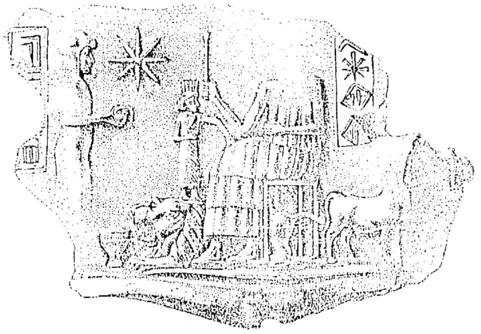

چاپێکی مۆری توپکیش

توپکیش

لە وەرزی هەشتەمو نۆیەمی پشکنین لە(تەل مۆزان)دا هاوینی ١٩٩٢-١٩٩٣ ـ جیۆرجیۆ بوچیلاتی **G. Buccellati** و ماریلین کیللی ـ بوچیلاتی **M.Kelly-Buccellati** ی ژنی زیاد لە (٦٥٠) چاپی مۆریان دۆزییەوەو کە ئەو مۆرانە درابوون لەکوپەڵەو کەلوپەلی گڵینە بۆ ئەوەی خاوەنەکانیان بناسرێن[٨]. ژمارەکە لە وەرزەکانی تر زیادی کرد.لەم چاپە مۆرانە دەرکەوت کە تەل مۆزان شاری ئورکێشەو پادشایەکی تری ناسرا کە ناوی توپکیش **Tupkiš** ـە، هەروەها ئوقنیتوم **Uqnitum** ی ژنی- ناوی ئەمیان ئەکەدییەو واتای (کچی فەیروز) دەدات[٩].

لەیەکێك لەو چاپانە پادشا دانیشتووەو میرەکەی کوڕی (کە بەتاجی سەری دەستنیشان کراوە) دەستی خستۆتە سەر ئەژنۆی لەکاتێکدا ئوقنیتوم بەپرچکەی‌و ئەو شتەی قژی ڕازاندووە دیارەومنداڵێکی پادشایانەی هەڵگرتووەو بەپێی کیللی ـ بوچیلاتی ئەمە ئیشارەتە بۆ جێنشینیی ئەو دوو کوڕەو ئەم جۆرە ئیشارەتە شتێکی نەبینراوە لەو سەردەمەدا[١٠].

---

[1] Ibid, S.138.

[2] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.14.

[3] G. Wilhelm, Die Inschrift.., S.141+ Anm.131.

[4] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians.., p.107.

[5] M.Salvini, The Earliest Evidences.., p.107(RA 84, 1990, 129f.).

[6] Ibid.

[7] G.Wilhelm, Die Inschrift des Tišatal von Urkeš, S.120f.

[8] Pat and Samir Twair, The Kingdom of the Lion, in; Aramco World, 48, no.3, May-June 1997, p.5.

[9] Ibid, p.9

[10] Ibid.

شایەنی وتنە ناوی توپکیش ڕەگی (توپکی)ی خورریی تێدایە کە لە هەندێك ناوی خورریدا دەبینرێت وەك ئاری توپکی Ari-tupki . سەردەمی ژیانی توپکیش دەگەڕێتەوە بۆ دەوروبەری سەدەی (٢٣)ی پێش زایین، کەمێك پێش تارئام ئاگادیٚ، کچی نارام سین و سەرەتای ماوەی حوکمی نارام سین ئەوەش ئەگەر زۆر نوێتر دابنرێت، لەوانەشە لەوە پێشووتر بووبێت[1]. چاپی مۆری ئوقنیتومیش هەیە کە تێیدا پادشاژن لای چەپ دانیشتووەو منداڵێکی لە باوەشدا داناوە، منداڵێکی تریش دەست لە ئەژنۆی کەسێکی لای ڕاست،لەوانەیە پادشا بێت، دەدات. لەسەرەوەدا ئەستێرەیەکی هەشت لا، بەرانێکیش لە ژێر نووسینەکەدا هەیە. نووسینەکەش ئەمەیە: ئوقنیتوم، ژنی توپکیش.

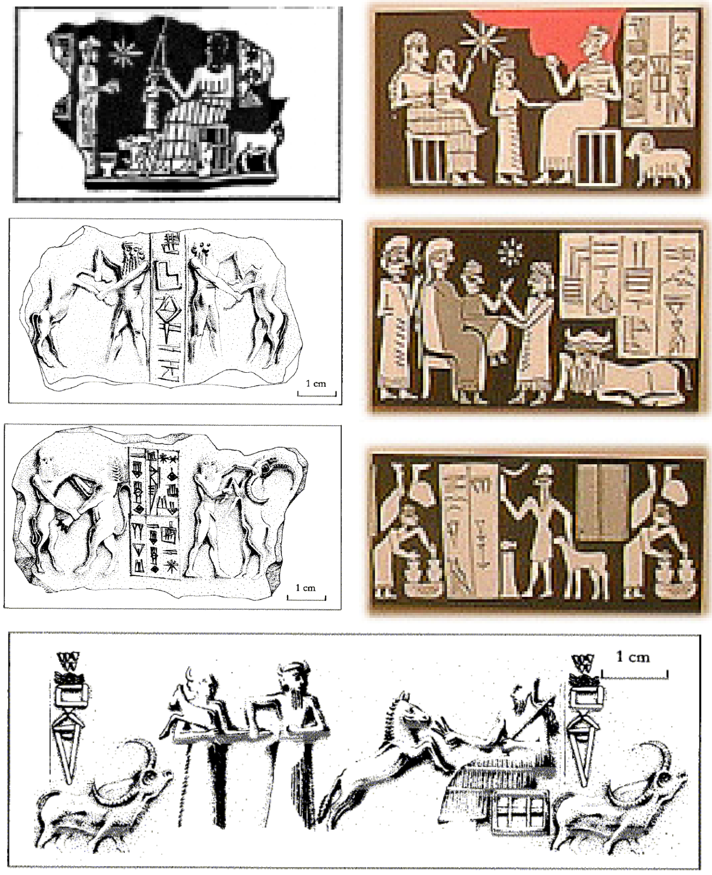

چاپی مۆرەکان: (لای ڕاست لەسەرەوە تا خوارەوە)ئوقنیتوم ژنی توپکیش، دایانەکەی، چێشتلێنەرەکەی:
www.fas.harvard.edu/˜semitic/ hsm/ FSNuziMozan.htm
(لای چەپ لەسەرەوە تا خوارەوە) توپکیش:
M. Kelly-Buccellati, The Workshops of Urkesh, Bm 26, p.43
ئێوریم ئاتال (ئێوریم ئاری)، تارئام ئاگادیٚ،(خوارەوە) ئیشار بێلی:
MDOG132, p.140

لەچاپی مۆری دایانی ئوقنیتومیشدا ئافرەتێك کە لەوانەیە دایانەکە بێت دەستی منداڵێکی گرتووە کە لە باوەشی پادشاژندایە، کەسێکیش لەپشتەوەی پادشاژن وەستاوە. لەسەرەوەدا ئەستێرەیەکی هەشت لا هەیەو لەژێر نووسینەکەدا گایەك هەیە کە سەرەکەی هی مرۆڤە. نووسینەکە دەڵێت: زامێنا Zamena دایانی ئوقنیتوم.

پاشان مۆری چێشتلێنەری ئوقنیتوم هەیە. لەو مۆرەدا ئافرەتێك لای چەپ لە ژێر دوو لاقی هەڵواسراوی ئاژەڵێك بەسەر دوو مەشکەدا دانەویوەتەوە. پیاوێکیش چەقۆیەکی گرتۆتە دەست و مەڕێك ڕادەکێشێت و ڕووی لە مێزێکە کە شتێکی لەسەرە دیار نییە چییە. لەسەرەوەشدا وێنە مانگی یەك شەوە هەیە. نووسینەکە تێکچووەو ئەوەی ماوە دەڵێت: ... چێشتلێنەری ئوقنیتوم. بەهۆی چاپێکی مۆری تریش ناوی ئەو ئافرەتە زانرا ئەویش تولی tu-li و کە ئەمیان توخمێکە لە ناوە خورریەکاندا هەیە. ناوی تولییا tuliya ـش لە نوزیدا هەبووە[2].

ئەم مۆرانەی پادشاژن و دوو ئافرەتەکەی تر لە بینای ژمارە AK ی گردی مۆزاندا دۆزراونەتەوە[3]. لە هەمان بیناشدا چاپی مۆری پیاوێك بە ناوی ئونا[پ -] [-Una[p لە وەرزی سیانزەمینی پشکنین لە گردی مۆزاندا دۆزرایەوە. دیارە کابرا

---

[1] MDOG 133(English ed.), p.75.

[2] Ibid, p.71.

[3] ئەم زانیارییانەی تایبەت بە سیٚ مۆرەکەم لەگەڵ وێنەکانیان لە ئینتەرنێت وەرگرتووە:
www.fas.harvard.edu/˜semitic/ hsm/ FSNuziMozan.htm
وێنەکان و وێنەی تریش لەم بابەتەشدا هەروەها هەیە:
M. Kelly-Buccellati, The Workshops of Urkesh, Bm 26, p.43.

فەرمانبەرێکی گەورەی توپکیش بوو. جێگەی سەرنجە کە چاپی مۆرێکی تر لەگەڵ چاپی مۆرەکانی تارئام ئاگادیٚ دۆزراوەتەوە کە هەمان ئەوەی ئوناپە بەڵام دەستکاری کراوەو لەلایەن کەسێکی ترەوە بەکارهێنرابوو، ئەمەش تەئکیدی ئەوە دەکات کە توپکیش پێش تارئام ئاگادیٚ بوو[1].

پادشایەکی تری ئورکێش

لەگەڵ چاپە مۆرەکانی تارئام ئاگادیٚ شتێکی مۆرکراو دۆزراوەتەوە کە دوو جار مۆرەکەی لیٚ دراوەو تەنها هێمای kèš لە نووسینەکەی سەری بە ساغی ماوەتەوە. جگە لەم هێمایەش شوێنەواری کەمی هێمای "ئور" ماوە، هەروەها بەشێکی بچووکی هێمایەك کە دەتوانرێت تەنها بە" ئێن" بخوێنرێتەوە بۆیە دوو بوچیلاتییەکە بەم جۆرەی تەواو دەکەن: [xxx] [e]n-[da-an] [u]r-kèš.[KI] واتە کەسێك کە پادشای ئورکێشە. هەر بەپێی ئەمان لەوانەیە ئەم پادشایە کە ناوەکەی نەماوەو پەیوەندییەکی نزیکی بە (تارئام ئاگادیٚ)وە هەبووبێت و ڕەنگە پادشاو پادشاژن بووبن[2].

لەم پادشایانەی ئورکێش سیانیان نازناوی "ئێندان" یان هەڵگرتووە. توپکیش هەردوو نازناوی ئێندان و لوگال LUGAL (پادشا بە سومەری، ئەگەر بە ئەکەدیش بخوێنرێتەوە دەبێتە شارروم)، ئەوانەی تریش یان لوگال بوون یان لو LÚ (پیاوی .. بە سومەری)، لەبەر ئەوەش نووسینەکان یان سومەری بوون یان ئەکەدی دەکرێت لۆگۆگرامی "لوگال" بۆ "ئێندان" بەکارهاتبێت.

دەکرێت ناوی هەموو ئەو پادشایانەش بە خورری تەفسیر بکرێن جگە لە ناوی یەکێکیان ئەویش تێئیررو Te’irru کە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی بابلیی کۆن و ڕەنگە جێگە گومان بێت[3].

پاش ناسینی ئەم پادشایانەی ئورکێش، باسێکی شارەکەو ئەو شوێنانەی کە لەو دەقانەدا هاتووە دەکەین.

خاویلوم

لای تورۆ- دانجان خایلومو ناوار لەڕۆژهەڵاتی دیجلە دان[4] ئەو گومانانەش لەم بارەیەوە لەجێگەی خۆیاندایە، چونکە بەر لەهەموو شتێك ئەکید نییە لەوحەکەی سامەڕڕا کە باسی ئەو دوو شوێنە دەکات بەڕاستی لەسامەڕڕادا دۆزرابووەوەو ئەگەر ئەمەش ڕاست بێت ڕەنگە تەنها بۆ خاویلوم ڕاست بێت کە لەو دەوروبەرەدا بووبێت، چونکە ئاریشێن(ئاتال شێن) دەڵێت نێرگال پادشای خاویلومەو ئەو پەرستگەی نێرگالی دروست کرد- سەبارەت بە ناواریش بڕوانە خوارتر.

(گوتزە) پرسیار دەکات ئەگەر خاویلوم کاویلا Kawila بێت کە لە ناوچەی خابووری فوراتدا بوو[5]، واتە لەو شوێنەی ئورکێشی تێدایە. ناوی (خاویلوم) پاشگری (ئوم)ی ئەکەدیی پێوەیە، بەڵام ئەمە واتای ئەوە نادات ناوەکە ئەکەدییە (هەرچەندە دوور نییە ئەکەدی بێت یان لەوانەیە بەشێوەیەکی گشتی ناوێکی سامی بێت) چونکە بۆ ناوی غەیری ئەکەدیش زیاد دەکرا.

ناوار

ئەوەی پشتگیریی لە بۆچوونەکەی تورۆ - دانجان دەکات سەبارەت بەمەوقعی ناوار کە لە ڕۆژهەڵاتی دیجلەیە هەبوونی ناوەکە بەشێوەی نامار لە هەزاری دووەمدا. لە هەزاری یەکەمیشدا ئاشورییەکان ناوی نامری Namri یان بەکاردەهێنا.

---

[1] MDOG 133(English ed.), p.70.

[2] Ibid.

بڕوانە هەمان سەرچاوە ، ل ٧٠-٧١ بۆ وەسفی ئەم مۆرە.

[3] MDOG 133(English ed.), p.75.

[4] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.18.

[5] A. Goetze, An Old Babylonian Itenirary, JCS, 7, p.63.

بەڵام گوتزە لێرەدا بەهەڵە لەجیاتی ئاریشێن(ئاتال شێن)، خاوەنی لەوحەکەی سامەڕڕا، تیش ئاتال (= تیشاری)ی نووسیوە.

ئێستاش بەدڵنیاییەوە دەزانرێت کە لە خوار سیروانەوە تا نزیك (خانەقین) دەڕوات، یان وەك دیاکۆنۆف بەگشتی دەڵێت ((بەشی ناوەڕاستی سیروان))[1]، ڕای نوێتریش زۆر جیاواز نییە : ناوچەی (خانەقین) یان ڕۆژهەڵاتتر (کێسلەر-١٩٩٨)[2].

بەهۆی ئەو زانیارییانەوەو لەبەرئەوەی ناوی ئورکێش لە لەوحەکەی سامەڕادا لەگەڵ ناواردا هاتووە، شاری ئورکێش بەهەمان شێوە لەڕۆژهەڵاتی دیجلەدا دانرابوو، بەڵام لەگەڵ دەقەکەی تیشاری(تیش ئاتال) (١٩٤٨ز) و نامەکانی ماری (١٩٣٣ز بەدواوە، لەپەنجاکانیشەوە بەتەواوی بڵاوکرانەوە) دەرکەوت ئورکێش لە کوردستانی باکووردایە؛ لەسێگۆشەی خابووری فورات یان نزیکی و بەم شێوەیە هەندێك بۆ ئەوە چووبوون کە دەبێت ناواریش لەهەمان شوێندا بووبێت. ڕایەکەی تر دەڵێت مەبەستی ئاریشێن(ئاتال شێن) لە نازناوی (پادشای ئورکیش و ناوار) فراوانیی دەسەڵاتەکەی‌و واتای ئەو نازناوە ئەوەیە ئاریشێن(ئاتال شێن) پادشای ناوارە لەڕۆژهەڵات‌و ئورکیشە لەڕۆژئاوا، بەواتایەکی تر دەسەڵاتەکەی لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ ڕۆژئاوا درێژ دەبێتەوەو ڕەنگە ئەم نازناوە ڕەمزێکی گەردوونیی هەبێت نەك ناوچەیی[3].

بەڵام ڕای مەعقوولتر ئەوەیە ناوار ناوێکی سووك‌و ئاسانەو دەبێت واتایەکی دیاری هەبێت و بۆی هەیە لە چەند شوێنێکدا دووبارەبێتەوە، دەوروبەری سیروان‌و لەدەوروبەری خابوورو لەهەر شوێنێکی تر، وەك تێبینیش، کێوێکی خواررووی هەڵەبجە ڕووەو دەربەندیخان بە (نوەر) یان (نەوەر) ناسراوەو لەناوی ناوار و نامار دەچێت. تەنانەت هەر لە ناوچەی خابووری فوراتدا بەتەنیاو لەیەك کاتدا دوو شاری ناوار هەبووە چونکە دەسەڵاتی شاری کاخات (گردی بارری) بەو خاکە دەستنیشان کراوە کە "لە نێوان ناوار و ناوار"دایە[4]، بۆیە بەپێی (ئایدم) یەکێك لەم دوانە لە باشووری تەل بارری (گردی بارری)و ئەوەی تریان لە باکووری[5].

دەکرێت ناوی ناوار وەکو ناوێکی خووریی شوێن تەفسیر بکرێت کە پەیوەندیی هەبێت بە ڕەگی فرمانی ناو- naw- بەواتای لەوەڕکردن لەگەڵ پاشگری دووبارەکردنەوە iterative "-ئار-" -ar- (ڤیلهێلم)، هەروەها nauni- کە بەهەمان شێوە پەیوەندیی بە لەوەڕەوە هەیە[6]. ئەمەش ڕێك وشەی کوردیی " لەوەڕ" ـە. لە زمانی خووریی هەزاری دووەمی پێش زاینیشدا دەنگی "ل" ی سەرەتا دەبووە "ن" ، ئینجا ئایا بەم جۆرە ناوەکانی ناوارو نامارو نامری وناوی نوێی نەوەر لە ئەسڵدا "لەوەڕ"ن کە لە زمانی کوردیدا وەکو خۆی ماوەتەوەو ئایا وشەکە لە ئەسڵدا خوورییە یان خوورییەکان لە زمانێکی کۆنی تری کوردستان وەریانگرتبوو کە تێیدا "ل" ی ئەسڵیی سەرەتا پارێزرابوو؟

لە دەقێکی جادووگەریی خووریی بۆغازکۆی شارە پیرۆزەکانی تالموششێ Talmušše ، نەینەوا، ئورکێش (بەشێوەی ئورکینی)و ناوار هاتوون. ناوار بەشێوەی ^{URU}Nawari (شاری ناواری) هاتووەو پەیوەست کراوە لەگەڵ کێوی گاشییارریـ - Gašijarri- کە دواتر بە کاشییاری Kašijari ناسراو کە بە کێوی توور-عابدین زانراوە[7].

ناوار زۆر دەبینرێت لە ناوی کەسانی خووری لە هەموو شوێنێك و سەردەمێك[8]. لەدەقی کاتی زنجیرەی سێیەمی ئور (سەدەی ٢١ پ. ز) ناوی کەسانی خووری هەن لەگەڵ ناوی ژمارەیەك شوێندا پەیوەست کراوە، واتە وتراوە " فلانە کەسی

---

[1] ئای. م. دیاکۆنوڤ، میدیا، و: بورهان قانع، بەغدا، ١٩٧٨، ل ١٥٥. دیاکۆنۆف نووسیویەتی تیشاری پادشای ئورکیش‌و نـاوارە، ئەویش لەجیاتی ئاریشێن(ئاتال شێن) کەباسی نەکردووە. ئاشکرایە ئەمە هەڵەیەو ئەگەر هی خودی نووسەر نەبێت ئەوا هی وەرگێڕانە یان هەڵەی چاپە(پەڕینی دێڕێك). دیاکۆنۆف دواتر ئیشی لەسەر دەقەکەی تیشاری(تیش ئاتال) کردووە.

[2] ShA 1 ,p.24.

[3] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.19.

[4] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians.., p.109.

[5] Ibid.

[6] Ibid.

[7] Ibid, p.110.

[8] Ibid, p.109.

فلآنە شوێن"، یەکێکیش لەوانە ناوارە[1]. لەوحێکی درێهم (پوزریش داگان) لەو سەردەمە باسی قوربانی دەکات کە لەلایەن ((ناوارشێن Na-wa-ar-še-en کاهنی نیخورساگ[2] و پیاوی نامار)) کاتی گەیشتنی لە ناوارەوە پێشکەش کرابوو. ناوارشێن Nawaršen ی ئەو سەردەمە دواتر لە نوزیدا (ناوەڕاستی هەزاری دووەمدا پ.ز) دەبێتە ناوارشێننی[3]. ناوی ولآتی ناوار (نامار) ڕەگێکە لە ژمارەیەکی زۆری ناوە خورریيەکانی کەسەکان لە شاغر بازاڕو گردی براك وەك ناوار کانازی (مێینە)، ناوار نیشخی (مێینە)، ناوار توبکی[4] یاخود ناوارتوپکی.

ناوی ناوالی Nawali لە دەقەکانی گردی لەیلان لە سێگۆشەی خابووردا (ناوالا یاخود ناوالو لە دەقەکانی ماری) هەیە کە ڕەنگە نابولا Nabula ی سەردەمی ئاشوریی نوێ بێت کە ئەمیان (گیرناڤان)ی باکووری قامشلی بێت و کە ئەو ناوالییە پادشایەکی هەبووە لە دەقەکانی گردی لەیلاندا (هەمان سەردەمی ماری) ناوی هاتووە ئەویش خاوور(نی)–ئاتال[5].

ئورکێش

ناوی ئورکێش بە شێوەی ئورگیش Ur-gi$_4$-iš^{ki} ، لە دەقێکدا، کە زۆر لەوە دچێت هی نارام سین بێت، لەگەڵ ناوی شوێنی تردا هاتووە : ئێبلا، ماری، توتتول، ناوێکی شکاو، ئورگیش، موکیش، دوو ناوی شکاو، ئابارنیوم ، پاشان ئەو ولآتەی درەختی ئەرز تێیدا دەبڕدرێتەوەو ناوچەکانی سەر بەو، ولآتی سوبارتو (شوبور لە دەقەکەدا) لەسەر لێوارەکانی دەریاکانی سەرەوە، ماککان و ناوچەکانی[6].

پێشتریش لە ئەرشیفەکانی ئێبلا (دەوروبەری ٢٤٠٠پ.ز) ناوی ئورکێش نابینرێت[7] هەرچەندە باسی ئەو ناوچانەی تێدایە.

ناوی شارەکە لە دەقەکانی زنجیرەی سێیەمی ئوردا بینراوە. لەم دەقانەدا باسی ئاننناری (یاخود ئانناتال)[8] کراوە کە ((پیاوی ئورکیش))ـە ، هەروەها نیداگو Ni-da-gú (کە ئەمیان لە ناوێکی خورری ناچێت) کە پەیامبەری شاری ئورکیش بوو[9].

پێشتریش لەوەو لەمیلەکەی مانیشتوسو (کوڕی سارگۆنی ئەکەد) باسی کابرایەك زۆر کراوە بەناوی ئورکێش Ur-Kèš^{KI} (KI نیشانکەرەوەی ولآت و شارە).[10] نوگایرۆل نازانێت ئەم ناوە واتای ((دڵسۆزێکی کێش)) – کە ئەمە ڕای (شیل)ـە – یان کابرایەك ((لەئورکێش))ـە[11]. شوێنی شاری کیش Kiš لەولآتی دووڕووباردا زانراوە، بەلآم شاری (کێش) شارێکی تری ولآتی دووڕووبارەو شوێنەکەی بەتەواوی دەستنیشان نەکراوە.

---

[1] HS, p.58.

[2] خوداوەندێکی مێیینەی سومەرییە.

[3] HS, p.113.

[4] C.J.Gadd,Tablets from Shagar Bazar and Tell Brak, in; Iraq, 7, 1940, p.40.

[5] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians.., p.110+112.
هیچ لەسەر واتای (گیرناڤاز) لەو سەرچاوەیەدا نەوتراوە، ڕەنگە گیر= گر (واتە گرد بە کرمانجی سەروو) بێت و بەم شێوەیە ناوەکە ناڤاز=ناواز بێت. سەبارەت بە ناوی پادشای ناوالی ناوەکەی وا نووسراوە: خاوور(نی)ئاتال Hawur(ni)-atal. وشەی خاورنی haurni بە خورری (ئاسمان)ـە. وشەی خاورنی هاوشێوەی دوو وشەی (خۆر)و (خاوەر)ی کوردییە. دووەمیان جگە لە واتای خۆر هەروەها واتای لای خۆرهەلآتیشیی هەیە.

[6] P. Steikeller, The Historical Background of Urkesh.., BM 26, p.95n.77.

[7] Ibid, p.89n.45.

[8] ئەم ناوە یەکێکە لەو ناوانەی گومان هەیە بڕگەی (ئاری)تیایاندا بە(ئاتال) بخوێنرێتەوە،بڕوانە: HS, p.115 .

[9] HS, p.114.

[10] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.12, n.1.

[11] Ibid.

ناوی ئورکێش بەچەند شێوەیەك نووسراوەتەوە: ئورکیش Ur-Kiš (لەوحەکەی سامەڕڕا)، ئورگیش Ur-gi-iš (نامەکانی ماری و شاغر بازاڕ) و نوگایرۆل دەڵێت: ڕەنگە بە ئورکێیش Ur-ké-iš بخوێنرێتەوە[1]، ئورکێش Ur-kèš (دەقەکەی تیش ئاتال و مۆرەکانی مۆزان)، ئورگێش (لەڕێبەری ڕێگەیەکدا – بڕوانە خوارەوە).

لە دەقە جادووگەرییە خورریەکەی بۆغازکۆی کە لەسەرەوەدا باسکرا ناوی ئورکێش بە شێوەی ئورکینیـ(ن) Urkini(n) هاتووەو لەگەڵ کێوێك بەناوی ناپری Napri پەیوەست کراوە کە لەدەقی تردا ناوی نەبینراوە[2].

شوێنێکیش هەیە بەناوی ئوراککا Urakka ئەویش لەسەر میلێکی شاری ئاشور کە(لێڤی) و (فۆرەر) بە ئورکیشیان زانیبوو و لە ڕۆژهەڵاتی باشووری (نەسیبین)دا دایاننابوو، بەڵام یەکەمیان جیای کردۆتەوە لەئورکیشەکەی ئاریشێن(ئاتال شێن) کە ئەمیانی لەڕۆژهەڵاتی دیجلەو باکووری ڕۆژهەڵاتی (ئێکاللاتوم)ی داناوە[3].

بەهەر حاڵ نە شوێنی ئورکێش کە دایناوە تەواوە و نە ئوراککا ئەو ناوە نزیکەیە لە ئورکێش‌و نە ئورکێش لە ناوەڕاستی هەزاری دووەمی پێش زاین زیاتر ژیابوو تا بتوانین ئوراککا بەشێوەیەکی نوێتری ناوی ئورکێش بزانین.

سەبارەت بە ڕەگەزی ناوی ئورکێش، نوگایرۆل دڵنیا نییە ئەگەر خورری بێت (یاخود بەشێوەیەکی فراوانتر : سوبارییە) یان سومەری‌و پەیوەندییەکی زۆر کۆن نێوان ئورکێش و شاری کێش پیشان بدات (بڕوانە باسی میلەکەی مانیشتوسو لەسەرەوەدا). ناوبراو یەکەمیان زیاتر پەسەند دەکات هەرچەندە لای (سپایزەر) دەکرێت لەیەك کاتدا هەردووکیان ڕاست بن[4].

ناوی ئورکێش لە سەردەمی بابلیی کۆندا دەمێنێتەوە هەرچەندە دەورێکی گرنگ لە ڕووداوەکانی ئەو سەردەمە نابینێت. لەو سەردەمدا ناوەکەی بە شێوەی ئورگیش دەبینرێت و وا دەردەکەوێت کە نوقمی ڕەگەزی سامی بووبێت و ناوی کەسانی خورریش نییە کە پەیوەست کرابن بە شارەکەوە. تەنانەت، بەپێی (ڤیلهێلم)، ئەم ئورگیشە بە شارێکی تر زانراوە نەك ئورکێشەکەی دەیناسین[5].

ناوی ئورکێش (بەشێوەی ئورگیش) لەدەقەکانی شاغربازاڕی سێگۆشەی خابووری فوراتدا هەیەو سەر بەو کاتەیە کە کوڕەکەی شامشی ئادادی یەکەمی ئاشور فەرمانڕەوای شاری (ماری) بوو[6].(شاغربازاڕ) پێشتر بەشاری ئاشناککوم زانرا بوو(فان لیرە)[7]، (لاندسبێرگەر)و (گوتزە)ش بە(شوبات ئێنلیل)یان دەزانی[8].

بەهەرحاڵ دواتر دەرکەوت شوبات ئێنلیل گردی لەیلانە نەك شاغربازاڕ. شاغربازاڕ[9] نزیك ئورکێش بوو چونکە ڕێبەری ڕێگەیەك Itenirary ی سەردەمی بابلیی کۆن هەیەو لەبەشێکیدا ئەو کابرایەی ڕێگەی گرتبووەبەر دەگاتە شوبات ئێنلیل-شونا-ئاشناککی (ئاشناککوم)، لەگەڕانەوەشدا بەڕێگەی ئاشناککوم-ئورگێش Urgeš-شونا Šunâ-خارسی(یان خارروسی)-شوبات ئێنلیل ڕۆشتبوو[10].

ئورکێش، بەشێوەی ئورگیش Urgiš لەچەند نامەیەکی (ماری)دا بەرچاو دەکەوێت. ئیشمێ داگان، کوڕە چالاکەکەی شامشی ئادادی یەکەم، بۆ (یاسماخ ئاداد)ی برای کە فەرمانڕەوای (ماری) بوو دەنووسێت:

---

[1] Ibid, p.11.

[2] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians.., p.110.

[3] Afo, 18, S.30.

[4] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.12+n.1.

[5] M.Salvini, The Earliest Evidences of the Hurrians.., p.108.

[6] C.J.Gadd, Tablets from Shagar Bazar and Tell Brak, Iraq, 7, p.35.

[7] W.W.Hallow, JCS, 18, 1964, p.74.

[8] Goetze, An Old Babylonian Itenirary, JCS, 7, p.58.

[9] بەچەند شێوەیەك دەنووسرێت، وەك: Chagar Bazar, Shagar Bazar... بەڵام (گیڵب) دەڵێت وردترە بڵێین "شاغر بازار".

[10] Ibid, p.51ff.

((.. ئورگیش و شیناخ Šinah کە لەژێر دەستمدان، هەروەك چۆن لەڕاستیدا وا بوون، دەیانگرمو ڕوویان دەکەمە خۆم، ئەمە بزانە))[١].

کاتێکیش شامشی ئاداد لەژیاندا بوو ئیشمیٚداگان لەشاری (ئێکاللاتوم)وە بەشی ڕۆژهەڵاتی دەوڵەتە گەورەکەی ئاشوری بەڕێوە دەبرد لەکاتێکدا پایتەختەکەی باوکی؛ (شوبات ئێنلیل) نزیکتر بوو لەئورگیش و شیناخ، بۆیە دەبێت ئەم نامەیەی ئیشمیٚ داگان سەر بەو کاتە بێت کەچووبووە سەر تەختی ئاشورو پێش دەرکردنی یاسماخ ئاداد لەماری واتە لەو ماوەکەمەی پاش مردنی شامشی ئاداد یان ڕەنگە پێشترو هەر لەژیانیدا ئورکێش کەوتبووە جووڵە، لەڕاستیشدا چەند ساڵێك بەر لەمردنی شامشی ئاداد دەسەڵاتی ئاشور لاواز ببوو و بارەکەی خراپ ببوو.

پاش ئەوەی ماری کەوتە دەستی زیمری لیم، باسی ئورکێش بەردەوام دەبێت.. فەرمانبەرێکی زیمری لیم بۆی دەنووسێت: ((... پیاوەکانی خوررا Hurrâ و شیناخ، بەم جۆرە نووسییان بۆ ئورگیش..))، بەڵام نامەکە لێرەدا تێکچووە[٢].

ئەوەندەش لەم نامەیەو لەنامەکانی تر دەستەبەر دەکرێت ئەوەیە ئورگیش دراوسێی خورراو شیناخ بوو، هەروەها دراوسێی شارەکانی ناخور Nahur و بوروندو(بوروندوم) Burundu(m) و شیناموم Šinamum بوو[٣]، بەڵام بەبیٚ ئەوەی شوێنی ئەم شارانە بزانین.

ناگار

باسی (ئاغاژنی ناگار) لەدەقەکەی تیشاری(تیش ئاتال)دا هاتووە ، پادشای (کاخات) لەنامەیەکیدا بە زیمری لیم دەڵێت کە لە ڕۆشتنەکەی بۆ (ماری) لەبەر کەشوهەوای خراپ و بەفر خێراییەکەی نێوان (ناگار) و (خیباتوم) کەم کردەوەو ئێستا گەیشتۆتە (قاتتونان) Qattunan[٤] ـ کە لەسەر ڕووباری خابوورە.

کەواتە ناگار لەخوارووی کاخاتە و کەوتبووە ئەملا یان ئەولای خابوور. چاپی مۆرێکیش لە (گردی براك)دا دۆزراوەتەوە کە ناوی کەسێکی خورریی لەسەرە : ((تالپوش- ئاتیلی Talpuš-atili ، خۆری وڵاتی ناگار، کوڕی س)) (س= ناوێکە شکاوە). مۆرەکە بە هی کۆتایی سەردەمی ئەکەدی زانراوە[٥]، لەبەر ئەوە بە دوور نەزانراوە ناگار گردی براك بێت هەرچەندە شوێنەوارناسان لەم بارەیەوە کۆك نین[٦].

گردی مۆزان

وەك بینیمان، پشکنینی شوێنەواری دەریخست ئورکێش (عاموودە) نییە بەڵکو تەل مۆزانی نزیکی. لەو گردەدا جووتیارەکانی ناوچەکە مردووەکانیان دەناشت و ڕەنگە بەهۆی ئەمەوە شێرەکان دەست خەڵکەکە دەکەوتن[٧].

وتمان گردەکەی مۆزان گردێکی فراوانە ؛(٢٧) مەتر بەرزەو ڕووبەری (١٢٠) هیکتاری داپۆشیوە (واتە ملیۆنێك‌و دووسەد هەزار مەتری دووجا ـ دیارە ئەمە هی گردەکەو بەرزاییە شوێنەوارییەکانی دەوروبەرێتی) هۆی ئەوەش کە پشکنین لەو گردەدا نەکرا ئەوەیە شوێنەوارناس (مالۆوان) ساڵی (١٩٣٧) چووە ئەویٚ‌و سیٚ خەندەکی هەڵکەند، بەڵام ڕای وابوو پشکنین لەوە زیاتر نەکرێت چونکە پارچە گڵێنەیەکی دۆزییەوە کە بە ماددەیەکی کانزایی ڕووکەش کرابوون‌و وای زانی ئەمە هی

---

[1] G.Dossin, ARM, 4, no.40.

[2] Charles- F. Jean, ARM, 2, no.38.

[3] Goetze, An Old Babylonian Itenirary, p.63.

[4] Parrot et Nougayrol, RA, 42, p.19.

[5] M.Salvini, The Earliest Evidences.., p.104.

[٦] بڕوانە سەرچاوەی سەرەوە، ل ١٠٩.

[7] Twair, The Kingdom..., p.6.

سەردەمی ڕۆماییە. بەپێی ئاگاتا کریستی - ژنی مالۆوان و نووسەرە ناودارەکەی ڕۆمانە پۆلیسییەکان ـــ دەبوایە کاتێکی زۆرترو داراییەکی گەورەتر تەرخان بکرایە بۆ پشکنین لەچەرخە کۆنترەکان[1]، بەلاّم بوچێللاتیی ژن‌و مێرد دەڵێن ئەو گلێنە ڕووکەشکراوە سەر بەسەردەمی ڕۆمایی نییە، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ هەزاری سێیەمی پێش زایین، هیچ چینێکیش لەگردەکەدا نییە بگەڕێتەوە بۆ سەردەمە ڕۆماییەکان[2]، ئەویش چونکە شارەکە زۆر زوو چۆڵ کرابوو، واتە ناوەڕاستی هەزاری دووەمی پێش زاین.

گردەکە بریتییە لە گردێکی بەرز لەگەڵ بەرزاییەکی کەمتر لەدەوریدا. پشکنین لەگردەکە ژمارەیەك وەرزی خایاند(ئاگامان لەسیانزە وەرز هەیە کەسیانزەمینیان لەحوزەیران تا ئابی ٢٠٠٠ بووو ساڵی٢٠٠١ ئەنجامەکانی بلاّوکرانەوە). لەهەندێ شوێندا پشکنینی تاقیکردنەوە گەشتە زەویی سروشتی.

پەیکەری ئافرەتێك لە قوڕ دروست کراوە درێژییەکەی٢٩ سانتیمەتر

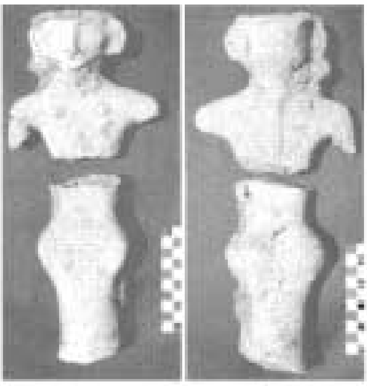

پەیکەرکە پێش پاککردنەوەو چاك کردن
MDOG 132, p.160
لای چەپ: پێشەوەی پەیکەرەکە
لای ڕاست: پشتەوەی پەیکەرەکە

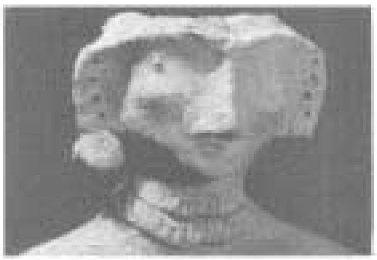

سەری پەیکەرەکە
MDOG 132, p.162

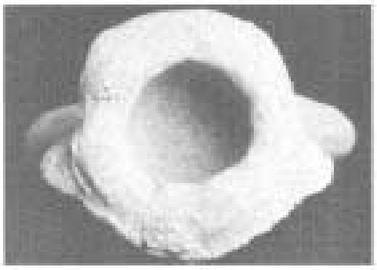

چالاّیی لەسەری پەیکەرەکە (MDOG 132, p.162) کە ڕەنگە بۆ هەڵگرتنی شتێك یان شوێنی قایمکردنی قژی خواستراو بێت(MDOG 132, p.159)

لە گردە بەرزەکە کە ئەم جۆرە پشکنینە لە شوێنێکیدا گەشتە زەوییە سروشتییەکە، یەکەم چین لەسەر ئەو زەوییە پارچەی شتومەکی سەردەمی (حەلەف) دۆزرایەوە (هەزاری پێنجەم پ.ز) ، لەو چینەی یەکسەر سەرووی ئەو سێ پەرداخی بچووك دۆزرانەوە کە دەتوانرێت بەهی سەردەمی نەینەوا بزانرێت و بە هۆی تاقیکردنەوەی کاربۆن ١٤ تەمەنی گەڕێنرایەوە بۆ ساڵی ٢٩٢٠(١٧٠ ساڵ کەمتر یان زیاتر) پێش زاین[3].قۆناغەکانی ڕووبەری AA کە ناوچەی کۆشك و دەوروبەرێتی بەکورتی ئەمانەیە.

یەکەم: قۆناغی پێش کۆشك Pre-Palace Phase (سەردەمی سارگۆنی ئەکەدو ریموشی کوڕی)– چینی ١٩ و١٨.

دووەم: دروستکردنی کۆشکەکەی توپکیش و نیشتەجێبوون تێیدا(سەردەمی مانیشتوشو برای ریموش و نارام سین کوڕی مانیشتوشو) – چینی ١٧.

سێیەم:

(ا) وێرانبوونی AK و جاری دووەمی بەکارهێنانی ئەم و AF : کاتی تارئام ئاگادێ (نارام سین و شارکالی شارریی کوڕی)–چینی ١٦.

(ب) بەردەوام بوون لە بەکارهێنانی مولحەقەکانی کۆشکەکە (ماوەی پاش سەردەمە ئیمپراتۆرییە ئەکەدییەکە)–چینەکانی ١٥ تا ١٢

---

[1] Ibid, p.5.

[2] Ibid, p.6.

[3] G. Buccellati, Urkesh as Tell Mozan: Profiles of the Ancient City, BM 26, p.12.

چوارەم:

(ا) نیشتەجێبوون لە بەشە نزمەکان (سەردەمی ئور ٣) – چینی ١١ و ١٠.

(ب)نیشتەجێبوون لەبەشە ناوەڕاستەکان (ئیسن–لارسا)– چینی ٩ و٨.

پێنجەم: نێشتەجێبوون لە بەشە هەرە بەرزەکان (بابلیی کۆن و سەردەمی خابوور–چینی ٧ و ٦.

شەشەم: نەبوونی نیشتەجێبوون (سەردەمی نوێ)– چینەکانی ٥ تا ١[١].

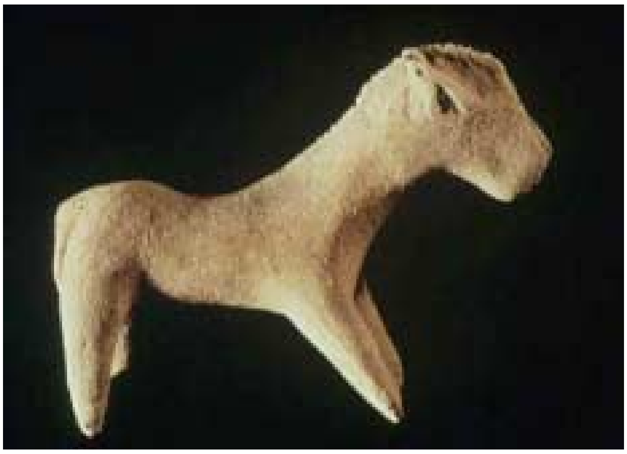

گردی مۆزان: پەیکەری قوڕینی گوێدرێژێکی کێویی ماڵی نەکراو: BM26, p.70+PSD 2.16 (PSD سلایدەکانی ئەو سەرچاوەیەیە)

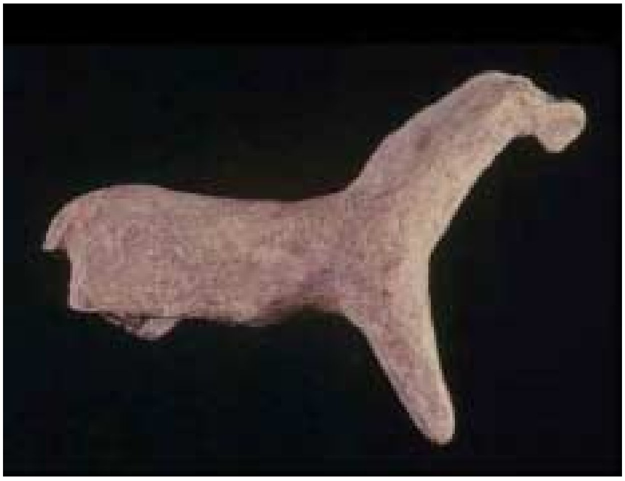

گردی مۆزان: پەیکەری قوڕینی ئاژەڵێکی ماڵیکراو، ڕەنگە ئەسپ بێت: BM26, p.70f+PSD 2.17

سەرەتا بینای AK دۆزرابووەو کە بە بینای پادشایانە ناونرابوو، لە وەرزی دوانزەیەمینیشدا بینایەکی تەنیشتی دۆزرایەوە (AF) ئەویش بە درێژایی دیواری ڕۆژهەڵاتی بینای AK و دەرکەوت دوو بیناکە پێکەوە بەسترابوون بەجۆرێك دەتوانرێت بە دوو بەشی یەك بینا بزانرێن و ئەو بەشەی نوێیەی دۆزرایەوە بە بەشی ڕەسمیی کۆشکەکە بزانرێت لەکاتێکدا بینای AK عەماری کۆشکەکە بوو. چەند شوێنێکی ئەو بەشە تووشی سووتان بوو.

لەو بەشەشدا ژمارەیەك شت دۆزرانەوە کە ئەوەی زۆر گرنگە چاپی مۆری تارئام ئاگادێ Tar’am-Agadae ی کچی نارام سینە ، کە تا ئەو کاتە ناوی نەبیسترابوو. بەپێی دوو بوچیللاتییەکە دیمەنی پێکاچوون لە مۆرەکەی تارئام ئاگادێ بەڵگەیەکە لەسەر ئەوە ئەم کچەی نارام سین لە ئورکێشدا کاهن نەبووە بەڵکو پادشاژن بووە. نارام سین سێ کچی تری هەبووە کە هەرسێکیان کاهن بوون ئەویش لە شارەکانی ئور و نیپپور و سیپپار. ئەو وێنانەی تایبەتن بە دوانی یەکەم دیمەنی پێکاچوونیان تێدا نییە لەکاتێکدا سێیەمیان هیچ شتێکی وێنەکراوی نەدۆزراوەتەوە[٢].

لە دۆزراوەکانی وەرزی دوانزەمیش پەیکەرێکی قوڕی ساکاری ئافرەتێکی ڕووت (٢٩)سانتیمەتر بەرزەو دەگەڕێتەوە بۆ ماوەی یەکسەر پاش وێرانبوونێکی موحتەمەلی AF[٣]. ئەم ڕووداوە سەر بەو چینەیە کە چاپەکانی مۆری کچەکەی نارام سینی تێدا دۆزرابوونەوەو کە ئەمیان بە دەوروبەری(٢٢٤٠پ.ز) یان (٢١٥٠پ.ز) خەمڵێنراوە.

---

[1] MDOG 133(English ed.), p.62.

لە ژمارەی ١٣٢ی گۆڤاری MDOG دا نەخشەیەکی تری قۆناغەکان و چینەکان و بیناکردنەکان هەیەو ساڵەکان بە ژمارە دراون. ئەم نەخشە تازەیەش وەکو ئەوەی پێشووە بەڵام لێرەدا قۆناغی دووەم کراوە بە یەك بەش لەکاتێکدا لەوەی پێشوو دوو بەش بوو و بەشە دووەمەکەی لێرەدا کراوە بە بەشی یەکەمی قۆناغی سێیەم. بۆ نەخشە کۆنەکە بڕوانە:

G. Buccellati, M.K.elly-Buccellati; The Royal Palace of Urkesh, MDOG 132, p.150.

[2] Ibid, p.139+n.3.

[3] Ibid, p.156.

سەری پیاوێك لە قورِ دروستکراوە لە بینای AK دۆزراوەتەوە.
بەرزی: ٤,١ سم، پانی ٢,٦سم: BM26, p.40+PSD 2.13

بەشێکی میلێکی بچووك: بەرزی ٩ سم، درێـژی ١١,٢سـم درێـژە. میلەکـە پیاوێك لە پشت ئاژەڵێکەوە پیشان دەدات کە خـەریکی جووتکردنـە. وێنـەی وڵاخ لەگەڵ سەگێك هەیە: BM26+PSD 2.12

لەسەرووی بینای AK شوێنی نیشتەجێی کۆتایی هەزاری سێیەم لەلای ڕۆژئاوایدا هەیە بەڵام لای ڕۆژهەڵاتی نوێترە (دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی خابوور)، واتە لە کۆتایی هەزاری سێیەمدا ئەم لایەی ڕۆژهەڵات هێشتا بینا نەکرابوو[١].

بینای AK و پەرستگەکە لە بینای تر بەرزتربوون و ئەو بەرزاییە نزیکەی ٢٣ مەتر لەڕووی دەشتاییەکە بوو و باقی شارەکە نزمتر بوو[٢]. پەرستگەکە قۆناغی کۆنتری هەیە. جگە لە شێرێکی بەردیش هیچی تێدا نەدۆزرابووەوە تا بزانرێت شوێنی پەرستنی چ خوداوەندێك بوو. ئەم پەرستگەیە، کە لەسەر گردە بەرزەکەدا بوو، لە بیناکانی تر بەرزتر بوو، بەڵام لە سەرەتای هەزاری دووەمدا بیناکانی گردە بەرزەکە گەشتنە ئاستی پەرستگەکە. لەبەر ئەوەش کە هیچ لە هەڵکۆڵینەکان لە بەشی دەرەوەی شارەکە شتی نوێترە لە هەزاری سێیەمیان دەرنەخستووە ، دیارە بینا کردن لە هەزاری دووەم (پ.ز) هاتە ناوشارو ئەم بیناکردنەو بەرزبوونەوەی ئەو بەشانەی چواردەوری پەرستگەکە هاوکات بوو لەگەڵ بچووکبوونەوەی ڕووبەری تەواوی شارەکە[٣].

لە هەزاری دووەمدا شارەکە تا ڕادەیەکی باش ئاوەدان بوو وناوی لە دەقەکانی لە سەردەمی بابلیی کۆندا مابووەوە بەڵام دەورێکی لاوەکیی لە ناوچەکەدا بینیبوو[٤]. لە سەردەمی دوای ئەوەش تەنها لە دوو شوێن لەسەر گردەکە شوێنەواری بینای سەردەمی (نوزی) دۆزرابوونەوە ئەوانیش خانووی بچووکی زۆر ساکار[٥].

کۆی ئەو چاپە مۆرانەش کە لە بینای (AK) دا دۆزرابوونەوە زیاد لە ١٢٠٠ دانەیە. مۆرەکان پاش شکاندنیان لەسەر زەوییەکە فڕێدرابوون و کۆنەکرابوونەوە. وتمان ئەمانە چاپی مۆر بوون دەنا مۆرەکان کە دۆزرابوونەوە کەم بوون[٦]. لەم چاپی مۆرانە (١٤٢) دانەیان نووسینیان لەسەرە. (٧٢) کەلوپەلی شت هەڵگرتن مۆری پادشاژنیان لێدراوە، (٢٨) هی دایانی پادشاژن کە ناوی زامێنا Zamena بوو، (٢٧) هی ئافرەتێکە کە سەرۆکی چێشتلێنەرەکانی پادشاژنە (تولی)، (٢٦) هی پیاوێکی دەربارە بەناوی ئیننین شادو Innin Šadu و کە نازناوی خۆی نەنووسیوە.

---

[1] G. Buccellati, Urkesh as Tell Mozan..., p.24.

[2] Ibid.

[3] Ibid, p.19.

[4] Ibid, p.31.

[5] Ibid, p.10.

[6] M. Kelly-Buccellati, The Workshops of Urkesh, Bm 26, p.41f.

چاپی مۆری پادشا لە هی پادشاژن زۆر کەمترن و تەنها (١١) دانەن و هی پێنج مۆرن[1]. لە دوان لەو مۆرانە وێنەی شێرێکی ڕاکشاو هەیە[2].

مۆرەکانی زامێنا ئەمیان لەگەڵ ژنانی یاوەری بەهەمان جلوبەرگی پادشاژن پیشان دەدەن، لەکاتێکدا جلی پادشاژن لە مۆرەکانی خۆیدا جلێکی قەدکراوی پادشایانەتری کردۆتە بەر. لە نووسینی مۆری هەردوو دایان و چێشتلێنەرەکە ئەمان دەڵێن کە خزمەتکاری ئوقنیتومن بێ ئەوەی نازناوی پادشاژن لەم بنێن ، کە ئەو نازناوە بە ئاشکرایی لە مۆرەکانی ئوقنیتوم خۆیدا هەیە[3].

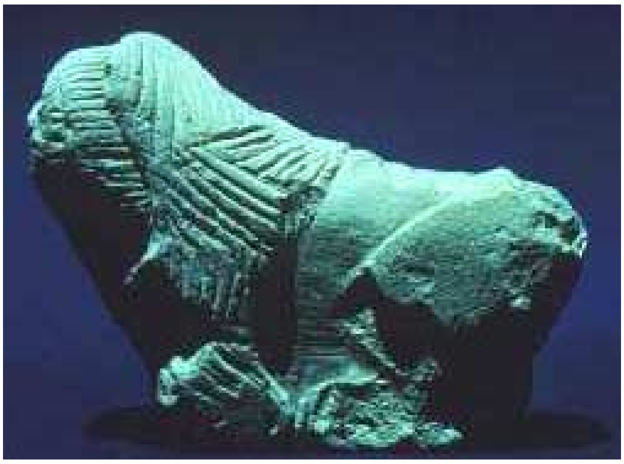

گردی مۆزان: پەیکەری بەردینی شێرێك لە پەرستگەکە دۆزراوەتەوە:
بەرزی ١٢سم، پانی ١٠,٢سم: BM26, p.40+PSD 2.11

نووسینی ناو مۆری چێشتلێنەرەکەی پادشاژن خراوەتە نێوان دوو کەس، یەکێکیان پیاوێکی قەساب ئاژەڵێکی ڕاکێشاوەو دووەمیان ئافرەتیکە خەریکە ژەنینە[4]. جگە لەم جۆرە مۆرانە مۆری تر هەن کاری پیشەگری نیشان دەدەن وەکو بۆ نموونە دروستکردنی گڵینە[5].

بەشی میلێکی بچووکی بەردینیش دۆزرایەوە کە لەوانەیە لە پەرستگەکەدا دانرابێت. بەشی سەرووی میلەکە خڕەو لەسەر هەردوو لاکەی نەخش هەیە، شێوەکەشی سێگۆشەیە، ٩ سانتیمەتر بەرزەو ١١,٢سانتیمەتر درێژە بەڵام درێژیی تەواوی دیار نییە. لەلایەکی میلەکە وێنەی وڵاخ لەگەڵ سەگێك هەیە، لە لاکەی تریش وێنەی پیاوێك لە پشت ئاژەڵێکە و خەریکی جووتکردنەو لەسەرووی ئەو نیوەی دواوەی سەگێك دیارە. پیاوەکە لووتێکی درێژو چاوێکی گەورەو ڕیشێکی کورتی تیژی هەیە[6]. ئەم میلە هاوشێوەی هەیە لە باشووری وڵاتی دووڕوبار[7] و نزیکە لە شێوازی سەرەتای سەردەمی ئەکەدی[8].

یەکێکیش لە دۆزراوەکانی بینای پادشاییش (AK) تابلۆیەکە گلگامێش و ئێنکیدو نیشان دەدات[9]. دۆزراوەی تری بیناکەش بریتین لە سەدان پەیکەری بچووکی قوڕینی ئاژەڵ و زیندەوەری هاوشێوەی مرۆڤ[10]. دوو سەری قوڕینی مرۆڤیش هەن کە یەکێکیان ٤,١ سم بەرزەو ٢,٦ سم پانەو لەوانەیە هەر سەر بە بینای (AK) بێت، لە کاتێکدا ئەوەی تریان سەر بە سەردەمی خابوورە واتە نوێترە[11].

ئەو شارەی ئورکێش کە بوچێللاتی دانیشوانی بە دە تا بیست هەزار مەزەندە دەکەن چۆڵ کرا بێ ئەوەی هیچ بەڵگە هەبێ لەسەر کارەساتی سروشتی یان جەنگ بۆیە بۆی دەچن ئەم چۆڵ کردنە یان لەبەر گۆڕانی کەشوهەوا بووبێ و یان لەبەرئەوە بووە ئاستی ئاوی زەوی دابەزیبوو[12]، واتە لەبەر کەمیی ئاو.

---

[1] Ibid, p.47f.

[2] Ibid, p.48.

[3] Ibid, p.44.

[4] Ibid, p.46.

[5] Ibid, p.45.

[6] Ibid, p.36f.

[7] Ibid, p.38.

[8] Ibid, p.39.

[9] Ibid, p.36n.3.

[10] R. Hauser, The Equids of Urkesh: What the Figurines say, BM 26, p.63.

[11] M. Kelly-Buccellati, The Workshops of Urkesh, p.40.

[12] Twair, The Kingdom.., p.9.

لەوحەکەی سامەڕڕا*

وەرگێڕان لە فەڕەنسییەوە

پێشەکیی وەرگێڕان

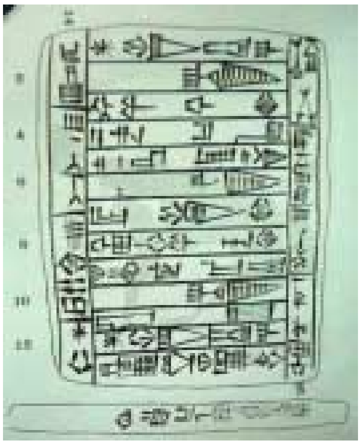

باسەکەی فرانسوا تورۆ–دانجان، لەوحەکەی سامەڕڕا، ساڵی ١٩١٢ بڵاوبۆتەوە، وەکو نەریتێکی خۆشم، لێکۆڵینەوەیەکی وا کە تایبەتە بە پسپۆڕان بەتەواوەتی وەرناگێڕم لەبەرئەوەی هەندێك (ڕەنگە زۆریش) لە زانیارییەکان سوودێکی وایان نییە بۆ خوێنەری ئاسایی، بگرە پڕبوونی بابەتەکە بە زانیاریی وا دەبێتە مایەی بێزاربوونی ئەو خوێنەرە و لەمەوە خوێنەر بابەتەکە دەخاتە ئەو لاوەو سوودی لێ نابینێت. ئەمە بۆ بابەتە وەرگێڕدراوەکانی پێشووم، بۆ ئەمەشیان بە پێچەوانەی ئەو نەریتە باسەکەی تورۆ–دانجانم وەکو خۆی وەرگێڕاوە.

بێگومان جگە لە پەراوێزەکانی نووسەر وەرگێڕانەکەش پێویستی بە ڕوونکردنەوەیە، هەندێك لەم ڕوونکردنەوانەم لە ناواخنی بابەتەکەدا داناوە، ئەوانەی تریش لە پەراوێزەکاندا، پەراوێزەکانی نووسەر ژمارەی ئاساییان دراوەتێ و ئەوانەی وەرگێڕانەکە ژمارەی سەربەخۆ و جیاوازیان هەیەو پیتی (و) واتە وەرگێڕ لەپاڵیاندا نووسراوە. بۆ ناوو مێژووی ئورکیش و ناوارو ئاریسێن بڕوانە بابەتی (ئورکێش) لەم کتێبەدا.

لەوحەکەی سامەڕڕا

فرانسوا تورۆ-دا نجان

پلێتی I (١/و) *

ئەو لەوحە برۆنزییە(١) ، کە لەسەر ئەو پلێتەی لەگەڵ ئەم باسەدا هەیە وێنەی کراوە، بەپێی ئیفادەی کڕیارەکەی لە سامەڕڕای سەر دیجلە هاتووە، کە لەوێدا زۆر تازەکی لەلایەن گەشتیارێك بەدەست کەوتووە، گەشتیارێك بوو لە بەغداوە بۆ مووسڵ دەچوو.

ئەگەر ئەم شایەتییە ڕاست بێت ئەمە دەبێتە یەکەم بەڵگەنامەی مێخی کە لەو شارەی هێندە بە شوێنەوارە وێرانە عەرەبییەکانی ناودارە دەست بکەوێت.

نووسینەکە بە قووڵی لەسەر کانەکە هەڵکەندراوە ئەویش بە هێمای کۆنی جوان کە لەوە دەچێت بگەڕێنەوە بۆ سەردەمێکی ناوەڕاستی نێوان سەردەمی ئەکەدی و سەردەمی ئور(٢/و) کە هەروەها ژمارەیەك تایبەتمەندی دەخەنە ڕوو کەوا دیارە (واتە ئەو تایبەتمەندییانە) بێگانە بن بە نووسینی وڵاتی بابل خۆی. شێوازی نووسینە سامییەکەی لەوحەکە ئەوە روون دەکاتەوە کە لە ناوچەیەکەوە هاتووە کاریگەریی ئەکەدیی لەسەر بووە. تەنها ڕووی لەوحەکە و یەکێك لەدوو لاتەنیشتەکانی نووسینیان لەسەرە(٢).

---

* گۆڤاری هەزارمێرد ژمارە ، ١٨ ، زستانی٢٠٠٢ ، ل ٩٨-١٠٤ .

* Fr. Thureau-Dangin, Tablette de Samarra, RA, 9, no.1, 1912,pp.1-4.

هێما گۆڕین	**وەرگێڕان**
^{d}Nergal	بۆ نێرگال(٣/و)
šar	پادشا(ی)
(٤/و)Ha-wi-lim ^{KI}	خاویلوم
A-ri-si-en	ئاری- سێن
ri(3/1) âlim íp-šum	شوانی شار(٥/و)
šar	پادشا(ی)
Ur-kiš ^{ki}	ئورکیش
ù Na-wa-ar ^{KI}	و ناوار
mâr Sá(1/2)-dar-ma-at	کوڕی سادارمات(ی)
šarrim	پادشا
báni bît	دروستکەری پەرستگای
^{d} Nergal	نێرگال
nîr(2/2) ša-nin-ú-tim	(ئەو خواوەندەی) نەیاران لەناو دەبات
sú tuppam	هەر کەس
šu-a-ti	ئەم لەوحە(٦)
ú-sá-zu-ku	بشکێنێت(٢/٣)
^{d}Šamaš	با شاماش
ù ^{d} Innana	و ئیننانا (*ناوە سومەرییەکەی ئیشتار/ ف.ق)*
šum-šu	ناوەکەی
li-íl-gu-ta	لابەرێت !

لەسەر لاتەنیشتی ڕاستی لەوحەکە ئەمە دەخوێنرێتەوە:

(٢/٤)sá-um-si-en bânûm سائوم – سێن دروستکەر

کە ئەمە ئیمزای دروستکەری لەوحەکەیە

کەواتە ئەم لەوحە لە بناغەی پەرستگەیەکی نێرگالدا دانرابوو، ئەو پەرستگەیەی لەشارێکدا بەناوی خاویلوم **Hawilum** بەرز دەبووەوەو ئاری سێن **Ari-sen** ((پادشای ئورکیش و ناوار)) بنیاتنەری بوو.

هەردوو ناوی ئورکیش و ناوار جارێکی تر لەسەردەمی (ئور)دا، لەسەر چەند لەوحێکی (درێهم)(٧/و) کە لەم دواییەدا لەلایەن جێنوییاك **Genouillac** ەوە بڵاوکراونەتەوە دەردەکەونەوە: یەکێك لەم لەوحانە (٢/٥) باس لەقوربانییەك دەکات کە لەلایەن ((*ئاننار*ی ***An-na-ri*** *ەوە، پیاوی (٨/و) ئورکیش پێشکەش کرابوو ئەو ڕۆژەی لە ئورکیش گەیشت*))، ئەوەی تر(٢/٦) قوربانییەك لەلایەن ((*ناوارشێنی* ***Na-wa-ar-še-ni*** *کاهنی نینخارساگ(٩/و) و پیاوی(١٠/و) نامار*)) کاتی گەیشتنی لە ناوارەوە پێشکەش کرابوو.

ناوار **Nawar** بەشێوەی نامار **Namar** هەروەها لەبەڵگەنامەی ئیعفاکردن ناوهێنراوە کە لە لایەن نەبوخەدنەسەری یەکەمەوە دەرچووبوو. بەپێی ئەم بەڵگەنامەیەی کە دراوە بە ڕیتتی –ماردوك(١١/و) ، سەرۆکی خێڵی بیت – کارزیابکو-**Bît**

Karziabku نەبوخەدنەسەر گوندەکانی ئەو خێڵە لە وڵاتی نامار جیادەکاتەوە. تێبینی ئەوە بکە لەنێوان خواوەندەکانی نامار، کە لەم دەقەدا ناویان هاتووە، ناوی نێرگال خۆی هاتووە(٢/٧).

لەوحەکەی سامەڕرا دەمانکێشێت بۆ گەڕان بەدوای شوێنی وڵاتی نامارو ئورکیش لەقەراغی دەستە چەپی *(واتە: لای رۆژهەڵاتی/ وەرگێڕ)* دیجلە، نێوان زێی خواروو و دیالە (= *سیروان / وەرگێڕ*) ئەم دەستنیشانکردنە نارێك نییە بە زانیارییەکانی ناو بەڵگەنامەکەی نەبوخەدنەسەر. بەپێی ئەم بەڵگەنامەیە، فەرمانڕەواکانی نامار لە کاتی نەبوخەدنەسەری یەکەمدا سەر بەخێڵی بیت –خاببان **Bît-Habban**(٣/١) بوون.

بەم پێیە ئەم خێڵە ئەو کاتە لەبەشی باکووری وڵاتی بابلدا جێگیر ببوو. بەپێی بەردەکەی میشۆ **Michaux** (١٢/و) زەوییەکی سەر بەخێڵی بیت–خاببان دراوسێ بوو بە ناوچەی شاری خودادا **Hudada** (ستوونی ٦/١)و بەپێی بەردی سنوور (کودوررو) **Kudurru**ی نازی ماروتتاش **Nazi-Maruttaš**(٣/٢) (=*پادشایەکی کاششییە/ وەرگێڕ*)(ستوونی ٢، دێڕی ١–٤)، گوندێکی سەر بەخودادا (٣/٣) لەسەر نار شارری **nâr šarri** (=*روباری پادشا/ وەرگێڕ*) دا بوو کە جۆگەیەك بوو دیجلەو فورات لەنێوان ئۆپس**Opis** (١٣/و) و ئەکەددا بەیەکەوە دەبەست (٣/٤) .

نووسراوە ئاشورییەکان وڵاتێك بەناوی نامری **Namri** ناودەهێنن کە بەشێوەیەکی گشتی بە نامار دەستنیشان کراوە. دانانی نامار لەسەر دیجلە بەزەحمەت دەتوانرێت بگونجێنرێت لەگەڵ ئەم دەستنیشانکردنە چونکە نامری بە تەئکیدی ناوچەیەکی شاخاوی دراوسێی میدیا دەگرێتەوە (بڕوانە دلیتش،کاششییەکان، ل٣٠،٣١ و شترێك لەگۆڤاری **ZA** بەرگی ١٥، ل٣٠٣ بەدواوە **Delitzsch , Kossäer, pp.30et 31,et Streck, ZA, XV, pp.303et suiv**

نامری وەکو نامار بەوردی لەگەڵ (بیت– خاببان)ێکدا پەیوەستکراوە(٣/٥). شەلمانەصەر(٣/٦) (=*شەلمانەصەری سێیەم ٨٥٨–٨٢٤/ وەرگێڕ*) مار خانبان **mâr Hanban** ێك (*پیتاوپیت = کوڕی خانبان/ وەرگێڕ*) واتە کەسێکی خێڵی بیت –خاببان، وەك پادشای نامری دانا، تیگلات پلاصەری بچووك(٣/٧) (١٤/و) و سارگۆن(٣/٨) ناوی بیت –خامبان **Bît-Hamban** نزیك نامری دەهێنن.

ئەگەر بیت خاببان **Bît-Habban** (خامبان، خانبان)ی نووسراوە ئاشورییەکان هەر (بیت خاببان)ی بەڵگە نامەکەی نەبوخەدنەسەرو هی بەردەکەی میشۆ بێت پێویستە بگەینە ئەو ئەنجامەی کە تەنها بەشێکی ئەو خێڵە لە بەشی باکووری وڵاتی بابلدا جێگیر بووبێت.

بە هۆی داگیرکردنی کاششییەوە دەتوانرێت ئەوە ڕوون بکرێتەوە کە چۆن لەسەردەمی بنەماڵەی چوارەمدا (١٥/و) کۆمەڵانێکی سەر بەخێڵێك لە دەشتی وڵاتی بابلدا هەبوون لەکاتێکدا خێڵەکە خۆی دوورتر لەمە واتە لە رۆژهەڵاتدا لەناو کێوەکانی زاگرۆسدا جێگیر ببوو.

ناوی پادشای ئورکیش و ناوار بابلی نییە. دەکرێت ئەو دوو بڕگەیەی ناوەکە پێك دەهێنن بەهۆی زمانی میتاننییەوە(١٦/و) (خورری– بڕوانە پەراوێزەکە/ وەرگێڕ) لێیان تێ بگەین. ئاری **Ari**((واتە: دای)) لەناوە میتاننییەکاندا زۆر دووبارە دەبێتەوە(٣/٩) .

سەبارەت بە بڕگەی دووەم **si-en** (**sen**) (٣/١٠) شێننی **še-en-ni** (شێنی **šeni**) (=برا)مان دەخاتەوە یاد، زاراوەیەك کە بەهەمان شێوە ناوی کەسان لە زمانی میتاننیدا نموونەی زۆرمان لەبارەیەوە پێشکەش دەکەن (٤/١) . سێن **sen** بۆ شێن **šen** بەرامبەری سو **sú**(دێڕی ١٤) – واتە دێڕی ١٤ی لەوحەکەی سامەڕرا /وەرگێڕ– بۆ شو(یان شا) **šu (ša)** و **ú–sa-za-ku** (دێڕی ١٦) بۆ **ušassaku** (١٧/و) .

ئێمە لەسەرەوەدا ناوی پیاوێکی ئورکیش و پیاوێکی ناوارمان هێنا ئەویش بەپێی لەوحەکانی (درێهم): یەکەمیان (کە ئاننار **An-na-ri** بوو) بڕگەی **ari** ی تێدایە و دووەمیان (کە ناوارشین **Na-wa-ar- še-en** بوو) بڕگەی شێن **še-en** (**šen**) ی تێدایە کە شێوازێکی تری سی – ئێن (سێن) **si-en** (**sen**) ـە.

لەوحەکانی درێهم جگە لەوە ناوی تر دەدەن کە دەکرێت لەناو کۆمەڵەی میتاننیدا پۆلێن بکرێن. من لەناو ناوە هەرە دیارەکان ئەم ناوانە دەهێنمەوە (٤/٢)(١٨/و) ئاریدوبوك **A-ri-du-bu-uk**ی شاشرو **Šašru** (A055500روو **II**، ١)، دونگی

ئاری ^{d}**Dun-gi-a-ri** ی گوماراشی **Gumaraši** (**AO5500** روو، **II**، ٥)، خا–شی–ئیب(٤/٣) –ئا–ری(٤/٤) **Ha-ši-íb-a-ri** (**AO5488** روو، ٢) نانیباری(٤/٥) **Na-ni-ba-ri** (**AO5500** پشتەوە، **I**، ١٩) ناگداماری(٤/٥) **na-Ag-da-ma-ri**ی ماردامان **Mardaman** (**AO5500**، پشتەوە، **I**،١) داخیش ئاری **Da-hi-iš-a-ri** (**AO5607** پشتەوە، ١) داخیششێن **Da-hi-iš-še-en** ی شێتیرشا **Šetirša** (**AO5515** پشتەوە،١) کیریبلومێ(٤/٦) **Ki-rí-bu-ul-me** ی سیمورو **Simuru** (**AO5500**، پشتەوە،**I**، ٩) .. تاد.

سیمورو دراوسێی لولوبو **Lulubu** بوو، کەواتە لەناوچەی زاگرۆسدا بوو (بەراورد بکە: **Rev. d'Ass. ,V,p.72**) (١٩و) : رەنگە دەبێت لەهەمان ئەو لایەدا بۆ شوێنی شاشرو وگوماراشی و ماردامان و شێتیرشا بگەڕێین(٤/٧).

کەواتە لەوحەکەی سامەڕرا و لەوحەکانی درێهم یەك دەگرنەوە بۆ تەئکید کردنی ئەوەی کە خەڵکانێك لە رۆژهەڵاتی دیجلەدا دەوروبەری ناوەڕاستی هەزارەی سێیەمدا هەبوون کە پێ دەچێت سەر بە میتاننییەکان بووبن: ئەمە هێندە چاوەڕێ نەکراوە و سەرنج راکێشە کە شایەنی ئاوڕلێدانەوەیە (٤/٨)(٢٠و).

پەراوێزەکانی نووسەر

تێبینی: هەرلاپەڕەیەك ژمارەی پەراوێزی خۆی هەیە، ئێمەش بۆ جیاکردنەوەی بەپاڵ ژمارەی پەراوێز ژمارەی لاپەڕەکەشمان نووسی. بەم جۆرە ژمارەی یەکەم هی پەراوێزە و ئەوەی تر هی لاپەڕەکەیە/ وەرگێڕ.

١/١–یان راستتر، لەمس دروستکراوە لەبەرئەوەی برۆنزی دروستکراو لە قەسدیر لەکاتی ئەو لەوحە نەزانرا بوو.ئەمە بەراورد بکە : **Heuzey, Catalogue des antiquités chaldéennes,p.241**.

١/٢– ئەم لەوحە کەوتۆتە دەستی مۆزەخانەی لوڤرو ژمارە **AO5678**ی پێ دراوە.

١/٣–**íp-šum** هەمان واتای وەك **ippišum** ی هەیە؟ وەرگێڕانی ئەم دێڕە بەگریمانە کراوە.

١/ ٢–بۆ ئەم خوێندنەوەیە دێڕی ١٦ بەراورد بکە.

٢/ ٢–خوێندنەوەیەکی گریمانەییە بۆ هێمایەك کە لە **GAZ+ NIR**پێکهاتووە. نموونەیەکی دیکەی ئەم هێما ئاوێتە کراوەمان نییە. رەنگە هێمای **NIR** بۆ ئەوە بێت کە خوێندنەوە فۆنەتیکییەکەی ئایدیۆگرامی **GAZ** بێت.

٣/ ٢–بۆ ئەو واتایە **Rev.d'Ass.** بەرگی ٨ ل١٤٠، تێبینی ٥ بەراورد بکە.

٢/٤–تێبینی ژمارە (٢/١)ی سەرەوە بەراورد بکە.

5/2-AO5565 (Tablettes de Dréhem, pl.XXXIX)

6/2-Trouvaille de Dréhem Pl.XIX, no.83

٢/٧–ستوونی ٢، دێڕی ٤٨.

٣/١– ستوونی ٢، دێڕەکانی ٢٣ و ٢٧/ ٢٨ بەراورد بکە.

٣/٢– **Scheil,Textes élam.-sémit.,I**، ل ٨٦ بەدواوە.

٣/٣– خو–دا–دی **Hu-da-di** (بەم شێوەیە نووسراوە).

٣/٤– ئەمانە بەراورد بکە:

Hommel, Grundriss, p.284 , Hinke, A New Boundry Stone of Nebuchadrezzar,I, p.158.

٣/٥–هەروا تێبینیی ئەوە بکە لەلایەك لە بەڵگەنامەی ئیعفاکەی نەبوخەدنەسەر فەرمانڕەوای وڵاتی خالمان **Hal-man** وەکو شایەت لەگەڵ فەرمانڕەوای نامار ناوهێنراە (**II**، ٢٣،٢٢) و لەلایەکی ترەوە شەلمانەصەر *(ی سێیەم /وەرگێڕ)* لە (پالو)* ی سیویەکەمیو پاش وێرانکردنی نامری لەرێگەی دەربەندەکانی سیمێسی **Simesi** یەوە دابەزی ((بەرە وڵاتی خالمان **Hal-ma-an**)) – **Obélisque**(*بەردی رەشی شەلمانەصەر/ وەرگێڕ*) دێڕی ١٩٠.

(*) پالو: ساڵی فەرمانڕەوایی، هەر ساڵێك بەناوی فەرمانبەرێکی ئاشوورییەوە ناوی دەنراو بەهەر ساڵێك دەوترا پالوی فلانە کەس /وەرگێڕ.

٣/٦–**Obélisque** دێری ٩٥.

٣/٧ –**Tablette** روو، دێڕەکانی ٢٩،٣٤.

(**^{mât}Nam-ri ^{mât}Bît-sa-an-gi-bu-ti ^{mât}Bît-ha-am-ban**)

(وڵاتی نامری (و) وڵاتی بیت سانیگبوتی (و)وڵاتی بیت خامبان /وەرگێڕ).

٣/٨ –**cylindre** (نووسینی لوولەکی سارگۆنی دووەمی ئاشوری(٧٢١–٧٠٥پ.ن)/وەرگێڕ)دیڕ١٤. **^{mât}Nam-ri ^{mât}El-li-bi ^{mât}Bît-ha-am-ban** (یاخود ئێللیپی**Ellipi**،/وەرگێڕ).

٣/٩–ئەمانە بەراورد بکە

Bork,OLZ,1906,p.589,Ungnad,BA,VI,5,p.16, Luckenbill, AJSL,XXVI,pp.97/98

٣/١٠–ئەم توخمە جارێکی تر لەناوی دروستکەری لەوحەکە سائومسێن **Sá-um-si-en** دا دەردەکەوێتەوە.

٤/١–ئەمانە بەراورد بکە: **Clay,BE,XV,p.25** تێبینیی ژمارە ٤ (هەروەها)

Bork,OLZ,1906,p.588,Ungnad,BA,VI,5,Luckenbill,AJSL,XXVI,p.98.

ناوی گوایە میتاننی بەڵام میتاننی نییە شێناتیللا **še-na-til-la** کەلەلایەن ئونگناتەوە (سەرچاوەی پێشوو) هێنراوەتەوە لەڕاستیدا ناوێکی بابلییە، (ئەویش) شێنابێلاشو **Še-na-be-la-šu** : **Lettres et contrats** لاپەڕە ٦١ بەراورد بکە.

٤/٢–بەپێی لەوحەکەی لوڤر، لەو بڵاوکراوەیەی جێنوییاك کە پێشتر هێنابوومانەوە.

٤/٣–وەك (بۆرك) پێی ڕاگەیاندم، ب **b** ی کۆتایی وشە تایبەتەمەندییەکی زمانی میتاننییە. ئەو ناوانە بەراورد بکە لە لایەن ئونگنادەوە هێنراونەتەوە.**BA,VI** لاپەڕە ١٤و١٥ . هەروەها ئاگابتاخا **A-gab-ta-ha** تەنیشت ئاگاتاخا **A-ga-ta-ha** (**Bork,OLZ, 1906,p.588**) ، . ئاخلیپ سارری **Ah-li-íp-sar-ri** (**Winckler,MVAG, 1896,4,p.18**) لەگەڵ ئاخلی **Ah-li** (**BE,XV,no.198** دێڕی ٦٣) ، ئاخلییا **Ah-li-ia** (**VS,I,no.107** دێڕی ٣) هەروەها (**BE,XV,no.200,IV,32**) و ئاخلی تێشوب **Ah-li-Te-šup** (**CT,II,21** دێڕی ٢١و ٣٢).

٤/٤– هەروەها نووسراوە **ha-ši-ba-ri**:

Geuouillac, Trouvaille de Dréhem,p.6

٤/٥– **Nagdam-ari**و **Nanib-ari** دەخوێنرێتەوە.

٤/٦–بەراورد بکە بۆ نموونە ساپالولومیٚ **Sa-pa-lu-ul-me** ی پاتین **Patin** (**Salm.Monolithe,I,42**) بۆ پاشگری **me** لەناوە میتاننییەکاندا **Bork,OLZ,1906,p.590** بەراورد بکە.

٤/٧– پێ دەچێت هەموو ئەو وڵاتانەی لە لەوحی **AO5500** دا ناویان هاتووە لەرۆژهەڵاتی دیجلەدا بووبن، تیکیتیخوم **Tikitihum** (ستوونی **I** ، دێڕی ١٦) وڵاتی کابرایەك بوو بەناوی گاداگاش **Gadagaš** و نیبیبوم **Nibibum** (ستوونی **I** دێڕی ٢١) وڵاتی کابرایەك بوو بەناوی ئینداداگاش **Indadagaš** بێگومان سەر بەناوچەیەکی دراوسێی ئێلامن. شاریتخوم **Šarithum**(ستوونی **II**، دێڕی ٣) بەشێوەی شوروتخوم **Šuruthum** لەلەوحی تردا لەگەڵ شاشرودا پەیوەستکراوە **[AO5545]** دێڕی ٤ بەراورد بکە ((تالانێی شاشرو و شوروتخوم)) **Trouvaille,no.2** پشتەوە ٦ هەورەها ل١٨ ((بەزاندنی شاشرو وشوروتخوم)) **]**. بەراوردی تیکیتیخوم و شارتیخوم وشوروتخوم لەگەڵ کوریخوم **Kurihum** کە پەیوەستکراوە بە ئانشان **Anšan** لە جێماوی شێوە خاچدا ((پادشای ئانشان و کوریخوم)) بۆ ئەمە **Rev. d’Ass, VII, p.183** بەراورد بکە.

٤/٨– هەبوونی دانیشتوانی میتاننی لەرۆژهەڵاتی دیجلەدا هەروەها تەئکید دەبێت، لەسەردەمێکی زۆر نوێتردا، بەهۆی عەقدەکانی کەرکووك (تەماشای تێبینیی ئونگنات لە **VS,I,p.XI** بکە). هەروەها تێبینیی ئەوە بکە دوو پادشا هەرە کۆنەکەی ئاشوور کە دەیانناسین، ناوی میتاننییان هەڵگرتووە (**Ungnad,BA,VI,5,p.13** بەراورد بکە).

پەراوێزەکانی وەرگێڕ

١/و-وشەی (پلێت) لێرەدا ئەو کاغەزە جیایەیە کە وێنەی لەسەرە، واتە پلێتی یەکەم ئەو کاغەزەیە کە وێنەی لەوحەکەی سامەڕڕای تێدایە و من بەدەستم نەگەشتبوو بەڵام وێنەی دەقەکەم دواتر لە بابەتێکی ڤیلهێلم دەستکەوت کە لە خوارەوەدا ناوی براوە. لێرەدا وشەی ئینگلیزی (پلەیت)م بۆ وشە فەڕەنسییەکەی پلانش **Planche** بەکارهێناوە.

٢/و-سەردەمی ئەکەدی (بەشێکی سەدەی ٢٣پ.ز تا ناوەڕاستی سەدەی ٢٢پ.ز) و سەردەمی ئور، کە بەزنجیرە یان بنەماڵەی سێیەمی ئور ناسراوە (٢١١٢-٢٠٠٤پ.ز). یەکەمیان ئەکەدییەو دووەمیان سومەرییە.

٣/و-نێرگال خوداوەندێکی سومەرییە، پیتی **d** کورتکراوەی **DINGIR**ی سومەرییە (**ilum** بەئەکەدی) و نیشانکەرەوەی خواوەندە. ناوی خوداوەندەکە جگە لە نیشانکەرەوەی خوداوەندێتی بە سێ هێما نووسراوە کە لای ت-دانجان و کەسانی تر بە نێرگال خوێنراوەتەوە . ڤیلهێلم بە نێریگال دەیخوێنێتەوە.

ڤیلهێلم لە هێماگۆڕینەکەیدا زۆرتر لۆگۆگرامی سومەریی نووسیوە(لۆگۆگرام ئەو هێمایەیە کە وشەیەك پێك دەهێنێت) ؛ بۆ نموونە **LUGAL** (پادشا) کە ت-دانجان یەکسەر بەرامبەرە ئەکەدییەکەی نووسیوە واتە شار **šar** (یان شارریم ئەویش بەپێی شوێنی وشەکە کە ڕەچاوی ڕێزمانی ئەکەدی کراوە). هێماگۆڕینەکەی ڤیلهێلمیشم لێرەدا نەنووسییەوە، بەر لە هەموو شتێك لەبەر ئەوەی ئەرکێکی ترە چونکە هەم خۆی و هەم تێبینییە پێویستەکان لەبارەی هێماگۆڕینەکە ئەرکێکی تریان دەوێت. سەبارەت بە تێبینیی تر لەسەر وەرگێڕانەکە بڕوانە بابەتی (ئورکیش) لەم کتێبەماندا. هێماگۆڕین و وەرگێڕانەکەی ڤیلهێلم لەم سەرچاوەیەدایە:

G.Wilhelm, Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch-urartäischen Sprachvergleich,in; Xenia 21, Hurriter und Hurritisch, 1988, S.43ff.

٤/و-خاویلوم حاڵەتی ئیزافەیەو بۆتە خاویلیم، **ki** نیشانەی وڵاتە.

٥/و-تورۆ-دانجان ئەم دێڕە وەرگێڕدراوەی بە لاری نووسیوەو لێرەدا نیشانەی گومانە بڕوانە پەراوێزی نووسەر ژمارە ١/٣.

٦/و- لەم دوو دێڕەدا وەرگێڕانەکە پێش و پاش کەوتووە لەگەڵ هێما گۆڕینەکە.

٧/و-درێهم: وێرانەی شاری (پوزریش داگان) لەباشووری نیپپوردا، واتە باشووری عیراق. لەو شارەدا دەقی سومەریی سەردەمی بنەماڵەی سێیەمی ئور دۆزرابوونەوە.

٨/و-دەقە فەرەنسییەکە وشەی **citoyen**=هاووڵاتی ، پیاو دەگرێتەوە، لەو کلێشانەش وشەی **LÚ** ی سومەری بەکاردێت کە واتای (پیاو) دەدات، واتە، پیاوی ئورکیش و لە هەندێك بەکارهێناندا واتای (پادشا)ی هەیە. ئەوەی نێوان دووجووتە کەوانەکە ((ئاننناری ...... گەیشت)) بریتییە لە دەقی تەواوی نووسینەکەیە.

٩/و- نینخورساگ خوێندنەوەی نوێیەتی.

١٠/و- بڕوانە سەرەوە پەراوێزی ٨/و.

١١/و-نەبوخەدنەسەری پادشای بابلی بەسەر ئێلامییەکاندا سەرکەوتبوو و ریتتی - مەردوك کە لەوانەیە سەرکردەیەکی ناو لەشکری ئێلامی بوو بێت دەوری هەبووە لەو سەرکەوتنە، پادشای بابلیش بەهۆی ئەمەوەو بەپێی بەڵگەنامەی ئیعفاکردن خەڵاتی کرد.

١٢/و-بەردەکەی میشۆ: بەردێکی سنووری زەویوزارە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی کاششیو بەناوی ئەندرێ میشۆ ناسراوە، ئەویش ئەو ڕووەکزانە بوو کە بەردەکەی بردبووە فەڕەنسا .

١٣/و-ئۆپس: شاری کۆنی بابلی ئۆپی **Upi** لەسەر دیجلە، دواتر لەسەدەی سێیەمی پ.ز و لەسەر وێرانەکەی یان نزیك بەو شاری (سلوقیە) بنیات نرا.

١٤/و- مەبەستی نووسەر لە (بچووك) یان (کوڕ) لام روون نییە، بەهەرحاڵ مەبەستی ئەو لە تیگلات پلاصەری سێیەمە (٧٤٤-٧٢٧) و دیارە بە (بچووك) لە تێگلات پلاصەری یەکەم جیای کردۆتەوە.

١٥/و-ئەو بنەماڵەیەی نەبوخەدنەسەری یەکەم بۆی دەگەڕێتەوە هەروەها بە بنەماڵەی دووەمی ئیسین دەناسرێت (١١٥٦-١٠٢٥پ.ز) و لەپاش کاششییەکان فەرمانڕەوا بوو. دیارە مەبەستی نووسەر ئەوەیە حاڵەتی کاششییەکان، کە وڵاتی بابلیان داگیر کرد بەڵام وەکو گەل لە چیاکانی زاگرۆسدا مانەوە، حاڵەتی خێڵی بیت-خاببان (دوای سەردەمی کاششی) ڕوون دەکاتەوە کە بەشێکی لەوڵاتی بابلدا بوو لەکاتێکدا خێڵەکە خۆی لەچیاکانی زاگرۆسدا دەژیا.

١٦/و- تورۆ-دانجان لەم باسەدا باس تەنها لە میتاننی دەکات لەکاتێکدا ڕاست ئەوەیە باس لە خوررییەکان بکرێت. میتاننییەکانی کاتی نووسینی بابەتەکەی ناویان هەبووەو خوررییەکان نەناسرابوون.

ئاگاداربوون لە هەبوونی زمانی خورری لە نامەیەکی (توشراتتا)ی پادشای میتاننی کە لە (تل العمارنة)- پایتەختی ئەخناتون- دۆزرابووەوەو بۆ باوکی ئەخناتون؛ ئەمنحۆتبی سێیەم (١٤١٣-١٣٧٧ پ.ز) نێردرابوو. ئەم زمانە تازە نەناسراوە ناوی میتاننیی لێ نرا. ئەمە تا ماوەیەك مایەوە تا دواتر ناوی دروست بەو زمانە پێ درا ئەویش خورری، بڕوانە کورتەیەك لە HS, p.2f. بەهۆی دۆزینەوەی دەقی زۆری خورری شوێنەوارناسان شارەزای زمانەکە بوون و لەم ماوەیەی دواییدا شوێنەوارناسان بایەخێکی زۆریان بە خوررییەکان داوە.

خوررییەکان دانیشتوانی ئەو وڵاتە بوون کە میتاننییەکان لەنیوەی دووەمی هەزاری دووەمی پێش زایینـدا حوکمیان دەکرد. واش باو بووە میتاننییەکان هیندۆئەوروپی زمان بوون ئەویش بەهۆی ناو پادشایانیان و ناوی هەندێك خوداوەند لەکاتێکدا خوررییەکان سەر بە کۆمەڵێکی زمانی جیاواز بوون هەرچەندە لەوە دەچێت ئەمە ڕاست نەبێت و هەموویان هەر خورری بوون و مەسەلەکە تەنها ناوخواستن بوو. واتە دەبێت باس لە زمانی خورریو بڕگەو وشەی خورری لەم بابەتە بکرێت. دەربارەی خوێندنەوەی بڕگە یاخود توخمی (ئاری) بە (ئاتال) بڕوانە باسەکەی (ئورکیش)مان.

١٧/و-بۆ ئەوەی زیاتر روون بێتەوە: ئاڵوگۆڕی دەنگی (س) و (ش) لەناوی ئاریسێن و ئاریشێنی هاوتەریبی هەیە لە لەوحەکەی سامەڕادا لەو بڕگانەی نووسەر هێناونی.

١٨/و-لەبارەی ئەم ناوانە:

ا-ژمارەکان بریتین لە ژمارەی لەوحەکان لەمۆزەخانەی لوڤەردا .

ب-شاشروŠašru یان شاشروم، شوشاررای کۆنە، شمشارەی ئێستایە.

ج-دونگی ئاری : دونگی ناوی پادشایەکی بنەماڵەی سێیەمی ئورە کە ئێستا ناوەکەی بە شولگی Šulgi دەخوێنرێتەوە (٢٠٩٤-٢٠٤٧پ.ز) نیشانکەرەوەی خوداوەندنیش پێش ناوی خراوە چونکە خۆی کردبووە خوداوەند. ئەو کەسانەی ناوی ئەو پادشایانەیان لەپێکهاتی ناوی تایبەتیی خۆیاندا بەکاردەهێنا ئەم نیشانکەرەوەیان دەخستە پێش ئەو بەشەی ناوی خۆیان کە بریتییە لە ناوی پادشای خۆبەخوداوەندزان. ئەگەر ئەو ڕایەش سەبارەت بە خوێندنەوەی a-RI بە a-tal (بڕوانە باسی ئورکیش لەم کتێبەدا) بەسەر ئەم ناوەدا بچەسپێنین پێویستە ناوەکە وا بخوێنرێتەوە: شولگی ئاتال. هەمان شتیش بۆ ناوەکانی تر کە ئەو توخمەیان تێدایە.

١٩/و-واتە گۆڤاری Revue d'Assyriologie ژمارە (٥) ل ٧٢.

٢٠/و-دوای باسەکەی تورۆ-دانجان بەدەیان ساڵ سەلمێنرا کە رۆژهەڵاتی دیجلە بەزۆری خوررینشین بوو، ئەو خوررییانەی تورۆ-دانجان دەڵێت سەر بەمیتاننییەکان بوون، بەڵکو لەوەش زیاتر دەرکەوتووە کە بەشێکی گەورەی کوردستان خوررینشین بوو. ئەمەش جگە لە ئەرمینیاو باکووری سووریا.بەڵام ئەو گەلانەی لەو بەشەی ڕۆژهەڵاتی دیجلەدا دەژیان وەك لوللو و گوتی و کاششی ... خورری نەبوون.

وێنەی جەنگاوەرێك

نەخشەکەی هۆرێن- شێخان*

لە ناوچەی هۆرێن و شێخان (ناوچەی مەیدان)دا و نزیك گوندی (شێخان) نەخشێکی سەردەمێکی دوور لەسەر بەردەکانی دەربەندی (بێلوولە)دا هەڵکەندراوە[١].

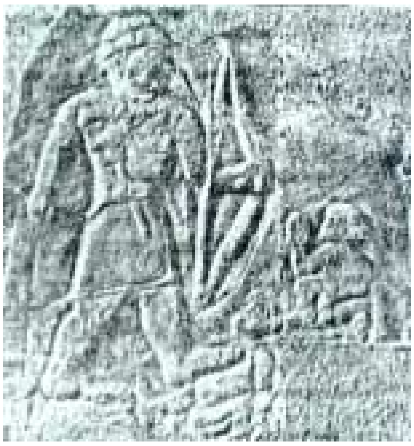
نەخشەکەی دەربەندی بێلوولە، لە:
MSP4,Pl.X

نەخشەکە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی (٢٢)ی پێش زایین واتە زیاتر لەچوار هەزار ساڵ بەر لەئێستا، ئەویش بەپێی شێوەی نووسینەکانی، هەرچەندە ڕا هەیە لەسەر ئەوەی لەمە نوێترە، قسەش هەیە کە وێنەکانی نەخشەکە لە نووسینەکە کۆنترین (بڕوانە خوارەوە).سێر هنری ڕۆڵنسن نەخشەکەی ساڵی ١٨٣٦ بینیبوو دواتر چەند کەسێك بینییان و کۆپییان کرد[٢].

نەخشەکە بریتییە لە وێنەی سێ کەس؛ جەنگاوەرێك و دوو دیل لەگەڵ نووسینێك بە خەتی مێخی.

جەنگاوەرەکە کە بە نیوەی قەبارەی ئاسایی کراوە کەوانێکی بەدەستی چەپ گرتووە، چەکەکانی تریش بریتین لە تەورێك کە کراوە پشتێنەکەیدا، شتێکی تریش لە دەستی ڕاستیدا هەیە لە خەنجەر دەچێت، لە پشتەوەش تیردانەکەی دیارە.

کابرا کراسێکی لەبەردایە وەك پەشتەماڵ (جلوبەرگی ئەو سەردەمە)؛ پێیەکانی خاوسن، کڵاوێکی کردۆتە سەر کە قەراغێکی ڕازاندووە، گوێشی بە گوارەیەك و سنگی بە نیشانەیەك و ملی بە ملوانکەیەك ڕازاندووە. ملوانکەکە لە دەنکە مرواریی لوولەکی و خڕ یەك لە دوای یەك پێکهاتووە[٣].

کابراکە بێ ڕیش وێنەکراوە، ئەمەش ئەگەر باوباران ڕیشیان نەسڕیبێتەوە[٤]. پیاوی هەموو ئەو سەردەمانە ڕیشدار بوون، بەڵام هەندێك پادشاو کەسایەتیی سومەری هەبوون کە بێ ڕیش وێنەکراون.

لای ڕاستی نەخشەکە نووسینێکی مێخی دیارە، هەندێك شوێنەوارناس بە هی پادشایەکی دەزانن غەیری کابرای خاوەن وێنەکەیە[٥]. ئەگەر ئەمەش ڕاست بێت پادشای خاوەن نووسینەکە نووسینە کۆنەکەی کوژاندۆتەوە (کە هی پادشای یەکەمی خاوەن وێنەکەیە) و دەقەکەی خۆی نووسیوە، واتە حاڵەتێکی (دزی هونەری و مێژوویی)مان هەیە.

دوو دیلەکە بەرامبەر جەنگاوەرەکە نا هونەرمەندانە دروستکراون و بەڕووتی پیشان دراون. دیلی سەرەوە دەستی بەرز کردۆتەوە بە شێوەی پاڕانەوە.

---

* گۆڤاری ڕامان، ژمارە٢٦ لە ٥/٨/١٩٩٨، ل ١٨٤-١٨٦.

[١] دەربارەی نەخشەکەو ئەو کەسانەی بینیویانە بڕوانە باسێکی کورت لە:
P.Calmyer, Hūrīn Šaihān, RLA 4, 1975, S. 504f.

[2] Ibid., S.504.

[3] MSP 4, pp.156ff.

[4] MSP, p.159.
برادەرانی مۆزەخانەی سلێمانی وێنەی روونی نەخشەکەیان گرتووەو لەو وێنانە دیارە نەخشەکە زۆر بە ساغی ماوەتەوە بۆیە دیارە کە سێ کەسەکە بێ ڕیش وێنی کراون. ئەو وێنەیەم لێرەدا داناوە لەجیاتی وێنەکەی ناو بابەتەکەی دو مۆرگان.

[٥] بڕوانە: MSP,p.160.

نووسینەکە

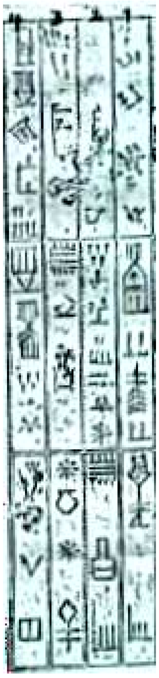

نووسینەکە، لە:
MSP4, p.158

نووسینەکە بریتییە لە سێ خانە، هەر یەکێکیان کراوە بە چوار ستوون، ژمارەی هێما مێخییەکانیش (٤٦) هێمایە، چوار خانەی تریش ئامادەکرابوون، بەڵام بەکارنەهێنرابوون. نووسینەکە بە زمانی ئەکەدییەو بەپێی شێوەو تایبەتییەکانی لە زۆر کۆن دەچێت[1] و دیارە "بێگانە" ، واتە غەیری ئەکەدی، کە باش نووسینی نەزانیوە نووسیویەتی[2].

کۆنترین وەرگێڕان ئەمەی خوارەوەیە کە پشتی بە کۆنترین هێماگۆڕین – **Transliteration** بەستووە، ((هێماگۆڕین)) واتە گۆڕینی نووسینی دەنگەکان لەخەتی مێخییەوە بۆ خەتی تر (کە لێرەدا لاتینییە).

((تار... نی **Tar...ni** ... کوڕی ...... ئەم وێنەیەی دانا کاتێک... ئەو گەڕاندیەوە (یاخود: نوێی کردەوە). ئەو کەسەی وێنەکە تێک بدات ــ نەوەو ناوی خوداوەند شاماش‌و خوداوەند راممان **Ramman** (= ئاداد/ ف. ق) لەناویان بەرێت))[3].

لەدەقەکەدا وشەی ئوتێرا **utera** هاتووە، بەڵام هێمای (را) **ra** بەتەواوی دەرنەکەوتووە بۆیە واتای: گەڕاندمەوە، نوێم کردەوە، چاکم کردەوە.. دروستن.

وەرگێڕانێکی تری نووسینەکە هەیە:

((تار... دون نی **Tar...dunni** ی کامڵ، کوڕی ئیککی **Ikki** وڵاتەکەی خامۆش کرد، یادگارێکی دانا، کاتێکیش کۆن بوو، نوێی کردووە، هەچ کەسێک یادگارەکە لاببات خوداوەند شاماش‌و خوداوەند ئاداد تۆو ناوی بەرن))[4].

خوێندنەوەی ناوەکە بە تار...دوننی خوێندنەوەی (شیل)ـە کە یەکەم کەس بووە لێی کۆڵیبووەوە (ساڵی ١٨٩٣).

وەرگێڕانێکی سێیەمی دەقەکەش بەم شێوەیەیە: خانەی یەکەم‌و دووەم لەوە دەچێت بە هێمای خوداوەندێك دەست پێبکەن‌و بە (بی ری نی) (**bi-ri-ni**) تەواو دەبن.. تەواوکردنی دەقەکە بەم جۆرەیە:

((کوڕی ئیککیب شاخمات **Ikkipšahmat** وێنەکەی کرد، ئەو کەسەی ئەم وێنەیە [بەجادوو تێک بدات ؟] با شاماش‌و ئیممێر **Immer** (= ئاداد/ ف.ق) نەوەو ناوی (وێران بکەن؟)))[5].

وەرگێڕانێکی ترمان هەیە جیاوازییەکی گەورەی پێوە دیارە لەوانەی پێشووی، وەرگێڕانەکە (دیاکۆنۆف) هێناویەتی.. ئێمەش وەك خۆی دەینووسینەوە هەرچەندە سەرجەم وەرگێڕانە کوردییەکەی کتێبەکەی دیاکۆنۆف (کە لە فارسییەوە کراوەتە کوردی) هەڵەی زۆری تێدا دەبینرێت:

((لی شیر پیرینی، کوڕی ئیکیب – شاخمات (؟) بڕیاری ئەم نیگارەی دا، کاتێک بیگێڕێتەوە (بۆ ژێر دەسەڵاتی خۆی) کیشوەری "زابان"ی (؟) وێنەکەو – جێ نشینانی ئەوو ناوی ئەو لەناو ئەبەن (؟) (خواکان) شاماش‌و ئاداد))[6].

پێویست ناکات باسی سەرجەم ئەم وەرگێڕانەی دوایی بکەین، بەڵکو تەنیا لەبارەی ناوهاتنی (زابان) لە وەرگێڕانەکە دەدوێین‌و دەڵێین کە بۆ ئەوەی خوێندنەوەی ناوی زابان ڕاست بێت پێویستە هێمای زا (**za**) هەبێت نێوان دوو هێمای ئات (**at**) و ئان (**an**) (ئەستێرەکە لەدەقە مێخییەکەدا – خانەی دووەم ستوونی دووەم)، بەڵام زۆر ڕوونە لە دەقەکەدا هیچ

---

[1] MSP, p.159.

[2] RISA, p.168n.a.

[3] MSP, p.159.

[4] RISA, p.169.

[5] E. Herzfeld, Iran in the Ancient East, London, 1941, p.186.

[6] ئای. م. دیاکۆنۆف، میدیا، وەرگێڕانی لەفارسییەوە: بورهان قانع، بەغدا، ١٩٧٨، ل ٦٨١.

هێمایەکی وا نییە. ئەوەی هەیە تەنیا (مات ئابان)ە (**ma-at a-ba-an**) دیاکۆنۆفیش ئەم (زابان)ـە بە (زابان)ـە ناودارەکە دەزانێت، کە لای ئەو هەر وەك لای کەسانی تر لای پردێ (ئاڵتون کۆپـری)یە[١]. هەرچەندە ئەو ڕایەش هەیە کە زابان سەر بە ناوچەی پردێ نییە بەڵکو لەو شوێنەدایە کە ڕوباری عزێم زنجیرەی چیای حەمرین دەبڕێت (بڕوانە بابەتی وەرگێڕدراوی "سیموررووم و زابان" لەم کتێبەدا) بەڵام هێشتا ئەو شوێنە دوورە لە شوێنی نەخشەکە.

دەتوانرێت زیاتر باسی وڵاتی (ئاوان) بکرێت کە وڵاتێکی هەرە کۆنەو کەوتبووە کوێستانەکانی باکووری (ئێلام) واتە نزیك ناوچەی (شێخان)، وەرگێڕانێکی تری دەقەکەش ناوی (ئاوان)ی بەشێوەی (ئابان) خوێندۆتەوە، بەڵام ئەمیان بە گومانەوە: ((.... کاتێک وڵاتی ئاوان (؟) ی خستەپاڵ خۆ...))[٢].

بەپاڵ ئەمانەش ناوی شاری (ئاوال) لە دەقەکانی (تەل سلێمە)ی حەوزی بەنداوی حەمرین (لەسەر ڕوباری دیالە–سیروان) هەیەو بە دوور نەزانراوە ناوی کۆنی گردەکە بێت[٣]. ئەم دەقانە بە هی سەردەمی ئەکەدی زانراون[٤]. جگە لەمە ناوی ئەم شارە لەسەردەمی بابلیی کۆندا هاتووە. لەدەقێکی جوگرافیدا کە ناوی ئەو شارانەی تێدایە کە خوێندنەویان لەیەکترەوە نزیکەو هەموویان بە دەنگی (ئا) دەست پێ دەکەن ئاوال پاش ناوی (ئاوان) هاتووە[٥] بۆیە دیارە ئاوان و ئاوال دوو شوێنی جیان. شاری ئامال **Amal**یش هەیە کە وادیارە سامسوئیلونا (١٧٩٤-١٧١٢پ.ز) کوڕی حامورابی لەساڵی (٣٥)یدا گرتبووی[٦] هەردوو ئەم شوێنەش تا ڕادەیەك نزیکن لەو ناوچەیەی نەخشەکەمانی تێدایە.

لەو وەرگێڕانەی ئێستا هێنامان، کە ناوەکە بە "ئاوان" دەخوێنێتەوە، ناوی کابراکە بە (... ئیرپیرین) **irpirin...** خوێندراوەتەوە...[٧] (فاربەر) ناوەکەی بەجۆرێکی نزیك لەم ناوە خوێندۆتەوە ئەویش: س ـ س ـ ئیربیرینی**x-x-irbirini** (**x-x** واتە دوو هێمای شکاو) ناوی باوکیشی بە ئیککیبشاخمات **Ikkibšahmat** دەخوێنێتەوە[٨] کەجیاوازیی نییە لەگەڵ ئیککیپ شاخمات، هەروەها جیاوازیی وا نییە نێوان (... ئیرپیرین) و (... ئیربیرینی) چونکە لە زۆر هێمادا دەنگی (ب) بە (پ)ش دەخوێندرێتەوە، بەڵام سەبارەت بە سەردەمی نەخشەکە (فاربەر) بەجیا لەوانی تر کاتەکەی دەگێڕێتەوە بۆ سەردەمی بابلیی کۆن[٩].

لەدەقەکەدا وشەی ئوتێرا **utera** هاتووە کە ئەگەر بە (گەڕاندەوە، نوێی کردەوە، چاکی کردەوە) لێك بدرێتەوە چەند واتایەکمان بۆ دەستدەکەون کە یەکێکیان ئەوەیە (تار.. دوننی) نەخشەکەی نوێ کردەوە. واتایەکی تریش، کە بۆچوونی (دو مۆرگان)ە، ئەوەیە پادشایەکی تری غەیری (تار.. دوننی) نەخشەکەی هەڵکەندبوو و پاشان تێکدرا، (تار.. دوننی)ش نوێی کردەوەو ناوی خۆی خستەسەر، هەر بە بڕوای (دو مۆرگان) پاشای یەکەم (سامی) بووە واتە لە عیراقەوە گەشتۆتە ئەو ناوچەیە[١٠].

واتایەکی تریش بۆ ((گەڕاندنەوەکە)) بریتییە لە گەڕاندنەوەی زەوییەو پادشا نەخشەکەی بەم بۆنەیە کرد.پرسیارێکی تر هەیە ئەویش لەبارەی گەلەکەی تار.. دوننی. هەرچەندە دەقەکە بە ئەکەدی نووسراوەتەوە، بەڵام تار.. دوننی لە ئەکەدی ناچێت، زمانی ئەکەدیش زمانێکی جیهانیی نووسین بوو بۆیە دەقەکە بەو زمانە نووسراوەتەوە.

---

[١] میدیا، ل ١٧٩.

[2] IRSA, p.169(Gelb, Materials for the Assyrian Dictionary, 3, p.293).

[٣] د. فوزی رشید ، اقدم الكتابات المسمارية المكتشفة في حوض سد حمرين، ١٩٨٢، ل ٩.

[٤] سەرچاوەی سەرەوە، ل٤.

[٥] سەرچاوەی سەرەوە، ل ١٠.

[6] Ebeling, RLA, 1, S.91.

[7] Ibid.

[8] P.Calmyer, RLA, 4, S.504.

[9] Ibid.

[10] MSP, p.160.

بەپێی (کامیرۆن) تاردوننی کوڕی ئیککی لەهەمان سەردەمی ئاننوبانینی ژیاوەو وەکو ئەو سەر بە گەلی لولوبی **Lulubi** (لوللو) بووە[١]، لەکاتێکدا لای هێرتسفێلد کۆنترە[٢] دیاکۆنۆفیش دڵنیایە کابرا گوتییە[٣]، زانیشمان دیاکۆنۆف ناوەکەی بە (لی شیر پیرینی) خوێندۆتەوەو بە ئەکەدیی زانیوە بەواتای (نەوەمان بمێنێتەوە)[٤].

پاشگری نی **ni** کە لە کۆتایی ناوی کابرادا هاتووە لە ناوی زۆری لوللوییدا هەیە وەك ساتونی **Satuni** (سەدەی ٢٣ پ.ز) هەروەها شاری خودونی **Huduni** (یان خودون)[٥] کە (بیللەربێك)[٦] و(شترێك)[٧] دەیخەنە ناوچەی هۆرێن، بەڵام ئەمە لەڕاستی دوورە، چونکە بەپێی (سپایزەر) ، کە ئەمیان تەواوترە ، ئەم شارە لە شارەزوور دایە. لێکۆڵینەوەی (سپایزەر)یش لەوەی ئەو دوانە وردترە. پاشان ناوی دوو کێوی ئێتینی **Etini** و سوانی **Suani** کە لەگەڵ (خودون)دا لەساڵی (٨٨٠)ی پێش زایندا ناویان هاتووە. لەبەرئەمەو لەبەرئەوەی ناوچەی هۆرێن–شێخان درێژبوونەوەیەکی سروشتییە بۆ وڵاتی لوللوییەکان دوور نییە تار.. دوننی لوللویی بێت.

دەتوانین لەلایەکی ترەوە بەراوردی بکەین لەنێوان بڕگەی (دون)ی ناوی تار.. دوننیو ناوی (دونیاش) کە لە ناوی کاردونیاش **Karduniaš** دا هەیە. کاردونیاش لای کاششییەکان ناوی ناوەڕاستو باشووری عیراق بوو. وڵاتی کاششییەکان لە باشووری ڕۆژهەڵاتی هۆرێن ـ شێخان بوو و بۆ ماوەی زیاد لە چوار سەدە بەشێکی گەورەی عیراقیان حوکم کردبوو.لای هەندێك کەس ڕەنگە ناوی کاردونیاش ناوی خوداوەنێکیتێداهەبێت ئەویش دونیاش[٨] هەرچەندە خوداوەندێك لە سەردەمی کاششیدا بەم ناوە نەبووە [٩]پاشگری (یاش) پاشگرێکی کاششییە.

لەلایەکی ترەوەو لە باسی خوداوەندی تایبەتیی کەسان(دولاپۆرت) ناوی (دون) دەبات کە خوداوەندی پادشایانی شاری لاگاشی سومەری (لەهەزاری سێیەمدا) [١٠]واتە دەتوانین ناوی (دون) وەك ناوی خوداوەندێکی ئەو دەوروبەرانە بزانین. کەواتە ڕەنگە بۆشایی نێوان (تار) و (دوننی) هێمای خوداوەندی تێدا بووبێت کە ئەو هێمایە دەنووسرێت، بەڵام ناخوێنرێتەوە، بەڵام لەلایەکی ترەوە ناوی (ئیککیپ شاخمات) بەخووری زانراوە[١١].. بەهەرحاڵ هەر قسەیك لەبارەی ڕەگەزی کابراوە تەنیا بۆچوونەو بۆی هەیە ڕاست بێتو بۆی هەیە بەتەواوی هەڵە بێت.

---

[1] G.G. Cameron, History of Early Iran, 1968, p.41.

[2] E. Herzfeld, Iran in the Ancient East, p.186.

[٣] میدیا، ل ١٨٠.

[٤] میدیا، ل ٦٨٠.

[٥] بەڵام لەلایەکی ترەوە لەو ناوچەیەدا تەنیا ناوی (خودون) هاتووە لەکاتێکدا (خودونی) بەبڕوای ئێمە هەڵەیەکی نووسەری دەقە ئاشورییەکەیە کە دەبوا(خولون) بوایە کە لەوڵاتی (خابخی)دا بوو – باکووریان باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی ئاشور.

[6] Suleimania, S.29.

[7] Streck, S.281.

[٨] د. سامی سعید الاحمد، فترة العصر الکاشی، سومر ٣٩، ١٩٨٣، ل١٣٥.

[٩] هەمان سەرچاوە.

[١٠] بڕوانە: د. عبدالرضا الطعان، الفکر السیاسي في العراق القدیم،دار الرشید، بغداد ، ١٩٨١، ل ٤٤٨.

[١١] میدیا، ل ٦٨٠(بەگومانەوە).

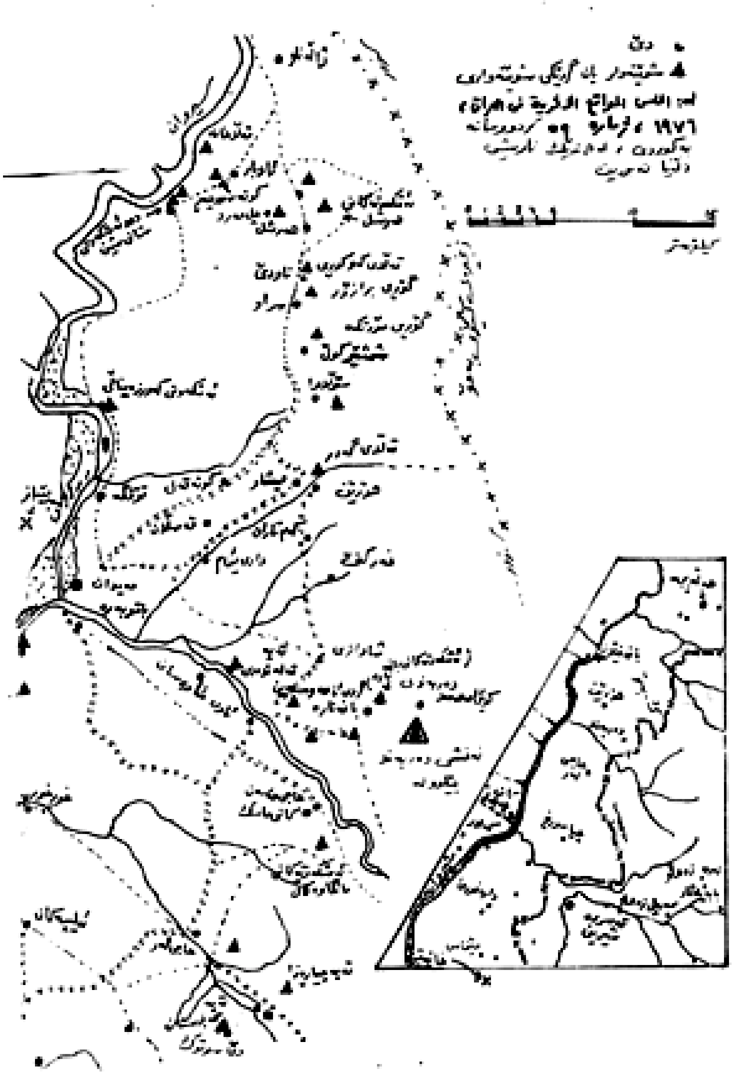
دێ
شوێنەوار یان گردی شوێنەواری
اطلس المواقع الاثرية في العراق
١٩٧٦
کیلۆمەتر

سیمورروم و زابان *

وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە

پێشەکیی وەرگێڕان

هەرچەندە ئەم بابەتە کۆنە بەڵام بۆچوونێکی تێدایە لەبارەی شوێنی هەردوو سیمورروم (سیموروم، شیمورروم) و زابان کە ڕاستکردنەوەی بۆچوونە کۆنترەکانە. ڕای باو دەربارەی ئەم دوو شوێنە ئەوە بوو سیموروم و زابان ناوی یەك شارن یاخود ناوی وڵاتێك (سیمورروم) و شارە سەرەکییەکەیەتی (زابان) کە یەکەمیان لە سەردەمی ئەکەدی و سەردەمی بنەماڵەی سێیەمی ئوردا هەبووە و دوومیان ناوە نوێترەکەیەو دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی نوێی ئاشوری و ئەمانە لە ناوچەی پردێ (ئاڵتون کۆپری) بوون. ڤایدنەر شوێنی شاری زابان دەخاتە ئەو ناوچەیەی ڕوباری عزێم زنجیرەی حەمرین دەبڕێت و وڵاتی سیمورروم هەر لەودەوروبەرەدا ، ئەهەمیەتی ئەم بۆچوونە لەم شتانەدایە:

١- کاتی شولگی (پادشای بنەماڵەی ئور) چەند جارێك ناوی سیمورروم لەگەڵ لولوبوم(ناوچەی سلێمانیوشارەزوور)دا هاتووە.ئەو ناوچەیەش کە ڤایدنەر پێشنیاری دەکات بۆ ئەمە گونجاوە چونکە ئەمیان لەوڵاتی لوللو نزیکترە لەچاو ناوچەی پردێ.

٢-دەتوانین ئێستا ئەم بۆچوونەی ڤایدنەر بەدوو شتەوە گرێبدەین: یەکەم لەشکرکەشییەکانی ئیدی سین و زابازونای کوڕی(دوو پادشاکەی سیمورروم لەسەردەمی بنەماڵەی سێیەمی ئور یان دواتر)و دووەم لەگەڵ نەخشەکەی دەربەندی گاور کە دوور نییە هی پادشایەکی تر سیمورروم بێت.ناوچەی پێشنیارکراوی ڤایدنەر لەهەمان ئاڕاستەی دەربەندی گاورە.

بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو ڕایەی سیمورروم دەخاتە ڕۆژهەڵاتتر، وەکو نوێترییان کە (فراین)ە کە دەیخاتە دەوروبەری (دەربەندیخان) بۆچوونێکی بەنرخە. هەروەها ئیحتمالی تر بە دوور نەزانین جگە لەوانەی. بۆموناقەشەی تری شوێنی سیمورروم بڕوانە بابەتی: وردە فیرعەونەکان... لەم کتێبەدا

تێبینی لەسەر وەرگێڕانەکە :

دوو جۆرە پەراوێزم داناوە: ئەوانەی نووسەر کە ژمارەی (1,2,3,...) م بۆ داناون و بە هەمان شێوە و تەرتیبی بابەتەکە، دووەمیش پەراوێزەکانی خۆم کە ژمارەکانی (١، ٢،٣،....) م بۆ داناون. ئەمەش جگە لە هەندێك ڕوونکردنەوە لە ناواخنی بابەتەکە.

بابەتەکەی ڤایدنەر

Ernst Weidner, Simurrum und Zaban, in; Archiv für Orientforschung (Afo), 15, 1945-1951, S.75-80.

سیمورروم **Simurrum** وەکو ناوی شارێك یاخود وڵاتێکی سەردەمی بابلیی کۆن، زۆر دووبارە دەبێتەوە. بەڵگەنامە کۆنترەکان دەگەڕێنەوە بۆ سەردەمی بنەماڵەی ئەکەد: بەڵگەنامەیەکی تۆماری ساڵ (١) لە سەردەمی فەرمانڕەوایی سارگۆندا دەڵێت ("ئەو ساڵەی ڕووی کردە سیموروم **"Si-mur-um^{ki}"**)(1)، هەروەها نووسراوێکی نارام سین کە تەنها نوسخەی نوێتری دەستکەوتووە و پێدەچێت بە شێوەیەکی گشتی جێگەی متمانە نەبێت(٢)، کە تیایدا پوتتیم ئادال پاشای شیمورروم **Pu-**

---

* گۆڤاری هەزارمێرد ، ژمارە ٢٢، کانوونی یەکەمی ٢٠٠٢، ل ٦٤-٧٥.

ut-ti-ma-da-al šar Ši-mu-ur-ri-im وەکو یەکێك لە دوژمنەکانی پاشای ئەکەد ناوی براوە(2)، بەڵگەنامەیەکی تریش کە نامەیەکە لە گاسور **Gasur** (دواتر بە نوزی ناسرا)و کە تیایدا باس لە پێدانی دانەوێڵە بە خەڵکی سیمورروم کراوە(3).

پادشایانی بنەماڵەی سێیەمی ئور زۆر لە دەستی سیمورروم بێزاربوون، شولگی **Šulgi** *(٢٠٩٤-٢٠٤٧پ.ز/وەرگێڕ)* پێنج جار لەشکرکەشیی لە دژدا ئاراستە کردبوو. تۆماری ساڵەکانی (٢٦)و (٢٧)و (٣٣)و (٤٥)و (٤٦)ی حوکمی شولگی بەم جۆرەن: ((ئەو ساڵەی سیمورروم **Si-mu-ru-um**^{ki} وێران کرا))، ((ئەو ساڵەی سیمورروم بۆ جاری دووەم وێران کرا))، ((ئەو ساڵەی سیمورروم بۆ جاری سێیەم وێران کرا))، ((ئەو ساڵەی سیمورروم **Si-mu-ur**$_4$**-ru-um**^{ki} و لولوبوم بۆ جاری نۆیەم (کە ئەمیان بەتەواوی بوو) وێران کران))، ((ئەو ساڵەی شولگی ... ئوربیلوم و سیمورروم و لولوبو و کارخاری هەروەها (؟) بە دەستێکی بەهێز (؟) لەسەر سەر لێیدان)). قەت ناکرێت ((وێران کردنەکە)) لەناوبردنی تەواوی بووبێت چونکە لە تۆماری ساڵی سێیەمی (؟) حوکمی ئیببی سین(٣) جارێکی تر ناوی دەبرێتەوە ((ئەو ساڵەی سیمورروم وێران کرا))(4).لە بەڵگەنامە ئابوورییەکانی سەردەمی بنەماڵەی سێیەمی ئوردا دوو پیاوی سیمورروم **Si-mu-ru-um**^{ki} هەن ئەوانیش کیریپولومێ **Kirip-ulme** و تاپپاداراخ(5) **Tappa-Darah** . دواییتر سیمورروم لە لیستەکانی سەردەمی بنەماڵەی لارسا(٤) یاخود بنەماڵەکەی ئامورو دەردەکەوێت (ئەسڵی یەکەمی زنجیرەی نوێتری خوبوللو(خاررا) ***hubullu*****=HAR.RA**)(6)(٥)، دوایی چیتر لە نووسینە مێخییەکاندا دەرناکەوێت. بەپێی لیستە جوگرافییەکانی سەردەمی نوێی ئاشوری(7)(٦) زابان **Zaban** (زاببان **Zabban**، زانبان **Zanban**) چووە جێگەی سیمورروم(8).

ناوی زابان زۆر لە نووسراوەکانی پادشایانی ئاشوردا دووبارە دەبێتەوە، سەرەتا لە لایەن ئاشورناصیرپالی دووەمەوە *(٨٨٣-٨٥٩ پ.ز/ وەرگێڕ)*. لە ڕاپۆرتی فراوانیی داگیرکارییەکانی باسی ئەم مەودایە دەبینرێت: ((لە قەراغی ئەوبەری زێ تا شاری تیل باری **Til-Bâri**، کە (کەوتۆتە) سەرووی زابان **Zaban**) (**ša el-la-an** ^{mât}**Za-ban** شێوازی تری ناوەکە ئەمانەن: ^{âl}**Za-ban**، ^{âl}**Za-ban**^{an})(9)(٧) لەمەوە دەبێت ئەو باوەڕەمان بۆ دروست ببێت کە پێویستە لە باشووری زێی خواروو (بچووك) بۆ زابان بگەڕێین، ئیستنتاجی تر ئەسڵەن ڕێیان تێ ناچێت چونکە لە بارەی شوێنی تیل بارییەوە هیچی تر نازانین. کاتێك شەلمانەصەری سێیەم *(پادشای ئاشور ٨٥٨-٨٢٧ پ.ز/ وەگێڕ)* (10)بەرەو وڵاتی بابل ڕۆیشت شاری زابان ^{âl}**Za-ban** یەکەم وێستگەی گەورەی سەر ڕێگەی ڕۆیشتنی بوو پاش دەرچوون لە وڵاتی ئاشور. لەوێدا قوربانیی پێشکەش بە ئادادی خواوەند کرد. پاشان ڕووی کردە شاری مێطورنات **Mêṭurnat** کە پێ دەچێت نزیکی تێکەڵبوونی ڕووباری نارین ـ صو بە دیالە بێت(11) .

شامشی ئادادی پێنجەم(12) (کوڕی شەلمانەصەر) بە تەقریبی هەمان ڕێگەی بەرەو وڵاتی بابل گرتەبەر: پادشا لە زێی خواروو (بچووك) پەڕییەوە و لە نێوان دوو شاری زاددی **Zaddi** و زابان ^{âl}**Za-ban** و کاتێك لە ڕووبارەکانی کێوەکە پەڕییەوە سێ شێری کوشت، کێوی ئیبیخ **Ebih** (حەمرین)ی(13) جێهێشت و شاری مێطورناتی گەمارۆ دا. لە نێوان ئەو شارانەی لە شەلمانەصەری سێیەم یاخی ببوون کە لە هەمان ئەو نووسراوەی شامشی ئاداددا ناویان هاتوون ناوی زابان لەم سیاقەدا هاتووە:

^{âl}Dûr-balâṭi ^{âl}Da-ri-ga ^{âl}Za-ban ^{âl}Lu-ub-du ^{âl}Arba-ha (Arrapha), ^{âl}Arba-ilu.(14)

شاری دوور ـ بالاطی(٨)، شاری داریگا، شاری زابان، شاری لوبدو(٩)، ئارباخا (واتە ئارراپخا)، شاری ئاربائیلو.

زابان لە مێژووی هاوچەرخدا(١٠) دوو جار دەردەکەوێت. ئاشوردانی یەکەم (١١٧٩ــ ١١٣٤پ.ز / وەرگێڕ) بەرەو وڵاتی بابل ڕۆیشت و شاری زابان $^{\text{[â]l}}$**Za-ban** و ئیرریا **Irrija** و ئوگار سالـ[لو] **Ugar-Sal[lu]**ی تالان کرد(15). ئاداد نیراریی دووەم و نابوشوموکینی یەکەم *(پادشای یەکەمیان ئاشوورییە و دووەمیان بابلییە/ وەرگێڕ)* ، سنوورەکانی نێوان وڵاتی ئاشور و وڵاتی بابلیان دەستنیشان کردەوە، سنوورەکان لە شاری تیل باری **Til-Bâri** (= *گردی باری/ وەرگێڕ*) کە ((دەکەوێتە سەرووی زا ا[بان])) **šá el-la-an** ^{âl}**Za-[ban]** (تەماشای سەرەوە بکە لەو شوێنەی باسی ئاشور ناصیرپالی دووەممان کردووە) دەڕۆیشت تا تیل ــ شا ــ باتانی **Til-ša-bâtani** و تیل ــ شاــ زابدانی **Til-ša-Zabdani**(16) . نوێترین

ناوهێنانی زابان کە لە نووسراوی مێژووییدا هەبێت ئەوەیە کە لە نووسراوە لوولەکییەکەی کۆروشە (*یەکەم پادشای هەخامەنشی/ وەرگێڕ*). پادشا باس لەوە دەکات ئەو پەیکەرانەی خواوەندەکان کە لە لایەن پاشایانی پێشووتر بە تاڵانی برابوون ئەو گەڕاندنیەوە پەرستگاکانی خۆیان، لە ناو ئەمانەشدا ناوی (شارکانی) ئەکەد و ئێشنوناك **Ešnunak** (*تەل ئەسمەری نزیك باقووبە/ وەرگێڕ*) و زامبان **^{âl}Za-am-ba-an** و مێطورنو **Meṭurnu** و دێر **Dêr** دەبات(17).

لە نووسراوەکەی کۆروش و لەو نووسراوەی (بەلاوات)ی شەلمانەصەری سێیەم کە لە سەرەوەدا باس کرا ئەوە دەردەکەوێت کە زابان سەر بەو ناوەندە کەلتوورییانە بوو کە بە شێوەیەکی تایبەت لە ناو فەزای کەلتووری بابلیدا خاوەن جێ و پایە بوون. دەقی تریش پشتیوانی ئەمە دەکەن، لە بەڵگەنامەی **KARIII ,Nr.142, III,14**, ئادادی زابان **^{âl}Za-ban** وەك یەکێك لە حەوت ئادادەکان ناوبراوە و پەرستشێکی تایبەتی پێشکەش دەکرا.

لە لیستی ناوی پەرستگەکاندا ژمارە ٨١-٢-٤، ٢٥٢، ناوی پەرستگە سەرەکییەکانی شاری ئاشور هاتووە، بەڵام هەروەها هەندێك پەرستگای دەرەوەی ئەوێ زیاد کراوە. زابان بەپاڵ ئاربائیلو و کوربائیلو **Kurbailu** و بابل دیارە(18): لیستەکە ناوێك بۆ پەرستگەی ئاغای زابان (واتە ئاداد) **Za-ban** $^{\text{â l}}$ (19) و دوو ناو بۆ ئێکوررو(١١) ***êkurru*** (واتە لەوانەیە هەموو ناوچەی پەرستگە)ی زابان **^{âl}Za-ban** (20). لە لەوحی یەکەمی زنجیرەی جادووی ماقلوو **Maqlû** (١٢)ئەم پاراگرافە هەیە(21): ((زاببان **Zab-ban**ی شاری خۆم، زاببانی شاری خۆم دوو دەرگای هەیە، یەکێکیان ڕووەو ڕۆژهەڵاتە و ئەوەی تر ڕووەو ڕۆژئاوا)).

ڕاستە ئەو پەیوەستە ڕوون نییە چی پەیوەستێکە بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەوەندە ڕوونە کە شارەکە هەروەها لە جادووگەریی بابلیدا دەورێکی دیاریکراوی بینیبوو. لە لیستێکی قوربانی سەردەمی نوێی بابلی(١٣)(ساڵی بیستەمی نەبوخەدنەسەری دووەم) ئەمانە ناوبراون: خوداوەندەکانی سیپپار، پاشان ئاداد و شالا **Šala**ی شاری زاببان **^{âl}Zab-ban** (22)، لە کۆتاییشدا نێرگال و بووکی خودایی پەرستگە لە ئوپپیا **Upija**.

لە نامەیەکی سەردەمی کاششیدا (**LUZ,PBS,I,2** ژمارە ٤،٦٣) شاری زانبان **^{âl}Za-an-ba-an** لەگەڵ شاری پادان و لوبدی **Lubdi** ناوی هاتووە، بەڵام جێگەی داخە سیاقی قسەکان زۆر تێکچووە و شوێنەکەی شکاوە. زابان چەند جارێك لە نامەکانی سەردەمی نوێی ئاشوریدا دەبینینەوە.

لە نامەی ٣١١ی هارپەردا (هارپەر، نامەکان،بەرگی ٣، نامەی ژمارە٣١١، پشتەوە، دێڕی ١٠) وتراوە کە فەرمانڕەوای ئارراپخا بۆ شاری زابان **^{âl}Za-ban** دەربچێت. دیارە شارەکە سەر بە هەرێمی ئارراپخا بوو. لە نامەی هارپەر (بەرگی ٥، ژمارە ٦٤١، پشتەوە دێڕی ١٧) ئەمە دەخوێنینەوە: ***ul-tu ^{âl}Za-an-ban a-di Sip-par^{ki}*** (*لە شاری زانبانەوە بۆ سیپپار/ وەرگێڕ*) ، کەواتە پێدەچێت زابان زۆر لە سیپپار دوور نەبووبێت.

باسی نامەی هارپەر ٥١٦،٦، پشتەوە ،٤، باسی زابان **^{âl}Za-ban** و پەیوەندییەکی بە ئەسپ و کێوەوە هەیە، وڵاتی دادونی **Da-du-ni**ش کە لە هەمان کاتدا ناوبراوە لەوە ناچێت لە غەیری ئێرەدا ناوی هاتبێت. جگە لەمەش زاببان **^{âl}Zab-ban** هەروەها لە هارپەر، ١٢ ،١١٩١، دێڕی ١٢ لە پەیوەندییەکدا لەگەڵ شاری لوبدا **Lubda**دا دەردەکەوێت کە پەیوەندییەکی ڕوون نییە.

بەم شێوەیەش هەموو زانیارییەکان کە تا ئێستا بە دەست کەوتوون لە بارەی سیموررووم و زابان کۆکرانەوە. ئێستاش چەندین پرسیار دێنە ئاراوە:

١-ئایا سیموررووم ناوی وڵات بوو یان ناوی شار؟

٢-ئەگەر سیموررووم ناوی وڵات بووبێت ئایا زابان ئەوکاتە ناوی پایتەختەکەی بووە؟(23)

٣- ئەگەر سیموررووم ناوی شارێك بووبێت ئایا زابان وەکو ناوی نیشتەنییەکی نوێ تەماشا بکەین کە لە هەمان شوێندا(دوای لەناوچوونی سیمورروم) دروست کرابوو؟ (24)

٤-لەکوێ بۆ سیموررووم و زابان بگەڕێین؟

وەڵامی سێ پرسیاری یەکەم بە یارمەتی دەقێك، کە تا ئێستا هیچ حیسابێکی بۆ نەکراوە، ئاسانتر دەبێت. دەقەکە بەڵگەنامەی حقووقیی سەردەمی بابلی کۆنە (٨٨-٥-١٢، ٧١١) کە لە لایەن پرنچس Prinches لە CT ژمارە٤ لەوحی ژمارە٤٧ بلاْوکراوەتەوە و لەلایەن شۆر Schorr لە VAB ژمارە (٥) دەقی ژمارە ٣٠٥ و ئونگنات Ungnad لە ((یاسای حامورابی)) بەرگی ٣، ژمارە ٧٤٢ لێی کۆڵراوەتەوە. لە دێڕی دووەمی ئەم دەقەدا وەك دیارە شوێنێك هاتووە ئەویش لیشیموروم Li-ši-mu-ru-um^{ki}. لەدێڕی (١٩) شدا باس لە زابانە Za-ba-an^{Ki}. بەڵگەنامەی ٨٨-٥-١٢، ٧١١ بریتییە لە لەوحێکی ناوەوە، بەرگەکەشی بریتییە لە ٨٨-١٢، ٧١٢، کە لە CT بەرگی چواردا بلاْوبووەتەوە، بەلاْم جێگەی داخە ئەویش هەروەها نووسینەوەی تەواوی لەلایەن پرنچسەوە لەگەڵیدا نییە. نوسخەیەکی ئەمیان لە جێماوەکانی پرنچسدا هەیە. ئەم نووسینەی سەر بەرگەکە گرنگە چونکە لەڕووی ناوەڕۆکەوە لەگەڵ نووسینی دەقی لەوحەکەی ناوەوە ڕێکە بەلاْم لەڕووی دەقەوە زۆر جیاوازە (کە ئەمە زۆر دەگمەنە)⁽ ١٤⁾. سەرەتای ٨٨-٥-١٢، ٧١٢ ئەمە دەڵێت *:

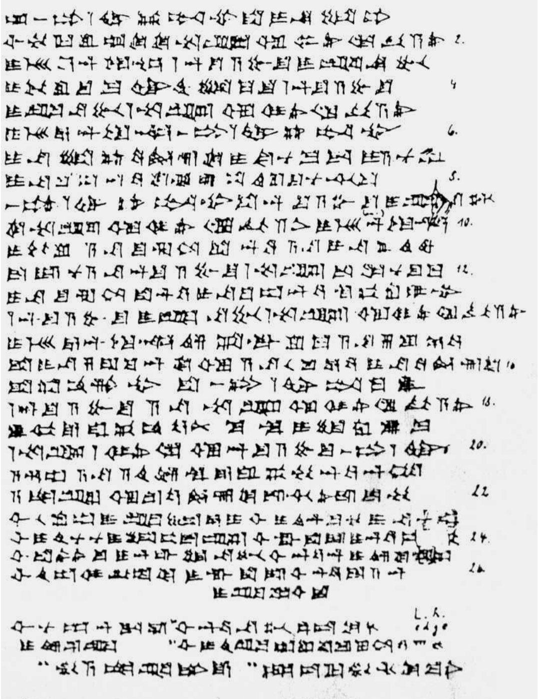
88-5-12,712

[1]tuppum aš-šum 1 imêr bi-il-tim ša i-na li-bi [2]Ši-mu-ur-ru-um^{ki} itti Warad-^{d}En-líl ù Ṣilli^{lí}-Ištar ŠEŠ. A. NI [3]mârê^{meš} Kù-^{d}Nin-šubur ^{I}Ilu-šu-a-bu-šu mâr ^{d}Sin-na-ṣir [4]i-gu-ru-šu-ma imêrum ih-li-qú-šu.

لەمەوە بێ سێ و دوو دیارە کە دەبێت لە ٨٨-٥-١٢، ٧١١ نەك i-na Li-ši-mu-ru-um^{ki} (*لە لیشمورومدا/ وەرگێر*) بخوێنرێتەوە بەڵکو i-na li<-bi> Ši-mu-ru-um^{ki} (25) (*لە ناو شیمورومدا/ وەرگێڕ*) زابان لە دێڕی ١٩ی ٨٨-٥-١٢، ٧١١ ناوبراوە. پەرەگرافەکە دەڵێت:

[19]a-na 6 šiqil kaspim ša Za-ba-an^{ki} [20]ù 10 šiqil kaspim [21]ša Sippar^{ki} ra-bi-im [22]aš-šum imêr-šu-nu il-qú-ú [23]a-na Warad-^{d}En-líl ù Ṣilli^{lí}-Ištar [24] ^{I}Ilu-šu-a-bu-šu mâr Sin-na-ṣir [25] ú-ul e-ra-ga-am.

بەلاْم لەسەر بەرگەکە ٨٨-٥-١٢، ٧١٢ پەرەگرافەکە ئەمە دەڵێت:

[15]a-na 6 šiqil kaspim [16]ša i-na Za-ab(?)$^{(26)}$-ba-an^{ki} ù a-na 10 šiqil kaspim i-na Sippar^{ki} [17]ša ta-am-gi-tim ša aš-šum 1 imêrim il-qú-ú [18] ^{I}Ilu-šu-a-bu-šu a-na Warad-^{d}En-líl ù Ṣilli^{lí}-Ištar ŠEŠ. A. NI [19]ú-ul e-ra-ga-am.

دەقی ٨٨-٥-١٢، ٧١٢ دەری دەخات کە دەبێت وەرگێڕانەکە جیاواز بێت لەوەی شۆر و ئونگنات: ((دەربارەی شەش شیقلە⁽١٥⁾ زیوەکە کە لە زاب (ب)ان (27) و دە شیقلە زیوەکە کە لە سیپپار(ی گەورە) (28) بۆ گوێدرێژەکان وەرگیرابوون، با ئیلوشو-ئابوشو (کوڕی سین-ناصیر) دژی واراد ـ ئێنلیل و صیللی ـ ئیشتاری برای هیچ ناڕەزایی دەرنەبڕن)).

بەهۆی ئەم بەڵگە حقوقییە بابلییە کۆنەوە ئیتر ئەوە هەڵە نابێت کە سیمورروم و زابان لە یەك کاتدا پێکەوە هەبووبن و لەبەرئەوە دەبێت پرسیاری سێیەمی سەرەوە بە نەخێر وەلاْم بدرێتەوە.

لەمەوە گومان لەوەدا نییە زابان ناوی شارێك بووبێت. لەڕاستیشدا وەکو ئیحتمال دەمێنێتەوە کە سیموررووم وەك ناوی ئەو ولاْتەی سەر بەو بزانرێت، ئەم ناوەی دواییش چیتر بەکار نەدەهات پاش ئەوەی دواتر ناوچەکە خرایە ناو پێکهاتی دەوڵەتی بابلی. بە هەرحاڵ دەقەکانی سەرەوە دژ بەم ڕایە قسە ناکەن.

---

* لە بابەتەکەی (هەزارمێرد)دا و سەرەڕای وردەکاری لە چاپدا هەڵە لە هێماگۆڕینەکانی سەرەوە کرا ، لێرەشدا چاکیان دەکەم. ژمارەی پێش بڕگەکان ژمارەی دێڕەکانە.

هەردوو خەڵکەکە، کە بەپێی بەڵگەنامە بابلییە کۆنەکەی لە سەرەوەدا باسی لێوەکرا گوێدرێژیان بە کرێ بە پیاوێکی سیپپار دابوو، لە زابانی پایتەختدا نەژیابوون بەڵکو لە شوێنێکدا لە وڵاتی سیمورروم. بەڵام عەقدی کرێکە لە زابان‌دا ، لەڕاستیدا لەوانەیە لە پەرستگەی ئادادا، بەسترا بوو و هەر لەوێشدا پارەی عەقدەکە درا کە شەش شیقلی زیو بوو. دواتر کە گوێدرێژەکە بەلەسە بوو خاوەنەکان بە شکاتەوە ڕوویان کردە سیپپار و لەوێدا قەرەبووی دە شیقلیان وەرگرت (29) .

کەواتە لە کوێدا بۆ سیمورروم و زابان بگەڕێین؟ تا ئێستا هەردوو ناوەکە بە ناوی یەك شار زانرابوو و کە بە زۆری لای ئاڵتون کۆپری(30)، باکووری ڕۆژئاوای کەرکووك و لەسەر زێی خواروو بۆ گەڕابوون و کە زابان لەگەڵ ناوی ڕوباری (زاب) پەیوەست کراوە. پێشتر ئالبرایت ئەم ڕایەی هەبوو (31) و دواتر لێی پاشگەز بووەوە چونکە بە هیچ جۆرێك شوێنەوار لای ئاڵتون کۆپری نییە. دوایی زابانی لە دەوروبەری (تەل عەلی) لە بەشەکانی خوارووی ڕووباری زێ لەسەر هێڵی ڕاستی نێوان ئاشور و کەرکووك (ئارراپخا) دانابوو(32). پێشتر فۆرەر لە ساڵی (١٩٢١) ڕایەکی زۆر دروستی لەم بارەیەوە هەبووە. ئەو وازی لەو بۆچوونە هەڵەیەی هێنابوو کە دەبێت لەسەر زێی بچووك بۆ زابان بگەڕێین و لە جیاتی ئەوە زابانی لای تازە خورماتو، باشووری کەرکووك دانابوو.

ڕاستییەك هەیە مایەی هەندێك سەریەشەیە بۆ ئەوانەی زابان بە ئاڵتون کۆپری دەزانن ئەویش ناوی زابان و سیپپار پێکەوە دووبارە دەبنەوە (نامەکانی هارپەر، بەرگی پێنجەم، ژمارە ٥١٦، **VAS**، بەرگی شەشەم، ژمارە ٢١٣). بۆیە بەوە خۆیان لەم کێشەیە ڕزگارکردووە کە بڵێن زابانێکی تر لای سیپپار هەبووە، بەڵام بەڵگەنامەی سەرەوە (٨٨–٥–١٢،٧١١+٧١٢) بە ڕوونی پێچەوانەی ئەمە دەڵێت: لەم بەڵگەنامەیەدا زابان نزیك سیپپار دەردەکەوێت، بەڵام لە هەمان کاتدا و وەك چۆن ئێستا دەسەلمێنرێت، ناوی سیمورروم هاتووە، کەواتە تەنها یەك زابان لە سیموررومدا هەبوو.

خاوەنەکانی گوێدرێژ کە بەڵگەنامەی ناوبراو لە بارەی ئەوانەوەیە، لە سیموررومدا دەژیان، ئەو پیاوەش کە ئاژەڵەکەی بە کرێ گرتبوو لە سیپپاردا دەژیا. بەڵگەنامەی بەکرێدانەکە لە زاباندا نووسرابووەوە کە مەرکەزی پەرستشی سیموررومە. تەنانەت ئەگەر تەسلیم بەوەش بین کە گوێدرێژی بارهەڵگر بە تایبەتی لە سیمورروم نرخی بۆ دادەنرا، بەزەحمەت ئەوە قبوڵ دەکرێت پیاوێك لەسیپپاردا دەژی گوێدرێژێك لە ناوچەی ئاڵتون کۆپرییەوە بهێنێت، چونکە ئاڵتون کۆپری نزیکە ٣٠٠ کیلۆمەتری هەوایی لە (ئەبو حەببە)وە ــ کە وێرانەکەی سیپپارە ــ دوورە (ئەمەش ڕێك وەکو ئەوەیە مرۆڤێك لە بەرلین گوێدرێژی بارهەڵگری پێویست بێت و لە "بریمن" یاخود "کاسل" بیهێنێت). هەروەها دەستنیشان کردنی ناوچەی تازە خورماتلی بۆ زابان بەرای من بایەخی نییە (ماوەی هەوایی نێوان ئەبو حەببە و تازە خورماتلی نزیکی ٢٤٠ کیلۆمەترە)، دەبێت هێشتا باشوور تر بۆ سیمورروم و زابان بگەڕێین.

دەتوانین هەنگاوێکی زیاتر بچینە پێشەوە بەوەی جارێکی تر بە زانیارییەکانی ناو نووسینەکانی شەلمانەصەری سێیەم و پێش هەموو شتێك ئەوانەی شامشی ئادادی پێنجەمدا بچینەوە. دیارە هەردوو پاشاکە بە تەقریبی هەمان ڕێگەیان گرتبووە بەر کاتێك لە شکرکەشییان لە وڵاتی ئاشورەوە ڕووکردبووە وڵاتی بابل، ئەویش ڕێگایەکە چەماوەیەکی فراوانی بەرەو ڕۆژهەڵات دروست کردبوو. لەمەدا ئەکیدە مەبەست خۆلادان بوو لە قەلاّ قایمەکانی سنووری باکووری وڵاتی بابل.

دوای پەڕینەوە لە زێی خواروو پێدەچێت پادشای ئاشوری بە درێژایی قەراغی ڕۆژهەڵاتی باکووری جەبەل حەمرین (زنجیرەی ئێبیخ **Ebih**) ڕۆیشتبێت، ئەم کێوەی لە شوێنێکی گونجاودا بڕیبێت، واتە بە زۆری لەو شوێنەی شەتی (عزێم) شاخەکە دەبڕێت، پاشان ڕێگەی قەراغی ڕۆژئاوای باشووری هەمان زنجیرەی گرتبووەبەر ئەویش بۆ ئەوەی ئەو لایەیان لاتەنیشتی لەشکرەکەی بپارێزێت و نزیك ئەو شوێنەی ڕووباری نارین صو دەڕژێتە ناو دیالە گەیشتە ئامانجی یەکەم کە شاری بابلیی مێطورنات **Mêṭurnat** بوو. لە ڕێگەکەدا شەلمانەصەر لە زاباندا وەستا.

شامشی ئادادی پێنجەمیش هەروا ناوی شارەکە دەبات بەڵام دڵنیایی لەوەدا نییە ئەگەر چووبێتە ناوی. لەبەرئەوەشی لە نووسراوەکەیدا پێش دەربەندی حەمرین ناوی بردووە دەبێت باکوورتر بۆی بگەڕێین. بەڕای من شیاوترە لەو ناوچەیەدا دابنێین کە شەتی عزێم زنجیرە چیاکە دەبڕێت.

ناوبردنی ئەو شارانەی لە شەلمانەصەر سێیەم یاخی ببوون و کە ئەو ناوبردنە لە نووسینی شامشی ئادادی پێنجەمدا هاتووە(١٦) بۆ ئەم دەستنیشانکردنە گونجاوە. بە حساب کردنی پەرەگرافی خوارەوە کە پێشتر پیتاو پیت هێنابوومەوەنەوە، من لەوە دڵنیام کە لێرەدا ڕەچاوی تەرتیبە جوگرافییە تەواوەکە کراوە و لە دوور ـ بالاطی **Dûr-balâṭi** یەوە تا ئاربائیلو ئەو شارانە ناوبراون کە نزیك سنوری باشوور و ڕۆژهەلاتی دەسەلاتی ئاشوریدا بوون. شاری دوور ــ بالاطی، کە زنجیرەکە بەوەوە دەست پێدەکات، بەپێی ڕێبەری ڕێگای وردی ناو ساڵنامەکانی توکولتی نینورتای دووەم (٨٩٠–٨٨٤*پ.ز/ وەرگێڕ*) ڕۆژهەڕێیەکە باشووری راپیقوم **Rapiqum**، لەسەر قەراغی ڕۆژئاوای فورات، بە تەقریبی بەرامبەر قەلاَی فەللوجەی ئەمڕۆ یان شتێك باشوورتر بۆی بگەڕێین. لە کۆتایی زنجیرەکەدا ئارراپخا هەیە = کەرکووکی ئەمڕۆ و ئاربائیلو= هەولێری ئەمڕۆ. لە نێوان دوور بالاطی و ئارراپخا ناوی داریگا و زابان و لوبدو هاتووە.

لوبدو ئێجگار زۆر لە دەقەکانی (نوزی)دا هاتووە، کەواتە دەبێت زۆر دوور نەبێت لە کەرکووك. کاتێکیش فۆرەر(*نەخشەی ژمارە (١)ی کتێبی Provinzeinteilung*) شارەکەی بە تەقریبی لای تاووق، نیوەی ڕێگای نێوان تازە خورماتلی و تووز خورماتلی، داناوە وا دیارە تا ڕادەیەك ڕاستی کردبێت. ئیدی شتێکی زۆر باش دەبێت بۆ ئەمە ئەگەر زابان، کە کەوتبووە نێوان دوور– بالاطی و لوبدو، لە ناوچەی دەرچوونی عزێم لە حەمرین دابنێین. ئینجا لەڕاستیدا دووریی زابان لە سیپپار هێشتا نزیکی (١٧٠) کیلۆمەتری هەواییە (شتێك دوورترە لە چاو ماوەی هەوایی نێوان "بەرلین" و "هالە" یاخود "بەرلین" و "لایپتزگ") بەلاَم لەگەلْ ئەوەشدا زۆرتر نییە لەو (٣٠٠) کیلۆمەترە ئەویش ئەگەر زابانمان نزیك ئاڵتون کوپری دابنایە.

کەواتە لەوانەیە پەیوەندییە پتەوەکەی نێوان سیپپار و زابان، کە چەند جارێك بەڵگەی لەسەر هاتووە، لەسەر پەیوەندییە بازرگانی و کەلتووریەکەی نێوان دوو شارەکەدا بنیات نرابێت.

مرۆڤ دەتوانێت ولاَتی سیمورروم، کە زابان پایتەختی بوو، لە ڕۆژهەلاَتی باکووری(١٧) ئەو بەشەی جەبەل حەمرینی نێوان عزێم و دیالە دابنێت ئەویش ئەگەر دەست نیشانکردنەکەی سەرەوەی زابان ڕاست بێت. ئاسانیش نییە بڕیار بدەین ولاَتەکە چەند باکوور تر درێژ دەبووەوە، بەلاَم بە هەرحالْ چاکترە موبالەغە نەکرێت لە درێژبوونەوەی. دراوسێکەشی لە بەری چیاکانی زاگرۆسەوە ولاَتی لوللو بوو کە پێکەوە لەگەلْ ئەودا لە دوو تۆماری سالْی شولگیدا هاتووەو بەدڵنیاییەوە لەڕووی فراوانی وەك چۆن لەڕووی گرنگێتی سیاسیشەوە زۆر لە پێشەوە بوو.

بە شێوەیەکی مەبدەئی مەسەلەیەکی تا ڕادەیەك لاوەکییە کە سیمورروم شتێك باکوورتر یان باشوورتر بووبێ، بەلاَم دەرەنجامەکان لای من شتێکی کەم نین، ئەو دەرەنجامانەی مرۆڤ لێیانەوە دەتوانێت بگاتە ئەنجام لەبارەی پەیوەندییە سیاسییەکان لە ولاَتی دووربار دەوروبەری ئەوکاتەی هەزاری سێیەمی پێش زایین کۆتایی پێهات و هەزاری دووەم دەستی پێکرد.

سیمورروم زۆر لە ولاَتی بابل دوور نەبوو و بێگومان زنجیرە گردەکەی حەمرین کە تەنها ٣٠٠ مەتر بەرزە پارێزگارییەکی سنووردار هیچی تر نابەخشێت. لەگەلْ ئەوەشدا ئەو ولاَتە بچووکە بە توندی دژ بە هەوڵی چۆك پێدادانی وەستاو دەبوایە پادشاکانی بنەماڵەی سێیەمی ئور بەردەوام هەلْگەڕانەوەی نوێیان کپ بکردایەتەوە. کە ولاَتی بابلیش ئەم کارەی بۆ ولاَتێکی وەها نزیك پێویست بووبێت، مرۆڤ دەتوانێت تەسەوری ئەوە بکات ولاَتانی دوورتر بەناحەزییەوە نەبێت ملیان بۆ نیری پادشایانی ئور کەچ نەکردبوو.

لەمەوە و بەڕای خۆم دەبێت مرۆڤ زۆر بەووردی بەو بۆچوونەدا بچێتەوە ئەگەر مرۆڤ بتوانێت بەراستی باس لە ((ئیمپراتۆریەتێکی)) سومەری نوێ(١٨) لە کاتی ئور ـ ناممو و پادشایانی دوای خۆی بکات. ڕەنگە فەرمانڕەوایانی سەر بە پادشایانی ئور لە سوسە وئاشوردا دانیشتبن و ئاشور نزیکی (٦٠٠) کیلۆمەتری هەوایی لە ئورەوە دوور بوو (بە تەقریبی وەکو ماوەی هەوایی نێوان بەرلین و ئینسبروك)، ئەمەش تەنها واتای ئەوەیە کە پادشایانی ئور دەسەلاَتیان بەسەر شەقامە گەورەکانی سەر ڕێڕەوی ڕووبارەکان و ڕێگاوبانە هەر سەرەکییەکانی چیاکانی ڕۆژهەلاَت هەبوو بەلاَم بەحالْ ئەگەر هەروەها ناوچەکان بەجیا لە ڕێگاوبانەکان لە ژێر دەسەلاَتی ئەوان بووبێت. وەك دەقە ئابوورییەکانیش سەلماندوویانە، ئەو

پێراسپاردراوانەی کە پادشایانی ئور بۆ وڵاتانی دوورتر ناردبوویانن ئەو ڕاستییەیان فێرکردن کە پەیوەندیی دپلۆماسی لەگەڵ ئەو وڵاتانە سەرکەوتوو دەبن نەك ئەوەی لەژێر دەسەڵاتی پادشایانی ئور بن.

بێگومان ((ئیمپراتۆریەتی)) سەردەی سومەریی نویٚ وڵاتی بابل خۆی دەگرتەوەو مەگەر چۆنەها گەورەتر بێت لە باشووری ئەڵمانیا لە خوارووی دارستانی تورینگەر Thüringer. پادشایانی ئەکەد، پێش هەموویان نارام سین ئیمپراتۆریەتی ڕاستەقینەیان هەبووە ڕەنگە جارێکی تر ئیمپراتۆریەتێك، ئەم جارە تا ڕادەیەکی گەورە ئیمپراتۆریەتێکی کاتی بوو، لە ساڵەکانی دوایی حامورابیدا دامەزرا. تەنها دواییش بوو پادشایانی سەردەمی نوێی ئاشوری جارێکی تر پێکهاتەی دەوڵەتێکیان پێکەوە نا کە شایستەی ئەوەیە ناوی ئیمپراتۆریەتی لیٚ بنرێت.

پەراوێزەکانی نووسەر

حەزم دەکرد ناوی سەرچاوەکانیشم وەربگێڕایە بەڵام ئەمە زەحمەت بوو و باسەکەی درێژتر دەکرد بۆیە تەنها ڕوونکردنەوەی ئەمانەی خوارەوە دەنووسم:

s. = بڕوانە، S. = لاپەڕە ، f.= (لاپەڕە ئەوەندە) و ئەوەی دوای خۆی ، ff. = (لاپەڕە ئەوەندە)و ئەوانەی دوای خۆی، Anm.= تێبینی، پەراوێز ژمارە.. ، Tf.= لەوح ، پلێت (مەبەست ئەو پەڕە جیایەیە کە لە گۆڤار یان کتێبەکەدا هەیە و وێنەی لەسەرە) ، Z.= دێڕی ژمارە.. جگە لە ناوی سەرچاوەکان کە بە لاری نووسراون نووسینە لارەکانی تر هی دەق و وشەی ئەکەدین و ڕێکەکان هی سومەرین (وەرگێڕ)

1-A.Pohl,*Vorsargonische und sargonische Wirtschafstexte*, Nr.151,Rs.10-12(s. Thureau-Dangin, RA 33, S.62).

2-A.Boissier, *RA 16*, S.164,Z. 34f.

بۆ ئەمە بڕوانە:

A.Ugnad, *Subartu*, S. 144; Gelb, *Hurrians and Subarians*, S.55.

3-Th.J. Meek, *Excavations at Nuzi III*, Nr.5, Z.10: *Si-mu-ur*$_4$*-rí-ù*^{ki} (s.ib., S.XVIII f. ; AASOR 13, S.5-7).

٤– بڕوانە:

Ungnad, *RLA II*, S. 141f., 145; N. Schneider, *Anal. Orient*. 13, S. 15f. , 20-22, 37.

(لێرەدا وەك ساڵانی ٢٣، ٢٤، ٣٠، ٤٢، ٤٣ ی شولگی حساب کراون).

5- Ugnad, *Subartu*, S. 144 ; G. R. Meyer, *Afo13*, S.149; Gelb, *Hurrians and Subarians*, S. 114.

خوێندنەوەی ناوی دووەم (کە ئەکید نییە) بەپێی (گۆتزە) یە ئەویش لە JCSt 1 لاپەڕە ٢٦٠. گۆتزە ڕستەی زیاتری فاڵی وەرگرتووە کە سەرکەوتنێکی شولگی بەسەر تاپپا داراخ باس دەکەن؛ لەبارەی ئەمەوە گۆتزە ئەو ئیحتمالە سەیروخۆشەی دەربڕی کە مەسەلەکە لەبارەی میری سیمورومە کە بەپێی تۆماری ساڵی ٤٥ لەساڵی چل و چوارەمی شولگیدا پادشای ئور دەستگیری کرد.

6-Chiera, *Sum. Lex. Texts*, Nr. 215, Rs. 4, 9; Jean, *RA32*, S. 171,Vs. VI, 23.

7-*VR 12*, Nr.6, 44; *Si-mu-ra*^{ki} =SU=*Zab-ban*; *KAV 183*, 18: ***Si-úr-ru*^{ki}=ŠU=^{âl}*Za-ban*.**سیمورا=سو=زاببان، سیئورو=شو=زابان

٨–سەرەتا سایس ئاماژەی بۆ ئەمە کرد: **Sayce, PSBA, 21 (1899)** لاپەڕە٢٠ تێبینی ژمارە ٢. پاشان مایسنەر (***OLZ 1919*, Sp. 69f**) بە دوورو درێژی لێی وردبووەوە. بۆ زابان بڕوانە:

Delithzsch, *Paradies*, S.203; Streck, *Babyloniaca* 2, S.233, Anm.1; Schlobies, *MAOG I*, 3, S. 18.

9-King, *AKA*, S. 163, 13; 169, 15; 175, Rs.2; 180, 26; 194, 18; 217, 10; 344, 30.

10-*Balawat-Inschrift IV*, 2f. (Billerbeck-Delitzsch, *BA VI*, 1, S. 136, 139.

١١-بڕوانە

Billerbeck, *Das Sandschak Suleimania*, S. 55; Albright, *JAOS* 45, S. 213; Weidner, *Afo 9*, S. 96.

12-*IR* 31, IV, 1-1=Abel, *KB*, I, S. 184f.

١٣-بۆ ئەمە بڕوانە:

Weidner, *Afo* 9, S. 96; *ZA 43*, S. 118, Anm. 2.

14-*IR* 29, I, 48f.=Abel, *KB* I, S. 176f.

15-*CT 34*, Tf. 42, K 4401 b, II, 9-12.

16-*CT 34*, Tf. 40, Z. 20f.

(لە جیاتی نابو ـ شوما ـ ئوكین **Nabû-šuma-ukîn** دەقەكە بە هەڵە ناوی نابو ـ شوما ـ ئیشكون **Nabû-šuma-iškun** دەدات).

17-Weissbach, *VAB 3*, S. 6f. Z. 31.

١٨-بڕوانە **Unger, AO 27, 3** ل ١٦، تێبینی ژمارە (١) و **RLA, I** ل ١٨٠ (دەقە مێخییەكە هێشتا بلاونەبۆتەوە، بەڵام توانیم وێنەیەكی فۆتۆگرافی بەراورد بكەم) لەلایەن ئێبەلینگەوە **Ebeling** بەپێی دەقی وێنەكەی تەواوكراوە:

Ebeling, *Onientalia*, 17, Tf. 43, Z. 9f = Tf. 45, Z. 14f = Tf. 47, Z. 8f.

١٩-دێڕی ٣١:

[é-im-gal-kur-kur-ra-dir-dir(-ra)] = *[bîtu šá na] m-ri-ir-ru- [š]ú šadê^{meš} ma-lu-u = bît ^{d}Bêli ša ^{âl}Za-ban.*

٢٠-دێڕی ٣٢:

[é-im-gal-kur-kur-ra-dul-la] = *[…] kàt-mu me-lam-mu-šú šadê^{meš} mâtâti^{meš} = êkurru ša ^{âl}Za-ban;*

دێڕی ٣٣:

[…] = *[bîtu] šá me-lam-mu-šú mâtâti kàt-mu = êkurru ša ^{âl}Za-ban.*

(نووسینە ڕێكەكە سومەرییەو لارەكە ئەكەدییە/ وەرگێڕ).

21-G.Meier, *Afo*, Beih. 2, S. 8, Z. 42-44.

22-*VAS VI*, Nr. 213, Z. 19f. (s. San Nicolò-Ungnad, *Neubabyl. Rechts- und Verwaltungsurk.*, S. 669, Nr. 815).

٢٣- جێگۆڕكێی ناوی وڵات و ناوی پایتەخت لە كاتی تریشدا ڕوودەدات. بۆ نموونە ناوەكانی پاددیرو یاخود پاتتیرو **Padd(tt)iru** و ئاللابریا **Allabria**، كە جێگۆڕكێ دەكەن، ناوی دوو وڵاتی دراوسێ نین وەكو چۆن من لە **Afo** ژمارە ١٤، ل٤٢ تێبینی٨ وای بۆ چووبووم، بەڵكو پاددیرو (پاتتیرو) پایتەختی وڵاتی ئاللابریا بوو. ئەمە لەوەی خوارەوە هاتووە:

***KAH II*, Nr. 113, IV, 10f. = *Sumer 6*, S. 16f., III, 62-IV, 1: *^{âl}pad-di-ra âl dan-nu-ti-šú ša ^{I}Ja-an-zi-bur-ja-áš ^{mât}Al-lab-ri-a-a*,**

((پاددیرا، شاری قایمی یانزی بوریاشی وڵاتی ئاللابریا))

[یانزی بوریاش ناوی كەسە / وەرگێڕ]

٢٤-گۆڕانی بەم چەشنەی ناوەكان دوای بنیاتنەوەیەكی نوێی شوێنەكە چەندین جار لە ڕۆژهەڵاتی كۆندا دەبینرێت، مرۆڤ بۆ نموونە ئەوەی بە خەیاڵدا دێت كە گاسور لە شوێنە كۆنەكەی نوزیدا هەبووە و تولتول **Tultul** (یان توتتول **Tuttul**) لە شوێنە كۆنەكەی ئیتو **Itu** (هیت) هەبووە.

٢٥- ***i-na li-bi Sippar^{ki}*** (= لەناو سیپپاردا/ وەرگێڕ) لە دێڕی ٩ بەراورد بكرێت. ئەگەری ئەوەی كە باسەكە لێرەدا لەبارەی سیموررو **Simurru** وە بێت لای بواسیێ لە **KA** ژمارە ١٦، لاپەڕە ١٦٠ شتێكی گریمانەیە.

٢٦-خوێندنەوەیەكی نائەكیدە بەڵام زۆری پێ دەچێت **ab** بڕگەی **am** بێت.

٢٧-تا ئێستا ئەمە بە ((زیوی زابان)) ((زیوی سیپپاری گەورە)) وەرگێڕدراوە و مەبەست لێی ئەوە بوو باسەكە لەبارەی پارچە شیكلی نیشانكراوە (بڕوانە مایسنەر **Meissner, *Babylonien und Assyrien* I, S.356**). ئەمە ڕاست نییە وەك

چۆن دەقە درێژەكەی سەر بەرگەكە دەریدەخات. *[باوەڕەكەی مایسنەرم بە گومانەوە وەرگێڕاوە و دڵنیا نیم لەوەی مەبەست لە دراوە یان نا چونكە ئاشكرایە ئەو كاتە دراو نەبووە/ وەرگێڕ].*

٢٨–لە لەوحی ناوەوە *Sippar*^{ki} *ra-bi-im* . لە بەرگەكەش لە جیاتی ئەوە: *Sippar*^{ki} *ša ta-am-gi-tim*. لەوەناچێت *ša ta-am-gi-tim* (بۆ تامگیتو *tamgîtu* "كەیف، دڵخۆشی") سەر بەناوی شاربیێت بەڵام لێرەدا زیادەیەك هەیە كە هێشتا ئەهەمییەتەكەی دیارە.

٢٩–بۆ نرخی گوێدرێژ لە ولاتی بابلدا بڕوانە مایسنەر

***Warenpreise in Babylonien*, S. 17f.**

٣٠– سەرەتا بیللەربێك: Billerbeck, *Das Sandschak Suleimania*, S.4 دوایی مایسنەر Meissner, *OLZ 1919*, Sp. 70 Anm. 46 و گێلب Gelb, *Hurrians and Subarians*, S.57 هەروەها گۆتزە Götze, *TCSt* .1, S. 260,

31-*JAOS 45*, S.210.
32-*JAOS 46*. S.225.
33-*Provinzeinteilung*, S.42.
34-Meissner, *OLZ 1919*, Sp.70, Anm. 1; Ungnad, *ZDMG 67*, S. 134

(لەگەڵ تێبینیی ژمارە ٩).

٣٥–لەڕاستیدا ئەو دەورە بچووكەی گوێدرێژ، كە وادیارە لە دەرەوەی ئەو ناوچەیەی دەقەكانی نوزی سەربەو بوو بینیبووی پشتگیری ئەمە ناكات (بڕوانە كرۆس D. Cross, *Montable Property in the Nuzi Documents*, S. 20-22). بەڵام هەروەها بڕوانە ئەو دەقەی لەلایەن (چیرا)وە لێی كۆڵراوەتەوە

Chiera, *AJSL 47*, S. 281ff

٣٦–پشتەوە، ٥٥ بەدواوە (لێكۆڵینەوەی شیل)؛بڕوانە ئونگەر RLA,II ل٢٤٣ كە بەهەڵە دوو شاری هەمان ناوی جیاكردۆتەوە.ناوهێنانی كۆنتری دوور–بالاطی لەتۆمارێكی ساڵی نارام سینی ئێشنوننا بوو(بڕوانە فرانكفۆرت Frankfort,*OIC 13*, S.35).

٣٧–بەپێی فۆرەر (Forrer, *Provinzeinteilung*, S.13) بەرامبەر ئەو شوێنەدا بۆی بگەڕێین كە لەوێدا نەهر صەقلاوییە (روبارێكە نزیك فەللوجە/ وەرگێڕ) لە فوراتەوە وەرگیراوە. بڕوانە بۆ ئەمە ئالبرایت Albright, *JAOS 45*, S. 206 + 46, S.224.

٣٨–بڕوانە

L. Oppenheim, *WZKM 44*, S.200 + *RA 35*, S.152; Cassin, *L᾿Adaption à Nuzi*, S.80; Meek, *Excavation, at Nuzi* III, S. XXVI; Pfeiffer-Speiser, *AASOR 16*, S.100; Lacheman, *RA 36*, S.121, a, Z.16; 206; Z.21; Berkooz, *Nuzi Dialect of Accadian*, S. 36, Anm. 71; 47, Anm. 44; 48; 59.

بۆ ناوبردنی لوبدو لە دەرەوەی دەقەكانی نوزی بڕوانە ڤایدنەر

Weidner, *AOB I*, S.58, Anm. 4; Lutz, *PBS I*, 2, S. 119, 121.

٣٩–داریگا كە لە نێوان دوور ـ بالاطی و زاباندا ناوی هاتووە، ڕاستترە نزیك دیجلە یان ڕێك لەسەر دیجلە لە باكووری بەغداددا دابنرێت. فۆرەر (*Provinzeinteilung*, S. 12) زۆر دوورتر بۆی دەگەڕێت، لە باكووردا ئەوبەری ئەو شوێنەی زێی سەروو (كە لە *RLA II* ل١٢٣ بە سەهوو كراوە بە زێی خواروو(!)) دەڕژێتە ناو دیجلە.

٤٠– هاوتەریبێك بۆ ئەمە ئەوەیە كە دەبوایە پادشایانی ئاشور سەردەمانێكی درەنگتر جار لەدوای جار دژ بە چیانشینە سەرسەختەكانی جەبەل مەقلووب (لای ئاشورییەكان بە كێوی موزری ^{šad}*Muzri*** ناسرابوو) بجگەێن و كە نزیك نەینەوا بوو.**

پەراوێزەكانی وەرگێڕ

١- تۆماری ساڵ **Datenformel** (بە ئینگلیزی **Date Formula**) ڕێگەیەك بوو بۆ ناونانی ساڵەكان ئەویش بەپێی ڕووداوێكی دیاریكراو: سەركەوتنێك، دروستكردنی پەرستگایەك.. تاد. ئەم شێوازە تا سەردەمی كاششی بەردەوام بوو، لەو سەردەمەشەوە مێژوو بەژمارەی ساڵی فەرمانڕەوایی پادشاوە تۆمار دەكرا وەكو: ساڵی چوارەمی فەرمانڕەوایی فلانە پادشا..

٢-بەڵگەنامەكە لەبارەی هاوپەیمانییەكی فراوانە كە لە دژی نارام سین بەسترابوو.

٣-ئیببی سین (٢٠٢٨-٢٠٠٤ پ.ز) دوایەمن پادشای بنەماڵەی سێیەمی ئور بوو.

٤-بنەماڵەی لارسا (٢٠٢٥-١٧٦٣ پ.ز) بنەماڵەیەكی ئامورییە پێش هەرەسی بنەماڵەی ئور دامەزرا و لەسەر دەستی حامورابیدا نەما.

٥-زنجیرەی خاررا (خوبوللو): خاررا (ئور-را **UR$_5$-RA**) بەسومەرییە. زنجیرە دەقێكە.

٦-سەردەمی نوێی ئاشووری: بەشی سێیەم و دوایەمینی مێژووی ئاشوورییە. لە ئاداد نیراری دووەمەوە (٩١١-٨٩١ پ.ز) دەست پێدەكات تا كەوتنی نەینەوا(٦١٢پ.ز).

٧-مات زابان = وڵاتی زابان، ئال زابان = شاری زابان. واتا لە دەقەكەدا (وڵاتی زابان) هاتووەو(شاری زابان) شێوازێكی تری ناوەكەیە كە لە نووسینەكەی ئاشورناصرپالدا (یاخود لە نوسخەیەكی تری نووسینەكەیدا) هاتووە.كاتێك نووسەر باس لەدەقێك دەكات شێوازی نووسینی ناوەكان لەدەقەكەدا دەنووسێت بۆ نموونە ئەمانە (شاری) زا- بان ، (شاری) زاب - بان ^{âl} **Zab-ban, ^{âl} Za-ban** ... تاد.

٨-دوور واتە قەڵا (حصن).

٩-لوبدو، لوبدی.. شارێكە لەدەوروبەری داقووقدا بوو.

١٠-مێژووی هاوچەرخ: مێژووی هاوچەرخی پادشایانی ئاشور و پادشایانی بابل كە لە سەدەی حەوتەمی پێش زاییندا نووسەرێكی ئاشوری نووسیبووی (تیایدا خانەیەك بۆ پادشایان ئاشورو ئەوەی تر بۆ ئەوانەی بابل دانراوە).

١١-ئێكوررو: ئێكور **E-KUR** وشەیەكی سومەرییە بەواتای خانووی كێو و لە ئەسڵدا ناوی پەرستگەی ئێنلیل، خوداوەندی سومەری، بوو. ئێكوررو شێوازی ئەكەدیی ناوەكەیە.

١٢-زنجیرەی ماقلوو: زنجیرەی نوشتەیە.

١٣-سەردەمی نوێی بابلی (٦٢٦-٥٣٩ پ.ز) بە نابوپلاصەرەوە دەست پێدەكات و بەداگیركردنی بابل لەلایەن كۆروشەوە كۆتایی پێ دێت، نەبوخەدنەسەری دووەم (٦٠٤-٥٦٢ پ.ز) پادشای هەرە ناوداری ئەو سەردەمە بوو.

١٤-نووسینەكانی لەوحی ناوەوە بەسەر بەرگە قوڕینەكە چاپ دەبێت بۆیە دەبێ چی لەسەر لەوحی ناوەوە هەبێت هەمان شت لەسەر بەرگەكە هەبێ، بەڵام بە ئاوەژوویی.

١٥-شیقل پێوانەیەكی قورساییەو نزیكی ٨ ,٤ گرامەو دراو نییە چونكە ئەو ڕۆژگارە دراو نەبووە.

١٦-مەبەستی نووسەر لەیاخیبوونی (٢٧)ی شاری ئاشوری و ژێر دەسەڵاتی ئاشوورییەكان لەكۆتایی ژیانی شەلمانەصەری سێیەم . شامش ئادادی پێنجەمی كوڕی سەرەتای حوكمی بە سەركوتكردنی یاخیبوونەكە بردە سەر.

١٧- لە (هەزارمێرد)دا نووسراوە "باكووری" بەڵام ئەمە هەڵەیەو نازانم هی خۆمە هەڵەی چاپە.

١٨-مەبەستی لەسەردەمی نوێی سومەری (كە بە ڕووخانی بنەماڵەی ئور ٢٠٠٤ پ.ز كۆتایی پێ هات) و كە لە نیوەی دووەمی حوكمی شولگییەوە فراوانكاری دەست پێ كرد و ئیمپراتۆریەتەكەی ئەكەد زیندوو كرایەوە. نووسەر لێرەدا گومان لەوە دەكات كە بنەماڵەی ئور ئیمپراتۆریەتێكی دامەزراندبێت.

پادشا گوتییەکان و نووسراوەکانیان*

یەکێك لە دەقە کۆنەکانی تایبەت بە فەرمانڕەوایەتیی پادشایانی وڵاتی دووڕوبارو دەوروبەری نووسراوێکە ناوی (لیستی سومەریی پادشایان)ی لیٚ نراوەو بریتییە لە ژماردنی ناو و ماوەی حوکمی پادشایان لە کۆنترین مرۆڤەوە تا سەردەمێکی دیاریکراو ئەویش سەردەمی ئیسین - لارسا.

نووسراوەکە ژمارەیەك نوسخەی هەیە کە جیاوازییان لە نێواندا هەیە. پیٚ دەچێت یەکەم نوسخەی لیستەکە لە کاتی ئوتوخێگال بووبێت کە ئەمیان وڵاتەکەی لە گوتییەکان رزگار کردبوو. نووسراوەکە بۆ خۆی هەندێك ناتەواویی زانیاریی تێدایە و ژمارەیەك بنەماڵەی فەرمانڕەوا ڕیز دەکات کە یەك لە دوای یەك حوکمیان کردووە، بەڵام لە ڕاستیدا ئەمانە لە بەشێکی ماوەی حوکمیاندا تێهەڵکێشن و هاوچەرخن.

یەکێك لە کێشەکانی لیستەکە ماوەی فەرمانڕەوایی گوتییەکانە کە بە ڕواڵەتی نووسراوەکە گوتییەکان وڵاتی دووڕوباریان بۆ ٩١ ساڵ (یان ١٢٥ یان ٩٩) حوکم کرد بوو لە کاتێکدا زۆر ڕێی تیٚ دەچێت تەنها لە بەشێکی ئەم ماوەیەدا حوکمی تەواوی وڵاتەکەیان کردبێت ئەویش ئەگەر کردبێتیان. پادشا گوتییەکانیش نووسینیان جیٚ نەهێشتووە یەك دوانێکیان نەبێت و ئومێدی ئەوەی نووسراوی زۆرتریان بدۆزرێنەوە ئومێدێکی بەهێز نییە مەگەر پشکنین لە گردە شوێنەوارییەکەی کەرکووك (قەڵا) بکرێت کە بەپێی لیستەکە پایتەختی گوتییەکان بووە.

گوتییەکان لە سەردەمی دەوڵەتی گەورەی ئەکەدیدا پەلاماری وڵاتی دووڕوباریان دا. (هالۆ) دەڵێت کە زانیارییە شوێنەوارییەکان ئەو فیکرەیە دەبەخشن کە بەشی سەرووی وڵاتی دووڕوبار (کە دواتر ئاشوری پیٚ دەوترا) بەسەختی وێران کرابوو، ناوەڕاستیش ، واتە ئەکەد، وێرانکارییەکەی کەم بوو لەکاتێکدا وێرانکردن و ئاوەدانکرنەوە باشوور، واتە سومەری تا ڕادەیەکی زۆر نەگرتەوە. قسەی (ئادامز)یش دەهێنێتەوە کە دەشتەکانی دیالە (سیروانی خواروو) خراپی بەسەر هاتبوو هەرچەندە لەوانەیە ژیانی گوندەکان تەنانەت گەڕەکەکانی شارە گەورەکان وتەنانەت بچووکترەکان دوای پچڕانێکی کەم دەستی پیٚ کردبێتەوە[١].

گوتییەکان مایەی ترسێکی گەورە بوون بۆ خەڵکی وڵاتی دووروبار و بە تایبەتی سومەرییەکان کە لە هەموو دوژمنێکی تر زیاتر لێیان دەترسان و ناویان نابوون مارو دووپشك (یاخود ئەژدیها)ی چیاکان[٢].

ڕۆژگاری فەرمانڕەوایی گوتییەکان لەنێوان سەدەی (٢٣) و (٢٢)ی پێش زایین بووە، بەڵام نازانرێت لە ساڵی چەندەوە دەست پیٚ دەکات و کاتی دەستپێکردنی گوتییەکان کوێیان لە ژێر دەستدا بوو. بە شێوەیەکی گشتیش ماوەکە کەوتبووە نێوان ماوەی (شارکالی شارری)ی کوڕی نارام سین و ئوتوخێگال کە گوتییەکانی لە سومەر دەرکرد.(هالۆ) "ماوەی گوتی" بە چل یان پەنجا ساڵ زیاتر نازانێت کە ئەوە ماوەی نێوان دەسەڵاتی شارکالی شارری و (ئور–ناممو)وە[٣].ئور–نامموش دوای ئوتوخێگال حوکمی کردو دامەزرێنەری بنەماڵەی سێیەمی ئور بوو[٤].

---

* گۆڤاری هەزارمێرد ، ٢١، ساڵی شەشەم، ئەیلوولی ٢٠٠٢، ل ٤٤-٥١.

[1] W.W.Hallo, Gutium, in, RLA, Bd.3, 1957-1971, p.710.

[٢] باسی ئەم ترسەی سومەرییەکانم لە کتێبێکی (سەموێل نووح کرەیمەر)دا دیوە، وابزانم کتێبی (سومەرییەکان)ـــەو ئێستا لەبەردەستمدا نییە.

[3] Hallo, p.714.

[٤] ناوەکەی پەیوەندیی بە ناوی شاری ئورەوە نییە بەڵکو واتای (پیاوی خوداوەند ناممو)ی هەیە.

پادشا گوتییەکان

ناوی پادشاکان و تەرتیبیان کە لە خوارەوەدا هەیە بەپێی یەکێك لە دەستنووسەکانی لیستەکەیە (نوسخەی WB). نوسخەکانی تر جیاوازییان هەیە لە ژمارەو لە ناو و لە پێش و دواخستن:

١- پادشایەکی بێ ناو
٢- ئیمتا Imta ٣ساڵ
٣- ئینکیشوش Inkišuš ٦ساڵ (نوسخەی تر: ٧ساڵ)
٤- سارلاگاب Sarlagab (Sar – lagab – la - gab) ٦ساڵ
٥- شولمێ Šulme (لە دەستنووسێکدا: یارلاگاش Iarlagaš) ٦ساڵ
٦- ئێلولومێش Elulumeš ٦ساڵ (دەستنووسی تر:٧)
٧- ئینیماباکێش Inimabakeš ٥ ساڵ
٨- ئیگێشائوش Igešauš ٦ساڵ
٩- یارلاگاب Iarlagab ١٥ساڵ
١٠- ئیباتێ Ibate ٣ساڵ
١١- یارلا<نگاب> Iarla <ngab> ٣ساڵ
١٢- کوروم Kurum یەك ساڵ
١٣- ⌈خا⌉- بیل - کین (؟) (?) ⌈ha⌉ – bil – kîn یان (کی)(?) ki – ٣ساڵ
١٤- [لائێ] رابوم [Laé] rabum ٢ساڵ
١٥- ئیراروم Irarum ٢ساڵ
١٦- ئیبرانوم Ibranum یەك ساڵ
١٧- خابلوم Hablum ٢ساڵ
١٨- پوزور- سین Puzur - Sîn کوڕی خابلوم ٧ساڵ
١٩- یارلاگاندا (؟) [Ià (?)]- ar-la-ga-an-da ٧ساڵ
٢٠- سیئو(؟) (?) [Si]-⌈u$_4$⌉ {ڕەنگە هەر سیئوم Si'um(Si-ù-um) بێت کە ناوی لە نووسینێکی تردا هاتووە} ٧ساڵ.
٢١- تیریگا(ن) Tiriga(n) ٤٠ ڕۆژ[1]

ماوەی فەرمانڕەوایی گوتییەکان لە نێوان ١٢٥ ساڵ تا ٩١ ساڵە ئەویش بەپێی خەملاندنی جیاواز، ژمارەی پادشاکانیش هەروەها خەملاندنی جیاوازی هەیە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ دەستنووسە جیاکانی لیستی سومەری پادشایان هەروەها تێگەیشتن لە دەقەکە. ژمارەی ٢١ پادشامان هەیە کە ١٢٥ ساڵ (نوسخەی تر: ١٢٤) و چل ڕۆژ حوکمیان کردووە. ژمارەی ٢٣ پادشاو ٩٩ ساڵیش هەیە. لە نوسخەی تریشدا، کە تاکە نوسخەیە بە شێوەیەکی باش ماوەتەوە و کەمتر لەوانی تر شکاوە، ٢١ پادشاو ٩١ ساڵ و ٤٠ ڕۆژ هەیە[2]. لە کاتێکدا دەستنووسەکانی سوسە (پایتەختی ئێلام) شوێنی تەنها چەند فەرمانڕەوایەکی کەمیان تێدایە و وا دیارە هەموو ماوەکەیان تەنها بە ٢٥ ساڵ دادەنێت[3]. جیاوازیی خەملاندنەکەش بە پێی یاکۆبسن لەوانەیە

---

[1] SKL, pp. 119-121.

[2] Hallo,RLA, 3, p.711.

[3] Ibid, p.714.

بگەڕێتەوە بۆ خوێندنەوەی هەڵەی دوایەمین هێما (ئێش eš) لە ناوی ئێلولومێش یان ناوی ئینیماباکێش I-ni-ma-ba-ki-eš[1].

ئەو دەقانە ناوی ئەو پادشایانە وەك لەشكر ugnim یاخود وڵات ma-daی گوتیوم وەسف دەكەن[2]. هەروەها دەستنووسێكی لیستی پادشایان دەڵێت: لەشكری گوتیوم پادشای نەبوو، خۆی خۆی حوكم دەكرد (ئەویش) بۆ ماوەی پێنج ساڵ[3].

لە لیستی قوربانیش كە هی پادشای بابلی عەمی صەدوقا (١٦٤٦-١٦٢٦پ.ز) سەردەمی گوتی پێش سەردەمی " خانا" یی و ئاموری بوو و بە پێشینێك دەست پێ دەكات كە ناوەكەی خۆی داوە بە زنجیرەكەو بە ئارا(م) یان بە خارخار(و) ناوبراوە[4]. دەكرێت ناوی یەكەم لەگەڵ ئارمانو Armanu بەراورد بكرێت و دووەمیان لەگەڵ كارخار[5] (یاخود : خارخار ئەویش بۆ ئەوانەی كارخارو خارخار بە یەك شوێن دەزانن).

ئارمان بە شوێنێك لە سووریا زانراوە بەڵام هەروەها بە شوێنێك لە ناوچەكانی باشووری شارەزوور، خارخاریش (كە بە كارخار زانراوە – بڕوانە بابەتی وردە فیرعەونەكان.. لەم كتێبەدا) هەر لە دەوروبەردا بووە(بڕوانە باسی خارخار لەكتێبی دووەمدا). هەرچەندە نزیكەی پێنج سەدە سەردەمی پادشای بابل لەوەی گوتییەكان جیا دەكاتەوە بەڵام ئاماژەكە جێگەی سەرنجە چونكە یەكەم پادشا بە ناوچەیەك پەیوەست دەكات كە پێ دەچێت بەڕاستی شوێنی ئەسڵیی گوتییەكان بووبێت.

* * * * * * * *

ئەو نووسراوانە كەمن كە تەئكیدی ناوەكانی لیستی سومەریی پادشایان بكەن. لەم ڕووەوە ناوی پادشایەك هەیە كە لە ناوی یەكێك لە پادشا گوتییەكانی لیستەكە دەچێت ئەویش شارلاگ یاخود ئاششارلاگ (AŠ-)šar-la-ag كە شاركالی شارری كوڕی نارام سین ناوەكەی ناوە لە یەكێك لە ساڵەكانی حوكمی خۆی: "ئەو ساڵەی تیایدا شارلاگ (یان ئاششارلاگ)ی پادشای گوتی بە دیل بردووە"[6]. (هالۆ) دەڵێت دەكرێت ئەم ناوە ، هەرەها ناوی (یارلاگان) كە لە نووسینێكی شاری (ئومما) دا هەیە لەگەڵ ئەم ناوانەی دەستنووسە جیاكانی لیستەكە بەراورد بكرێن:

١- پادشای دووەم: [... ارلاگـ] ا – با [x-ar-la-g] a-ba (نوسخەی Su$_4$) (x هێمایەكی شكاوە)

٢- پادشای سێیەم: [...لاگا] نـ؟ – دا؟ [x-la-ga-a] n?-da? (نوسخەی P$_4$)

٣- پادشای چوارەم: یالاگاب ià-lagab$^{\text{la-gab}}$ (نوسخەی WB) هەروەها ia$^{!}$-ar-la-ga-ba (نوسخەی L$_1$)

(بڕوانە پەراوێزی ٢٩ لە خوارەوە)

٤- پادشای پێنجەم: یارلاگاش ia-ar-la-ga-aš (نوسخەی L$_1$)

٥- پادشای نۆیەم: یارلاگاب ia-ar-la-gab (نوسخەی WB) هەروەها: ...گاب gáb – [ ] (نوسخەی L$_1$).

٦- پاشای یانزەیەم: یارلا ia-ar-la (WB) هەروەها [x-a]r-⸢la⸣-an-gab (نوسخەی L$_1$).

٧- پادشای نۆزدەیەم: [...] ارلاگاندا [x]-ar-la-ga-an-da (WB) [7]

ماوەی كەمی فەرمانڕەوایی پادشا گوتییەكان كرابووە بەڵگە لەسەر ئەوەی ماوەكە پڕ پشێوی بووە لە كاتێكدا دیاكۆنوف وای بۆ دەچێت كە بۆی هەیە ئەو پادشایانە هەڵدەبژێردران و بەڵگە لەسەر ئەمە ئەوەیە هەندێك ناو دووبارە دەبنەوە[8].ئەمەش

---

[1] SKL, p.120.

[2] Hallo, RLA, 3, p.711.

[3] Ibid.

[4] Ibid.

[5] Ibid.

[6] Ibid, p.709, 711.

[7] Ibid, p.711.

[8] دیاكۆنۆف، میدیا، وەرگێڕانی بورهان قانع، ١٩٧٨، ل١٦٦-١٦٧.

دوور نییە چونکە بنەمای هەڵبژاردنی فەرمانڕەوا لەلایەن خێڵەوە یان جەنگاوەرانی خێڵەوە دیاردەیەکە لە ناو هەندێك گەلدا هەبووە کە خێڵەکی بەسەریاندا زاڵ بووە. لە لایەکی تریشەوە لەوانەیە ئەوەی ناوی نراوە ((گوتی)) لە راستیدا تێکەڵەی چەند گەلێك بێت کە پێکەوە پەلاماری وڵاتی دووروباریان دابوو و بۆی هەیە هەر جارەی پادشاکە سەر بە یەکێکیان بووبێت. تەئکیدی ئەوەش کە ئەمانە بە هەڵبژاردن دەبوونە پادشا ئەوەیە کە پێشتر ئاماژەمان واتە ((لەشکری وڵاتی گوتیوم)). ئەوەش هەیە کە لە ماوەی دوای شارکالی شارری و پێش گوتییەکان لە لیستی سومەریی پادشایاندا چوار پادشا ژمێردراون و بەم جۆرە وەسفیان کراوە((کێ پادشا بوو و کێ پادشا نەبوو))و کە مەرج نییە نیشانە بێت تەنها بۆ حاڵەتی پشێوی. یەك بەڵگەی تریش دەمێنێتەوە ئەویش ئەوەیە تەنها یەك پادشا کوڕی پادشایەکی پێشووتری بووە واتە بنەمای میراتی تەنها لە یەك حاڵەتدا بینراوە.

سەبارەت بە ناوی پادشا گوتییەکان دەبینین ئەوانەی دواییان (ژمارە ١٢ تا ١٨) بەزۆری ناوی ئەکەدی و تەنانەت ئاموریشیان هەڵگرتووە[١]. سەبارەت بە ناوی یارلاگان (هالۆ) دەڵێت لەوانەیە ئەمە نازناو بێت یان بووبێتە نازناو و دەڵێت یەکێك لە ناوەکانی دەستنووسێك لەمانە دەتوانرێت بە **[x-la-g]a-an-dé** تەواو بکرێت بەڵام دوو دەستنووسی تر لەجیاتی ئەوە وشەی (پادشا)یان داناوەو یەکێك لەم دوانە ئەوە زیاد دەکات: هیچ ساڵێکی نەبوو (واتە هیچ ساڵێك حوکمی نەکرد) کە ئەمە واتای ئەوەیە ناوی کابرا وەك ناوی بنەماڵەکە بەکارهاتووە[٢].

دەربارەی ناوەکانی تریش ئەم تێبینییانە هەیە: بەبڕوای یاکۆبسن دەکرێت هەردوو ئینکێشوش (کە لەوانەیە بەشێوەی ئینگێشوش **in-ge-šuš** و ئیگێشائوش **i-ge-eš-a-uš** بخوێنرێتەوە)و ڕەنگە یەك ناو بن ئەویش ئینگێشۆش **igešôš** بن[٣].

دەنگی~**g** بریتییە لە تێهەڵکێش کردنی دوو دەنگی (ن) و (گ) وەکو وشەی (مانگ) لە شێوازی سلێمانیدا و کە لە سومەریدا ئەو دەنگە هەیە لە کاتێکدا دەنگی (ۆ) لە نووسینی مێخیدا تەعبیری لێ ناکرێت و بۆیە یاکۆبسن ئەم رایەی هەبووە چونکە ناوی یەکەم بە (**uš**) کۆتایی پێ دێت و دووەم ناو بە (**auš**) بۆیە لەوانەیە ئەم هەوڵێك بووبێت بۆ نووسینی دەنگی (ۆ).

ئێرریدوپیزیر

لەو نووسینانەی ناوی پادشا گوتییەکانیان تێدا هاتووەو کە بەپەنجەی یەك دەست دەژمێردرێن، تەنها ئەوەی ئێرریدوپیزیر و لائێراب هەیە کە خۆیان نووسیویانەو خۆیان وەك پادشای گوتی وەسف کردووە. لەو دوانە ئەوەی ئێرریدوپیزیر دووردرێژترەو گرنگترە. نووسینەکەی ئێرریدوپیزیر زانیاریی زۆر گرنگ لەبارەی حوکمی گوتییەکان و لەبارەی ناوچەکانی کوردستانی کۆن و پەیوەندیی ئەو ناوچانە لەگەڵ گوتییەکان ئاشکرا دەکات.

ئێرریدوپیزیر **Er-ri-du-pi-zi-ir** یان ئێنریداپیزیر **En-ri-da-pi-zi-ir**[٤] خۆی بە " پادشای گوتوم **Gutum** وچوار لاکان(ی جیهان)" ناوبردووە[٥]، بەڵام دەبینین ناوی لە لیستی سومەریی پادشایاندا نایەت، ئەمەش وای کرد ناوبراو بەو پادشایەی لیستەکە بزانرێت کە یەکەم پادشایەو ناوی نەنووسراوەو وتراوە" پادشایەکی بێ ناو"[٦].

سەردەمی ژیانی ئێرریدوپیزیر دیار نییە بەڵام بەپێی ئەو بەسەرهاتەی باسیان دەکات گومان کەمە لەوەی یەکێکە لەپاشایانی گوتی کە وڵاتی دووڕوباریان گرتبوو. بۆ نموونە باسی کۆبوونەوەی لە شکرو چوونی بۆ سیمورروم دەکات و دەڵێت ئیشتار سەربازی لە ئەکەددا دامەزراند، کە ئەمە ئاماژەیەکی ڕوونە بۆ دەسەڵاتی پادشا بەسەر ئەکەددا.

---

[1] **Hallo, RLA, 3, p.711.**

[2] **Ibid.**

[3] **SKL, p.119.**

[٤] فراین بۆ ئێرریدو-پیزیر**Erridu-pizir** شیی دەکاتەوە.

[5] **SKL, p.117.**

[6] **SKL, p.117.**

نووسراوەکەی ئێرریدوپیزیر لەوحێکی سەردەمی بابلی کۆنە کە لە ئەسڵێکی ئەکەدیی کۆنەوە وەرگیراوە[١]. لەوحەکە لە شاری نیپپور (شاری پیرۆزی سومەری) دۆزراوەتەوەو بریتییە لە دەستنووسی سێ نووسینی پەیکەر. لەوحەکە شکاوەو لە ٢٠ پارچە پێکەوەنراوەتەوەو لاکانی ٢٠ سانتیمەتر بە ١٣,٦ سانتیمەتر. جگە لەوەش دوو پارچەی تر هەن ؛ یەکێکیان ١١,٨ بە ١٣,٥سانتیمەترو ئەوەی تر ٧,٢ بە ٨,٢ سانتیمەتر[٢]. پەکەرەکە خۆشی نەدۆزراوەتەوە.

ئەمانەش سێ نووسینی پادشاکەیە (ژمارەی ستوون و دێرەکانم نەنووسیوە، دابەشکردنی دێڕەکانی ئەم وەرگێڕانە کوردییەش بەپێی ژمارەی دێڕەکانی ئەسڵەکە نییە)[٣] .

1

[خوداوەند ... خوداوەندە (تایبەتییە)کەیەتی] ،
[خوداوەند ئێشتا]ر- [ئاننونیـ] توم ... ـەکەیەتی (و)
خوداوەند ئیلابا Ìl-a-ba$_4$ خوداوەندی بەهێزی خوداوەندەکان ،
(خوداوەند) ی عەشیرەتەکەیەتی. ئێرریدوپیزیری بەهێز
پادشای گوتوم **Gutum**[٤] و چوار لاکان .
ئو[س س] [xx] -ù[٥]، سوپـ[اسالار]ـەکەی ئەو،
مادگا(؟) ⌈Ma(?)⌉-[a]d-[ga]

کەلێن لە دەقەکە[٦]

[ئێرریدو] پیزیـ[ر] ی بە[هێز] ، پادشای گوتوم و چوارلاکان
پەلەی کرد (بۆ ڕووبەڕوبوونەوە)ی.
(لەبەرئەوەی فەرمانڕەوای مادگا) لێی ترسا چووەناو کێو[٧] و
(ئێرریدوپیزیر) ڕاوی نا (و) گرتی (و) ئەو، پادشاکە،
ئەوی برد(و) ... ی کرد.
ئێرریدو[پیـ]ـزیری بەهێـ[ز] پادشای گوتوم و چوار لاکان،
(ئەوی) بە زۆرەملێوە بەناو دەرگای خوداوەندی گوتومەوە برد،
لێیدا (و) کوشتی، پادشا (ی مادگا).
وەها (قسە دەکات) ئێرریدوپیزیری بەهێز،
پادشای گوتوم [و] [چـ]ـوار [لا]کان:
لەو کاتەدا پەیکەرێکی خۆمم دروستکردو ... ێکم دانا لە ملیدا...

---

[1] **Hallo, RLA, 3. P.712.**

[٢] بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: **RIME 2, p.220**

[٣] کەوانەی [] نیشانەی تەواوکردنی دەقەکە بەهۆی بەشێکی تری دەقەکە یان بەهۆی نوسخەی تری. بۆ نموونە ناوی "مادگا" لە شوێنی تری نووسینەکە ناوی بەتەواوی ماوەتەوە، لەو شوێنەش کە یەك یان دوو هێمای ماون ناوەکە تەواوکراوەتەوەو شوێنی هێما فەوتاوەکان خراونەتە ناو ئەو جووتە کەوانەیە. ئەم جووتەکەوانەیەش ( ) ئەو قسانەیان خراوەتە ناو کە لە دەقدا نین و بۆ ڕوونکردنەوەی دەقەکە دەنووسرێن.

[٤] وا لە دەقەکەدا هاتووە، (فراین) دەیکات بە گوتیوم کە ناوی باوی وڵاتەکەیە. شوێنەوارناسان زۆر ئەمە دەکەن، واتە ناوێك بە جۆرێك لە دەقە مێخییەکە دێت بەڵام ئەوان لە وەرگێڕاندا شێوەی باوی ناوەکە دەنووسن، ئەمەش بەڕاست نازانین چونکە چاکترە ناوەکە وەکو خۆی بنووسرێت تا ئەوانەی دەقە مێخییەکەیان لا نییە لێیان تێك نەچێت هەروەها بتوانن لە ناوەکەو شێوازەکانی بکۆڵنەوە.

[٥] ئو[س س] ناوی پیاوێکە. س س = هێمای فەوتاو.

[٦] شوێنی شکاوییە لە دەقەکەدا.

[٧] فراین وای تەواو دەکات: چووە ناو چیا(ستان)ی (خۆی).

کەلێن لە دەقەکەدا

پۆشاکێک (؟) .. فەیرووز ، کە دامنەنابوو (؟) و

پەیکەرێکی خۆمم تەرخان کرد بۆ خوداوەند ئێنلیل لە (شاری) نیپپوردا.

ئەو کەسەی ئەم نووسینە لابەرێت ، با شاماش و ئێشتار [و]

ئیلا[با] بناغەکەی هەڵکەنن‌و [وە]چەی لەناوبەرن .

کۆلۆفۆن ١[١]

نووسین لەسەر بنەکەیدا.

تەعلیق

ئێرریدوپیزیری بەهێز ، پادشای گوتوم و چوار لاکان

(ئەم پەیکەرەی) تەرخان ک[ـرد] [بۆ ئێ]ن[لیل] لە ن[یپپور]دا.

کۆلۆفۆن ٢

نووسین ... وێنەکەی[٢]

ناوونیشان ٢

ئو ... ، سوپـ[ـاسالار]ی مـ[ـادگا].

کەلێن

2

نوسخەی نووسینێکی تری پەیکەری ئێرریدوپیزیر

ئێ[ـرریدو]پیـ[ـزیر]ی بە[هێز]، پادشای گوتوم و چوار لاکان:

کاتێک کا-نیشبا KA-Nišba[٣] (پادشای سیمورروم)

دوژمنایەتی [دەست]پێکرد، (فەرمانەکانی) [با]وکم،

ئێنریداپیزیر Enridapizir ی بەهێز ، پادشای گوتوم‌و چوار لاکانی

پشت گوێ خست .

وای کرد کوێستانەکان و شارەکان یاخی بن(و)

تا وڵاتی [لو]لوبوم[٤] (و وڵاتەکانی) ...[٥]

کەلێن

...پەلەی [کرد] بۆ (ڕووبەڕووبوونەوە)[ی].

ئێشتاریش سەربازەکانی لە ئاکادیٚ(ئەکەد) A-kà-dé.KI دامەزراند.

هەموو لەشکرەکە کۆبووەوە بۆی (ئێرریدوپیزیر) (و) چوو بۆ سیمورروم.

ئەو (ئێرریدوپیزیر) چووە ناو ... (کاتێک) ئەو (لەشکرەکە؟)

---

[١] کۆلۆفۆن : ئەوەیە کە لەکۆتایی دەستنووسەکە دەنووسرێت و ناوی نووسەرو کاتەکەی...ی تێدایە بەڵام لێرەدا کۆلۆفۆنەکان باسی نووسینی سەر پەیکەرەکە دەکەن، تەعلیقەکانیش باسی پێشکەشکردنی پەیکەرەکە دەکەن. وشەی کۆلۆفۆن و (تەعلیق) لە دەقەکەدا نین بەڵکو لێرەدا وەرگێڕ بۆ جیاکردنەوە لە دەقەکە بەکاری هێناون.

[٢] وێنەی شت نەك مرۆڤ.

[٣] لەبارەی ئەم ناوەوە بڕوانە باسی سیمورروم لە بابەتی وردە فیرعەونەکان.

[٤] فراین لە وەرگێڕاندا دەنووسێت: لوللوبوم Lullubum (بە دوو" ل") بەڵام دەقەکە لێرەدا چوار هێمایەو لەدەقی سێیەمدا بە روونی نووسراوە لولوبیم lu-lu-bi-im (=لولوبوم).

[٥] دوای ئەو دێڕەی ناوی وڵاتی لولوبومی تێدایە چوار دێڕ هەن بە نیشانکەرەوەی وڵات تەواو دەبن KI و تەنها یەکەمیان هێمایەکی ماوەتەوە کە هێمای دوایەمینە ئەویش نی NI . پاش ئەم چوار دێڕە کە چوار وڵات نیشان دەدەن کەلێن لە دەقەکەدا هەیە.

قوربانیی پێشکەش دەکرد < بۆ >[١]خوداوەندەکان لە ئەکەددا

(کە بریتی بوون) لە بزنی نێری گەورە .

کەلێن

ئەو لێ(یـ)ـدا سەبارەت بە ... و ئەوانەی مابوونەوە بە زیندوویی (؟) لەوان،

قوربانیەکانیان بردن، ئەسپە[کاذ]یان[٢]، ڕەشەوڵاخە زۆرەکانیان‌و مەڕەکانیان...

خوداوەندی گوتوم و ئێنریداپیزیر دەستیان بەسەر(یاندا) گرت...

کەلێن

... و با پادشایی بۆ ئێنلیل یان سەوڵەجان بۆ ئێشتار نەگرێت.

با نینخورساگ و نینتو (دوو خوداوەندی مێینەن) وەچەی لەناوبەرن...

کەلێن

ئەو (ئێرریدوپیزیر) پەیکەرێکی خۆی تەرخان کرد بۆ ئێنلیل.

کۆلۆفۆن

نووسین لەسەر شانەکەیدا، وێنەکەی:[٣] . پیٚ(ی) دەنرێتە سەر...

3

نوسخەی نووسینێکی سێیەمی پەیکەر

کا-نیشبا ، پادشای سیمورروم، خەڵکی سیمورروم و لولوبومی هان دا

بۆ یاخیبوون و ... ە کەی خوداوەندی گو[توم] ...

کەلێن

کاتێ[ـکـ] ئامنیلی (؟) ⸢Am⸣-[NI]-li سوپ[ـا سالار] ی ...

وای لە وڵاتەکە ... کرد یاخی بێت و [٤]...

ئێر[ر]یدو[پیزیـ]ـر ی [بەهـ]ـێز، [پادشای گوتوم و چوار لاکان] پەلەی کرد

(بۆ ڕووبەڕوونەوە)ی.

ئەو پێشڕەویی کرد (بەناو) لوتکەکانی کێوی نیشبا.

لە شەش ڕۆژدا دەر[بەندی] ؟ لای [کێوی] خامێمێ- س- پیر

Ha-me-me-x-pi-[ir.KUR] ی [گرت].

کەلێن

چو[وە] ناو دەربەندەکەی.

ئێرریدو[پیزیـ]ـری بـ[ـە]هێز، شوێنی کەوت و

دەربەندی لای کێوی نوخپیر Nu-úh-pi-ir.KUR ی گرت .

هەروەها لە[ئا] ـمنیلی ؟[١] سر[ەو]اند ... ـەکە ، لەسەر لوتکەکەی ...

---

[١] ئەم جووتە کەوانەیە واتە دەبوایە نووسەری دەقەکە ئەوەی ناو کەوانەکەی بنووسیایە بەڵام نەینووسیوە.

[٢] هەرچەندە کاشییەکان بەکارهێنانی فراوانی ئەسپیان بۆ وڵاتی دووڕوبار هێنابوو(کاشییەکان سەدەی ١٦پ.ز وڵاتی دووڕوباریان گرتبوو) بەڵام زۆر زووتر لەوە ئەسپ ناسرابوو. سومەرییەکان پێیان دەوت گوێدرێژی کێوەکان ANŠU.KUR.RA .

[٣] وێنەی مرۆڤ نییە بەڵکو هی شتێك.

[٤] لە دێڕێکی خوارتردا هێمای "نی" هەیە بەڵام بەپێی ئەوەی (فراین) بەم شێوەیەی نووسیوە ، واتە NI دیارە فراین دڵنیا نییە لە خوێندنەوەی هێماکە بە "نی".

کەلێن

لە یەک تاکە ڕۆژدا ... ی بەزەویدا داو

دەربەندی ئوربیلوم Ur-bi-lum.KI لای کێوی مومومم

Mu-mu-um.KUR ی گرت .

نیریشخوخا Ni-ri-iš-hu-ha ش فەرمانڕ[ەوا] ی ئوربیـ[لوم] ی [گرت؟]

کەلێن

(ئەم پەیکەرە)ی [تەر]خان کرد [بۆ ئێنلیل لە نیپپ]ـوردا

ئەوەی ئەم نووسینە لابەرێت با ئێنلیل و شاماش بناغەکەی هەڵکەنن .

کۆلۆفۆن ١

نووسین لەسەر بنەکەیدا

تەعلیق ١

ئێرریدوپیزیری بەهێز، پادشای گوتوم و چوار لاکان ،

(ئەم پەیکەرە)ی تەرخان کرد بۆ ئێ[نلیل] [لە نیپ]پوردا.

کۆلۆفۆن ٢

نووسین لەسەر [شا] نەکەیدا

کۆلۆفۆنێکی سەرجەم

لەوحێکی نووسراو بە سێ (نووسینی) پەیکەری ئێرریدوپیزیر[2].

* * * * * *

ئەم دەقە پێویستی بە خوێندنەوەیەکی ورد نییە بۆ ئەوەی ئەهمیەتی بزانرێت. سەرەتا باسکردنی هاندانی کا–نیشبا، پادشای سیمورروم، بۆ خەڵکی وڵاتەکەی خۆی و خەڵکی وڵاتی لولوبوم دراوسێتیی دوو وڵاتەکە تەئکید دەکات کە لە تۆماری ساڵەکانی شولگیدا دەیزانین ، ئەویش کە تا نۆ یان دە جار باس لە لەناوبردنی سیمورروم و لولوبوم کراوە، پێکەوە یاخود پێکەوە لەگەل شوێنی تردا.

ناوهێنانی کێوی نیشبا شایەنی بایەخە چونکە نزیکی سیانزە سەدە دوای ئەوە ئاشورناصیرپالی دووەمی ئاشوری لە لەشکرکەشییەکانی ساڵی ٨٨١ و ٨٨٠ پ.ز ناوی کێوی نیشپی (نیشبی ، نیسپی) دەبات کە بەپێی (سپایزەر) زنجیرەی هەورامانە، دیاریشە ئەو خوداوەندە ناوچەییەی ناوی نیشبایە لە ناوی کێوەکەوە وەرگیراوە یان لەوانەیە بەپێچەوانەوە بێت ؛ ناوی کێوەکە سەرچاوەی سەرهەڵدانی خوداوەندەکەیە. ئەم پەیوەندییەش نێوان ناوی خواوەندو چیاکە شتێکی ئاساییە ئەویش لەبەر ئەوەی زنجیرەکە زۆر بەرزە، زۆریش درێژ دەبێتەوە، واتە کاریگەرییەکی دەروونیی هەیە بەسەر ناوچەکەو دەوروبەریدا.

لەبەر شکاویی دەقەکە نازانین ئەگەر کێوی نیشبا لە وڵاتی سیموررومدا بووە یان سەر بە وڵاتی لولوبومە. وا چاوەڕێش دەکرێت سە ر بە وڵاتی دووەمە ئەویش لەبەر ئەو بەسەرهاتانەی لە نووسینەکانی ئاشورناصیرپال دەیانزانین، بەڵام لەلایەکی ترەوە ئەو کاتەی ئاشورناصیرپال لەشکرکەشییەکانی ڕووکردبوە زاموا (وڵاتی لوللو) ناوی شیمورروم سەدان ساڵ بوو ناوی نەمابوو بۆیە دوور نییە سیمورروم ناوچەی دەشتی شارەزوور یان هەردوو شارەزوورو هەورامان بوو بێت و ئەمە دەبێتە بۆچوونێکی تر بەپاڵ بۆچوونەکانی تر لەبارەی شوێنی سیموررومەوە کە یەکێکیان ناوچەی (پردێ)یەو بۆچوونێکی تر ناوچەی حەمرینەو سێیەم دەربەندیخانە (بۆ هەموو ئەمانە بڕوانە بابەتی: لەشکرکەشی... لەم کتێبەدا)

---

[1] وا لە وەرگێڕاندا هاتووە بەڵام لە هێماگۆڕیندا بە جۆرەیە: Am-NI-li واتە هەموو هێماکان تەواون.

[2] RIME,2, p.221ff.

دیار نییە کێوی (نوخپیر) کام کێوی ئەمڕۆیە ، هەروەها ئەو کێوەی تر کە هێمایەکی فەوتاوە، واتە: خامێمێـ – ؟ – پیر. ئەوەی جێی سەرنجیشە هەبوونی بڕگەی (پیر) لە کۆتایی ناوی هەردوو کێوەکەدا.

کێوی مومۆم (یاخود مومی، مومو بیٚ پاشگری "ئوم"ی ئەکەدی) دیارە لای هەولێرە. (موممیٚ) Mumme، یەکێك بوو لەو شوێنانەی توکولتی نینورتای یەکەمی ئاشوری (١٢٤٤-١٢٠٨پ.ز) باسیان دەکات کە لە وڵاتی پانوبەرینی سوبارییەکان (شوباری)دا بوون و کە گرتبوونی: بابخی، کوتموخی، بوششیٚ، موممیٚ، ئالزی، مادانی، نیخانی، ئالایا...تاد. (بڕوانە بابەتی ئالزی لەکتێبی دووەمدا) ، هەموو ئەمانەش لە کوردستانی باکووردان واتە باکووری وڵاتی ئاشورن نەك ڕۆژهەلاتی (واتە دوورن لە هەولێر کە ڕۆژهەڵاتی ئاشورە)، بۆیە دەبێت ئەو کێوەی سەردەمی فەرمانڕەوایی گوتییەکان پەیوەندیی‌نەبێت بەو وڵاتەی کە ناوی پاش نۆ سەدە لەوە دەبیسترێت. ناوچەیەکیش لەوە نزیکتر بریتییە لە نوممی Nummi کە لە یەکەم لەشکرکەشیی ئاشورناصیرپال پاش هاتنە سەر تەختی حوکم باسکراوەو[١] دیارە لە ڕۆژهەڵاتی هەولێردا بوو.

هەرچەندە ئەم ناوەی دوایی بە (توممیٚ) دەخوێنرێتەوە بەڵام نزیکیی خوێندنەوەی کۆنی ناوەکە لە ناوی ئەو کێوەی پادشای گوتی باسی دەکات شتێکە جێگەی سەرنجە. وڵاتی توممیٚ بە دوو شێوە هاتووە: ^{mât}Tum-me (تیگلات پلاسەری یەکەم و ئاشورناصیرپالی دووەم)و ^{mât}Tu-um-me (نووسینێك لە گۆنگەلو دۆزراوەتەوە) کە ئەمەی دوایی بووە هۆی ئەوەی خوێندنەوەی توممیٚ پەسەند بکرێت ئەویش لە جیاتیی نوممیٚ[٢].

(بلێك-١٩٠٠) دوو شێوەکەی بە دوو وڵات زانیبوو و دووەمیانی لە ڕۆژهەڵاتی ڕوباری (بەتمان) داناوە بەڵام (شترێك-١٩٠٠) ڕەخنەی لەم جیاکردنەوەیەی گرتووە[٣]. مەبەسەت لە هێمای (توم) لێرەدا هێمای چوارەمی (توم)ـە tum$_4$ کە خوێندنەوەی بە (توم) هی سەردەمی ئاشوریی ناوەڕاست و نوێیە. هێماکەش هەروەها بە (نیم)و (نوم)یش دەخوێنرێتەوە کە هەردووکیان خوێندنەوەی ژمارە یەکن؛ (نیم) لە هەموو سەردەمەکانداو (نوم)یش هەروا بەتەقریبی لە هەموو سەردەمەکان. بۆیە ناتوانرێت بڕیار لەسەر هیچیان بدرێت هەرچەندە خوێندنەوەی (توممیٚ) بە خوێندنەوە ڕاستەکە دەزانین ئەویش لەبەر هاوشێوەکانی ناوەکەو بەم جۆرە (توممیٚ)یەکەی تر، هەر وەك (بلێك) بۆی چوو بوو، وڵاتێکی ترە.

سەبارەت بە (مادگا)ش، ناوی ئەم وڵاتە لە نووسینی (خونی‌نی)ی (کیماش)دا لە کۆتایی هەزاری سێیەمدا ناوی هاتووە[٤] و کە ئەمیان، واتە کیماش، بە ناوچەیەك نێوان حەمرین و زێی دوکان زانراوە[٥]. پاشان لە کۆتایی هەزاری دووەم وسەرەتاکانی هەزاری یەکەمی پێش زایین چەند ناوێکی هاوچەشن هەبوون: ماتکو، ماتقا کە شارێك بوو پادشای ئێلامی شیلخاك ئینشوشیناك (ناوەڕاستی سەدەی ١٢پ.ز) ناوی هێناوەو یەکێك لەو شارە زۆرانە بوون کە گرتبوونی‌و[٦] کە یەکێك لەوانە شاری موراتتاش بوو کە دەکەوتە باشووری زێی دوکان ، ڕەنگە دەوروبەری سورداش. دواتر ماتقیو Matqiu ناوی دێت کە تیگلات پلاسەری یەکەمی ئاشوری وەك شارێك لە باکووری زێی دوکان باسی کردووەو[٧] دیارە سەر بە وڵاتی لوللووە.ئاشورناصیرپالی دووەمیش ناوی میتیقو Mitiqu دەبات کە سەر بە وڵاتی خابخی (کیرخی)یە[٨] ، کە دوو خابخی هەبووە، یەکێك لە باشووری زێی دوکان، ڕۆژئاوای وڵاتی لوللو و دووەمیان دەوروبەری زێی بادینانە.

بڕگەی (خوخا) کە لە ناوی نیریش –خوخا، فەرمانڕەوای ئوربیلومدا، هەیە لە چەند شوێنێکدا بینراوە : لە (گاسور)دا ، لە سەردەمی ئەکەدی، ناوی ئاری–خوخا (بڕگەی یەکەم خوررییە) . دواتریش کە ناوی شارەکە دەبێتە (نوزی)، لە ناوەڕاستی

---

[1] ARAB, 1, S440.

[2] Streck, S.295.

[3] Streck, S.295Anm.

[4] RGTC 2, S.113.

[5] RGTC 2, S.101.

[6] MDP,11, p.43

[4] ARAB, 1,S325

[8] ARAB 1, S.441.

هەزارەی دووەم ناوی نیش-خوخا دەبینرێت. لە سەردەمی بنەماڵەی سێیەمی (ئور) یشدا (پاش سەردەمی ئەکەدی) شوبیش خوخا **Šu-bí-iš-hu-ha** ، شوبوش خوخی **Šu-bu-uš-hu-hi** ، ئیپ خوخا **ip-hu-ha** ، هەروەها خوخا **Hu-ha** بە تەنیا هەن[1].

گێڵب کە ئەم ناوانە دەهێنێتەوە دەڵێت هەرچەندە ناوی نیش – خوخا **Niš-huha** لە نوزیدا هەبووە بەڵام بۆی هەیە (خوخا) خورری نەبێت چونکە شوبیش یان شوبوش خورری نییە. ئاماژە بۆ وشەی خوخخاش **huhhaš** واتە "باپیر" دەکات کە لە نووسینی خاتتیدا (لە هەردوو نووسینی مێخی و هیرۆگلیفی) هەیە، جگە لەوەش ئاماژە بۆ ناوی خوخان لە شاغر بازار و خووخانانی[ش] لە بۆغازکۆی دە کات[2].

لائێراب (لا-ئاراب)

سەرەتا ناوی لائێراب، بە لاسیراب (بەگومانەوە) **La-si(?)-ra(?)-ab** خوێنرابووەوە(هلپرێشت)، بەڵام (یاکۆبسن) ناوەکەی بە **La-é-ra-ab** خوێندۆتەوە ئەویش بە پشت بەستن بە هەبوونی ئەم ناوە لە لەوحەکانی سەردەمی ئەکەد لە ئێشنوننا (تەل ئەسمەر نزیك باقووبە)، بۆیە **⌈é⌉**[3] موحتەمەلترە لە **si**[4].

وتمان لەناو پادشا گوتییەکاندا تەنها ئەم پادشایە و ئێرریداپیزیر خۆیان بە پادشای گوتی ناوبردووە و نووسینیان جێهێشتووە. نووسینەکەی لائێراب لەسەر سەرە سەوڵەجانێکی مەرمەڕدایە (مۆزەخانەی بەریتانی **BM 90852**). تیرەی سەرەسەوڵەجانەکە ١٩,٧سانتیمەترەو ١٦,٨ سانتیمەتر بەرزەو بەهۆی پشکنینەکانی (هرمز ڕەسسام) لە سیپپاردا دۆزرابووەوە[5]. نووسینەکەش بەم شێوەیە:

((لائاراب **La-⌈ᵓà⌉-r[a-a]b**[6] پاد[شای] بە[هێزی] گ[وتیوم] *(نزیکی ٧ دێڕ شکاون)* ئەم سەوڵەجانی)ی دروست کرد و پێشکەشی کرد (وەکو قوربانی). ئەو کەسەی ئەم نووسینە لابەرێت و ناوی خۆی بنووسێت با خوداوەندی گوتیوم، ئیشتارو سین[7] بناغەکەی هەڵکەنن و نەوەکەی لەناوبەرن ، لەشکرکەشییەکەشی سەرنەکەوێت))[8].

ئەم وەرگێڕانە لە نوێترین سەرچاوەیەدا (ئەوەی فراین) ، لە وەرگێڕانێکی کۆنتردا نووسراوە "خوداوەندەکانی گوتیوم"[9].

لە دەقەکەشدا ئەمە هاتووە:

DINGIR gu-ti-um
^{d}INANNA
ù
^{d}EN.ZU

---

[1] HS, p.52+n.27.

[2] HS, p.53n.27.

[3] نیوەی کەوانەی ڕێك نیشانەی مانەوە بەشێکی هێماکە.

[4] SKL, p.119.

بڕوانە هەروەها باسەکەی (هالۆ)، لاپەڕە ٧١١. ناوبراو ئاماژە بۆ (گێلب) دەکات لە MAD,1.(فراین)یش (RIME 2, p.228) کە شێوەی لا-ئاراب Lā-ᵓarāb دەنووسێت ئاماژە بۆ گێلب و MAD, 3 دەکات. هێمای ᵓ نیشانەیە بۆ دەنگی (ئـ).

[5] RIME 2, p.228.

[6] فراین بۆ Lā-ᵓar āb جیای دەکاتەوەو پشت بە گێلب (MAD 3, p.61) دەبەستێت: RIME 2, p.228.

[7] لە دەقەکەدا ^{d}INANNA و ^{d}EN.ZU کە سومەرین و بەرامبەرە ئەکەدییەکەیان: ئیشتار (ئێشتار) و سین Sîn ــە. فراین بۆ ئیشتار دەنووسێت: ئاشتار Aštar کە بەش بەحاڵی خۆم یەکەم جارە شێوەی وا ببینم.

[8] RIME 2, p.229.

[9] Barton, RISA, p.171.

بارتۆن (١٩٢٩) شێوازی کۆنی لاسیراب دەنووسێت.

ئاشکرا دیاریشە کە وشەی خوداوەند لێرەدا بە تاك هاتووە نەك بە کۆ، جگە لەوەش شێوازی فرمان کە لە دوای ناوی ئەم خوداوەندانە هاتوون، واتە: "بناغەکەی هەڵکەنن"و "نەوەکەی لەناوبەرن" بە شێوازی فرمانی جووت هاتوون لەکاتێکدا ناوی سێ خوداوەند نووسروە، بۆیە بەبڕوای فراین (ئەویش بە هۆی و.گ. لامبێرت) وا دیارە ناوی"خوداوەندی گوتیوم" بەشێوەیەکی ئالی زیادکراوە بۆ سەرەتای شێوازێکی باو نەفرەتی سەردەمی ئەکەدی کە تێیدا پاڕانەوە لە ئیشتار و سین هەیە (کە دوانن)،ڕەنگە ئەوەش ئەو دوو شێوە فرمانەی جووت تەفسیر بکات کە لە ڕووی ڕێزمانییەوە هەڵەن[١]. بەڵام لێرەدا بۆ ئەوە دەچین کە لەوانەیە بەکارهێنانی فرمانی جووت ڕاست بێت و پادشا مەبەستی لە سێ خوداوەند نەبووبێت بەڵکو مەبەستی لەوە بووبێت ئیشتار خوداوەندی گوتیوم بێت.

ڕستەی دوایەمینی نووسینەکە وەك بینیمان بە "لەشکرکەشییەکەی سەرنەکەوێت"[٢] لەکاتێکدا وەرگێرانی کۆن دەنووسێت "ڕێگا بۆ وڵاتەکەی دانەخەن"[٣].

لە ڕووی هونەری و ئیملای زمانەوانی جێماوەکە دەگەڕێتەوە بۆ بەرایی یان ناوەڕاستی سەردەمی فەرمانڕەوایی ئەکەد، نەفرەتەکەش لەوە دەچێت لاسایی کردنەوەی نەفرەتەکانی ناو نووسینەکانی پادشا یەکەمەکانی ئەکەد بێت[٤]. بەڵام ڤیلهێلم دەڵێت شێوازی نەفرەتەکە هاوشێوەی ئەوانەی سەردەمی ئەکەدیی کۆن(سارگۆن تا شارکالی شارری)[٥] و دەڵێت لەوانەیە پادشا گوتییەکە دە ساڵی پاش شارکالی شارری حوکمی کردبێت[٦].

وتمان نووسینەکە لە (سیپپار)دا دۆزراوەتەوە بەڵام بەپێی (هیلپرێشت)و هالۆ ئەمە ئەوە ناگەیەنێت پادشاکە شارەکەی حوکم کردبێت[٧].

هەبوونی ئەم نووسینەش وای لە یاکۆبسن کرد ناوی چواردەیەمی ناو لیستەکە تەواو بکات. ناوی لیستەکە تەنها ((رابوم))ی ماوەتەوە، یاکۆبسنیش بەپێی نووسراوی سەرەوە ناوی ئەو پادشایەی لیستەکەی بە لائێرابوم تەواو کردووە، هەرچەندە هالۆ دەڵێت کە ئەمە هێشتا جێگەی گومانە[٨].

سیئو(م)

دوو نووسینی شاری (ئوممما)ی سومەری هەن یەکێکیان هی (لوگال ئانناتوم)ـەو دەڵێت ((لەو کاتەدا سیئووم **Si-ù-um** پادشای پادشای گوتیوم بوو (یان بوو بە پادشای گوتیوم)..))[٩]. ناوی سیئووم هاوشێوەی هەیە لە ناوچەی دیالەو گاسور ئەویش سیئوممی **Si-um-mi** لەگەڵ ناوێك لەمە بەربلاوتر: سیئاوم **Si-a-um** ئەویش ئەگەر ئەم دوو ناوە بەشێوەی تر نەخوێندرێنەوە (یەکەمیان شیئوممی **Ši-ummi** و دووەمیان واتروم **Watrum**)[١٠]. ناوی بیستەمی لیستەکەش سیئو **Si-u** وەو دیارە یاکۆبسن بەهۆی ناوەکەی سەرەوە ناوەکەی وا نووسیوە: **Si-u(m)**.

مۆرێکیش ، کە بە هی بەشەکانی دوایی بنەماڵەی سارگۆنی ئەکەدی زانراوەو دیار نییە لە کوێ بەدەست کەوتووە، ناوی کەسێکی تێدایە نزیکە لە ناوی پادشای گوتی. نووسینی سەر مۆرەکە دەڵێت:

---

[1] **RIME 2, p.228.**

[٢] فراین بۆ هێمای "لەشکرکەشی" **KASKAL** دەڵێت هێماکە هاوشێوەی هێمای کیب **KIB** ـەو بەم جۆرە جیاوازیی هەیە لە هێمای ئاسایی کاسکال.

[3] **RISA, p.171.**

[4] **Hallo, RLA, 3, p.711f.**

[5] **G.Wilhelm, Gedanken zur Frühgeschichte der Hurriter und zum hurritisch-urartäischen Sprachvergleich,in; Xenia 21, Hurriter und Hurritisch, 1988, S.47.**

[6] **Ibid, S.46.**

[7] **Hallo, RLA, 3, p.712.**

[8] **Ibid.**

[9] **Hallo, RLA, p.712.**

[10] **Ibid.**

"ئیلولو **Ì-lu-lu** خزمەتکاری سیئاوم **Si-a-um**"[1].

یارلاگان [دا]

نووسینەکەی تری شاری ئومما هی نامماخنی یاخود نامماخانییە **Nammah(a)ni** و تێیدا هاتووە کە ((ئەو کاتەی یارلاگان **Ià-ar-la-ga-an** پادشای گوتیوم بوو))[2].

پێدەچێت ئەم نامماخانییە بێت کە سەر بە گوتییەکان و نەیاری (ئورناممو)ی شاری ئور بوو کە دوای ئوتوخێگالی ئوروك بنەماڵەی سێیەمی ئوری دامەزراند. یارلاگان پادشای نۆزدەیەم بوو و لە ناوەکەی تەنها (ئارلاگاندا)ماوە و دیارە یاکۆبسن بەهۆی ئەم نووسینە ناوەکەی تەواو کردووە.

نیشانکەرەوەی خوداوەندێتی نەخراوەتە پێش ناوی هەر سێ پادشاکە، ئێررودوپیزیر و سیئوم و لائێراب، بەم پێیەش ئەمانە لاسایی نارام سینیان نەکرد لە خۆبەخوداوەند زانین.

وەك وتمان (هالۆ) بە دووری نازانێت یارلاگان نازناو بووبێت لێرەشدا بە شیاوی دەزانم بۆچوونێکی خۆم بڵێم سەبارەت بە ناوەکەو ناوەکانی تر. لە چوار ناودا دەبینین برگەی (یار) دووبارە دەبێتەوە: یارلاگاب و یارلانگاب ئەگەر دوو ناوی جیاواز بن لەگەڵ یارلاگان و یارلاگاش کە ئەمیان لە دەستنووسێکی لیستەکەدا لە جیاتی شولمێ نووسراوە. ئەمە وامان لێ دەکات بیر لەوە بکەینەوە (یار) بڕگەیەکی سەربەخۆ بێت و واتای (پادشا) یان شتێك لەو بابەتە بدات.

وشەی ئێوری **ewri** لای خوررییەکان واتای "پادشا" یان "ئاغا" یان هەبوو و ئەمە لە (یار) نزیکەو رەنگە لەبەر قورسیی بڕگەی (ئێوری) سومەرییەکان کردبێتیان بە (یار). جگە لە ئێوری لای خوررییەکان وشەی ئێندان **endan** هەبوو کە پێدەچێت هەر واتای پادشا بدات (یان: نازناوێکی ئایینییە یان هەردووکیان) و لەکۆتایی ناوی (یا؟ ئارلاگاندا)ی لیستەکە دەچێت[3]. هەردوو وشەی ئێوری و ئێندان لە هەزاری سێیەمی پێش زاییندا هەبوون[4].

ئەگەر یار واتای پادشا بدات زۆر بە ئاسانی لە ناوی یارلاگاب تێ دەگەین کە دەبێت واتای (پادشای لاگاب) بدات. لە هەزاری یەکەمی پێش زاینیشدا ناوی لەم بابەتە هەیە کە شارێك بوو لە نێوان دەربەندی بازیان و روباری تەیناڵ. سەرەتا ئاشورناصیرپالی دووەمی ئاشوری ساڵی ٨٨٠ پێش زاین ناوی لاگالاگا **Lagalaga** دەهێنێت کە لە باسەکەیەوە ئەوەندە تێدەگەین لە رۆژهەڵاتی دەربەندی بازیان بووە. پاشان لە کۆتایی سەدەی هەشتەمی پێش زاین ناوی تاگالاگا **Tagalaga** و لاگاب گالاکی **Lagabgalagi** پەیدا دەبن کە هەر لەو دەوروبەرەدا دەبن ویەکێکان لە نێوان دەربەند بازیان و روباری تەیناڵ دەبێت[5].

لەمەوە دەتوانین بڵێین پادشای گوتی هەڵگری نازناوی پادشای لاگاب بووە. لە لایەکی ترەوە ناوی سارلاگاب (پادشای چوارەم) بڕگەی لاگاب لە ناوەکەیدا هەیە. لەوەش سەیرتر ئەوەیە خوێندنەوەی تری ناوەکە[6] (یالاگاب)ەو لە دەستنووسێکی تردا (یارلاگابا) هاتووە (بڕوانە سەرەوە). یەکەمیشیان بە دوو (لاگاب) نووسراوە ؛ بڕگەی یەکەم یەك هێمایە **lagab** و دووەم

---

[1] **RIME 2, p.230.**

فراین بە سیئائوم Si ᵓā ᵓum ی دەخوێنێتەوە.

[2] **Hallo, RLA, p.712.**

[3] بۆ شتێکی کورت لەبارەی وشەی (ئێندان)ـەوە بڕوانە بابەتی (ئورکیش) لەم کتێبەدا.

[4] بۆ ئێوری لە هەزاری سێیەمدا بڕوانە ناوی ئێوریم ئاری(ئێوریم ئاتال) لە بابەتی ئورکیشدا.

[5] بۆ ئەمە بڕوانە کتێبی ((مێژووی گەلی لوللو)) مان ، بەشی: دەربارەی شوێنەکانی سێ لەشکرکەشییەکە.

[6] ناوی پادشاکان کە ریزمان کردوون وەك وتمان بەپێی دەستنووسی WB یە و لە کتێبەکەی یاکۆبسن بە هەمان تەرتیب وەرمانگرتوون و لەناویاندا ناوی پادشای چوارەم سارلاگابە Sar – lagab – la - gab بەڵام بە پێی (هالۆ)و وەك لەسەرەوەدا باسکراوە پادشای چوارەم لە لیستی WBدا یالاگاب Ià-lagab^{la-gab} ـە. دیارە یاکۆبسن ناوەکەی بەپێی نووسراوی شارکالی شارری کە دەڵێت شارلاگی گرتووە و یاکۆبسن ناوی پادشای چوارەمی وا لێکردووە. نووسینی ئەسڵییەکەشم لا نییە بەڵام بە نیوە دڵنیاییەوە دەڵێم هێماکە ژمارە (٢٣١)ە کە بە چەند جۆرێك دەخوێنرێتەوە :(زال ، صال ، نی ، لی...) لەگەڵ (زار) کە خوێنەوەیەکی سەردەمی ناوەڕاستی بابلییە هەروەها هێمای سێیەمی(یا) (ià یاخود ia_3) (سەردەمی بابلیی کۆن).

بڕگە بە دوو هێماla-gab نووسراوە. ئەوەندەش بزانم ئەمە بۆ ئەوە بووە خوێنەری دەقە مێخییەکە بۆی روون بێتەوە هێمایی چۆن بخوێنرێتەوە چونکە هێماکە خوێندنەوەی جیاجیای هەیەو یەکێك لە بەکارهێنانەکانی بریتییە لە وشەی LAGAB ی سومەرییە[1]. بەڵام بۆچی نەکرێت ناوەکە یا-لاگاب – لاگاب (کە دەبێت راستەکەی: یار-لاگاب – لاگاب بوو‌بێت) بخوێنرێتەوەو بەم جۆرە نزیکتر دەبینەوە لە ناوی شاری (لاگالاگا)و(تاگالاگی)و (لاگاب گالاگی) ی هەزاری یەکەم کە ڕەنگە لە هەزاری سێیەمدا (کاتی فەمانڕەوایی‌ی گوتییەکان) ناوی لاگاب لاگاب بووبێت؟ لێکدانەوە ناوی ئەو پادشایە بەو جۆرە واتە دەستنیشانکردنی واتای بڕگەی(یار) و فەرز کردنی ئەوەی شارێك هەبووە بەناوی لاگاب یاخود لاگاب لاگاب هەموو ئەمانە تەنها بۆچوونن و بەڵگەی زۆرتریان پێویستە. خۆ ئەگەر راستیش بن ئەوا پەیوەستێکی گەورە لەنێوان گوتییەکان وناوچەی رۆژهەڵاتی دەربەندی بازیان (کە دواتر گەلی لوللو تیایدا دەژیا) دەدۆزینەوەو ئەگەر ئەمیان تەئکید بوو دوو ئیحتمالمان دەبێت : یان ئەو ناوچەیە پێشتر گوتییەکانی تێدا بوو و یان ئەو چەند پادشایەی بڕگەی فەرزکراوی (یار) لە ناوەکانیاندا هەیە لە راستیدا لوللویی بوون. بەڵام ئەو ئیحتمالە دەمێنێتەوە وشەی یار (ئەگەر ئەو واتایەی پێمان دا ڕاست بێت) وشەیەکە گەلانی ئەو ناوچانە بەگشتی بەکاریان دەهێنا.

جگە لەو واتایەی بە گریمانە بۆ بڕگەی (یار) دامانناوە پێویستە ئاماژە بەوەش بکەین کە وشەی (ئار) یان (ئاری)ی خوریی واتای (بدە)ی هەیە[2] ، ئەم جۆرە پێکهاتانەش بەواتای: "(شتێك) بدە" هەن .

بەراوردییەکی تر بیکەین ناوی پادشای شاری قابرا Qabrā یە کە کەوتبووە دەشتی هەولێرو لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم وسەرەتای سەدەی هەژدەیەمی پێش زاین ناوی دەبیسترێت. پادشاکە ناوی ئارداکاندا Ardakanda[3] بوو و لە ناوەکەیدا (ئاندا)ی نزیك (ئێندا =پادشا) و کۆتایی ناوی (یا؟ ئارلاگاندا) هەیە لەگەڵ (ئار)ی سەرەتا کە لە (یار)ەوە نزیکە واتە ئەگەر یەکێك لە بۆچوونەکانی سەرەوەمان راست بێت ئەوا لەوانەیە وشەی (پادشا) یان لە کۆتایی ناوەکە (ئاندا= ئێندا) یان لە سەرەتاکەیدا (ئار= یار– ئێروی) هەیە.

* * * * * * * *

ئیباتیٚ Ibate ، پادشای دووەمی زنجیرەکە، هەڵگری ناوێکە هاوشێوەی هەیە ئەویش یابرات Iabrat کە وتراوە ((پیاوی سو)) وە – سوبارتو (سەردەمی ئور ٣)، هەروەها ناوی تر: ئێبارات Ebarat و یابارات Iabarat کە لە نووسینی (سوسە)دا هەن. جگە لەوەش ناوی ئێبارتی Ebarti کە ناوی ژمارەیەك پادشایە لە شیماش (سیماش)و ئێلام، ئەمەش جگە لە ناوی هاوشێوەی شوێن و خوداوەند کە پەیوەندییان بە ئێلامەوە هەیە[4]. شیماش یاخود سیماش لە باکووری ئێلامدایە.

ناوی نزیکتر لەمەش: یابتی Iabti کە لەدەقێکی سەردەمی ئور٣ دا هاتووەو بەم جۆرە: بادوکرات Badukrat کوڕی یابتی Ià-ab-ti پیاوی سوئا SU.A^{KI}[5].

(گێلب) لە کتێبەکەیدا لەبارەی خوریی‌و سوبارییەکان دەڵێت لەو ناوانەی کۆیکردوونەتەوە کە سەر بە ناوچەی سو(ئا) (SU(.A^{KI}) ـن چەند ناوێك بە (ت) تەواو دەبن و دەڵێت هەروەها لە ناوی زۆری کەسان و شوێنان لە (کاپادۆکیا) بەشێوازی -at و -it و –ut و دواتر لە سەردەمی درەنگتری (خاتتی)دا گۆڕان بۆ –ant و –int و -unt هەروەها لە ناوی چەند شوێنێك لە باکووری سووریاو باکووری دووڕوبار[6].

---

[1] بڕوانە هێمای ژمارە ٤٨٣ لە Labat.

[2] بۆ دووەم بڕوانە باسی ئورکیش بۆ یەکەمیش بڕوانە:IH, p.34 . بەڵام بڕوانە گومان دەربارەی بەکارهێنانی ئەم بڕگەیە.

[3] Nomades, p.227n.2.

[4] HS, p.102.

[5] Gelb, New Light, p.384.

[6] HS, p.108.

پادشایەکی گومانلێکراو

پادشـایەکی تـر هەیـە لـە نووسـراوی کابرایـەکدا هـاتووە کـە نووسـەری شـاری سـاریگ Sa_{12}-rig_5 (بـە سـومەری ساگپاکابدو)ی نزیک شاری (ئوممـا) بـوو و وەك نـەزرێك و پێشکەشییەکی قوربـانی بۆ ژیـانی نووسـیویەتی. پادشـاکە نـاوی شارراتیگوبیسین **Šarratigubisin** بوو و یاکۆبسن دەڵێت لەوانەیە بە مواتی قوبیسین **Muatiqubisin** بخوێنرێتەوە. نووسینەکە لەسەر قاپێکەو بەم جۆرەیە:

> ((بۆ نین ... **Nin-x** ی پادشا، کە خراپە دوور دەخاتەوە، نیگدوپائیێ **Nigdupae**، نووسەری نووسینگەی تۆمار لە شاری ساگپاکابدو **Sagpakabdu**،کوڕی ئورگیشار **Urgišar** ی نووسەر بۆ ژیانی شاراتیگوبیسین، پادشای خـۆی، بـۆ ژیـانی خـۆی(و) بـۆ ژیـانی ژن و منداڵـەکانی پێشـکەش کـرد *(نزیـك وێنـەی سـەر قاپەکـە)*نینگێشـتین[١]، نینابسـوا[٢]،نامسـیلکاکا(؟)، گیـم ئینیننـی، لیمیسـاگا، ژنەکـەی. سـیگکالامنیتو، لوگالودانـنـا، باشـائێا، ئورکـادی **Ur-^{d}Kadi**))[٣].

هەرچەندە هیچ لە نووسینەکەدا نییە باس لەوە بکات کە پادشا گوتییە بەڵام وەکو ئیحتمال بە پادشایەکی گوتـی زانـراوە، لای یاکۆبسنیش دەکرێت پادشایەکی بچووکـی ناوچـەیی بووبێـت. نـاوی پادشـا لای یاکۆبسـن زیـاتر بـە مواتـی قوبیسـین **Muatiqubisin** دەخوێنرێتـەوە و دەڵێت (مواتـی) یەکێکـە لـە ناوەکانی خوداوەند (نابو)ی شاری بورسیپپا و رێکە لەگـەڵ شێوازی: **Muati-qu(b)bîsin** ی ئەکەدی بە واتای : مواتی شکاتەکەیان(ی بیست)[٤]. ڕایەکی کۆنتریش هەیـە کـە ناوەکـە نـە سامییەو نە سومەری، ئەگەر سامیش بێت واتاکەی دەبێتە: پادشای...ی... ـەکەیان ، واتە "نەتەوەکانیان"[٥].

پادشایەکی ناو داستانێك

تەنهاش وەکو ئاماژە باسێکی کورتی پادشایەکی نـاو داسـتانێکی تایبـەت بـە نـارام سینی ئەکەد دەکـەین. لـەو داسـتانەی باسی یاخیبوونێکی گەورە دژی پادشاکەی ئەکەد دەکات ناوی گولا–ئان **Gula-AN** دێت کە پادشای گوتوم (گوتیوم)ـەو یەکێك لە دەستنووسەکانی داستانەکە (نوسخەی لەندەن) ناوی ئـەو لـە یەکـەمی لیسـتی پادشـاکانە[٦] کە پادشـایانی کاکموم و لوللوم و توروککوم و ئاموررو و ئێلام.. یـان تێدایـە و کـە حـەڤدە پادشـان و بۆیـە نـاوی " گـولا–ئـان و حـەڤدە پادشـا" لـەم دەستنووسە نراوە. ئەم نوسخەیە بە درێژی باسی گولا–ئان دەکات و چۆن سـەرەتا بـەزیبوو بـەڵام دواتر سـەرکەوتنی بەدست هێنابوو بەڵام دیارە سەرکەوتن لەکۆتاییدا هی پادشا ئەکەد بوو. داستانەکە لە بەشـەکانی دواییـدا شـکاوە. هـەندێك شـتی ئـەم نوسخەیەش لەو ئەفسانەیەی بە ((ئەفسانەی کوتێیی نارام سین)) ناوبراوە دەچێت، بۆ نموونـە تـەعبیری "نـە گۆشـتی هـەبوو و نە خوێن"[٧] کە وەسفی کەسێك دەکات ناوی لە دەقەکەدا نەماوەو شتێك نزیك لەمە لە ئەفسانەی ناوبراودا هەیە.

ناوی پادشای گوتیی ناو چیرۆکەکە بە گومانەوە خوێنراوەتەوە، مەبەستیش لە بڕگـەی دووەم کـە بـە ئـان **AN** نووسـراوەو دیار نییە واتای "خوداوەند"ی هەیەو بەم جۆرە دەتوانرێـت بـە جـۆرە بخوێنرێتـەوە کـە دەکرێـت هـەروەها بـە ئەکـەدی بوترێـت (خوداوەند بە سومەری"ئان"ـەو بە ئەکەدی"ئیلوم"ـە) یان تەنها بەهای فۆنەتیکیی هەیە واتە "ئان"و بەم جـۆرە ناوەکـە دەبێتـە (گولان).

هەرچـەندە ئـەم پادشـایە لـەناو داسـتاندا بـاس کـراوە بـەڵام دوور نییـە ئەسـاسێکی مێژوویـی بـۆ ئـەم بـاس کردنـەی هـەبێت هەرچـەندە ئەمـە ئیحتمـالێکی لاوازە (بڕوانـە باسـی سـیمورروم لـە بابـەتی: وردە فیرعەونـەکان.. کـە چـۆن کەسـایەتیی تـری

---

[١] ڕەنگە ئەمەو (گیم ئینیننی) کچانی ئەو کەسە بن کە ئەم نووسینەی پێشکەش کردووە: **RISA,p.170, n.b**.

[٢] ئەمەو چوار ناوی کۆتایی ناوی کوڕەکانن: **RISA,p.170, n.c**.

[3] **RISA, p.171.**

[4] **SKL, p.120.**

[5] **Historical Texts, p.135 n.2.**

[6] **A.Grayson et E. Sollberger, L'insurrrection générale contre Narâm-Suen; RA, 70, 1976, p.121.**

[7] **A.Grayson et E. Sollberger, L'insurrrection générale contre Narâm-Suen; RA, 70, 1976, p.121.**

نوسخەی تری داستانەكە لە ڕاست دەچن). بە هەرحاڵ تەنانەت ئەگەر كەسی واش هەبووبێت هاوچەرخێتیی ئەو لەگەڵ نارام سیندا وا دەكات بەدووری بزانین یەكێك لەو پادشایانە بێت كە حوكمی وڵاتی دوو ڕوباریان كردبوو.

تیریگا(ن)

كۆتایی حوكمی گوتییەكان لە كاتی دوایەمین پادشایان بوو، تیریگا Tiriga بەپێی لیستەكە، لەكاتێكدا بەڵگەی تر جگە لەو لیستە سەبارەت بە كۆتایی هاتنی فەرمانڕەوایی ئەكەدی نووسراوێكی پادشای ئوروكە، ئوتوخێگاڵی سومەری كە بەسەر گوتییەكاندا سەركەوت.

ناوبراو دەوروبەری ساڵی ٢١٢٠ پ.ز سەركردایەتیی شۆڕشێكی دژ بە گوتییەكان كردو بووە دامەزرێنەری بنەماڵەیەكی فەرمانڕەواو لە هەمان كاتدا دوایەمین پادشای ئەو بنەماڵەیەش بوو. ئوتو–خێگال باسی دەكات چۆن سەرەتا لە گوتییەكان ترسابوو بەڵام كۆمەكی خوداوەندەكانی دەستكەوت و تیریگان Tirigan ؛ پادشای گوتییەكان بەتەنها بۆ شاری دوبروم Dubrum هەڵهات. لەوێشداو لەبەرئەوەی زانیبوویان ئوتو–خێگال بووەتە پادشا، تیریگان و ژنەكەی و كوڕەكەیان تەسلیم بەو كرد ئەویش دەڵێت كە پێی نایە سەر ملی ئەو پادشایەی گوتییەكان[1] .

شكستی پادشای گوتی دواتر بووە بابەتی فاڵێك. ئەو فاڵە دەڵێت ئەگەر شەش دەماری بچووك لەسەر جگەری قوربانییەكە بینرا ئەمە فاڵی تیریگانی پادشایە كە لەناو لەشكرەكەی هەڵهات[2] . فاڵێكی تر پەیوەندیی هەیە بە مانگگیران لەگەڵ دیاردەی تر لە چواردەی تەمموزدا: بڕیارێك بۆ پادشای گوتییەكان دەدرێت و گوتییەكان لەشەڕدا دەبەزن و وڵاتەكەیان بێ چەك دەمێنێتەوە. گرنگیی ئەمەش لەوەدایە كە ڕەنگە شەڕەكەی ئوتو–خێگال لە چواردەی تەمموزدا بووبێت[3] . مانگی تەمموزیش لەنێوان مانگی حوزەیران و تەمموزی ئێستایە. دەقێكی كاتی سلوقییەكانیش هەیە كە هەمان فاڵی پادشا تیریگان (تیریققان) لە ناو لەشكرەكەیدا تیاچوو[4] .

ناوی تیریگان چەند سەدەیەك دواتر لە باكووری ڕۆژئاوای سومەرو ئەكەددا دەبینرێت. ناوەكە لە ناوچەی دەوروبەری شاغربازار كە كەوتبووە ناوچەی (جزیرە) لە هەمان كاتی قابرادا هەبووە (بە شێوازی تێریكان Terikan)[5] . شارێكیش بە ناوی تیریقان لە كودوررو(بەردی دەستنیشانكردنی سنوور)ی پادشای كاششی نازی ماروتتاشی یەكەم[6] .

هەبوونی (ــان) یان (ــگان) لەهەندێ ناوی پادشای گوتیدا جیگەی سەرنجە. كۆتایی (ــان)و –an لە ژمارەیەك ناوی كەسان لە شاغر بازاڕدا بینراون. تورۆ–دانجان و لاندسبێرگەر بە موحتەمەلی نازانن گوتی بن[7] . هەڵگرانی ئەم جۆرە ناوانە لە دەقەكانی شاغر بازاڕدا بە گوتی ناونەبراون بەڵام گوتییەتیی ناوێكی وەك بیگان (Bi-ga-an(ŠÀ.ERÍN gu-tu-ú^{ki} ڕاستە. ئەم ناوە لە دەقێك لە (سیپپار) یان لە (كیش)دا هاتووە كە دەگەڕێتەوە بۆ بەشەكانی دوایی سەردەمی كۆنی بابلی[8] ئەو ئەگەرە بەهێز دەكات كە كۆتاییەكە گوتی بووە یان بەلای كەمەوە گوتییەكان یەكێكن لەو گەلانەی ئەو كۆتاییە لە ناوەكانیاندا هەیە.

---

[1] C.J.Gadd, The Dynasty of Agade and the Gutian Invasion, Cambridge Ancient History, Vol.1, Ch.XIX 1963, p.48.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

[4] A. Poebel, Historical Texts, PBS, IV, No.1, 1914, p.135.

[5] Hallo, RLA 3, p.716.

[6] A. Poebel, Historical Texts.., p.135.

[7] HS, p.64, n.128.

[8] Hallo, RLA I, p.716.

جگە لەو پادشایانەی لەسەرەوە باسکران کەسانی تریش هەن بەگشتی وەك "گوتی" وەسفکراون یان وتراوە پادشای گوتین وەك ئێندوششیٚ و زوزوم... کە لەسەردەمی شمشارەدا ژیابوون و باسی ئەمانە لەگەڵ بەسەرهاتەکانی ئەو شارەدا گونجاوترە.

نامەیەکی سەردەمی ئەکەد

(لەبارەی گوتییەکانەوە) *

وەرگێڕان لە ئینگلیزییەوە

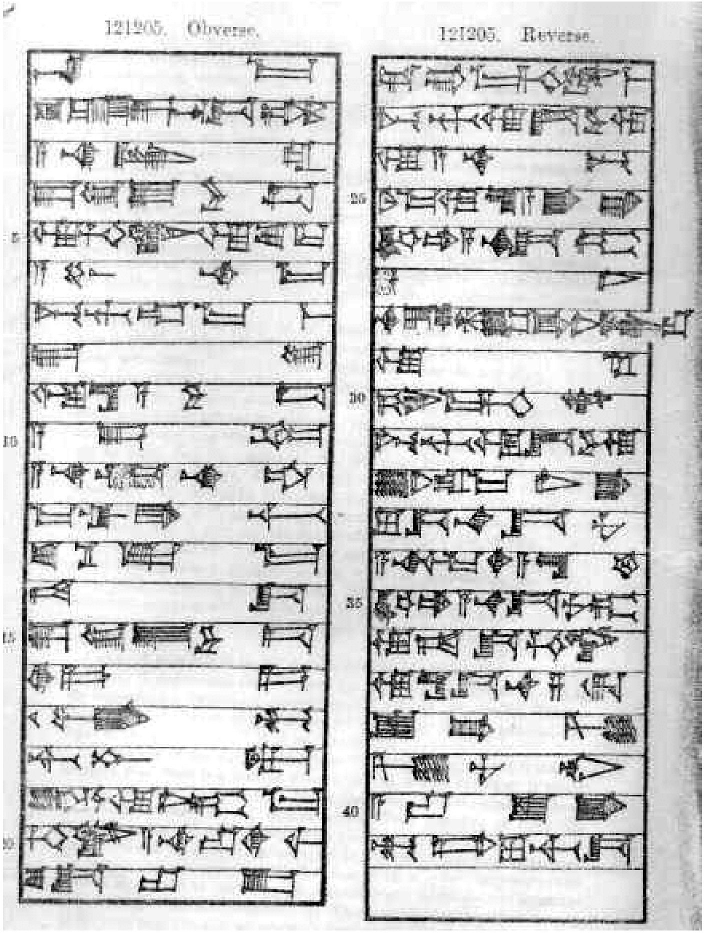
121205. Obverse.
121205. Reverse.
5
10
15
20
25
30
35
40

نامەی پیاوێك بەناوی ئیشكون داگان (Iškun-Dagan) لەلایەن (تورۆ-دانجان)ەوە لە (Revue A’ssyriologie) ژمارە (٢٣) لاپەڕە (٢٣) بەدواوە بڵاوکرابووەوە. ماوەیەکی کەمیشە نامەیەکی دیکەی ئەم کابرایە پێشکەش بەلێپرسراوانی مۆزخانەی بەریتانی کراوە ئەویش لەلایەن دکتۆر (ن. ل. کۆڕکیلّ) کەپێشتر نەشتەرگەری مەدەنی بوو لە (بەغدا)دا و ڕێگەی پێدام لە بەغدادا لێی بکۆڵمەوەو نەقڵی بکەمو ئێستا ژمارە (١٢١٢٠٥)ی دراوەتیّ.

لەوحەکە لە (ناصرییە)دا بەدەست کەوتووەو هەرچەندە قسەی ئەو جووتیارەی لەوحەکەی لابوو و وتبووی کەوا لە(سنکەرە)دا دۆزرابووەوە قسەیەکە بایەخی پیّ نادرێت، بەڵام گومان لەوەدا نییە لەشوێنێکی ناوچەی مونتەفك[1] بەدەست کەوتبێت.

زۆریش ڕێی تێدەچێت بەهۆی قاچاخەپشکنین بووبێت کە لە وەرکا (ئوروك)دا کرابوون. ڕەنگە ئەم لەوحە لەهەمان شوێنو کاتی دۆزینەوەی لەوحی یەکەم (کە ئێستا لەمۆزەخانەی لوڤەردایە) دۆزرابێتەوە، بەشێوەیەك دوو نامەکە لەئەرشیفی نێردەر دۆزرابوونەوە نەك لەئەرشیفی وەرگر، ئەمەش حاڵەتێکە جێی سەرنجەو ژمارەیەکی زۆری هاوشێوەی هەیە. نووسینەکە نەرمەو وردەکاریی زۆری تێدایەو قەبارەی گەورەیە. بەهۆی ڕووداوێکیش کاتێك لە لەوحەکەم دەکۆڵییەوە لە بەغدادا، پاش ئەوەی نوسخەی خۆمم نەقڵ کردو تەواوم کرد، لەوحەکە شکاو هەندێك لەهێماکانی دێڕی (٤-٢١) زیانیان پیّ گەشت.

---

* گۆڤاری ڕامان، ژمارە ٤٠، ٥/١٠/١٩٩٩، لاپەڕە ٢٥١-٢٥٢. ئەم بابەتە لەنووسینی (سیدنی سمیث)ەو ناوونیشانی ئەمەیە: ((چەند تێبینییەك لەبارەی سەردەمی گوتییەوە))و چوار بەشە. بابەتەکەمان بەشی یەکەمەو ئەم ناوەی هەیە: ((نامەیەکی سەردەمی ئاگادیّ))
A Letter of the Agade Period
ئەویش لەگۆڤاری:
The Journal of the Royal Asiatic Society of Gr. Br. and Ireland.
کە بە JRAS کورت دەکرێتەوە، نیسانی (١٩٣٢) ل ٢٩٥-٣٠١. لەم وەرگێڕانەشماندا چەند شتێکمان نەقلّ نەکرد وەك هێما گۆڕینەکە واتە گۆڕینی هێما مێخییەکان بۆ نووسینی لاتینی کە ئەمە تەنیا سوودی بۆ پسپۆڕان هەیە، هەروەها موناقەشەکانی دەقەکە کە زیاتر لە مەسەلە زمانەوانییەکان دەدوێنو دیسان سوودی بۆ پسپۆڕان هەیە دوو تێبینییان لیّ دەرچێت کە ئەوەی خوارەوەن ئەویش بەکورتی.

[1] پارێزگایەکی ئەوسای عیراق لە باشووردا.

وەرگێڕانی نامەکە

ئیشکون داگان وەها بۆ ....[١] *(قسە دەکات/ وەرگێڕ)* : زەوییەکە بکێڵەو وڵاخەکان بپارێزە. تائێستا گوتییەکە[٢] زەوییەکەی نەکێڵاوە. مەڵێ چۆن وا؟ تۆ بەهێزیت بۆیە لەوڵاتی ئەکەد نیشتەجێ بە (؟) و زەوییەکە بکێڵە. با بگەرێن (؟) بۆت بۆ عەمارەکان و گۆمەکان بۆ نزیکبوونەوەیەکو وڵاخەکان بۆ ناوەوەی شارەکە بەرە. سەبارەت بە (؟) ئەو وڵاخانەی گوتییەکان بەخێویان کردبوون (؟)، سەبارەت بەخۆم من هیچ ناڵێمو پارەکەت دەدەمێ، سوێند بەژیانی شارکالی شارری **Šarkališarri**[٣] دەخۆم ئەگەر تۆ بەڕاستیو بە ئارەزووی خۆت ئەو ئاژەڵانە تەسلیم بکەیت کە گوتییەکان بەخێویان کردبوو (؟) من پارەکە دەگوێزمەوە (؟ وشەی پیتاوپیت: هەڵدەگرم) و کاتێک (وڵاخەکان) دێنە لام پارەکەت دەدەمێ، بەڵام تۆ بۆت نییە وڵاخەکان لای خۆت بهێڵیتەوە. با ئەوەی زەوییەکەت بۆ دەکێڵێت لەشوێنە نیزامییەکانی خڕکردنەوەی دانەوێڵە جێنشین بێت (؟) *(وشەکە: خێوەت هەڵبدات/ وەرگێڕ)*.تەعلیمات بەتۆ دران[٤].

ئەم نامەیە بایەخێکی مێژوویی هەیە ئەویش لەوەدایە وێنەیەك دەکێشێت بۆ ئەو پەشۆکاوییەی وڵاتی بابل[٥] کاتی حوکمی شارکالی شارری کە بەهۆی گوتییەکانەوە بوو. دیارە ئەم گەلە لە هەندێك شوێندا، ڕەنگە باشووری وڵاتی بابلو بۆ ماوەیەك دەسەڵاتدار بوون .گومانی تێدا نییە ئەمە ڕووداوێکە بەهۆی ((کۆمەڵانی گوتیوم))ەوە[٦] بوو، کە لە لیستەکانی بنەماڵەکانی پاشایاندا دەردەکەوێت، ئەمەش چونکە تۆمارێکی مێژوویی بڵاونەکراوە دەڵێت هەرەسی حوکمی نارام سین بەهۆی گوتییەکانەوە بوو.

ماوەیەکی زۆریشە زانراوە کە شارکالیشارری لەجەنگدا بوو دژی گوتییەکانو کە هەندێك کێشە لەباشووردا بوونە هۆی ئەوەی لەئوروکدا شەڕێك ڕووبدات.ئەم نامەیەی ئێستاش لەوە دەچێت بگەڕێتەوە بۆ کاتی یەکسەر پاش سەرکەوتنی پادشای

---

[١] ناوی ئەو کەسەی نامەکەی بۆ نێردراوە بەم شێوەیەو بەدوو هێما هاتووە **LUGAL.RA** . سمیث دەڵێت ڕەنگە ئەمە ناوی مرۆڤ بێت (واتە نازناو نەبێت)و بەرپەرچی ئەوە دەکاتەوە دوو هێماکە بە شاررا **šarra** بخوێنرێنەوە - ئەمەش بۆیە دەوترێت، چونکە هێمای **LUGAL** کە واتای پادشا دەدات بەسومەری (لوگال) دەخوێنرێتەوەو بە ئەکەدی (شارروم) یان (شار) ، کۆتایی (شار) و سەرەتای هێمای (را) ش یەك دەنگن -(سمیث) بەئەگەری نازانێت (شاررا) خوێندنەوەی دروست بێت هەرچەندە نموونە لەسەر ئەمە هەیەو دەڵێت ڕەنگە (لوگال را) ئەفسەری سەرەکیی پادشا لەباشووردا بووبێت (واتە باشووری عیراق کەباشووری وڵاتی ئەکەدە) ل (٢٩٧).

[٢] گوتییەکە **the Gutian** واتە بەشێوەی تاك. لەدەقەکەشدا: **GU-ti-um-ma**. سمیث دەڵێت کە ئامرازی(**ma**)ی بەگشتکردن واتایەکی کۆ دەدات بەتاك. ل ٢٩٨ تێبینی ژمارە ٣.

[٣] یاخود شارگالی شارری **Šargališarri** وەك لەدەقەکەدا هاتووە. شارکالیشارری پادشای ئەکەدو کوڕی نارام سینە. ناوی پادشا هێمای خوداوەندی پێش خراوە چونکە ئەویش وەك باوکی خۆی کردبووە خوداوەند. شارکالیشارری واتە پادشای هەموو پادشاکان.

[٤] (هالۆ) لە باسەکەیدا لەبارەی گوتیەکانەوە ئاماژە بۆ کتێبێکی (لیسۆ) دەکات کە وەرگێرانێکی باشتری نامەکەی تێدایە: **RLA,3, 1957-1971, p.710** . کتێبەکەی (لیسۆ)ش ئەوەی خوارەوەیەو کاتی خۆی بۆ کتێبی (چیرۆکی شمشارە) وەك سەرچاوە بەکارم هێنابوو. ئێستاش لەبەردەستمدا نییە چونکە لە کتێبخانەی گشتیی سلێمانیدایە کە حاڵی حازر ئیشی بینای تێدا دەکرێت. بەڵام دواتر کتێبەکەم لە ئینتەرنێت بینی. وەرگێڕانەکەش بەم جۆرەیە (هەموو ڕوونکردنەوەکانی لیسۆم نەنووسییەوە):

((دەبێت کێڵگەکان بکێڵیو خەریکی وڵاخەکان بی. مەڵێ: " بەڵێ بەڵام گوتی هەن لەبەر ئەو ناتوانم کێڵگەم بکێڵم". خەفەری دیدەوان هەر نیو میلێک دابنێ و دوایی کێڵگەکەت بکێڵە.ئەگەر تاقمی چەکدار پێشڕەوی بکەن (ئەو کاتە)ئامادەکاریی سەربازیت بۆ ڕێک دەخرێت و ئینجا دەبێت وڵاخەکان بەریتە ناو شارەکە...ئەگەر گوتی هەبن وڵاخیان بردبێت (ئەو کاتە) هیچ ناوترێت ، بەڵام (لەگەڵ ئەوەشدا؟) من (ئەوەی هەقی خۆتە؟) دەتدەمێ. سوێند بۆ ئەمە دەخۆم بە ژیانی شارکالی شارری ...)).

J.Læssøe, People of Ancient Assyria, transl. by;F. S. Leigh-Browne, 1963.

[٥] ناوی وڵاتی بابل **Babylonia** لەبەرهەمە مێژوویيو شوێنەوارییە کۆنەکاندا (لەسەردەمی یۆنانەکانەوە تاماوەیەك لەمەوبەر) بەواتای عیراقو بەتایبەتی ناوەڕاستو باشووری ئەویش پێش ناسینی ئەکەدییەکانو سومەرییەکانو ماوەیەکی زۆریش پاش ناسینیان، شاری باب ئیلیم (بە **Babylon** لەنووسینە یۆنانییەکان بەدواوە دەناسرا) لەسەردەمی نامەکەدا هەبووە، بەڵام ناودار نەبووە.

[٦] نووسەرەکە وشەی (**horde**) بەکاردەهێنێت کە واتای عەشیرەت دەدات و واتا تایبەتییەکە عەشیرەتە مەغۆلەکان و هاوچەشنەکانیان. واتە عەشیرەتی خێوەتدارو جەنگاوەرو بێنیزام... تاد. جگە لەواتای (کۆمەڵان). لیستی سومەریی پادشایان دەڵێت لەشکری گوتییەکان.

ئەکەد.ئەگەر ئەمە ڕاست بێت، وەزعەکە ئەوە دەردەخات کەوا لەئوروکدا پادشایەکی سەربەخۆ نەبووو کەوا زنجیرەی چوارەمی پادشایانی ئوروک[1] کە لە(لیستەکانی پادشایان)دا دەردەکەوێت دەبێت پاش فەرمانڕەوایەتیی شارکالیشارری بووبێت.

---

[1] سمیث لە بەشێکی تری باسەکەدا باس لەم بنەماڵەیەی (ئوروك) دەکات کە ئایا سەر بە شارکالی شارری بووبێت یان سەربەخۆ بوو هەروەها چارەنووسی لەسەردەمی گوتیدا. سەبارەت بەم باسەش سمیث دەیەوێ ئەوە بڵێت کە ئەگەر دوونامەکە وا لەباشووردا دۆزرابێتنەوە کەواتە ئەو ناوچەیە لەژێر دەسەڵاتی (شارکالی شارری)دا بوو و بنەماڵەی ئوروك سەربەخۆ نەبوو.

کەرکووك‌و پادشایەکی کۆنی*

لەشاری کۆنی (نوزی)دا ژمارەیەك دەقی مێخی دۆزرابوونەوە کە لەیەکێکیاندا ناوی (ئیتخی تێشوپ) **Ithi-Tešup** یاخود ئیتخی تێششوپ هاتووە کە خۆی بە ((پادشای وڵاتی ئارراپخا **Arrapha**)) ناو دەبات‌و لەخوارەوەدا وەرگێڕانی دەقەکەی دەهێنینەوە.

لەبەرئەوەی خانوو بەسەر گردە شوێنەوارییەکەی کەرکووکدا هەن نەتوانراوە پشکنین لە گردەکە (کە پێی دەوترێت "قەڵا") بکرێت بۆیە ئەو دەقانەی لەکەرکووکدا دۆزراونەتەوە ژمارەیان کەمە لەکاتێکدا ژمارەیەکی زۆر دەقی مێخی لە (نوزی)ی دراوسێیدا دۆزراونەتەوە چونکە پشکنین لەوێدا کرابوو. ژمارەیەك دەقی ئارراپخاش بەهۆی هەرەسی شوێنێکی گردەکەی دەستکەوتن.

نوزی **Nuzi** نزیکەی (١٥) کیلۆمەتر ڕۆژئاوای باشووری کەرکووکەو لە ناوەڕاستی هەزاری دووەمی پێش زایین نووسراوەکانی شارەکە ئاشکرای دەکەن کەخوررییەکان تێیدا نیشتەجێبوون. دەقەکانی نوزیش بەزمانی ئەکەدی نووسراونەتەوە چونکە زمانی ئەکەدی لەو سەردەمانەدا زمانێکی جیهانیی نووسین بوو.

خوررییەکان لە کاتی ئەوپەڕی فراوانیی نیشتەجێبوونیان لە نزیکەی نیوەی ڕووبەری کوردستاندا دەژیان. زووتر لە کوردستانی باکووردا بینراون، پاشان لە نیوەی یەکەمی هەزاری دووەمی پێش زایین لە ناوچەکانی دەوروبەری زێی دوکانداو دوای ئەوە بە نزیکەی سێ سەدە، واتە کاتی دەقەکانی نوزی لە سووریادا و شام بەگشتی دەسەڵاتدار بوون و کاریان لەسەر ئەو ناوچەیە هەبووە. هەرچەندە هەبوونی خوررییەکان لە کوردستانی باشوور بەڕوونی لەهەزاری دووەمدا دیارە بەڵام کەسانی خاوەن ناوی خورری لە هەزاری سێیەمدا لە نووسراوەکانی پادشایانی وڵاتی دووڕوباردا دەبینرێن.

وتمان دەقەکانی سەردەمی خورریی نوزی دەگەڕێنەوە بۆ ناوەڕاستی هەزاری دووەمی پێش زایین، لەکاتێکدا ئەم نووسراوەی ئیتخی تێشوپ لەوە دەچێت کەمێك نوێتر بێت چونکە شێوازی خەتەکانی هی سەردەمی ناوەڕاستی ئاشوورییە[١]. ئەم سەردەمەش لەسەدەی (١٤)ی پێش زایین تا (١١)ی پێش زایین درێژدەبێتەوەو نووسراوەکە خۆی، بەپێی دەستوخەتەکە، دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی(١٢تا ١١)ی پێش زایین.

دەقەکە لەهەموو ڕوویەکەوە؛ پێکهات، شێوە، قەبارە، ناوەڕۆك.. لە دەقەکانی نوزییەوە دوورە[٢]، دەشتوانین ئەم دەقە بگەڕێنینەوە بۆ سەردەمی لاوازبوون یان لەناوچوونی دەسەڵاتی دەوڵەتی میتاننی بەسەر ئەو ناوچانەدا، ئەم دەوڵەتەش، کە "واششوکانی"ی پایتەختی دەکەوتە سێگۆشەی خابووری فورات، لەسەر دەستی ئاشوورییەکان لەناوچوو (بە بەشداریکردنی دەوڵەتێکی ناوچەکە) ئەویش لەکاتی حوکمی پادشای ئاشوری؛ ئاشور ئوبالیطی یەکەم (١٣٦٥- ١٣٣٠ پ.ن) کە وڵاتی ئاشوری لەدەسەڵاتی میتاننی ڕزگار کرد.

ئەو دەقەی ناوی پادشاکەی ئارراپخای تێدایە سەرەتاکەی شکاوە، بەڵام شکاوییەکەی ئەو دەقە بەهۆی مۆرێك کە ناوی پادشاکەی پێوەیەو وەکو لەوحەکە بەهەمان خەتی ئاشوریی ناوەڕاست نووسراوەتەوە تەواو کراوە[٣]، بەم شێوەیە دەقەکە ئاوای لێ دێت:

---

* گۆڤاری ڕامان ، ژمارە ١٩، ١٩٩٨/١/٥، ل١٤٢-١٤٥.

[1] Th.J.Meek, HSS, 10, 1935, reprint.1968, p.xxvi.

[2] Ibid.

[3] Ibid.

« ئیتخی تێشوپ **Ithi-Tešup** کوڕی کیبی تێشوپ **Kibi-Tešup**، پادشای وڵاتی ئارراپخا ، **...** ی ئادادو ئیشتاری ئاغاژنم.. هەچ کەسێک ناوم لاببات، با ئادادو ئیشتاری لوبدی نەوەی لەناوبەرن»[١].

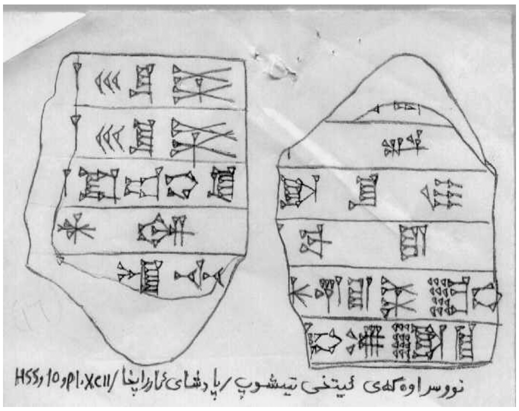
HSS,10,Pl.XCII/ نووسراوەکەی ئیتخی تیشوپ / پادشای ئارراپخا

نووسراوەکەی ئیتخی تێشوپ، پادشای ئارراپخا
HSS,X,Pl.XCII

ئادادو ئیشتار دوو خوداوەندی وڵاتی دووڕوبارن و لە وڵاتانی تریشدا دەپەرستران. (لوبدی)ش کەوتۆتە دەوروبەری داقوق (تاووق)و لەم دەقەدا بەشێوەی لوبتوخی **Lubtuhi** هاتووە.

(ئارراپخا)ش بەشێوەی ئارراپخی **Arraphi**. پاشگری (خی – **hi**) پاشگرێکی خوررییە.

تێشوپ (تێششوپ) کە لەهەردوو ناوی ئیتخی تێشوپو کیبی تێشوپ (کیپی تێشوپ) دا هاتووە خوداوەندێکی گەورەی خوررییەکان بوو، کە بەرامبەرەکەی بریتییە لە ئاداد (خوداوەندی زریان و گەردەلوول...).

جگە لەو دەقە مۆری ئیتخی تێششوپ هەیە. لە مۆری یەکەمدا پادشا ڕووی لەلای ڕاست وەستاوەو ئەمانەی تر هەن: پیاوی –دووپشك کە باڵدارەو سەری مرۆڤ و زمانێکی ئاگری هەیەو لەسەر ئەژنۆ چۆکی داداوە، خوداوەندی زریان لەسەر ئەژدیهایەك ئاگر فڕێ دەدات و بروسکەیەکی تیشکدار بەکاردەهێنێت، پیاوی–باڵندە لای کەمەر نووشتاوەتەوە، دێوی–ماسیی باڵدار، گریفینێکی دوو سەر(گریفین ئاژەڵێکی خەیاڵییە نیوەی داڵەو نیوەی شێر)، مێینەی ڕووت، هیلالێك لەشێوەی بازنەی ئەستێرە، دەمامکی دێو. نووسینی سەر مۆرەکەش ئەمەیە:

((ئیتخی تێششوپ کوڕی کیپی تێششوپ، پادشای وڵاتی ئارراپخا.ئەم مۆرە بۆ ئەو شتانەی تایبەتن بەوڵات و بەبیناکان.کەس هەرگیز نە(یـ)شکێنێت))[٢].

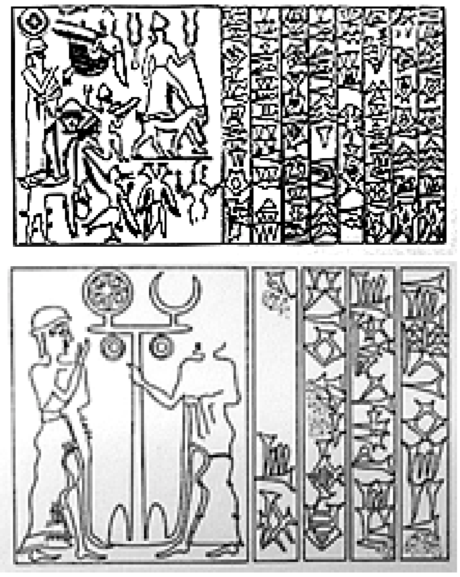

دوو مۆری ئیتخی تێشوپ، پادشای ئارراپخا

لەمۆرەکەی تر دوو کەس بەرامبەر هەڵگرێکی ستوونی لەشێوەی هیلالێك و ئەستێرەیەك وەستاون. پادشا لای چەپەو دەستی ڕاستی بەرزکردۆتەوەو ئەوەی تر هەڵگرەکەی گرتووە. نووسینەکە دەڵێت:

((ئێتخییا **Ithiya** ، پادشای ئارراپخا، کوڕی کیپپی تێششوپ)).مۆرەکە لەکۆشکی چینی دووی نوزیدا دۆزراوەتەوە[٣]. ئاشکرایە ئیتخییا بچووکراوەی ئیتیخی تێشوپەو بۆ خۆشەویستی بەکاردێت. تێبینیی ئەوەش بکە کە ئیتخی تێششوپ لەو سێ نووسینەدا ناوی باوکی دەهێنێت کە ئەمە نیشانەی ئەوەیە باوکەکەی پادشایەکی ناودارو بەهێز بووە.

لێرەدا باسی پادشاکەی ئارراپخا تەواو دەبێت، دەمێنێتەوە بەکورتی باسی ئارراپخا خۆی بکەین.

ئارراپخا بەچەند شێوەیەك ناوی هاتووە. ئارراپخوم **Arraphum** (واتە لەگەڵ پاشگری ئوم **um** ی ئەکەدی) ، ئارراپخا **Arrapha** ، ئاراپخو **Araphu**.. تاد، هەروەها شێوەی ئارباخا **Ar-ba-ha** کە بەراوردکراوە لەگەڵ ناوی هەولێر -**Arab**

---

[1] **Ibid.**

[٢] ئەمەم لە ئینتەرنێت وەرگرتووە:

http://www.fas.harvard.edu/˜semitic/hsm/FSNuziSeals.htm

[٣] سەرچاوەی سەرەوە.

ilu واتە چوار خواوەند (ئەویش لای ئاشورییەکان لەکۆتایی هەزاری دووەم بەدواوە) ، بەواتایەکی ترو بەو پێیە ئاربا – خا واتای چوار – خا دەگرێتەوە[1] بەڵام لەئەسڵدا ئاربا – ئیلو تەحریفە ئەویش لەبەرئەوەی هەولێر بە ئوربیللوم(نووسینەکانی بنەماڵەی سێیەمی ئور) – Urbillum و ئوربی ئێل – Urbiel (سەردەمی بابلیی کۆن) ناسرا بوو.

وەك دەشزانرێت و زۆریش وتراوە ناوی گەڕەکی (عەرەفە)ی ئێستای کەرکووك لەناوە کۆنەکە دەچێت، واتە لە ئارراپخاوە بۆتە عەرەفە بەڵام ئەو ئیحتمالەش هەروەها هەیە کە ناوەکە لە ئەسڵدا هەروا بووە چونکە دەنگی (ع) لەنووسینی مێخیدا نەبووەو لەجیاتی ئەوە لەوە دەچێت دەنگی (ئێ e) یان دەنگی (خ h) بۆ ئەو دەنگە بەکارهێنرابن. هەروەها دەنگی (ف f) لەو نووسینانەدا نەبووەو ڕەنگە دەنگی (پ – p) ی بۆ بەکارهاتبێ بۆیە دوور نییە هەر لەکۆنەوە ناوی شارەکە شتێکی وەکو (عەرەفخە) یان (ئەرەفخە) بووبێ.

ئارراپخا یەکێکە لەشارە هەرە کۆنەکانی باشووری کوردستان، ڕەنگە لەهەولێریش کۆنتر بێت چونکە لەو سەردەمەی ناوی ئارراپخا دێت هێشتا ناوی هەولێر نەبیسترابوو، یان بابڵێین دەقێکمان بەدەست نەگەیشتووە ناوی بهێنێت.

ئارراپخا (لەگەڵ لوبدی) لەلیستێکی جوگرافیدا ناوی هاتووە. ئەم لیستە ناوی (سارگۆن)ێکی پێوەیە، کە ڕەنگە سارگۆنی ئەکەدی بێ[2] (٢٣٧١-٢٣١٦ پ.ز).

لیستەکە دەڵێت کە ((وڵاتی ئارراپخا Ar-rap-ha لە [...] خا hâ [...] وەیە تاکو لوبدی)[3] واتە وڵاتی ئارراپخا بریتییە لەماوەی نێوان شاری [....] خا تا لوبدی.

ناوی شاری یەکەم تەنیا بڕگەی (خا)ی ماوەتەوە، بەپێی (ڤایدنەر) ناوە تەواوەکە (خابخا)یە [Ha]b-ha-a . ناوی ناوچەی خابخی Habhi (کە پێشتر بە کیرخی Kirhi دەخوێنرایەوە) لەدوای ئەو سەردەمە بەماوەیەکی زۆر دەبیسترێت و نزیکی ئەو ناوچانەیە. بەڵام (فۆرەر) ئەم ناوەی بەکالخا(گومان لە بڕگەی یەکەم هەیە) [Ka]l(?)-ha-a تەواو کردووەو بە کالخو (=پایتەختێکی ئاشوری لە هەزاری یەکەمی پێش زاین)ی زانیوە. ڤایدنەریش دەڵێت ئارراپخا ناگاتە ئەو شوێنە هەروەها شێوەی (کالخا) بۆ ناوی کالخو نەبینراوە[4] .

پاش سەردەمی ئەکەدی ئارراپخا ، بەپێی لیستی سومەریی پادشایان، پایتەختی گوتییەکان بوو. دواتر لەسەردەمی پادشای بنەماڵەی شاری (ئور)ی سومەری شولگی (٢٠٩٤-٢٠٤٧ پ.ز) بەشێکی باشووری کوردستان کەوتە دەستی سومەرییەکان. شولگی لەشکرکەشیی زۆری ڕوودەکردە دەوروبەری کەرکووك وەك سلێمانی و شارەزوورو هەولێر بەڵام لەهیچیاندا باسی ئارراپخا نەکراوە هەرچەندە ناوی لەکەمێك لەدەقی کاتی بنەماڵەکەی (ئور)دا هاتووە[5] .

پاش ئەو بنەماڵەیەو لەسەردەمی بابلیی کۆندا دیارە ئارراپخا دەوڵەتێکی سەربەخۆ بوو بەڵام دواتر کەوتە دەستی شامشی ئادادی یەکەم ئاشوری (١٨١٣-١٧٨١پ.ز).

لەو میلەش کە بە ئێستا بە "میلی قابرا" ناسراوە[6] پادشای خاوەن میلەکە، کە بۆچوونی بەهێزی نوێتر ئەوەیە شامشی ئادادی یەکەمی ئاشورییە، دەڵێت ئارراپخای گرت و پێی خواوەند (ئاداد)ی ماچ کرد. لەوێشەوە هەڵگەڕایەوە سەرەوەو ناوچەی هەولێرو شوێنی تری گرت[7] .

هەر لەو سەردەمەداو لەساڵی یانزەمی پادشای بابل ئامیصادوقا (١٦٣٦ پ.ز) ناوی ئارراپخا لەدەقێکی ئابووریداو بەشێوەی (ئارراپخو) هاتووە[1] بەڵام نازانین ئایا پێشترو لەکاتی حامورابیدا (١٧٩٢-١٧٥٠ پ.ز) دا چارەنووسی ئارراپخا چی

---

[1] RLA, Bd.I, S.154

[2] E. Weidner, Das Reich Sargons von Akkad , in; Afo, 16, 1952-1953, S.2f.

[3] Ibid, S4+12.

[4] Ibid, S.12+Anm.82.

[5] Th. J. Meek, in, RA, 34, 1937, p.66.

[6] لەبارەی میلەکەوە بڕوانە باسەکەی خۆمان:"لەشکرکەشییەك لەدەشتی کەرکوك و هەولێر" لەم کتێبەماندا.

[7] یەکێك لەو سەرچاوانەی دەقی میلەکەیان تێدایە: RISA, p.339 .

بووە چونکە حامورابی شەڕی کردبوو لە دژی ئاشورییەکان و دژی چەند گەل (یان خێڵێکی) کوردستان،و بە وتەی خۆی لەو شەڕانەدا سەرکەوتووبوو.

یەکێك لەو گەلانە یان خێڵانە کاکمییەکان (کاکموم، کاکمو، کاکمی، کاکمیّ **Kakmum, Kakmu, Kakmi, Kakme** بوون کە لەنامەیەکی ئەو سەردەمەدا لەگەڵ خەڵکی ئارراپخوم (ئارراپخا) ناویان هاتووە. نامەکە باسی ئەوە دەکات ئەوانە بەزۆرەوە چووبوونەماڵەکانی باخەوانەکان و ئەمانەی تر چوونەتە بابل. نێردەری نامەکەش فەرمان دەدات ئەمانە لەو شوێنانە دەربکرێن[٢].

ئارراپخا پاش ئەو سەردەمە توانیبووی لە ماوەیەکی دیارینەکراودا سەربەخۆیی خۆی بپارێزێت. ئەو هاوپەیمانییەی ئەویش لەگەڵ دەوڵەتی میتتانّنیدا، کە ئەویش وەکو ئارراپخا دەوڵەتێکی خورری بوو، سوودی بۆ ئارارپخا هەبوو لەوەدا کە لە دوژمنەکانی دەوروبەری، وەکو ئاشورییەکان و وڵاتی بابلی ژێر دەستی کاششییەکان، پارێزرابوو[٣]، لەگەڵ بێهێزبوونی دەوڵەتی میتتاننیش دەوڵەتی ئارراپخا زۆر لە دەسەڵاتی لەدەست دا[٤]. ئەو بێهێزبوونەی دەوڵەتی میتتاننی پاش ناکۆکیی ناوخۆیی بوو کە کێشە لەناو بنەماڵەی فەرمانڕەوادا ڕووی دابوو. ئەوە بوو شوتتارنای پادشای میتتاننی پەیمانی بەست لەگەڵ ئاشور (کە ڕۆژگارێك بوو لەژێر دەسەڵاتی میتتاننیدا بوو)و دەوڵەتی ئالزی. پادشای میتتاننی ژمارەیەك کەسانی دیاری دەوڵەتەکەی، کە جێگەی ڕەزامەندیی ئەو نەبوون ڕەوانەی هاوپەیمانەکانی خۆی کردن، ڕەنگە وەك بارمتە، بەڵام ئەمان وەریان نەگرتن ونااردنیانەوە بۆ وڵاتەکەی خۆیان، پادشای میتتاننیش ئەوانی لەسەر سنگ (خازوق) کوشتنی[٥]. یەکێك لە سەرکردە سەربازییەکان ترسا وەکو ئەوان لەناو ببرێت بۆیە خۆی،و ٢٠٠ عاربانە بەرەو بابلی ژێر دەسەڵاتی کاششییەکان هەڵهات بەڵام ئەمان خراپ مامەڵیان لەگەڵدا کردن. پادشای کاششی ویستی ماتتیوازا (شاتتیوازا)، کە دیارە لەگەڵ ئەواندا بوو، بکوژێت بەڵام ئەو بەرەو پاشای خاتتی(حیتی) هەڵهات، دواتریش بە کۆمەکی ئەو توانی تەختی میتتاننیی دەستبکەوێت. لەم باسانەدا (یانکۆڤسکا) لەو بڕوایەدایە کە ناوبراو سەرەتا بۆ وڵاتی ئارراپخا ڕۆشتبوو و لەوێوە بەرەو لای پادشای خاتتی[٦].

(کابرا) یەکێك بوو لە شارەکانی ئەو کاتانە کە سەر بە ئارراپخاو شارێکی گرنگ بوو بۆ بازرگانیی ئارراپخاو کە وا دیارە پاش سەرکەوتنی حزبی لایەنگری ئاشورییەکان لە وڵاتی میتتاننیدا بوو کە ئەم شارە کەوتبووە دەستی ئاشورییەکان[٧].

ڕەنگە ئەم شارە هەر شاری (قابرا) بێت کە لە سەردەمی بابلیی کۆندا ماوەیەك ناودار بوو و کەوتبووە دەشتی هەولێر.

ئارراپخا سنوورێکی نێوان وڵاتی بابل و وڵاتی ئاشور بوو و هەر جارەی لە دەستی یەکێکیاندا بوو. ئاداد نیراریی یەکەمی ئاشور (١٣٠٦-١٢٧٥پ.ز) شەڕی کردبوو دژی پادشای کاششی؛ نازی ماروتتاش و بەسەریدا سەرکەوتبوو، سنووری نێوان بابل،و ئاشوریش بەم پێیە دەستنیشان کراو بەشی باکووری وڵاتی ئارراپخاو شاری ئارراپخا خۆی دران بە ئاشورییەکان[٨].

پادشای کاششی؛ کاشتلیاشی چوارەم پەلاماری وڵاتی ئاشوری دا لەوکاتەی توکولتی نینورتای یەکەمی ئاشوری (١٢٤٤-١٢٠٨پ.ز) خەریکی جەنگ بوو دژی وڵاتی (نائیری) لە باکووردا، ڕەنگە پادشای کاششی توانیبێتی ئارراپخا

---

[1] J.J.Finkelstein,in; JCS, 9, 1955, p.1.

[2] A.Ungnad, Ein altbabylonischer Brief aus kriegerischen Zeiten; in, OLZ, 1915, Sp.172+ Forrer, RLA, I, S.243

[3] N.B.Jankowska, The Mitannian Šattiwasa in Arraphe,in; Societies and Languages of the Ancient Near East, Studies in honour of I.M.Diakonoff, Warminster, p. 139.

[4] Ibid, p.148.

[٥] کوشتن لەسەر سنگ ئەوە بوو ئەو کەسە لەسەر سنگێك (بە عەرەبی "خازوق" دارێکی نووکتیژە) تا مردن دادەنیشێنرا.

[٦] هەموو ئەم باسانە لەگەڵ زانیاریی زۆرتر لە بابەتەکەی سەرەوەی یانکۆڤسکادا هەیە.

[7] Ibid, p.141.

[8] RLA, I, S.257.

بگرێتەوە[١]، بەڵام پادشای ئاشور سەرکەوتنی بەدەست هێنا و ئارراپخا (لێرەدا نووسراوە:ئارراپخی) لەگەڵ شاری تردا بگرێت[٢] و تەنانەت بابلیشی گرت.

پاش توکولتی نینورتا ئارراپخا لەدەستی ئاشورییەکان دەرچوو تا کاتی (ئاداد نیراری)ی دووەم (٩١١-٨٩١پ.ن) کە دەوروبەری ساڵی ٩٠٠پ.ز لەگەڵ وڵات و شاری (لوبدی)دا چوونە دەستی ئاشورییەکان[٣].

ئاداد نیراریی دووەم دەڵێت کە شارەکانی ئارراپخا، لوبدا (واتە: لوبدی)، قەڵاکانی وڵاتی کاردونیاش (=وڵاتی بابل)ی ((گەڕاندەوە بۆ وڵاتی ئاشور))[٤] مەبەستیشی لەشارەکانی سەرسنووری وڵاتی بابلە. (سپایزەر)یش ئاماژە بە (فۆرەر) دەکات کە ئارراپخا لەساڵانی یەکەمی حوکمی ئاشور ناصیرپالی دووەمدا (٨٨٣-٨٥٩پ.ن) سەر بە بابل بوو[٥].

لەساڵانی دوایەمینی پادشای ئاشور؛ شەلمانەصەری سێیەم، لەمەش وردتر؛ ساڵی (٨٢٧)ی پێش زایین کوڕێکی خۆی لێی هەڵگەڕایەوەو (٢٧) شار لەگەڵیدا دژی پادشا ڕاپەڕین ئەوانیش شارەکانی: داریگا، زابان ، لوبدو، ئارباخا (ئارراپخا)، ئاربائیلو.. تاد[٦]، پادشاش کوڕێکی تری ئەویش شامشی ئادادی پێنجەم (کە دواتر لە٨٢٤ەوە تا٨١١ پادشای ئاشور بوو) ناردە دژیان‌و پاش چوار ساڵ توانی بەسەریاندا زاڵ ببێت. لەسەردەمی ئاشوردانی سێیەمیشدا (٧٧١-٧٥٤ پ.ن) ئارراپخا یاخی بوو ئەویش لەساڵانی (٧٦١) و (٧٦٠) پ.ز[٧]، حوکمی ئەم پادشایەش ڕێکەوتی سەردەمێکی شێواو بوو، تاعوون بڵاوبووەوەو یاخی بوون زۆر ڕووی دەدا، نەك تەنیا ئارراپخاش بەڵکو تەنانەت شاری ئاشورو شوێنی تریش یاخی ببوون[٨].

ئاشورییەکان پاش بەزاندنی وڵات‌و شاران حاکمی خۆماڵیی ئەو ناوچانانەیان لەشوێنی خۆیان دەهێشتەوە بەڵام دواییتر ئاشورییەکان فەرمانبەری ئاشورییان وەك حاکمی ئەو شارو وڵاتانە دادەنا.

تیگلات پلاصەری سێیەم (٧٤٥-٧٢٧ پ.ن) ئەمەی زۆر دەکرد، پادشایانی دوای خۆیشی لەسەر ئەم کارە بەردەوام بوون مەگەر شارو وڵاتەکە دووربێت‌و وا پێویست بکات فەرمانڕەوایەکی خۆماڵی لەحوکمدا بمێنێتەوە. وەك تەواوکەرێکی ئەم سیاسەتەش چەند ناوچەیەکی بەزێندراویان دەخستە ژێر فەرمانی حاکمی ناوچەیەکی ژێر دەستیان.

بەم پێیە زۆرجار وڵات‌و شاری بەزێندراویان دەخستە ژێر فەرمانی فەرمانڕەوای ئارراپخا. تیگلات پلاصەری سێیەم کارێکی تری بەرفراوانی دەست پێکرد ئەویش ڕاگواستنی خەڵکی ناوچە یاخیبووەکان. ئەم پادشایە خەڵکی چەند شارێکی بەزێندراوی سەر سنووری وڵاتی ئیلامی بۆ سنوورەکانی دەوڵەتی ئاشور ڕاگواست و ئەوانی خستە ژێر دەسەڵاتی فەرمانڕەوای ئارراپخا[٩].

سەنحاریب (٧٠٤-٦٨١پ.ن) لە لەشکرکەشیی دووەمیدا، دژی کاششی و یاسوبیگاللی – **Iasubigalli** (نزیك ناوچەی کرماشان) کە خۆی وتەنی ((لەکۆنەوە چۆکیان نەدابوو بۆ پاشا باوکەکانم))[١٠] شەڕی کردو دوای بەزاندنیان وڵاتەکەیانی خستە ژێر دەستی فەرمانڕەوای ئارراپخا[١١].

---

[١] د. سامی سعيد الاحمد، فترة العصر الكاشي، سومر، ٣٩. ١٩٨٣، ص ١٤٢.

[2] ARAB, 1, S166.

[3] E.Unger, RLA, I, S.154.

[4] ARAB, 1, S 360.

[5] AASOR VIII, p.17.

[6] ARAB, 1, S715.

[7] RLA, I, S.154.

[8] Weisbach, in; RLA 1, S.299.

[9] ARAB, 1, S789.

[10] A.Heidel, The octagonal Sennacherib Prism in the Iraqi Museum, Sumer, 9, 1953, p. 125.

[11] ARAB, 2, SS 178, 236,278, 305.

لەكاتی ئاشوربانیپالدا (ساڵی ٦٥١پ.ز) براكەی خۆی – كە فەرمانڕەوای بابل بوو – دژی ڕاپەڕیو زۆر ناوچە شوێنی كەوتن، ئەو كاتەش ئاپلا **Aplâ**(ئاپلای، ئاپلیا) فەرمانڕەوای ئارراپخاو سوپاسالاری ئاشوری بوو دژ بە یاخیبووەكان[١].

حاكمە ئاشورییە ناسراوەكانی ئارراپخاش ئەمانەن: خوبایا **Hubaia** (٨٢٩ پ.ز) شاماش كومویا (٨١١پ.ز) ئاششور كالابنیشێ (٨٠٢)، بێلیلای **Bêlilai** (٧٦٩)، نابو – بێل – ئوصور (٧٤٥)، ئیشتار – دوری (٧١٤)، ئاپلایا (٦٥٠)[٢] ئەمانەش ئێپۆنم**Eponym**ن واتە ناوی هەر یەكێكیان دەدرا لەساڵێكی دیاوێكراو، بۆ نموونە ساڵی (٦٥٠) ی پێش زایین لە وڵاتی ئاشوردا بەناوی (ئاپلای) ناسرا بوو. ئاشورییەكان ناوی فەرمانڕەوا یان فەرمانبەری بەرزیان بۆ ناونانی ساڵەكان بەكاردەهێنا.

لەڕۆژانی ئاوابوونی خۆری ئاشورییەكان، پادشای بابلی نابوپلاصەر لە مانگی (ئادارو)ی ساڵی (٦١٦)ی پێش زاییندا لەگەڵ ئاشورییەكان لەوڵاتی ئارراپخادا پێكاچوو و وەكو خۆی دەڵێت ((ئەوانی هەڵدایەوە پشت زێ)) واتە زێی دوكان، پێش چەند مانگێكیش لەمە (مانگی تێشریتو) بەرامبەر لەشكری ئاشور و میسر شكابوو و ڕاونرابوو[٣]. لەزستانی ساڵی دوایشدا (مانگی ئاراخسامنو ساڵی٦١٥) پ.ز مادەكان شاری ئارراپخایان گرت[٤]، لەوانەشە مادەكان ئارراپخای وێران كردبێت[٥].

كەمێك دوای ئەوەو لەكاتی نەبوخەدنەسەر (نابو – كودوری – ئوصور)ی دووەم (كوڕی نابوپلاصەر) ٦٠٤– ٥٦٢پ.ز شاری ئارراپخا سەر بەبابلییەكان بوو[٦]. نیرگال شار ئوصور (نیرگیلیسار)یش، چوارەم پادشای بابل، پەیكەری خوداوەندێكی ئافرەت بەناوی (ئانونیتوم)، لەو شارەوە دەگەڕێنێتەوە شاری سیپپار (لەباشووری عیراق)، ئەم بتەش بەر لە(١٧٠٠) ساڵ لەو شارە سومەرییەوە برابووە ئارراپخا لەلایەن گوتییەكان پاش پەلاماردانی سومەرو ئەكەد[٧].

شاری ئارراپخا لای یۆنانی و ڕۆماییەكان بە ئارراپاخیتیس ناسرابوو[٨]. ئاشكراشە ئارراپاخیتیس گۆڕینێكی ئەوانە بۆ ناوی ئارراپخا واتە لەو سەردەمانەشدا هێشتا ناوی كۆنی ئارراپخا مابووەوە.

لەسەردەمە ئیسلامییەكاندا (یاقوت الحموی) باسی (كەرخینیٚ)[٩]ی كردووە كە لەسەر بەرزاییەكدایەو كەوتۆتە نێوان دەقوقا (واتە داقووق) و هەولێر[١٠]. دیارە ئەم (كەرخینیٚ)یە هەر كەركووكە.

ئایا تا چەند دەتوانین بەراوردی بكەین لەنێوان كەرخینیٚو ناوی كیرخی **Kirhi** یاخود كیلخی **Kilhi** كە دوو هەزار ساڵ بەر لەسەردەمی (كەرخینیٚ) سەرچاوە ئاشورییەكان ناویان هێناوە؟

لەوە دەچێت دوو كیرخی هەبووبێت، ئەوەی مەبەستمانە شوێنێكە پادشای ئاشوری ئاداد–نیراریی دووەم (٩١١–٨٩١ پ.ز) باسی دەكات و دەڵێ كە لە قەراغی باشووری زێی بچووكەوە ڕۆشت و سنوورەكانی خاكی لولومی (واتە لوللو) و كیرخی و زاموا **Zamua**[١١] ی گرتەبەر تا دەربەندەكانی وڵاتی نامری **Namri**[١](ڕۆژهەڵات یان ڕۆژهەڵاتی باكووری خانەقین).

---

[1] Schawe,RLA, I, S.119.

[2] RLA, I, S.154.

[3] ARAB, 2, S1171.

[4] ARAB, 2, S1173.

[5] RLA, I, S.154.

[6] Ibid.

[7] Ibid.

[8] Ibid.

[٩] دەبێت وا بخوێنرێتەوە، واتە پیتی دوایەمین (یٚ)یە نەك (ی) چونكە یاقووت دەڵێت (یاء مُمالة).

[١٠] یاقوت الحموی، معجم البلدان، ج٤، بیروت، ١٩٥٧، ل ٤٥٠. بەڵام دیارە یان (قەلقەشەندی) هەڵەی كردووە كە ناوەكەی بە (الكرحین) هێناوە یان هەڵەی چاپە:القلقشندی، صبح الاعشا في صناعة الانشا، ٤، ل ٣٧٤. ناوەكە لای قەلقەشەندی بێ ڕوونكردنەوەی چۆنێتیی وتنی نووسراوە.

[١١] بەڕای خۆمان پادشا مەبەستی لە شارەزوورە بەتەنیا چونكە وڵاتی لولومی بە جیا ناو دەبات. ناوی زاموا، كە مەبەست لێی وڵاتی لوللوییەكانە، دوای ئەم پادشایە بۆ شارەزوورو سلێمانی و پشدەرو شوێنی تریش بەكاردەهات. ڕەنگە ئەو كاتەش هەروا ئەو هەموو شوێنانەی دەگرتەوە بەڵام وەك وتمان ڕەنگە پادشا مەبەستی تەنها لە شارەزوور بوبێت. دیاریشە پادشا ئەوێی نەگرتبوو.

ئەم کیرخییە چ لەڕووی جوگرافییەوەو چ لەڕووی لەیەکچوونی دەنگەکان لەکارخارەوە نزیکە (*بڕوانە بابەتی: وردە فیرعەونەکان بۆ کارخار*) لە هەردوو ڕووشەوە لە (کەرخینێ)وە نزیکە، بەڵام لەلایەکی ترەوەو ئەوەی ئەم بەراوردییە لاواز دەکات ئەوەیە ئەو هێما مێخییانەی ناوی کیرخی (کیلخی) پێك دەهێنن هەروا بە خابخی **Hab-hi** ش دەخوێنرێنەوەو ئەم خوێندنەوەیە نوێترەو پەسەندکراوە. (فۆرەر) کە یەکەم کەس بوو ئەم خوێندنەوەیەی پێشنیار کرد[2] ئاماژەی بەوە دابوو کە پێویستە کیرخی بە خابخی بخوێنرێتەوە ئەویش بەهۆی چەند دەقێکی ئاشوورییەوە کە لە یەکێکیاندا **hab-ha-ia-ú** هاتووەو لەوانەی تر **ha-ab-ha-ia-ú** نووسراوە کە ئەمەش دەریدەخات کە دەبێت هێماکە لەم ناوەدا بە (خاب) بخوێنرێتەوە نەك (کیر) یان (کیل)[3]. بەڵام ئەم بۆچوونە بێ کێشە نییە ئەویش بە پشتبەستن بەم زانیاریانەی خوارەوە.

لەو میلەدا کە لە سەرەوەدا باسمان کردو بە "میلی قابرا" ناسراوە پادشا دەڵێت کە چۆتە (کیرخو)ی ئارراپخا[4]. هەر لەو سەردەمەداو بەپێی دەقی شەغار بازاڕ کە **É-GAL ki-ir-hi** ی تێدا هاتووە دەبێت بەپێی (دۆسان) کیرخوم بینایەکی گرنگ بێت چونکە **É-GAL** واتە کۆشك پێشی کەوتووە[5].

(کیرخو)وەکەی ئارراپخاش بەپێی ئۆپنهایم و بەهۆی ئەو قسەیەی لە "میلی قابرا" دا هاتووە ئەو بەشەی شارەکەیە کە پەرستگەکە، لەوانەیە کۆشکەکەش، تێیدا بووە[6]. وشەی کێرخوم **kerhum** یش هەیە بە واتای قەڵا کە بەرزاییە سەرەکییەکەیە، ئەویش بەپاڵ " شاری نزمتر ":ئادداشوم **adaššum**[7]. ئەمەش جگە لە هەبوونی شاری کێرخوم (بڕوانە خوارتر).

شارەکانی ئەوساش بریتی بوون لە دوو بەش؛ بەرزایی کە کۆشك و پەرەستگە دوو بەشی سەرەکیی ئەو بەشە بوون و بەشی نزمایی کە خانووی خەڵکەکەی تێدابووە. ئەمەش لەسەردەمە ئیسلامییەکاندا بەقەڵا (قلعة) ناسرابوو واتە جگە لە شوورای چواردەوری هەموو شارەکە، ئەگەر هەبووبێت، شوورایەکی تر لەناو شارەکەدا هەیە کە کۆشكو جبەخانە.. ی جیا کردۆتەوەو ئەمیان قەڵای پێدەوترێتو پەناگەی دوایەمینە. جا ئایا وشەی کیرخو سامییەو ئەسڵەکەی (قرع) بێت کەنزیکە لە (قلعة)؟ دەنگی (ع) لەنووسینی مێخیدا نییەو بە (خ) یان (ێ) تەعبیری لێدەکرێت، لەوانەشە بەپێچەوانەوە وشەی (قلعة) لەزمانی ترەوە چووبێتە ناو زمانی عەرەبی. بەپێی (ئۆپنهایم)یش زاراوەی کیرخوش کە لە وڵاتی دووڕووباردا بەکارهاتبوو وشەیەکی سامی نییە دایە[8].

یەکێکیش لە شارەکانی سەر بە وڵاتی (قابرا) کە ناوی قیرخادات **Qirhadat** ـەو کە لە نامەیەکی (ماری)دا هاتووە خوێندنەوەیەکی نوێی بریتییە لە کیرخوم **Ki-ir-hu-um**[9]، ناوی شاری کێرخوم **Kerhum** یش لە میلەکەی دادوشادا هاتووە ئەویش لەگەڵ چەند شارێکی تر کە پادشاکە گرتبونی(پاشانیش بەرەو قابرا ڕۆشت)[10]. ئەمەش دەمانگەیەنێتە ئەو باوەڕەی کە خوێندنەوەی (کیرخی) لە جیاتی (خابخی) بۆ ئەو دوو شوێنەی ناویان لە سەردەمی نوێی ئاشوریدا هاتووە (واتە کیرخی و کیرخیی ناوەوە) خوێندنەوەیەکی ڕاستە، بەلای کەمەوە بۆ یەکەمیان کە لەدەشتی کەرکووکدا بوو.

---

[1] **ARAB, 1, S360.**

[2] **A.Goetze,JNES, 12, 1953, p.122, n.72.**

[3] **Forrer, RLA, I, S.281.**

هێمای ژمارە (٤٨٣) لە سەرچاوەی خوارەوەدا کە بە (خاپ – **hap**) هەروا (خاب) و بە (کیر – **kir**) و (کیل) دەخوێنرێتەوە: **Labat, p.215** .

[٤] لەکتێبەکەی (بارتۆن)دا بەم جۆرەیە: **i-na ki-ir-bi-šu** واتە (بۆ ناوەڕاستی).

[5] **G.Dossin, RA, 66, 1972. p.114.**

[٦] لیو ئۆپنهایم، بلاد مابین النهرین، و. سعدي فیضي عبدالرزاق، دار الرشید، بغداد، ١٩٨١، ل١٦٠.

[7] **ShA 1, p.13.**

[٨] ئۆپنهایم، ل ١٦٠.

[٩] بە شێوەی (نصب) هاتووە واتە : کیرخام، بڕوانە : **ShA 2, p.16f** ئاواش لە هێماگۆڕیندا هاتووە بەڵام (ئایدم) لە وەرگێڕاندا دەیکاتە کێرخوم **Kerhum** لە جیاتی **Kirhim** دیارە ئەوەش بەپێی هەبوونی وشەی کێرخوم بە واتای قەڵا، بڕوانە سەرووتر.

[10] **ShA 2, p.16.**

شایەنی تێبینییە كە وشەی (كەرخ) لە پێكهاتی ناوی چەند شارێك لە سەردەمی ئیسلامیدا هەبووە وەك كەرخینێ یان ئەو (كەرخ)انەی یاقووتی حەمەوی ناویان دەبات كە یەكێكیان (كەرخ جوددان)ـە:"وڵاتۆچكەیەكە لە كۆتایی ویلایەتی عیراقە لەدوورەوە بەرامبەر بە خانەقینەو سنووری نێوان دوو ویلایەتی شارەزوور و عیراقە"[1].

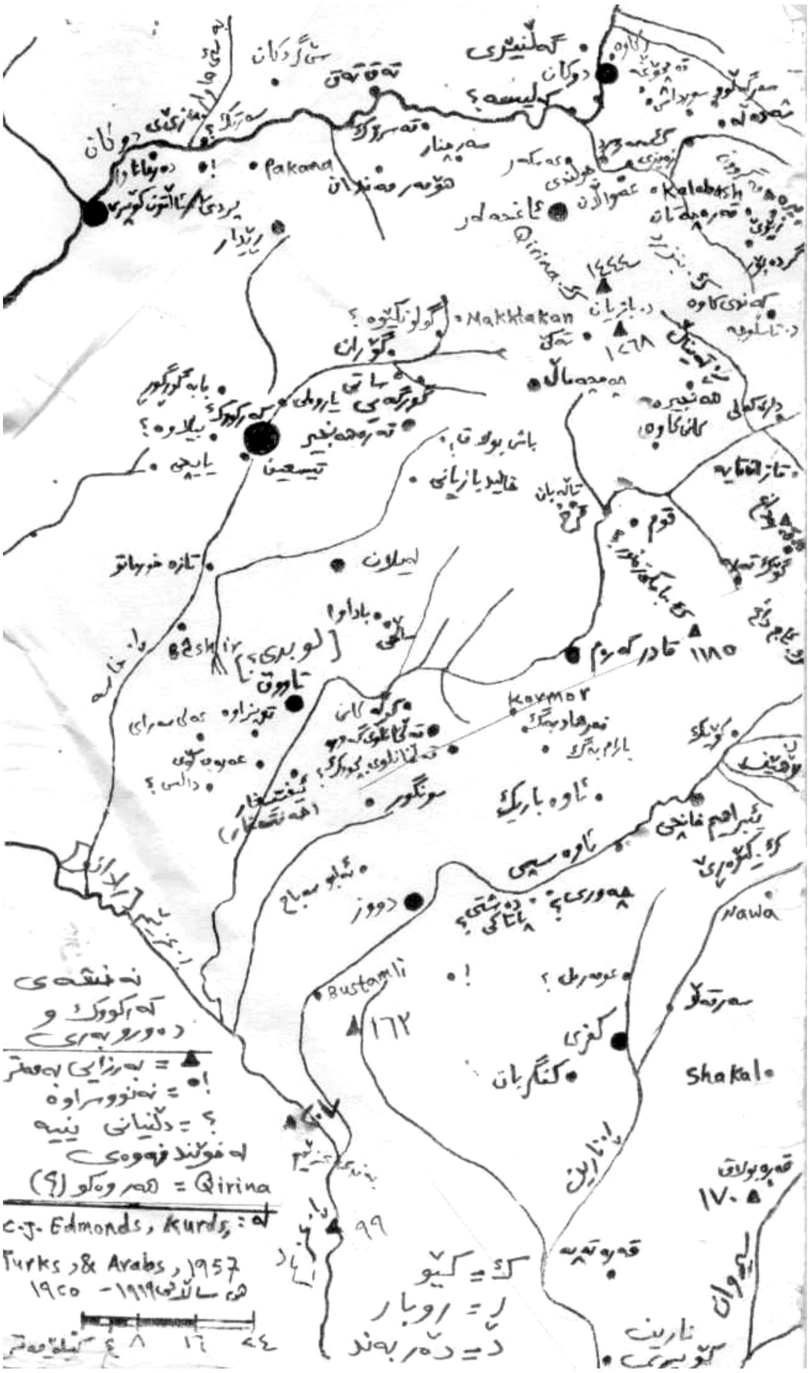
نەخشەی كەركووك و دەوروبەری
▲ = بەرزایی بە مەتر
!● = نەنووسراوە
؟ = دڵنیانی نییە لە فۆڵند قەوەی
Qirina = هەروەكو (؟)
لە: C.J. Edmonds, Kurds, Turks, & Arabs, 1957
هی ساڵانی ۱۹۱۹-۱۹۵۰
٤ ٨ ١٦ ٢٤
كێ = كێو
ڕ = ڕووبار
د = دەربەند
Pakana
Kalabash
Qirina
Makhtakan
Bashir
Kaymar
Bustamli
Shakal
Nawa
١٤٤٤
١٣٦٨
١١٨٥
١٦٢
١٧٠
٩٩
كەركووك
تەق تەق
داقووق
دووز
كفری
كۆیە
دوكان
قادركەرەم
تووزخورماتوو
لەیلان

---

[1] یاقوت الحموی، معجم البلدان، ٤، ١٩٥٧، ل٤٤٩.

لوبدی

مێژوویەکی نەناسراو*

ڕەنگە هیچ شتێك لەناوچەی تاوق(داقووق) سەرنجت ڕانەکێشێت و بەخەیاڵتدا نەیەت ڕۆژێك ئەو ناوچەیە ناوی هەبووبێت و دەورێکی لەمێژوودا بینیبێت ئەگەر دەورێکی بچووکیش بووبێت. لەو ناوچەیەدا شاری لوبدی Lubdi هەبووە کە یەکێك بوو لەشارەکانی سەردەمانی پێش زاین.

(لوبدی)ی دەشتی کەرکووك لەدەوروبەری شارۆچکەی تاوق (داقووق)دا بوو[١]. بەڵام هەر لەو دەوروبەرەدا ناوی شارێکی سەردەمی ئاشوری هەیە ئەویش دیقوقینا Diquqîna کە (فۆرەر) بە (داقووق)ی زانیوە[٢]. ئەم باسەشمان بۆ مێژووییەکی کۆن تەرخان کراوەو لەمێژووی (داقووق)ی سەردەمە ئیسلامییەکان نادوێت[٣] .

لەباسەکەی کەرکووکیشدا وتبوومان لیستێکی جوگرافی هەیە بەهی سارگۆنی ئەکەد(٢٣٧١-٢٣١٦پ. ز.) زانراوەو تیایدا ناوی ئارراپخا(کەرکووکی کۆن) و لوبدی هاتووەو بەم شێوەیە((وڵاتی ئارراپخا لە ...خا ha...وەیە تا لوبدی)) واتە لوبدی سنوورێکی وڵاتی ئارراپخا بوو. جگە لەوەش ناوی لوبدی لە چەندین دەقدا هاتووە.

لە دەقێکی بنەماڵەی یەکەمی بابلدا ناوی پاخایا Pahaia هاتووە کە کەنیزەك بوو و خەڵکی شاری لوبدیی وڵاتی سوبیر (سوبارتو) بوو[٤].

لەدەقێکی ساڵی حەوتەمی پادشای بابلی (ئامی صادوقا) پاش سەدان ساڵ (١٦٣٢پ.ز) ناوی لوبدی بەشێوەی لوبدا Lubda هاتووە[٥]. پاش حوکمی ئەم بنەماڵە بابلییە حوکمی کاششی هاتەکایەوە. لەو کاتەدا لوبدی سەر بە بابل بووە، بەڵام کاتێك دەوڵەتی ئاشوری بەهێز بووبێت شارەکەی لەدەست دەرچووە. ماوەیەکیش سەر بە دەوڵەتی ئارراپخا بوو و دیارە ماوەیەکیش، ئەگەر بەناویش بێت، سەر بە دەوڵەتی میتاننی بوو.

لەبەر دراوسێتیی لوبدی لەگەڵ ئارراپخادا زۆرجار پێکەوە باسیان دەکرێت، لێرەشدا هەندێك زانیاریی باسەکەی پێشوومان لەبارەی کەرکووکەوە دووبارە دەکەینەوە .

ئیتخی تێشوب Ithi-Tešup کە پادشایەکی کەرکووك بوو لە نووسراوەکەیدا هەڕەشە لەو کەسە دەکات ناوی دەکوژێنێتەوەو دەڵێت: با ئادادو ئیشتاری لوبدی نەوەکەی لەناوبەرن[٦] . ئەم جۆرە نەفرەتانەش هەمیشە دەنووسران چونکە پادشایان دەترسان کەسێك ناوەکەیان لە نووسراوەکە بکوژێنێتەوە یان دەستکاری نووسینەکان بکات.

لوبدی لەم نووسراوەدا بەشێوەی لوبتوخی Lubtuhi هاتووە، خی (hi)ش پاشگرێکی خوررییە[٧].

پاش شەڕی نێوان ئاداد – نیراریی یەکەمی ئاشور (١٣٠٦-١٢٧٥پ.ز) و پادشای کاششی نازی ماروتتاش شارو وڵاتی کەرکووك درا بە ئاشورییەکان. پادشای ئاشوری لوبدیی بە گۆشەی باشووری ڕۆژهەڵاتی ناوچەی ژێردەستی ناوبردبوو[١].

---

* گۆڤاری ڕامان ، ژمارە ٢١، ٥/٣/١٩٩٨، ل ١٦٥-١٦٧.

[1] B.Groneberg, RGTC, 3, 1980,S.153.

[2] RLA, 1,S.257.

[٣] لەم بارەیەوە مەلا موحەممەد جەمیل ڕۆژبەیانی باسێکی بەزمانی عەرەبی لەگۆڤاری (کۆڕی زانیاری عیراق/ دەستەی کورد) نووسیبوو:داقوق"دقوقاء" في التاريخ، بەرگی (١٠) ساڵی (١٩٨٣) ل (٣٦٩-٤٦١).

[٤] (گێلب) لەگەڵ حەوت ناوی تردا دەیهێنێت کە ئەم ناوەو پێنجی تر هی عەقدی فرۆشتنی کۆیلەن لە سەردەمی ئامی دیتانا(١٦٨٣-١٦٤٧پ.ز)و ئامی صادوقا(١٦٤٦-١٦٢٦پ.ز): I.J.Gelb, New Light, p.387 .

[5] J.J.Finkelstein, in, JCS, 9, 1955, p.1.

[6] Th.J.Meek; HSS, 10,1935 (reprint. 1968), p. xxvi.

[7] Ibid.

ئاداد – نیراریی دووەمی ئاشور (٩١١-٨٩١پ.ز) شارەکانی ئارراپخا، لوبدا **Lubda**، "قەڵاکانی کاردونیاش" (واتە وڵاتی بابل)ی ((گەڕاندەوە بۆ وڵاتی ئاشور))[2] ، ئەویش چونکە بەر لەو پادشایە حاڵەتی بێهێزی ڕووی کردبووە ئاشورییەکانو دیارە ئەم شارانەیان لەدەست دەرچووبووبێت.

باسی ئەوەشمان کردبوو کە یەکێك لەکوڕەکانی شەلمانەصەری سێیەم لەسالآنی دوایەمینی حوکمیدا (ساڵی ٨٢٧ پ.ز) لێی یاخی بوو، ئەویش کوڕێکی تری – کەدوایی دەبێتە پادشای ئاشور – دەنێرێتە دژیو دژ بەو شارانەی لەگەڵیدا یاخی بوون کە (٢٧) شار بوونو بریتی بوون لە لوبدو **Lubdu** و ئارباخا (ئارراپخا) و زابان و ئاربائیلو (هەولێر)... تاد[3] پاش چوار ساڵیش لەشەڕکردن توانی بەسەریاندا سەربکەوێت.

بەر لەم ڕووداوانەو لەسەردەمی (حامورابی)دا پادشای بەهێزی ئاشور؛ شامشی ئادادی یەکەم (١٨١٤-١٧٨٢پ.ز) پادشانشینێکی فراوانی حوکم دەکرد کە لە سێگۆشەی خابووری فوراتەوە لای باکوور تا شاری (ماری) لەسووریاداو باشووری شاری ئاشور لەباشووردا درێژ دەبووەوە ئەمەش جگە لەچەند بەشێکی ڕۆژئاوای دەوڵەتەکە بوو.

فەرمانبەرێکی یاسماخ – ئاداد (ئەمیان کوڕێکی شامشی ئاداد وفەرمانڕەوای ماری و بەشی ڕۆژئاوا بوو) نامەیەکی بۆ دەنووسێت:

> ((... سەبارەت بە ناردنی سەربازەکان بۆ ئاتوم **Atum** ، پێش (گەشتنی) ئاغام (واتە یاسماخ ـ ئاداد) ئاغام بۆی نووسیم واتیرـ نانو **Watir-nanu** لەگەڵ هەزار کەسێکدا لە لوبدوم **Lubdum** دان و هەر ئێستا ئاسدیتا[کوم] لەگەڵ ٧٠ کەسدا دەنێرم بۆ شاری ئاتوم تا لە ژێر دەستی [ئاغام] بن...)) تاد[4].

ئاسدیتاکوم **Asditakum** یش پادشای شاری خاررانوم(حەڕڕان) بوو[5]. دیاریشە کە شاری ئاتوم **Atūm** نزیك لوبدی بوو. لوبدی لێرەدا لەگەڵ پاشگری (ئوم) **um**ی ئەکەدیدا هاتووە.

شایەنی بەراوردییە ڕوبارێك بەناوی ئەدهەم (الأدهم) هەیە کە بەپێی (ڕۆژبەیانی) ڕۆخانە (داقووق چای) یە[6] کە لقێکی ڕوباری عزێمە، هەرچەندە لەلایەکی ترەوە وتراوە دۆڵی ئەدەهەم بریتییە لە ئاوی خاسە کە بەناو (کەرکووك)دا دەڕوات[7].

لەگەڵ ئەوەش کە وشەی ئەدهەم عەرەبییەو واتای (ڕەش) دەدات، بەلآم ناوەکەی زۆر نزیکە لەناوی ئاتوم بۆیە بەدووری نازانین شاری ئاتوم لەو دەوروبەرەدا بووبێتو ناوەکە پەیوەندی نەبێت بە وشە عەرەبییەکە بەڵکو تەنانەت دوور نییە ناوی ڕووباری عزێم (العظیم) لە (ئاتوم)ەوە مابێتەوە.

لەلایەکی ترەوە شارێك هەبوو بەناوی ئادوو **A-du-ú** کە لە ڕێبەری ڕێگەیەکدا هاتووە (کە دەگەڕێتەوە بۆ ئەو سەردەمە– بڕوانە باسی ئورکیش لەبارەی ئەم ڕێبەرەوە)، (گوتزە) ئەم شارەی بەشاری ئاتوم زانیوەو لەڕۆژئاوای دیجلەو دەربەندی (الفتحة)ی داناوە[8]. (الفتحة)ش نەختێك باشووری بەیەك گەشتنی زێی دوکانو دیجلەیە، بەلآم بەم شێوەیە دوورە لەو شوێنەی دەستنیشانمان کردووە بۆ ئاتوم.

سەدان ساڵ پاش ئەوە پادشای بەهێزی ئاشور تیگلات پلاصەری یەکەم (١١١٥-١٠٧٧پ.ز)دا باسی شەڕەکانی دەکات لەو دەوروبەرەداو دەڵێت:

---

[1] RLA, 1,S. 257.

[2] ARAB, 1, S360.

[3] ARAB, 1, S715.

[4] G.Dossin, ARM, 5, 1955, 50.

[5] J. Bottéro et André Finet, ARM, 15,p.142,

[6] ڕۆژبەیانی، داقوق...، ص ٤٣٩.

[7] ڕۆژبەیانی، ص٤٣٩، هـ ٣٠٨، ئەویش بەپێی: شمس الدین سامی،(قاموس الاعلام) – بە کوردی، ٥/٣٨٤٦.

[8] A.Goetze, JCS,7, 1953, p.64.

((بەرەو وڵاتی کاردونیاش ڕۆیشتم، (وڵاتی) ئەوبەری زێـی خـواروو، شـاری ئارمـان Arman، کێڵگـەکانی شـاری سـالوم Salum (یـان سـاللوم Sallum) تـا شـاری لوبدیـم بـەزاند. ڕووبـاری رادانـو Radanu (= عزیـم یـان لقێکـی) م بـڕی، شارەکانی بناری کێوەکانی کاموللا Kamulla (و) کاشتیللا Kaštilla م گرت..))[١].

پێدەچێت بەشێکی زۆری خەڵکی لوبدی خورری بوون ئەویش لەسەردەمی نووسـراوەکانی نـوزی (ناوەڕاسـتی هـەزاری دووەمی پ. ز). یەکێکیش لەناوە هەرەبڵاوەکانی نوزی ناوی ئاری ـ لوبتی Ari-Lubti هەبوو[٢]. (فنکلشتاین)یش دەڵێت ناوچەی لوبدی ــ ئاشوخ Lubdi-Ašuh ئەگـەر بەشـێك نـەبووبێت لـەوڵاتی لوللوبـوم نـەبێت ئـەوا تـا ڕادەیـەکی گـەورە لوللوییەکان تێیدا نیشتەجێ بوون[٣].

بەبڕوامان حاڵەتی ئاسایی ئەوەیە دانیشتوانی ناوچەی سلێمانی ڕووەو ڕۆژئاوا کۆچ بکەن واتە بۆ ناوچەی کەرکووك، لوللویی‌یەکانیش لەناوچەکانی قـەرەداغو سـلێمانیو شـارەزووردا دەژیـان لـەکاتێکدا ناوچـەی کـەرکووك بـەلای کەمـەوە لـە ناوەڕاستی هـەزاری دووەمی پێش زایینـدا خورریی تێدا دەبینرێت، هـەر تێکـەڵبوونێکیش لـەنێوان ئـەم دوو گەلـە شـتێکی چاوەڕێ کراوە بۆیە لەوانەیە تێکەڵەیەکی لوللوییو خووری لە لوبدیو دەوروبەریدا دەژیا بـەڵام ئەمـە باشـترین حاڵەتـەو لـەو بڕوایەدایـن قسەکەی فنکلشتاین زیاڕەویی تێدایە[٤].

مەبەستیش لـە ئاشـوخ Ašuh شـارێکە کـە هـەروا بـە ئاشـوخیش Ašuhiš دەناسـرا. ئـەم شـارە لەگـەڵ شـاری نوممـی Nummi هاتووە، بەڵام لـەجیاتی Num-mi ناوەکە بە لوبدی خوێنراوەتـەوە[٥]. نوممـی Nummi (یان نوممێ Numme) ناوی ناوچەیەکە لەڕۆژهـەڵاتی باکووری هـەولێر (سـەدەی نۆیـەم پ.ز نـاوی هـاتووە) لـەکاتێکدا دەقـەکانی نـوزی کـە نـاوی (نوممی)یان تێدا هاتووە سەر بە ناوچەی نوزیو ئارراپخاو دەوروبەریان بوون، واتـە سـەر بەناوچەیـەکی بەسـنوور بـوون، لەلایەکی ترەوە ئەو (نوممێ)یەی ڕۆژهەڵاتی هەولێر بە توممێ Tumme دەخوێنرێتەوە کە ئەمە خوێندنەوەی تەواوە[٦].

لوبدی جگە لەشێوە جۆراوجۆرەکانی کە لەدەقەکاندا هـاتوون (واتـە: لوبتوخـی، لوبـدا، لوبـدو..) چـەند خوێندنەوەیـەکی هەیە وەك لوبتی Lubti، لومتی Lumti، نومتی Numti[٧].

جگە لە لوبدییەکەی دەشتی کـەرکووك لـەوە دەچێت لوبدییـەکی‌تر لـە باکووری کوردسـتاندا هـەبووبێت ئەمـەش شـتێکی ئاساییە چونکە ئەگەر ناوی لوبدی خورری بێت ئـەوا چاوەڕێ دەکرێت لـە شـوێنی تـری خوررییـەکاندا دووبارە بێتـەوە، وەك چۆن ئەمڕۆ زیاد لەیەك (کانی ماسی) و (سەرچنار).. تاد هەیە... کوردستانی باکووریش وڵاتی ڕەسەنی خوررییەکان بوو.

لوبدییەکەی باکوور لە ڕووداوێکدا لەگەڵ دوو وڵاتدا باسـی هـاتووە: ئوببوممێ Ubbumme[٨] کوللیمێری Kullimeri کە وەك پایتەختی وڵاتی شوپریا ناسراون[٩]. وڵاتی شوپریا کە ناوەکەی پەیوەندی هەیە بەناوی سوبارتو Subartu یان سوو Sû لەلایەن ئاشورییەکانەوە باس دەکراو کەوتبووە باکووری وڵاتەکەیان.

---

[1] E. Weidner, Die Feldzüge und Bauten Tiglatpilesers I, in; Afo, 18, 1957-8, S.351 + ARAB, 1, SS 293, 331.
لەکنبێڵ دەڵێت ئەکید نییە دەقەکە هی تیگلات پلاصەری یەکەم بێت:
ARAB,I,S 331.

[2] J.J Finkelstein, JCS, 9, p.2+ n.12.

[3] Ibid, p.6.

[٤] ئەگەر جیاکردنەوەکەی (گێڵب) لە نێوان سوباریو خوررییەکان و باوەڕەکەی ئەو کە سوبارییەکان پێش خوررییەکان لە بەشەکانی بـاکووری وڵاتـی دووروباردا هەبوون ڕاست بێت دەبێت بڵێین پێشتر ناوچەی لوبدی سوبارییەکانی تێدا دەژیا، ئەویش ئەگەر باسی گەلانی تر نەکەین وەك گوتییـەکان، لوللو..

[5] Ibid, p.1(HSS, XIV, 132).

[6] M.Streck, S.295.

[7] J.Finkelstein, JCS, 9,p.2,n.10.

[٨] ئوببومێ یان ئوبومێ=(فووم)ی ئەم سەردەمەمان بەپێی:ARAB,II,p.448 .

[9] H.Winckler, in; Altorientalische Forschungen, Bd.1, Vol.1-3, 1898, S.47.

کوتمار Kutmer یش هەیە کە لەسەر ڕێگەی پادشای خاتتی(حیثی) شوپپیلولیوماش (١٣٨٠-١٣٤٠پ.ز) بوو بۆ پایتەختی میتاننییەکان واشوکانی و لای (گوتزە) – بەگومانەوە- کوللیمێرییە[1] کە دەکەوتە ناوچەی بۆتان (جزیرە) ئەگەر ئەمەش ڕاست بێت کوللیمێری باکووری ڕۆژئاوای جزیرەیە[2].

ئەو ڕووداوەی باسی لوبدییەکەی باکووری تێدا هاتووە لەکاتی (ئاشوربانیپال)ی ئاشور (٦٦٨-٦٢٧ پ.ز) بوو (لەشکرکەشیی پێنجەمی؟)[3]، ڕەنگە ساڵی (٦٥٩ یان ٦٥٨ پ.ز) بووبێت[4]. کابرایەك بەناوی ئانداریا Andaria کە پێشەوای وڵاتی لوبدی بوو لەشەودا ڕۆیشت بۆ گرتنی وڵاتەکانی ئوببوممێ و کوللیمێری، خەڵکی کوللیمێری، کە سەر بە ئاشوربانیپال بوون:

((ژمارەیەکی زۆری پیاوی ئەویان لەشەودا کوشت، تەنانەت یەک کەس هەڵنەهات، سەری ئانداریایان لێکردەوەو بۆ شاری نینوا بۆیان هێنام))[5].

بەر لەوەش باسی لوبدییەك دەکرێت کە ڕەنگە هەر لەو ناوچانە بووبێت و دوور نییە لوبدییەکەی سەردەمی ئاشوربانیپال بێت. پادشای ئاشوری تیگلات پلاصەری سێیەم (٧٤٤-٧٢٧پ.ز) باسی سەرکەوتنی خۆی دەکات لە وڵاتی ئورارتو و وڵاتی ئوللوبا (کە کەوتبووە نێوان ئورارتو و ئاشور – ناوچەی دهۆك –زاخۆ)و دواتر باسی گرتنی چەند شارێك دەکات کە (لوبدو) یەکێکیانە[6]. دیارە ئەم (لوبدو)وە ئەوەکەی باکوورە نەك ئەوەی کەرکووك چونکە ئورارتو لە باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی ئاشوردایە.

جێگەی سەرنجیشە کە ئاماژە هەیە بۆ هەبوونی ئاژەڵی فیل لە لوبدیدا. ئاشورناصیرپالی دووەم لە باسی بانگێشتنی نوێکردنەوەی شاری کالخو، کە کردیە پایتەختی خۆی، وتوویەتی کە پێنج فیلی بەدیاری بۆ هاتبوو لەلایەن فەرمانڕەوای (سوخو)و (لوبدا)و ئەم فیلانە لە لەشکرکەشییەکانیدا لەگەڵیدا دەچوون[7]. ئیتر دیار نییە ئەو فیلانە لە ناوچەی لوبدیدا گیرابوون یان لە ناوچە شاخاوییەکان کە چڕە دارستانیان تێدایە.

ئەوەش زانراوە کە پادشا ئاشورییەکان فیلیان ڕاو دەکرد ئەویش لە لوبنان و باکووری سووریا[8]، هەروەها پادشایانی میسر لە هەزاری دووەمی پێش زاین (کاتێك سووریایان لە ژێر دەستدا بوو) ڕاوی ئەو ئاژەڵەیان لە باکووری سووریادا کردووە[9].

---

[1] A. Goetze, JCS, 7,p.62, n.76.

[2] گۆتزە لە سەرچاوەیەکی تردا (چاپی سێیەم ١٩٦٩، چاپی یەکەمیشی ١٩٥٠ بوو لەکاتێکدا باسەکەی سەرەوەی هی گۆڤاری JCS ـە، ساڵی ١٩٥٣) ئاماژە بۆ کوتمار دەکات کە لە نووسینی پادشای خاتتیدا هاتووەو دەڵێت: کوتمار کوللیمێریی ئاشورییە (مەبەستی ئەوەیە لە دەقە ئاشورییەکاندا هاتووە)، ڕۆژهەڵاتی بەتمان صو و باکووری بەشی سەرووی دیجلە: ANET, p.318n.7. گوتزە لێرەدا گومان لەبارەی ئەوەی کوتمار=کوللیمێری دەرنابڕێت.

[3] ARAB, II, S326.

[4] M.Streek, Assurbanipal, Teil 1, Leipzig, 1916, S.CCCLX.

[5] ARAB, 2,S854.

[6] ARAB, 1, S785.

[7] A. Leo Oppenheim, The Banqet of Ashurnasirpal II, iii, ANET, p.559.

[8] بڕوانە بۆ ئەمە: یانکۆڤسکا، بعض القضایا الاقتصادیة في امبراطوریة اشور، العراق القدیم، دراسة تحلیلیة لاحواله الاقتصادیة والاجتماعیة ، جماعة من علماء الاثار السوفیت، ت. سلیم طه التکریتي، دار الشؤون الثقافیة العامة، ط٢، بغداد ، ١٩٨٦، ل ٤٠٠ هـ ٥٥.

[9] بڕوانە: جورج کونتینو، الحیاة الیومیة في بلاد بابل و اشور ، ت. سلیم طه التکریتي و برهان عبد التکریتي، دار الرشید، بغداد ، ١٩٧٩، ل٢٣١.

ئاربائیلو..ئوربیلوم..هەولێر*

وەرگێڕان لە ئەڵمانییەوە

پێشەکیی وەرگێڕان

پەیکەرێکی بچووکی برۆنزی کە (شامشی-بێل)ی کاهن پێشکەشی کردووە بۆ ئێشتار بۆ ژیانی پادشا ئاشوردانی سێیەم. لەقەراغی دەریاچەی ورمێدا دۆزراوەتەوە. بەرزی ٣٠ سم. کێش کیلۆگرام ٥٤٢ گرام. هەمووی نزیکی ٢ کگم

ئەم باسە لە نووسینی (ئێکهارت ئونگەر)ە لە فەرهەنگی ئاشۆرۆلوجی **Reallexikon der Assyriologie** بەرگی یەکەم (١٩٢٨). باسەکەش وەك هەموو بابەتەکانی تری فەرهەنگەکە مێژوویەکی دوورو درێژ نییە، بەڵکو تەنیا باسێکی کورتە. بەپێویستیشمان زانی:

١–پەراوێز بۆ ڕوونکردنەوەو تێبینییەکانی خۆمان دابنێین.

٢– ئەو وێنەیەی لە سەرچاوەکەدا هەیە زۆر ڕوون نەبوو بۆیە وێنەیەکی باشترم لەسەرچاوەیەکی ترەوە وەرگرت. جگە لەوە وێنەی ترو نەخشەیەکی جوگرافیم بۆ باسەکە زیاد کرد.

٣– بەپێویستم نەزانی سەرچاوەکانی باسەکەی (ئونگەر) بنووسمەوە. لەبەر ئەوە هەموو پەراوێزەکانی خوارەوە هی خۆمن.

نووسەر ناوی (ئاربائیلو)ی بەبەردەوامی بەکارهێناوە (کورتی کردۆتەوە بۆ ئا .A)، ئێمەش هەر ئەو ناوەمان بەکارهێناوەو چەند جارێك، ناوی (هەولێر)مان بەکارهێناوە.

یەکێکیش لەو شتانەی دەمێننەوە باس بکرێن ئەوەیە دانیشتوانی هەولێر سەر بە چ گەلێك یان ڕەگەزێك بوون و لەم بارەیەوە وای بۆ دەچم خەڵکەکەی (خورری) بووبن ئەویش چونکە خورریەکان لەکوردستاندا زۆر بڵاوبوون و نیوەی کوردستانی ئەمڕۆ، بەڵکو لە نیوەیش زیاتر، وڵاتی خورریەکان بوو. تەنانەت شاری ئاشوریش کە پایتەختی ئاشورییەکان بوو لەسەردەمی حوکمی (میتانی)دا خەڵکانێکی زۆری (خورری)ی تێدا دەژیان.

ڕۆژهەڵاتی هەولێریش دیسان لەخورینشین دەچێت لەکاتێکدا خورریەکان لە سەردەمی (میتانی)دا بەئاشکرایی لە کەرکووك‌و دەوروبەریدا دەردەکەون. بەڵام لەگەڵ ئەوەشداو لەبەر نزیکی شاری هەولێر لەوڵاتی ئاشورو لەبەر بایەخی شارەکە لای ئاشورییەکان دیارە ئاشورییەکان کارێکی گەورەیان لەسەری هەبووە بەڵام تا پشکنین لە قەڵای هەولێر نەکرێت (کە ئێستا توانای ئەنجامدانی نییە لەبەرئەوەی خانووی لەسەرە) هیچ شتێك لەم بارەیەوە بە ڕوونی ئاشکرا نابێت.

باسەکەی ئونگەر

١–(ئاربائیلو) کە پایتەختێکی ئاشوری‌و جاروبار بارەگای پادشا بوو لە هەزاری سێیەمەوە (پێش زایین) ناسراوەو تا ئەمڕۆ ماوەتەوە کە شاری هەولێر (ئەربیل)ە – کە لەسەر هێڵی ٣٦° و ١١′ باکوورو ٤٤° و ١′ ڕۆژهەڵاتە – و کە لەسەر ڕووی گردەکەو لەتەنیشتیدا بینا دروستکراوە[1]. ئاربائیلو کەوتۆتە دەشتە بەپیتەکەی نێوان زێی سەروو و زێی خواروو.

---

* گۆڤاری ڕامان، ژمارە، ٣٠، ٥/١٢/١٩٩٨، ل ١٦١-١٦٣.

[1] خەڵك بەهەڵە وا دەزانن خۆڵی قەڵاکەی هەولێر بەکۆڵ هێنراوە. لەڕاستیدا قەڵای هەولێر وەك هەزاران گردی تر ئەنجامی ئەوەیە کە لەهەر سەردەمێکدا چینێك هەبووەو کە چینەکە ڕووخا چینێکی تری بەسەردا بینا کرا تا وردە وردە بەرزبووەوە. شوێنەوارناسانیش لەڕێگەی پشکنینەوە دەتوانن ئەم چینانە جیابکەنەوە.

ئیشتاری هەولێر

٢-لەسەردەمی نوێی سومەریدا (دەوروبەری ٢٥٠٠پ.ز)[1] ناوی ئاربائیلو بریتی بوو لە ئوربیلوم Ur-bí-lum^{ki} هەروەها ئوربیلوم[2] Ur-bí-ì-lum^{ki} کە لەسەر دوو لەوحی قوڕینی جیا لە کاتی زنجیرەی بنەماڵەی سێیەمی (ئور) نووسراوە. یەك جاریش شێوەی نووسینی ئاربیلوم Ar-bí-lum^{ki} هەیە. لە سەردەمی ئاشوریشدا فێرببوون بۆ خۆشی شێوەی ئاربا -ئیلو Arba(=4)-ilu بنووسن کە(ئاربا) واتای چوار دەدات و (ئیلو) واتای خوداوەندی هەیە، وەك چۆن ئاربائیلو لەچوار خوداوەندەوە ناویوەرگرتبێت. گەمەی هاوشێوەیوا هەروەها لەناو شاری (ئارراپخا)دا دەبینرێت[3]. بەپاڵ ئەمەش شێوەی نووسینی (ئار – با – ئیلو) Ar-ba-ilu یان (ئار – با – ئیل) Ar-ba-il هەیە (کارە برۆنزەکەی ئاشوردان – بڕوانە بڕگەی -٥- لەخوارەوەدا).

٣-مێژووی ئاربائیلو لەکاتی بنەماڵەی سێیەمی (ئور)ەوە دەست پێ دەکات. (٤٦)ەم ساڵی حوکمی شولگی[4] و ساڵی دووەمی (ئامار – سین) (٢٠٤٦-٢٠٣٨ *پێش زاین حوکمی کردووە/ وەرگێڕ*) هەولێر وێران کرا بەڵام پاشان دەوڵەتی نوێی سۆمەری (*دەوڵەتەکەی بنەماڵەی ئور/ وەرگێڕ*) دەستی بەسەردا گرت چونکە ئاراد – نانار، ئێنسی[5] ی شاری لاگاش (*کە شارێکی سومەرییە / وەرگێڕ*) لە هەمان کاتدا ئێنسی Ensi ی هەولێر بوو. لەسەردەمێکی نەختێك درەنگتردا، لەشکرکەشییەکی میرێکی لوللوبی (؟)[6] دژی هەولێر بەرپاکرا ئەویش بەپێی میلەکەی (پاریس).

هەولێر هەمیشە وەك شارێکی سەر بەدەوڵەتی ئاشوری دەردەکەوێت، چونکە قەت تەنانەت یەك جار باسی داگیرکردنی شارەکە نەکراوە. لە (سەدەی نۆیەمی پ.ز) هەولێر خاڵی دەرچوونی لەشکرکەشییە ئاشورییەکانی پێك دەهێنا بەرەو

---

[1] لەم کتێبەماندا مێژووی (٢١٠٠-٢٠٠٠) پێش زاینمان وەرگرتووە.

[2] بە (یا)ی تەواو لەوانەشە بە ئوربیئیلوم بخوێنرێتەوە.. جگە لەوەش شێوەی ئوربیللوم هەیە. بڕگەی (کی) نیشانکەرەوەی وڵاتە. هەروەها شێوەی ئوربیئێل (ێ ی تەواو) لەو میلەی (پاریس)، واتە میلی قابرادا هاتووە کە نووسەر ناوی بردووە.

[3] نووسەر ئەمەی لە بابەتی (ئارراپخا)دا – لەهەمان سەرچاوەدا – باسکردووە. نووسەر باسی شێوەی ئارباخا Arba-ha (= چوار – خا) کردووە (ل ١٥٤) بەڵام ناوی ئوربیلوم پەیوەندیی بە (چوار خوداوەندەوە) نییە. هەرچەندە لەوانەیە بڕگەی (ئیل) لەناوەکە واتای (خودا) بدات.

[4] پادشای بنەماڵەکە(٢٠٩٤-٢٠٤٧پ.ز). نووسەر ساڵی (٤٣)ەمی نووسیوە. لێرەدا ساڵی(٤٦)م داناوە بڕوانە: RLA, 2, S. 142، هەروەها تۆماری ساڵی (٤٥)یش هەیە.

[5] ئێنسی = فەرمانڕەوا.... (ئونگەر) خوێندنەوەی کۆنی (پاتیسی) بەکاردەهێنێت چونکە سەرچاوەکە کۆنە.

[6] لەم میلەدا ناوی پادشا نەهێنراوە بۆیە ئەم چەند بۆچوونە هەبوون لەبارەیەوە:

زوو (فۆرەر) بەشامشی ئادادی یەکەمی ئاشوریی زانیبوو (١٨١٤-١٧٨٢پ.ز) بڕوانە،

1-A.Goetze, (RA), 46, 1952, p.156.
2-RLA, 1, 1928, S.244

هەروەها (فۆن زۆدن) :

Von Soden, in; Orientalia(Nova Series),22 , 1953, 256.

هەروەها (کوپێ) : J.-R. Kupper, Orientalia, 27, 1958, 442

بەڵام (گوتزە) بەهی دادوشا پادشای ئێشنونناو هاوچەرخی شامشی ئادادی زانیوە: RA, 46, p.157. ڕایەکی نوێتریش دەیگەڕێنێتەوە بۆ (نارام سین)ی برای دادوشاو کە بەر لەو حوکمی کردبوو (نارام سینی ئەکەدی نییە): W.Nagel, in; ZA, 53, 1959, S.135. بۆچوونی بەهێزتر ئێستا ئەوەیە هی شامشی ئاداد بێت.

میلەکە لە (سنجار)یان لە (ماردین) دۆزرابووەوە. بۆ دەقی نووسینەکەی سەریشی بڕوانە ئەم سەرچاوەیە وەك نموونە: G.A.Barton, RISA,1929, p.334.

ڕۆژهەڵات و لەڕێگەی دەربەندە نزیکەکەی (کیرروری)یەوە. شامشی ئادادی پێنجەم (٨٢٣-٨١١پ.ز/ وەرگێڕ) هەولێر وەك شارێکی یاخی بوو ناودەبات[١].

لە فەرمانڕەواو (ئیپۆنم)ەکان[٢] ئەمانە دەناسین: صیل ئیشتار (ساڵی ٧٨٧)، پان – ئاششور – لامور (٧٥٩)، نابو – لیئو (٧٠٢)، پێشتریش ئاغا **(bêl pîhâti)** ی ناوچەیەك بەناوی مێسو **Me-su** و کابرایەکی‌تر کە ناوی نەبراوە.

ڕەنگە لە ساڵی ٦١٥(پ.ز/ وەرگێڕ) بووبێت کە هەولێر لەلایەن میدییەکانەوە بەسەرکردایەتی ئوماکیشتار (کیاکساریس)[٣] داگیرکرابێت و کە دەبێت لێرەدا ساگارتییەکانی[٤] جێنشین کردبێت. لەسەردەمی فارسیشدا هەولێر پێی دەوترا (ئاربیرا) **Arbîra**.

٤–لە هەولێردا ئیشتارو ئاشور دەپەرستران. لەسەرووی هەموو شتێك پەرستنی ئیشتاری هەولێر[٥] لە پەرستگای (ئێگاشانکالاما)[٦] دەکراو کە گرنگترین شوێنی پێشبینی و شوێنی (خوێندنەوەی جگەر)[٧] لەوڵاتی ئاشوردا بووو کە ئەوپەڕی ڕێزو ئیعتباری هەبوو لای ئەسەرحەدونو ئاشوربانیپال (سەدەی حەوتەم).

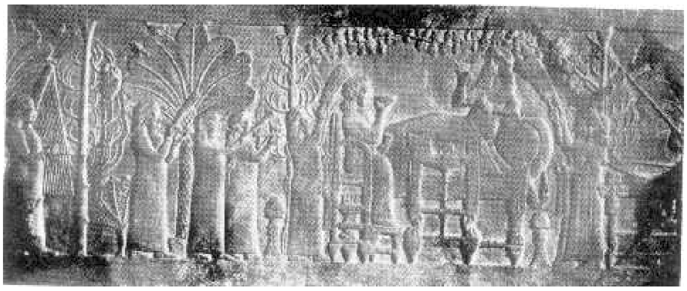

نەخشە هەڵکەندراوەکەی ئاشوربانیپال (سەری تێومان بە درەختی لای چەپ هەڵواسراوە)

سەبارەت بە پەرستگاکەش، باب – خامری **Bâb^{d}Ha-am-ri** (= دەرگای خوداوەند خامری) هەبوو کە لەلایەن (هۆمل)ەوە ئەمیان بە شاری تابریصی **Tabriși** و میلکیا **Milkia** و بە جەژنێکی گەورەوە پەیوەست کراوە[٨].

٥–تا ئێستا تەنیا کەمێك پەیکەرو لەوح لە ئاربائیلو دەرهێنراون چونکە شارە نوێیەکە لەسەر وێرانەکە دورست کراوە. نووسراوێکی سەرقوڕی سووتێنراو[٩] هەیە کە دەبێت لە هەولێرەوە هاتبێت. بەدڵنیاییشەوە لە هەولێردا ئەو پەیکەرە بچووکە بڕۆنزییە (کە ئێستا لە پاریسدایە) دۆزراوەتەوەو کە هی کابرایەکە بەناوی شامشی – بێل (= *خوداوەند بێل خۆری منە/ وەرگێڕ*) و کە خۆی بە ئا – با (نووسەر) وەسف کردووە (بڕوانە وێنەکە). ئەمەش ئیشتاری هەولێرە لە پەرستگاکەیدا کە پیرۆزی بە ژیانی پادشای ئاشور (ئاشوردانی سێیەم) (*٧٧٢-٧٥٤پ.ز/و*) دەبەخشێت. پێشکەشکەری ئەم پەیکەرە بڕۆنزییە ناوی (شامشی بێل)ە، کاهینی (= ئا–با)ی ئاربائیلو، کوڕی نێرگال – نادین – ئاخی[١٠] ی کاهن.

---

[١] ئەویش چونکە هەولێر یەکێك لە (٢٧) شار بوو (بەکالخوو ئاشورەوە کەدوو پایتەختی دەوڵەتەکەن) کە لەماوەی دوایەمینی حوکمی شەلمانەصەری سێیەم و لەژێر سەرکردایەتیی کوڕێکی پادشا یاخی بوون. کوڕێکی تری شەلمانەصەریش (واتەی: شامشی ئادادی پێنجەم) چوار ساڵی پێویست بوو (٨٢٧-٨٢٤پ.ز) تا یاخی بوونەکە سەرکوت بکات بڕوانە: **ARAB, 1, 1926, S715**.

[٢] عادەتێکی پادشایانی ئاشور بوو کە هەر ساڵێك ناوی فەرمانبەرێکی گەورەی لێ بنێن. لێکۆڵەرەوە ڕۆژئاواییەکانیش بەمانە دەڵێن ئیپۆنیم. ئیپۆنم ئەو کەسەیە کە بنەماڵەیەك یان شارێك بە ناوی ئەوەوە دەنرێت.

[٣] لای خۆمان بەهەڵە بە (کەیخەسرەو) ناسراوە. (ئوماکیشتار) ناونانی بابلییەکانەو (کیا کساریس) هی یۆنانییەکانە.

[٤] ساگارتییەکان: لە ئێراندا دەژیان.

[٥] ئیشتاری هەولێر ناوداربوو، لەبەر ئەوەش کەخوداوەندێکی جەنگاوەر بوو پادشایانی ئاشور هانایان بۆ دەبرد.

[٦] ئێگاشانکالاما: وشەیەکی ئاوێتەی سومەرییەو واتای (ماڵی)یان (پەرستگای ئاغاژنی وڵات).

[٧] خوێندنەوەی جگەر: ئاژەڵێك بە قوربانی سەردەبڕدراو پسپۆڕی تایبەت تەماشای جگەرەکەی دەکرد تا بزانێت خواستی خوداوەند چییە لەبارەی مەسەلەیەك. ئەمەش جگە لە عیراق، لە ئاسیای بچووکدا هەبووەو ڕەنگە لەوێوە بۆ (ئەتروسکان)ی ئیتاڵیا چووبێت و ڕۆمایەکان لەمانەوە وەریانگرتبوو.

[٨] سەرچاوەی وام لای نییە لەبارەی ئەم دوو شارەوە.

[٩] لەوحی نووسراوی قوڕ بەزۆری بەهەتاو وشك دەکرایەوە جگە لەهەندێك لەوح کە بەکوورە دەسووتێنران تا زیاتر بەرگە بگرن.

[١٠] ناوێکی ئاشورییە.

ئامارژەش بۆ ئەوە کراوە کە کێشی پەیکەرەکە دەوروبەری ٢(؟) مینە[١]. ناوی پەرستگاکەی ئیشتاریش (ئێ – گاشان – کالام – ما)یە. ناوی کارە برۆنزییەکەش ئەمە بوو: (ئەی ئیشتار، گوێی خۆم ڕوودەکەمە تۆ). جێماوی تری هەولێریش لەلایەن (لێمان – هاوپت)ەوە باس کراون.

٦–شاری هەولێر لەسەر نەخشێکی هەڵکەندراوی ئاشوربانیپال (کە لە نەینەوادا دۆزرابووەو ئێستا لە پاریسدایە) وێنە کراوە. ڕەنگە لای چەپ نەخشەکە لکابووبێت بە نەخشە هەڵکەندراوەکەی (لەندەن) و کە تێیدا ئاشوربانیپال پێشوازی لە وەفدەکەی (روسا)ی دووەم، پادشای ئورارتو، دەکات و کە بە هۆی نووسینێکی سەری ئەمە وتراوە. لەو نەخشەش کە هەولێر پیشان دەدات ئاشوربانیپال سەرە لێکراوەکەی (تێوممان) پادشای ئێلام بەکەوان *(بەدرەختەوە/و)*هەڵواسیوە و کە ئەم باسە بە هۆی نووسینێکی ترەوە پشت گیریی لێکراوە[٢].

---

[١] یەك (مینا) : نزیکی نیو کیلۆگرام. دیارە جیاوازی نێوان کێشی ڕاستەقینەی پەیکەرەکەو ئەوەی کەبەگومانەوە نووسراوە (٢) مینایە دەگەڕێتەوە بۆ نووسینەکەی سەر پەیکەرەکە.

[٢] بڕوانە وێنەکە. بەڵام لەو سەرچاوەیەی خوارەوە نووسراوە کەئەو نەخشەیە ئەوەکەی لەندەنە (مۆزەخانە بەریتانی) نەك پاریس: اندریە پارو، اشور، ل ٦٧. ٦٨.

لەشکرکەشییەك
لە دەشتی (کەرکووك) و (هەولێر)*

سەردەمی پاش هەرەسی بنەماڵەی سێیەمی (ئور)ی سومەری (کە دەوروبەری ساڵی ٢٠٠٤ پ.ز ڕووی دا) کە بە سەردەمی بابلیی کۆن ناسراوەو نزیکەی پێنج سەدەی خایاندو بەشی یەکەمی بە سەردەمی ئیسن–لارسا ناسراوە... ئەو سەردەمە دەوڵەمەند بوو بە چەند شتێك: بە دەوڵەتە بەهێزە زۆرەکانی، بەدەوڵەتە بچووکەکانی، بە چالاکیی گەلانی کوردستان، بە بەرزبوونەوەی هەندێك دەوڵەت بۆ لوتکە و پاش ماوەیەك دابەزینیان بۆ نشێو، بە نووسراو و نامەگۆڕینەوە نێوان پادشایان هەروەها نێوان پادشایان و فەرمانبەرانی سەر بەوان، بە ڕاپورتی سیخوڕان لەبارەی بارودۆخی وڵاتی دوژمن.

دەوڵەتەکان لەجەنگ و مونافەسەیەکی بەردەوام بوون، جاری واش بووە دوو دەوڵەت ماوەیەك لەحاڵەتی شەڕدا دەبوون بەڵام دواتر دەبوونە هاوپەیمانی یەکتر. ئەو لەشکرکەشییەی لێرەدا باسی دەکەین زیاتر دوو دەوڵەتی بەهێز دەگرێتەوە ئەوانیش دەوڵەتی ئاشوری کاتی‌شامشی ئادادی یەکەم(١٨١٣–١٧٨١پ.ز)[1]و دەوڵەتی ئێشنوننا **Ešnunna** کە شوێنەواری ئەو شارە گردی (تەل ئەسمەر)ی نزیك (باقووبە)یە. جگە لەم دوو دەوڵەتە دەوڵەتی ئێلام و لارسا هەبووە لەکاتێکدا بابل هێشتا دەوڵەتێکی بچووك بوو، جگە لەمانەش دەوڵەتی بچووکتری زۆر.

ئیپیق ئادادی دووەمی ئێشنوننا لە ساڵانی یەکەمی شامشی ئاداد شاری ئارراپخا **Arrapha** (کەرکووك)ی گرت[2].

پادشای ئێشنوننا ژمارەیەك شاری گرنگی تری گرت وەك ئاشورو قابرا **Qabrā** (یان قابارا **Qabara**)ی دەشتی هەولێرو ئاشناککوم لەناوچەی سێگۆشەی خابووری فورات...تاد[3]. پاش ئەمیان نارام سین، کە نارام سینی ئەکەدی نییە، حوکمی ئێشنوننای کردو پاشان دادوشا **Daduša**، برای نارام سین بووە پادشا. ململانەی نێوان ئێشنونناو ئاشوری شامشی ئاداد بەردەوام بوو بەڵام دواتر دوو دەوڵەتەکە پێك دێن و تەنانەت شەڕی هاوبەش دەکەن.

دادوشا ساڵێکی فەرمانڕەوایی خۆی بەناوی ساڵی گرتنی قابارا **Qabara** تۆمار دەکات کە دەکاتە دوایەمین ساڵی حوکمی چونکە هەر لەو ساڵەدا دەمرێت[4] (دەوروبەری ١٧٩١ پ.ز). لەو ساڵدا ئارراپخاو ئوربێل (هەولێر)و شاری تریش دەگیرێن.

تا ماوەیەکیش ئەو ڕاستییە نەزانرابوو کە کاتی گرتنی قابراو شارەکانی تر هەردوو دادوشاو شامشی ئاداد هاوپەیمان بوون[5]. پێشتر میلێك دۆزرابووەوە، کە ئێستا پێی دەوترێت "میلی قابرا"و کە ناوی پادشاکەی پێوە نەماوەو باسی گرتنی ئەو شارانە دەکات. زانیاریی تریش لەبارەی ئەو شەڕانەوە دواتر بەهۆی نامەکانی ماریو شمشارە هاتنە دەست بەڵام پاش ئەمانە

---

* ڕامان، ٣٣، ١٩٩٩/٣/٥، ل١٩٩-٢٠٢.

[1] (ئایدم) دەڵێت زاراوەی "ئاشوری" بۆ شامشی ئادادو دەوڵەتەکەی جێگەی کێشەیەو پشتگیریی دوران **Durand** و شارپان **Charpin** دەکات لە هەڵبژاردنی زاراوەی " پادشانشینی وڵاتی دووڕوباری سەروو" **ShA 2, p.14, n.12**. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە پایتەختی شامشی ئاداد لەڕاستیدا شاری ئاشور نەبوو بەڵکو شاری شوبات ئێنلیل (= گردی لەیلان) لە ناوچەی خابووری فوراتدا، هەروەها شامشی ئاداد ئاموری بووە لەکاتێکدا ئاشوررییە کۆنەکان ئەکەدی بوون، شاڵاوی ئامورییەکانیش بۆ وڵاتی دوو ڕوبار کەمێك پێش هەرەسی بنەماڵەی ئور دەستی پێکردبوو. ناوی پادشاش بەشێوەی ئاموری (سامسی ئاددو)ـەو بە ئەکەدی (شامشی ئاداد)ـە ئەوەش بە هۆی جۆری خوێندنەوەی ناوەکەیەو (ئایدم) و (لێسۆ) شێوەی ئەکەدییان هەڵبژاردووە: **ShA 1, p.14, n.11**.

[2] **ShA 1, p.38.**

[3] جورج رو، العراق القدیم، ل ٢٥٤-٢٥٥.

[4] **T.Baqir, Date-Formulae and Date-Lists from Harmal, in; Sumer, 5, no.1, Jan., 1949, p. 40.**

[5] بڕوانە بۆ ئەمە: **ShA 1,p.17**.

ئەمانە دۆزینەوەی میلەکەی دادوشا ئەوەی ئاشکرا کرد کە بەسەرهاتەکانی میلی قابرا نەك تەنها باسی شەڕی ئێشوننا و ئاشور ناکات بەڵکو لەڕاستیدا شەڕێکی هاوبەشی دوو دەوڵەتەکە بوو وداودشا کۆمەکی شامشی ئادادی کردبوو.

میلەکەی قابرا

وتراوە ئەو میلە شکاوەی وتمان ناوی میلی قابرای لێ نراوە لە شنگار (سنجار) یان لە(ماردین)دا دۆزرابووەوە[١]. دەقی میلەکەش کە ناوی خاوەنەکەی پێوە نەماوە بەم جۆرەیە[٢]:

((بەفەرمانی خوداوەند ئێنلیل بۆ ... هەڵگەڕام. دوای ئەوەی چوومە ناو ئارراپخوم **Arraphum**، بۆ حەوت ڕۆژ ئاهەنگم گێڕا، قوربانیم پێشکەش کرد.. بۆ ناوەڕاستی چووم[٣]، پێی خوداوەند ئادادی ئاغامم ماچ کرد، ئەو ولاٌتەم دامەزراند، فەرمانڕەواکانی خۆمم دامەزراند. لەکاتی جەژنی ئاکیتو **Akitu**[٤] دا قوربانیم لەئارراپخادا پێشکەش بە شاماش‌و ئاداد کرد. لەمانگی ئادارددا، لەڕۆژی بیستەمیدا لەزێ **Za'ibum** پەڕیمەوە، لەشکرکەشیی تالاٌنکەریم لەولاٌتی قابرادا[٥] کرد، بەروبوومی ئەو ولاٌتەم لەناوبرد، شارە شوورەدراوەکانی ولاٌتی ئوربی ئێل **Ur-bi-e-el** لەمانگێکی گونجاودا هەموویانم گرت. لەهەموو شوێنێکدا قەلاٌکانی خۆمم دامەزراند[٦] .قابرا، من ... بەڕاستی من ... لە ... بەروبوومەکانی، هەرچییەک باش بوو لەناوم برد. ئەو شارە لەمانگێکی... دا نە... ئەو شارە لەمانگێکی ... دا، لەڕۆژێکی ... دا)).

(قەراغی میلەکە نووسینی شکاوی لەسەرە: خوداوەندە ... بەڕاستی).

ئەمەی خوارەوەش وەرگێڕانێکی نوێترە(گرەیسن هەروەها ئایدم)[٧]-لەو سەرچاوەیەش (ئەوەی ئایدم) کە لەبەردەستمدایە ڕستەکانی یەکەم نەنووسراون:

((... چوومە ناو قەلاٌکەی (قەلاٌی کابرایەک لە ئارراپخا/ف.ق). پێکانی خوداوەند ئادادی ئاغمم ماچ کردو ئەو ولاٌتەم ڕێکخستەوە. فەرمانڕەواکانی خۆمم لە هەموو شوێنێکدا دامەزراندو لەناو ئارراپخا خۆیدا قوربانیم بۆ خوداوەند ئادادو شاماش لە فیستیڤاڵی خومطوم **humṭum** پێشکەش کرد. لە ڕۆژی بیستەمی مانگی ئاددار لە ڕوباری زاب پەڕیمەوە پەلاماریکم لە ولاٌتی قابرا بەرپا کرد. بەروبوومی ئەو ولاٌتەم لەناوبردو لە مانگی ماگرانوم **Magrānum** هەموو شارە شوورەدراوەکانی ولاٌتی ئوربیئێل (*لەوەرگێڕانەکەدا نووسراوە ئاربێلا کە ئەمە بەکارهێنانی ناوی نوێترە لەلایەن وەرگێڕەوەو لێرەدا ناوە ئەسڵییەکەم*

---

[١] (شیل) ئەم میلەی لە (مووسڵ)دا بینیبوو، بڕوانە:

A.Goetze, The Stela ((AO)) 2776 of the Louvre, in; RA, 46, 1952, p. 155.

زووتر باسی میلەکە لەم سەرچاوەیەی خوارەوەدا بلاٌوکرابووەوەو کەدەستمان نەکەوتووە:

H. de Genouillac, RA, 7, 1910, pp. 151-156.

[٢] ئەم وەرگێڕانەی دەقی میلەکە لە: RISA,p.339 ، بەهۆی سەرچاوەی تریشەوە دەستکاریمان کردووە.

[٣] ڕەنگە تەواوکردنی ڕستەکە ئەوە بێت پادشاکە چووبووە (کیڕخو)ی ئارراپخا، بڕوانە خوارتر.

[٤] جەژنی (ئاکیتو)ش جەژنی سەری ساڵەو لە یەکەم ڕۆژی مانگی (نیسانو) دەست پێدەکات. ئەم مانگەش ڕێکەوتی کۆتایی مانگی ئاداری ئێستاو سەرەتای مانگی (نیسان)ی ئێستایە.

[٥] لەسەرچاوەکەماندا ناوەکە (تابرا)یە، خوێندنەوە ڕاستەکەشی (قابرا)یە.

[٦] وشەی **Magir** واتای (گونجاو) دەدات، ڕۆژی گونجاویش ئەو ڕۆژەیە کەئەگەر کاری تێدا بکرێت سەرکەوتوو دەبێت. لەمیلەکەشدا وشەی **Mag** هاتووە. بەلاٌم لەلایەکی ترەوە مانگی ماکرانوم یان ماگرانوم **Mag/krānum** لەساڵنامەی ئێشنونادا هەیە بۆیە (گوتزە) ماگ **Mag**ی وەك خۆیوەرگرتووە نەك واتای ((گونجاو))ی بداتێ:A.Goetze, RA, 46, p. 157 . بڕوانە وەرگێڕانی نوێی دەقەکە کە کردوویەتی بە مانگی ماگرانوم/ماقرانوم: ShA 1, p.38.

ڕستەی ((لەهەموو شوێنێکدا قەلاٌکانی خۆم دامەزراند)) هەر لەم باسەی (گوتزە) وەرمانگرتووە (ل ١٥٦). مانگی ماگرانوم/ماقرانوم=مانگی نیسان/حوزەیرانی ئێستامانە.

[7] ShA 1, p.38.

(ئایدم) بۆ دەقی میلەکە ئاماژە بۆ ئەم دوو سەرچاوەیە دەکات (لەو سەرچاوەیەی سەرەوەیدا ڕستەکانی یەکەمی نەنووسیوە):

J.Eidem, News from the Eastern Front: The Evidence from Tell Shemshāra, Iraq, 47, 1985, p.83-84.

A.K.Grayson, Assyrian Rulers from the Third and Second Millennia BC, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods 1, 1987, p.63-64.)

نووسییەوە/ ف.ق). حامیەکانم لەهەموو شوێنێکدا دانا. تەنها قابرا مابوو. لە ... بەروبوومی... ئەو شارە لە مانگی ... نەگواستەوە... ئەو شارە لە [...])).

Qabrā قابرا

سەرەتا (فۆرەر) میلەکەی بە هی شامشی ئاداد زانیبوو[١] پاشان (فۆن زۆدن)[٢] و (کوپێ)[٣] و (لێسۆ) هەمان بڕوایان هەبوو[٤]، نوێتریش (ئایدم)[٥].(ئونگەر) بەگومانەوە گەڕاندبووی بۆ پادشایەکی (لوللو)[٦]، بەڵام لەلایەکی ترەوەو چونکە زانراوە کەوا قابرا کاتی نارام سین و دادوشا لەدەستی ئێشنوننادا بوو، بە هی پادشایەکی ئێشنوننای زانراوە، یان دادوشا (گوتزە)[٧] ئەویش لەبەر هەبوونی ساڵێکی دادوشا بەناوی: ئەو ساڵەی دادوشا قابارا (قابرا)ی گرت (بڕوانە سەرەوە)، یان ئەوەشە هی نارام سینی ئێشنوننا[٨]، ئەویش لەبەر ئەوەی ڕێی تێ ناچێت هی شامشی ئاداد بێت چونکە ڕێڕەوی لەشکرکەشییەکە لە باشوورەوە بەرەو جەرگەی وڵاتی ژێر دەسەڵاتی ئاشورییەکانە[٩]. بەڵام دەڵێین لەوانەیە میلەکە بگەڕێتەوە بۆ ئەو ماوەیەی تیایدا ئەو شارانەی گرتبوو، جگە لەمەش ناوی (قابرا) لە میلەکەدا بەم شێوەیە هاتووەو کە لەلایەن شامشی ئادادوە بەکاردەهات لەکاتێکدا لە ساڵنامەی ئێشنوننادا شێوەی (قابارا) بەکارهاتووە، بەڵام ئەوە دەمێنێتەوە کە ڕێڕەوی لەشکرکەشییەکە بەم جۆرەیە: ئارراپخا (کەرکووك) – قابرا – هەولێر واتە ئەمە زیاتر بۆ کەسێك گونجاوە کە لە باشوورەوە هێرش بکات (واتە: ئێشنوننا) نەك لەباکوورەوە (واتە: ئاشور)[١٠]، بەڵام بەڵگە هەیە کە شامشی ئاداد ئارراپخای گرت پاشان قابرا (بڕوانە دواتر).

ئاشورییەکان ناوی وڵات و شارەکە بە شێوەی قابرا Qabrā[١١] دەنووسن لەکاتێکدا لە ئێشنوننا بە شێوەی قابارا ناسرابوو. دەشبینین کە لە نامەی (شێپراتو) ناوێك کە فەرمانڕەوایەکی ناوچەییە(ڕەنگە لە ڕۆژئاوای دەشتی ڕانیە) کە بۆ فەرمانڕەوای شمشارەی نووسیبوو باسی گرتنی شارەکەی کردووە (کە فەرمانڕەوای شمشارە لە ئاشورییەکانی وەرگرتبوو و بۆ شێپراتوی ڕەوانە کردبوو) شێوەی قابارائێ Qabarae[١٢] بەکاردەهێنێت[١٣]. ناوبراو دەنگی ئێ، کە کۆتاییەکی خوررییە،

---

[١] سەرچاوەی سەرەوە، هەروەها: RLA, 1, 1928, S.244.

[2] W. Von Soden, OR NS, 22, 1953, 256.

[3] OR NS, 27, 1958, 442.

[4] Sh.T., p.74.

[5] ShA 1, p.38n.50.

[6] RLA, 1, S.141.

بڕوانە وەرگێڕانی خۆمان بۆ ئەم باسەی (ئونگەر) لەگۆڤاری (رامان)دا ژمارە ٣٠، ٥/١٢/١٩٩٨، ل ١٦١-١٦٣ (بابەتی هەولێر لەم کتێبەدا).

[7] A. Goetze, RA, 46, p.157.

[8] W. Nagel, Eine Siegesstele des Naramsin von Ešnunak, in; ZA, 53 (N.F.=19), 1959, S.135.

[9] A. Goetze, RA, 46,p.157.

[١٠] ئەم موناقەشەیە بەر لەوەی کتێبی ئەرشیفی شمشارەم دەستبکەوێت کراوە، ئەمیان ئەو ڕایە پەسەند دەکات کە میلەکە هی شامشی ئادادە. ئەو کتێبە بەتایبەتی بەرگی یەکەمی (= بەشی نامەکان کە پاش بەرگی دووەمی ئەرشیفەکە= دەقی ئیداری بە نۆ ساڵ دەرچووبوو، واتە بەشی دووەمی ئەرشیفەکە پێشکەوتبوو) سوودێکی تایبەتیی هەبوو بۆ ئەم بابەتەم.

[١١] وەك لە پێشەکیی ئەم کتێبەدا وتم تەواو بە درێژیی بزوێنەکان پابەند نەبووم بەڵام بەپێویستی دەزانم لێرەدا ئاماژە بۆ ئەو بکەم کە ناوەکە زیاتر لە (قەبرا) دەچێت نەك قابرا.

[١٢] لە کتێبەکەی ئایدم و لێسۆ (ShA 1, p.166) هەڵەی ئەوە کراوە کە لە پێڕستی ناوەکانداو لە خانەی شێوەی قابارائێ نامەی ژمارە ٢٦ شمشارەی دانراوە (SH.856 کە ئیشمێ داگان ناردبووی). شێوەکە لەڕاستیداو هەروەك لە هەردوو کۆپیی هێما مێخییەکان و هێماگۆڕینەکە دیارە ئەو شێوەیەیە کە شامشی ئاداد بەکاری هێناوە واتە: Qa-ab-ra-a.

[13] ShA 1, no.64, 9.

زیاد دەکات بۆ ناوەکانی تریش. بەواتایەکی تر لەو بەشەی کوردستان کە دەکەوتە ڕۆژهەڵاتی وڵاتی قابرا شێوەی قابارا بەکار دەهات.

ناوی قابرا ئەوەندەی بزانین تەنیا لەو سەردەمەدا دەبیسترێت جا یان ئەوەیە تەنیا لەو سەردەمەدا ناوی هەبووەو یان ئەوەیە پاش ئەو سەردەمە ناوەکەی گۆڕابوو و کە ئەمەمان لا پەسەندترە. قابرا لە میلەکەی دادوشادا بە خانەی دێرین ناوبراوە[١].

لەوکاتەی شامشی ئاداد شاری ماریو بەشێکی سووریاو دەشتاییەکانی باکووری وڵاتی دووڕوباری لەدەستدا بوو، قابرای هێشتا نەگرتبوو، ئیشمێ داگان (**Išme-Dagān**) کوڕی شامشی ئادادو بەرپرسی بەرەی ڕۆژهەڵات نامەی بۆ یاسماخ- ئادادی[٢] برای (کە فەرمانڕەوای ماری بوو) دەنێرێت کە شارەکانی وڵاتی قابرا هەموویان گیرانو ((تە(نها) قابرا ما(وە)))[٣].

ساڵی ٢٨ی شامشی ئاداد (١٧٨٦پ.ن)[٤] چەند ڕووداوێکی بەخۆوە بینی کە گرتنی قابرا یەکێکیان بوو[٥]. بەپێی ئەو میلەی بە میلی قابرا ناسراوە کە ڕای بەهێز ئەوەیە هی شامشی ئادادە، پادشاکە دەڵێت قابرای گرت، دادوشاش لە میلەکەیدا دەڵێت کە قابرای لە دە ڕۆژدا گرت و پادشای قابرا کە بونو- ئیشتار **Būnu-Ištar**[٦] کوژراو سەری برا بۆ ئێشنوننا، دادوشاش دەڵێت کە وڵاتی قابرای بەخشی بە شامشی ئاداد[٧]. ئەوەش ئاشکرا بووە کە لەشکری هاوبەشی ئێشنونناو ئاشور وڵاتی قابرای گرت. لە گرتنی شاری قابرادا کوڕانی شامشیئاداد (غەیری ئیشمێ داگان و یاسماخ ئاداد) کەوتبوونە دەستی دادوشا، شامشی ئادادیش بە یاسماخ ئادای کوڕی دەنووسێت کە ئەو نامەیەی بۆ پادشای ئێشنوننا نووسرابوو بۆی بنێرێتو داوای بەردانی ئەو کوڕانە بکات ئەویش ئەگەر مالگیئوم **Malgium**- کە کەوتۆتە خوارووی ئێشنوننا- لەلایەن ئاشورییەکانەوە گیرا[٨].

دادوشا ناوی "شارە شوورەدراوەکانی" وڵاتی قابرا دەهێنێت کە گیرابوون:توتاررا **Tutarra** ، خاتکوم **Hatkum**، خورارا **Hurara**، کێرخوم **Kerhum**[٩] (کە پێشتر بە قیرخادات[١٠] خوێنرابووەوە- بڕوانە بابەتی ئارراپخا لەم کتێبەدا).

نامەیەکی ماریش ناوی هەمان ئەو شارانە دەبات : توتارروم **Tutarrum** ، خاتکا **Hatka**، خورارا **Hurara** کە ئیشمێ داگان گرتبوونی[١١]. چەند نامەیەکی تریش ناوی شاری تر دەهێنن: کێرخوم **Kerhum**(لە مانگی ئاددارۆم)[١٢] و ناوی شاری تر دەبەن کە لە میلەکەی دادوشادا نین: شونخوم **Šunhum**[١٣]، ئائیننوم **A'innum** و زامییاتوم **Zamiātum**

---

[1] **P.Steinkeller, The Historical Background of Urkesh and the Beginnings in Northern Mesopotamia, BM 26, p.85n.40.**

[٢] ڕەنگە لە ئەسڵدا یەسمەع ئاداد بێت. وشەی یەکەمی ناوەکە ئامورییە لەکاتێکدا وشەی ئیشمێ لەناوی ئیشمێ داگانی برایدا ئەکەدییە.

[3] **G. Dossin, ARM, I, 1950, 135.**

[٤] کێشەو ئاڵۆزییەك هەیە لەو مێژووە کە ئێرە جێگەی موناقەشەی نییە، بڕوانە **ShA 2, p.19n.14** پاشان قەناعەتی نوێتری ئایدم : **ShA 1, p.17.**

[5] **ShA 1, p.18f.**

[٦] لە **ShA 1, p.39** و لەناواخنی قسەی دوو نووسەر دیارە پادشای قابرایە کەچی لە **ShA 2, p.16** پادشای ئوربێلە کە دیارە ئەمە هەڵەیە. هەر لەو بەرگەدا (ل ٤٨) ناوبراو پادشای قابرایە. ناوەکەش بەپێی (ئایدم) ئامورییە: **ShA 2, p.48.**

[7] **ShA 1, p.39.**

[8] **ARM, 1, 27.**

[9] **ShA 1, p.18n.22.**

[10] **ARM I, 135.**

[11] **Ibid(ARM I, 131).**

[12] **Ibid (D.Chaprin, Noms d'années et éponymes á Mari, Nouvelles Assyriologiques Bréves et Utilitaires, 92, section 30.)**

[13] **Ibid(ARM I, 131).**

[١] که هەردوکیان لەسەر قەراغی زێی بچووکن و دووەمیان هەروەها لە نامەیەکی شمشارەدا هاتووە[٢] و سارریما **Sarrima**[٣] که ئەمیان دیسان لەنامەیەکی شمشارەدا ناوی هاتووە بەڵام لە دەقەکەدا تەنها هێمای (سا) و بەشێکی هێمای (را) بە ساغی ماوەتەوە[٤].

قابرا لەدەشتی هەولێردا بوو. لای (دێلەر) قابرا قەڵای سەردەمی ئاشووریی نوییە؛ باقارری **Baqarri** کە بەپێی ئەو دەتوانرێت بەوردی نزیکی ١٥-٢٠ کیلۆمەتر لەباکووری ڕۆژئاوای پردێ (ئاڵتون کۆپری)دا دابنرێت[٥].

ناوی ئەم باقارری(باگارری)یە لەڕابەری ڕێگەیەکدا هاتووە. خاوەن ڕابەرەکە لەو شارەوە دەکەوێتە ڕێو بەڕێگەی ساری **Sari** یان سارێ **Sare**وئارزوخینا **Arzuhina** بە یەك ڕۆژ دەگاتە تێل ئارزوخینا (گردی ئارزوخینا)، لەوێشەوە بەیەك ڕۆژ دەگاتە شاری **Dûr-SAL.ANŠU.KUR.MEŠ** (قەڵای ماینەکان -جگە لە"دوور"ئەوانەی تر سومەرین، بە ئەکەدیش بەشێوەیەکی تر دەخوێنرێنەوە). دواتریش بەڕێگەی ماتورابا **Maturaba** دەگاتە دوور-تالیتێ **Dûr-Talite** کە سپایزەر بە چەمچەماڵی زانیوە[٦]، پاشانیش بە ڕۆژێك دەگاتە بابیتێ (دەوروبەری دەربەندی بازیان)و دوایی دەچێتە ڕۆژهەڵاتی بازیان و ئینجا شارەزوور[٧]. بەم جۆرە چوار ڕۆژە ڕێ لە بازیانەوە بەرەو باکووری دەشتی کەرکووك بێ لادان بۆ ناو کەرکووك خۆی مرۆڤی دەگەیاندە باقارری، ئیتر بە حسابی ماوە نێوان دەربەندی بازیان و چەمچەماڵ کە گەشتی نێوانیان یەك ڕۆژی بردبوو و بە حسابی چوار ڕۆژی گەشت باقارری نزیکە لە پردێ، ئەگەر ڕاستیش بێت پردێ شاری کۆنی سارێیە (بە پێی پارپۆلا)[٨] دەبێت باقارری لە باکووری پردێ بوویێت، واتە نزیك بە شوێنی قابرای کۆن، دەشتوانین لە باکوورتر دایبنێین چونکە ڕێگە لە چەمچەماڵەوە بۆ بازیان ناڕەحەتترە لە چاو قۆناغەکانی ترو کابراکە لە هەر ڕۆژێك لە سێ ڕۆژی یەکەمدا ماوەیەکی زۆرتری ڕێبوو لەچاو ڕۆژی گشتەکەی لە چەمچەماڵەوە بۆ بازیان. هەرچەندە ئەو پرسیارەش هەیە کە بۆچی کابرا ناوی زێی‌نەبردووە کە دەبوا لێی بپەڕایەوە.

پێشتر بە دوورم نەزانیبوو قابرا (قوشتەپە)ی ئەمڕۆ بێت کە گردێکی بەرزی شوێنەواریی لێیە، بەڵام ئەمە ئێستا بە دروست نازانم چونکە هەر لە سەردەمی قابرادا شاری کاشتاپپوم **Kaštappum** لە نامەیەکی شمشارەدا هەیە[٩]. ناوەکەش بەبێ پاشگری (ئوم)ی ئەکەدی بریتییە لە: کاشتاپپا، کاشتاپپو... . بێگومان پاشگرە ئەکەدییەکە بۆ ئەو ناوانەش زیاد دەکرا کە ئەکەدی نەبوون، بۆ نموونە: لولوبوم. بەپێی باسەکانی نامەکە پێ دەچێت شارەکە لە باکووری زێ بوویێت ، واتە لە دەشتی هەولێر. ناوی کاشتاپپوم کە ئەمڕۆ بووەتە قوشتەپە (= گردی باڵندە بە تورکی) نموونەیەکە لەسەر گۆڕانی ناوی کۆن بۆ ناوێکی نوێی نزیك بێ ئەوەی هیچ پەیوەندییەك هەبێت لەنێوان دوو ناوەکە یان تەنانەت، وەکو ئەم حاڵەتە، هیچ پەیوەندییەك هەبێت لەنێوان ئەو دوو زمانەی دوو ناوەکەیان بۆ دەگەڕێنەوە (نموونەی تر شاری سارداوش کە لە هەمان ناوچەی سورداشەو بەبڕوامان ئەسڵی ناوە نوێکەی سورداشە کە گوایە واتای بەرد – تاش بە تورکی- ی سووری هەیە).

لە پادشاکانی قابرا دووان دەناسین؛ یەکەمیان بونو-ئیشتارە کە پێشتر دیمان و کە ناوەکەی (یان ڕاستتر بەشی یەکەمی ناوەکەی) ئامورییە(ئایدم)[١٠]. دیارە هەر ئەوەشە کە لە نامەیەکی شاری ماریدا بەناوی ((ئاغای قابرا)) هاتووەو باس لە

---

[1] Ibid(ARM I, 121).

[2] ShA 1, no.1.

[3] ShA 1, p.18n.22(ARM IV, 49).

[4] ShA 1, no.19.

[5] ShA 1, p.22.

[6] AASOR VIII, p.17.

[7] A.T.Olmstead, JAOS, 39, 1918, p.233.

هەروەها کتێبی (مێژووی گەلی لوللو)مان، ل٤٩-٥٠.

[8] S.Parpola, State Archives of Assyria, vol. I, 1987(map).

[9] ShA 1, no.9.

[10] ShA 2, p.48.

بەزاندنی کراوە[١]. پادشای دووەمی قابرا کە بیناسین دواتر حوکمی کردووەو لە دەقێکی شاری ماریدا ناوی هاتووە ئەویش ئارداکاندا **Ardakanda** دێت کە وتراوە پادشای قابرایە[٢]. ناوەکە بە شێوەی ئاردیگاندی **Ardigandi** لە نامەیەکی ماریدا هاتووە کە بۆ زیمری لیم **Zimri-Lim**[٣] نێردراوە[٤].

کۆتاییی ناوی ئارداکاندا لە هی ناوی پادشایەکی گوتی (سەدەی ٢٢پ.ز) دەچێت ئەویش: یارلاگاندا (؟) **Iarlaganda(?)** هەرچەندە شێوەیەکی تری ئەم ناوە بڕگەی (دا)ی پێوە نییە[٥]. بەهەر حالْ (ئایدم) ئارداکاندا بە ناوێکی ئاموری دەزانێت بەڵام هیچ ڕوونکردنەوەیەك لەبارەی ئەم ئامورێتییە پێشکەش ناکات[٦].

ناوێکی نزیکتریش لە ئارداکاندا ناوێکە لە نامەیەکی (شمشارە)دا هاتووە کە نامەیەکی تری (شێپراتو)وە کە لەسەرەوە باس کرا. کابراکە ناوی بێردیگێندائیْ **Berdigendae** ی هەڵگرتووەو سەر بەشاری زوتلوم **Zutlum**[٧] بوو و کە بەبڕوامان ڕۆژئاوا یان باکووری ڕۆژئاوای دەشتی (ڕانیە)یە، بەلای (کۆیە) . وتیشمان دەتوانین دەنگی (ئیْ) لابەرین (وەکو ناوی قابارائیْ)و بەم جۆرە ناوەکە دەبێتە بێردیگێندا لابەرین و بەمەش بەشێکی گەورەی ناوەکە نزیك دەبێت لەناوی ئارداکاندا.

نامەکەی ماری کە ناوی ئاردیگاندی دەهێنێت بۆ زیمری لیم لەلایەن دوان لە پیاوەکانییەوە نێردرابوو و ڕاپۆرتێکە لەبارەی شکانی پادشای قابرا لەسەر دەستی کاکمییەکان. دوو کابراکە دەڵێن:" ئێوارە گەشتینە ئاشورو ئەمەمان لە خەڵك بیست: کاکموم **Kakmum** (بە شێوەی مرۆڤی تاك نەك کۆ) ئاردیگاندیی پادشای قابرای بەزاند. ئەمە بوو کە خەڵکەکە پێیان وتین. ئێمە چووینە کۆشکەکەو ئیشمیْ داگان ئەمەی پیْ وتین: ٥٠٠ سەربازی گورگورروم **Gurgurrum** پەلاماری وڵاتی ئاردیگاندییان داو تالانییان بەرپا کرد. ٢٠٠٠ سەربازی ئاردیگاندی دژە هێرشیان کرد، ئەمانە شەڕیانکردو (سەربازانی) کاکموم زالْ بوون و ئاردیگاندییان بەزاندو فەرمانبەرە گرنگەکانی پەرش و بڵاو بوون. ئێستا ئەو پیاوە [...] بەهۆی ژێرکەوتنەکەیەوە ئەو [...] و متمانەی خۆی دەخاتە ئاغاکەت(و) شارەکانی خۆی پشت گویْ دەخات"[٨].

ڕەنگە پاش ئەوە بووبێت کە پەیامبەری قابرا لەگەڵ پەیامبەری شوێنی تر ڕوو دەکەنە ناوچەکانی ژێر دەستی ماری (بڕوانە خوارتر).

هەواڵێك بۆ زیمری لیم نێردرابوو باسی لەشکرێکی قابرایی لەگەڵ لەشکری تری کردووەو ڕووداوێك تۆمار دەکات لە زنجیرەی شەڕەکانی نێوان دوو بەرە یان زیاتر کە مۆرکی ئەو کاتە شێواوەی ئەو ناوچانە بوو:

((٢ هەزار توروککی

٢ هەزار قابرایی

هەزار یاخورروم **Iahurrum**))[٩].

ئەمانە پەلاماری ئەو دامەزراوەی ڕوبارەی کە ئیشمیْ داگان دروستی دەکرد، ئەویش دێت بۆ کۆمەك و دەیانبەزێنێت[١٠].

---

[1] **ARM, I, 92.**

[2] **G.Dossin, Les archives economiques du palais de Mari, Syria, 19-20, 1938-1939, p.109**

[٣] زیمری لیم: یاخدون لیمی باوکی کە پادشای ماری بوو کوژراو شامشی ئاداد ماریی گرت و یاسماخ ئادادی کوڕی کردە فەرمانڕەوای ماری. ماوەیەك پاش مردنی شامشی ئاداد زیمری لیم تەختی ماریی بە کۆمەکێکی دەرەکی دەستکەوت. زیمری لیم هاوپەیمانی حامورابیی بابل بوو بەڵام لەسەر دەستی ئەمیان ماری لەناوچوو. ماری لەسەرەتای سەردەمی گزنگی بنەماڵەکانەوە (چوار تا پێنج سەدەی پێش سارگۆنی ئەکەد) شارێکی گەشەسەندوو بوو.

[4] **ShA 1, p.57.**

[٥] بۆ ئەم ناوە بڕوانە :.**SKL, p.119** . گومانەکە لەهێمای (یا)ی ناوەکەیە.

[6] **ShA 2, p.48.**

[٧] بۆ ئەم ناوە بڕوانە:**Sh.T., p.81, ShA 1, no.63** .

[8] **ShA 1, p.57(ARMT, XXVI/2, 489, 6-17).**

[9] **RA, 39, 1942- 44, p. 67.**

[10] **ShA 1, p.57(ARMT, XXVI/2, 510).**

توروككییەكانیش (**Turukki,Turukku**) خێڵێكی (خوری) ڕەگەز بوونو لەڕۆژهەڵاتی هەولێردا دەژیانو لەو كاتەدا زۆر چالاك بوون[١]. یاخورروم یاخود یاخورروم **Iahrurum** دیارە خێڵێكی ئامورییە (لەهەمان ڕەگەزی حامورابیو شامشی ئاداد). خێڵی یاخورروم لەباشووری عیراقدا بینراوەو دیارە لەناوچەی دەشتی هەولێر یان كەركووكدا هەبوون.

نامەیەكی ماری (كە بە هی ساڵی دەیەمی زیمری لیم زانراوەو ئەو ساڵە بوو ئیشمیٚداگان گەڕایەوە وڵات پاش ئەوەی ماوەیەك هەڵهاتبووو لە بابلدا مابووەوە) ئەوە پیشان دەدات كە توروككییەكان جۆرە دەسەڵاتێكیان هەبوو لە قابرا یان لە ناوچەكانی نزیكی كە بە نیشتمانی خۆیانیان دەزانی **qaqqar napištim**[٢].

بینیمان كاكمییەكان هەڕەشەیەك بوون لەسەر قابرا بەڵام نەك تەنیا ئەوان بەڵكو هەروەها گوتییەكانیش هەڕەشە بوون و مەترسیی ئەوان گەورتر بوو. توروككییەكان دوژمنایەتییان لەگەڵ گوتییەكاندا هەبووەوئەو دوژمنایەتییە تا ئەوكاتە درێژەی كێشابوو. توروككییەكان كە دوژمنی ئیشمیٚ داگان بوون ویستبوویان كۆمەكی خاتنو-ڕاپی **Hatnu-rapi** ی قاططارا **Qaṭṭarā** (تل الرماح)= ڕۆژئاوای موسڵ نزیك تەلەعفەر) بكەن تاكو پایتەختەكەی خۆی دەستبكەوێتەوە بەڵام ناچار بوون پاشەكشە چونكە گوتییەكان، كە زوزوم ناوێك پادشایان بوو، پەلاماری وڵاتی قابرایان دا.

لە نامەكەی سەرەوەش كە باسی هێزی توروككییەكان و هی قابرا و یاخورروم بەجیا كراوە دیارە قابرا فەرمانڕەوای تایبەتی خۆی هەبووە بەڵام ئەوەش ڕێی تیٚ دەچێت ، هەروەك (ئایدم) بۆی چووە، كە ئەو پادشایە شوێنكەوتەی توروككییەكان بووە، كە ئەو كاتە زازییا پادشایان بووە[٣].

هەر نزیك قابرا خێڵێك هەبووە بە ناوی یائیلانوم **Jailānum**. ئەو خێڵە ئامورییەش لەدەشتەكانی نزیك ڕوباری دیجلەدا دەژیا. ناوی دەوڵەتی یائیلانوم زۆر كات لەگەڵ نیشانكەرەوەی مرۆڤ دەنووسرا بۆیە وا زانراوە كە ناوەكە لە ناوی دامەزرێنەری ئەو بنەماڵەیە وەرگیراوە[٤]. شاری توتاررومی (توتاررا)ش، كە لەو شارانە بوون كە لە لەشكركەشییەكەی گرتنی ناوچەی قابرادا گیرابوو، لەگەڵ ئەو خێڵە پەیوەست كراوە بۆیە ئەوە بەهێزتر دەبێت كە ناوچەی یائیلانوم دراوسێی ناوچەی قابرا، لەوانەشە تێهەڵكێشی بووبێت[٥]. فەرمانڕەوای یائیلانوم لە شەڕێكدا لە توتاررومدا لەسەر دەستی ئیشمیٚ داگان بەزێندراو سەری لێكرایەوە[٦].

لەو نامەیەش كەپێشتر ئاماژەمان بۆ كردو باسی بەزاندنی ئاغای قابرا دەكات وتراوە تەنیا پێنج ڕۆژ دوای سەركەوتن بەسەر ئەم كابرایە، شامشی ئاداد یائیلانومی بەزاند.

فەرمانڕەوای تێرقا **Terqa** بۆ ئاغاكەی، واتە پادشای ماری زیمری لیم دەنووسێت كە سیٚ پەیامبەر گەشتبوونە تێرقا لەگەڵ خزمەتكارێكی (واتە فەرمانبەرێكی) پادشا. پەیامبەرەكانیش خەڵكی شیمورروم، خورشیتوم **Huršitum** (لای دوون) و قابارا **Qabara**ن[٧]. دیاریشە كە قابراو دوو شوێنەكەی تر بە مەبەستی پەیمان بەستن یان ڕێككەوتن دژی دوژمنی هاوبەش (ئیشمیٚ داگان یان گوتییەكان یان هەردووكیان) پەیامبەرەكانیان بۆ ماری ناردبوو. ئەمەش بەو ڕاستییانە تەئكید دەبێت كە هەردوو قابراو شیمورروم كێشەیان لەگەڵ گوتییەكان هەبووە، دیارە خورشیتومیش هەمان كێشەی هەبووە، ئەمەش جگە لەوەی كە قابرا، وەك بینیمان، لەگەڵ توروككییەكاندا، نەیاری ئیشمیٚ داگان بوو.

لێرەدا (ئایدم) نووسیویەتی (یاخوروم)و وەك دەبینن ئاماژەی بۆ بەرگێكی ئەرشیفی ماری كردووە (**Texts = T**) بەڵام لە سەرچاوەی پەراوێزی سەرەوەدا (**RA,39,p.67**) ناوەكە (یاخورروم)ـە.

[١] لەبارەی توروككییەكان بڕوانە كتێبی (چیرۆكی شمشارە)مان، ل ٤١-٥١، زانیاریی نوێتریش لە: **ShA 1, p.25ff**.

[2] **ShA 1, p.57.**

[3] **ShA 1, p.57.**

[4] **ShA 1, p.23.**

[5] **ShA 1, p.23**

[6] **ShA 1, p.23.**

[7] **J.-R. Kupper, ARM, 3, 1950, 81.**

سەیریش لەوەدایە ئەم پەیامبەرانە گەیشتبووتە تێرقا کە کەوتبووە باکووری ماری ، وەك ئەو هەر لەسەر فورات، لەکاتێکدا دەبوایە یەکەم جار بگەشتنایە ماری. دیارە ئەمانە ڕێگای ڕۆژهەڵاتی ئاشوریان گرتبووە بەرو پاشان باکووریو بەم جۆرە گەشتبوونە ناوچەکانی سەر بە زیمری لیم و دواتر بە فوراتدا هاتبوونە خوارەوە کە ئەم ڕێگەیە هەرچەندە دوورودرێژە بەڵام سەلامەتترە لەوەی یەکسەر ڕووبکەنە ڕۆژئاوا کە باشووری ئاشور بوو. ئەگەر ئەوەش بزانین کە ئیشمیٚ داگان ماوەیەکی کەم لە بابلدا پەناهەندە بوو و دواتر گەڕایەوە وڵاتەکەی (ساڵی دەیەمی زیمری لیم)[١]، بابلیش باشووری ئاشورە، هۆی هەڵبژاردنی ڕێگەکە ئاشکراتر دەبێت.

ئەم نامەیە، کە دەگەڕێتەوە بۆ ماوەیەك پاش مردنی شامشی ئادادو ماوەیەکی زیاتر پاش گرتنی قابرا لەلایەن ئەم و دادوشاوە، دەچێتە پاڵ بەڵگەکانی ترەوە کە قابرا سەربەخۆ بووەوە، ئەمەش شتێکی ئاساییە بۆ ئەو ڕووداوانەی پێش مردنی شامشی ئادادو کاتی ئیشمیٚ داگانی کوڕی کە توروککییەکان ببوونە هەڕەشەیەکی گەورە و توانیبوویان بەشێکی گەورەی دەشتی هەولێر بگرن. لە باکووریشدا هێرشەکانی توروککییکان لە ناوچەی سنجاردا لە ساڵانی دوایی زیمری لیمدا جێگە مەترسی بوون[٢].

ئاررا پخا Arrapha

ئاررا‌پخا وەك زانراوە شاری کەرکووکی ئێستایە[٣]، لەمیلەکەشدا ناوی شارەکە بەشێوەی ئاررا‌پخوم **Arraphum** هاتووە واتە لەگەڵ پاشگری (ئوم)ی ئەکەدی، ناوەکەشی لەو سەردەمەدا بەزۆری وا دەنووسرا.

لە میلەکەی قابراشدا ڕستەیەك هاتووە کە بە چەند جۆرێك وەرگێڕدراوە: "ناوەڕاستی" واتە ناوەڕاستی ئاررا‌پخا یاخود "کیرخوی ئاررا‌پخا" یان شاری کێرخوم، کە کیرخو و کێرخوم واتای ئەو بەشەی شار کە قەڵاکە دەگرێتەوە، لەکاتێکدا بەشەکەی تر بریتییە لە شارە نزمەکە (بۆ وردەکاریی ئەمە بڕوانە بابەتی کەرکووك لەم کتێبەماندا).

وتمان کە زوو (ئیپیق ئاداد)ی ئێشنوننا ئاررا‌پخای گرتبوو. بەڵام ئاررا‌پخا ماوەیەکی زیاتری سەربەخۆیی بەخۆوە دیبوو. بێگومان هەردوو شاری ئاررا‌پخاو ئوربێل سوودیان لە ململانێی نێوان ئاشورو ئێشنوننا وەرگرتبوو و بە سەربەخۆیی مابوونەوە تا دواتر هاوپەیمانێتی نێوان دوو دەوڵەتەکە کۆتایی بەو سەربەخۆییە هێنا[٤]. نامەیەکی شمشارەش باسی گرتنی ئاررا‌پخا لەلایەن شامشی ئادادەوە دەکات[٥]. بۆیە دیارە لەنێوان گرتنی ئاررا‌پخا لەلایەن ئیپیق ئادادەوە تا گرتنی لەلایەن شامشی ئادادەوە (بەهاوکاریی ئێشنوننا) شارەکە سەربەخۆ بووبێتەوە.

هەر لە نامەکانی شمشارەدا ناوی ئێتێللوم **Etellum** دێت کە لە ئاررا‌پخادا بوو و دیارە فەرمانڕەوای وڵاتیئاررا‌پخا لەلایەن شامشی ئادادەوە بوو.

ئوربی ئێل Urbi – ēl

ئەم شارە لەکاتی بنەماڵەی سێیەمی شاری (ئور)ی سومەریدا بەئوربیللوم **Urbillum** و ئوربیلوم **Urbilum**، هەروەها ئاربیلوم **Arbilum** دەناسرا (کۆتایی هەزاری سێیەمی پێش زاین)، لەکۆتایی هەزاری دووەمو سەرەتای هەزاری یەکەمی پێش زاینیش ئاشورییەکان شارەکەیان بە ئاربائیلو **Arbailu** ناو دەبرد[٦].

کاتی بنەماڵەکەی ئور دووجار باسی "وێرانکردنی" هەولێر کراوە، یەکەم جار لەلایەن شولگییەوە (٢٠٩٤-٢٠٤٧پ.ز) ئەویش لە تۆماری ساڵی (٤٦)ەمیداو جارەکەی تر لە ساڵی دووەمی (ئامار – سین)ی کوڕیدا (٢٠٤٦-٢٠٣٨پ.ز).

---

[1] ShA 1, p.57.

[2] ShA 1, p.57.

[٣] بۆ کورتە مێژوویەکی (ئاراپخا) بڕوانە باسەکەمان لەگۆڤاری (ڕامان)دا ژمارە (١٩)، ٥/١/١٩٩٨، ل ١٤٣-١٤٥ (باسی کەرکووکی ئەم کتێبەمان).

[4] ShA 1, p.38.

[5] J. Læssøe, AS, 16, 1965, p.193, ShA 1, no.64.

[٦] بۆ مێژوویەکی کورتی هەولێری کۆن، بڕوانە وەرگێڕانێکمان لە(ڕامان) کە لەم کتێبەماندا بەناوونیشانی ئاربائیلو..) هەیە.

لەوانەشە لەوکاتەدا ئەم شارە پیرۆزە مەڵبەندی ئەو وڵاتە پانو بەرینە بووبێت کەلای سومەری‌و ئەکەدییەکان بەشێوەیەکی گشتی پێی دەوترا سوبارتو (سوبیر، شوبور،..).

وەك بینیمان لەو بەشەی لەمیلەکە بەساغی ماوە تەنها باسی ((وڵاتی ئوربی ئێل Urbi-ēl))و شارە شوورەدراوەکانی کراوەو ناوی شارەکە خۆی نەهاتووە. جا یان ئەوەیە ناوی شارەکە لەبەشە شکاوەکەی دەقەکە هاتووەو یان ئەوەیە پادشاکە نەیتوانیوە شارەکە خۆی بگرێت. ئیحتمالێکی سێیەمیش دەمێنێتەوە ئەویش شارەکە لەوکاتەدا وێران بووبێت، ئیحتیمالی چوارەمیش ئەوەیە شارەکە لەدەستی پادشاکە بووە، بەڵام زەوییەکانی دەوروبەری‌و تا وڵاتی قابرای لەدەستدا نەبوو بۆیە باس لەداگیرکردنی ئەمانە دەکات.

شیمورروم Šimurrum

هەرچەندە لەو بەشەی لە "میلی قابرا" ماوەتەوە ناوی شیموررومی نەهاتووە، بەڵام ئەگەر شیمورروم نزیك زێ بووبێت ئەوا لەسەر ڕێگای دادوشاو شامشی ئاداد بوو و ئەگەر لە باشووری کەرکووکدا بووبێت ئەوا لەسەر ڕێگای یەکەمیان بوو.

لە بابەتێکی پێشووتریشدا باسی کێشە کۆنەکەی دەستنیشانکردنی شوێنی سیمورروممان کردو وتمان ڕایەکی کۆن هەبووە کە تا ئێستا هەیە پشتگیریی دەکات ئەویش کە وڵاتەکە نزیك پردێ (ئاڵتون کۆپری) واتە نزیك زێی خواروو بوو. ڕایەکی تریش دەیخاتە زۆر باشوورتر واتە ئەو شوێنەی ڕوباری عزێم زنجیرەی چیای حەمرین دەبڕێت و بەرەو باکوور. نوێتریش (فراین-١٩٩٧) جەرگەی وڵاتەکەی خستۆتە ناوچەی دەربەندیخان و (ئایدم-٢٠٠١) لەمەدا پشتگیریی دەکات[1].

سیمورروم(شیمورروم) مایەی ناڕەحەتیی بوو بۆ پادشایانی بنەماڵەی سێیەمی ئور و شولگی ناچار بووە چەندین جار لەشکرەکانی بکاتە سەری. دیارە دواتریش کە بنەماڵەکە هەرەسی هێنا (لەڕاستیدا ماوەیەکیش بەر لەوە)و ژمارەیەکی زۆر پادشانشینی ناوچەیی سەریان هەڵدا شیمورروم هەر سەربەخۆ بوو و دەورێکی بەرچاوی بینیبوو لە سیاسەتی ناوچەیی لە بەشی یەکەمی سەردەمی کۆنی بابلی‌و تا ئەو کاتەی حامورابی (١٧٩٢-١٧٥٠پ.ز) توانی (کەمتر لە دە ساڵ پێش مردنی) وڵاتی دوڕوبار بخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی.

پێویستیشە لەڕاستیدا باسی سەردەمانێکی زۆر زووتری چالاکیی شیمورروم بکەین. ئەگەر ئەو بەسەرهاتنەی باسی نارام سین دەکەن ڕاست بن؛ واتە ڕاپەڕینە گەورەکە دژی نارام سین، شیمورروم لە کاتی ئەم پادشایەی ئەکەدەوە چالاك بوو(بڕوانە بابەتی: وردە فیرعەونەکان لەم کتێبەدا)، هەروەها دیارە لەکاتی فەرمانڕەوایی گوتییەکانیشدا چالاك بووبێت (بڕوانە بابەتی پادشا گوتییەکان لەم کتێبەدا).

ناوی شیمورروم لەنامەکانی ماری‌و شمشارەو (تل الرماح) دا هاتووە. لەنامەیەکی (تل الرماح)دا وتراوە ئەو سەربازانەی لە شیموررومەوە هاتوون بەرامبەر... وەستان(؟). پاش شکاوییەکیش باسی هەڵهاتوو لە شوێنێکەوە بۆ شاری زونوللا Zunulla کراوە و ئەوانە بەڕەڵایان ناکەن و فەرمان دراوە ئازاد بکرێن[2]. شاری زونوللا لەگەڵ ناوی شاری زوری [....] Zuri [....] و ناڕەزایی لە بەدوژمن کردنیان لەگەڵ (زازییا) ناوێك کراوە. کەسێکیش بەناوی زازییا Zaziya پادشایەکی توروککییەکان بوو و دەبینین پادشای شیمورروم تەسلیم بە گوتییەکان دەکات(بڕوانە خوارەوە).

ئەم باسانەش سەر بە کاتی حوکمی (زیمری لیم)ن و ئەوکاتەی (تل الرماح) لەژێر فەرمانی ئەودا بوو. وتیشمان دوای مردنی شامشی ئاداد شیمورروم لەگەڵ قابراو خورشیتوم پەیامبەریان بۆ فەرمانبەرێکی پادشای ماری (زیمری لیم) ناردبوو.

ناوی شیمورروم لە نامەکانی شمشارەدا هاتووە. شامشی ئاداد بۆ (کوواری)ی فەرمانڕەوای شمشارە دەنووسێت لەبارەی یاشوب ئاداد، فەرمانڕەوای ناوچەی ئاخازوم (لای ئایدم: لەنێوان دەشتی ڕانیەو هەولێر، لەدەوروبەری کۆیە، پایتەختەکەشی

---

[1] ShA 1, p.24.

دیارە (فراین) ڕای گۆڕیوە چونکە پێشتر(١٩٩٠) دەیوت زۆر دوور نییە لە کێوی حەمرین: RIME 4, 1990, p.707.

[2] S.Dalley, C. B. F. Walker, J.D. Hawkins, The Old Babylonian Tablets from Tell al Rimah, 1976, p.24.

بەپێی ئەو شاری شیکشاببومە Šikšabbum)[1] و دەڵێت کە ناوبراو سەرەتا شوێنی پادشا یاخود فەرمانڕەوای شیمورروم lú ši-mu-ur-ri-i کەوتبوو، پاشان وازی لەم هێناو شوێنی فەرمانڕەوای توروککییەکان کەوت... شامشی ئاداد ئەو کەسانە دەژمێرێت کە یاشوب ئاداد شوێنیان کەوتبوو و خۆی یەکێکیان بوو[2].

دیارە کاتێك یاشوب ئاداد بووە هاوپەیمان یاخود شوێنکەوتەی شیمورروم کە ئەمیان بەهێز بوو و کاتێك وازی لێ هێنا کە وەکو جاران نەیتوانیوە سوودی لێ وەربگرێت.

ئەم گۆڕینی هاوپەیمانانە تەنها سێ ساڵی خایاند، نامەیەکی تری شمشارەش بەهەمان بابەت دیاری دەکات کە یاشوب ئاداد بۆ دوو ساڵ لەگەڵ شیمورروم بوو. لەبەر ئەوەشی شامشی ئاداد دەڵێت کە ناوبراو لە ئارراپخادا سوێندی بۆ خواردبوو، کەواتە پێش گرتنی قابراو ئاراپخا لەلایەن شامشی ئادادەوە یاشوب ئاداد لەگەڵ شیمورروم بووە، واتە بەر لە ساڵی ٢٨ ـەمی شامشی ئاداد (بەتەقریبی پێش ١٧٨٦پ.ز).

شێپراتو، کە وتمان وا دیارە فەرمانڕەوای ناوچەیەکی نزیك دەشتی ڕانیە بووە، دوو نامەی بۆ کوواری ناردبوو کە یەکێکیان دەگەڕێتەوە بۆ یەکسەر دوای گرتنی ئارراپخاو پێش گرتنی قابرا (کۆتایی ساڵی ٢٧ـەمی شامشی ئاداد). شێپراتو ئەمانەی لە کوواری بیستبوو. لەلایەن خۆشییەوە ئەوەی بیستبوو شامشی ئاداد دوژمنایەتیی یائیلانومی کردووە (کە یاشوب ئادادی ئاخازی لەگەڵ ئەواندا بووە پێش ئەوەی شوێنی شامشی ئاداد بکەوێت). شێپراتو لەم نامەیەدا باسی پەیامبەرانی شامشی ئادادو هی یائیلانوم و شیمورروم دەکات و داوا دەکات لەگەڵ کەسانی تر بچنە لای[3].

بەم پێیە تا دوای گرتنی ئارراپخاش شیمورروم هەر بە سەربەخۆیی مابووەوە، دەنا پەیامبەری بۆ ماری نەدەنارد کە ئاشکرایە پەیامبەر ناردن شوێنێك دەیکات کە فەرماڕەوای خۆی هەیە.

سەربەخۆیی شیمورروم تا دوای تێکشکانی دەسەڵاتی ئاشور لە ڕۆژهەلاتی دیجلەداو لە ماری لە ڕۆژئاوادا (توروککییەکانیش گورزی دوایەمینیان لە ئاشورییەکان وەشاندبوو)[4] هەر دەمێنێت ئەویش بە بەڵگەی ناردنی پەیامبەر (لەگەڵ پەیامبەرانی قابراو خورشیتوم- بڕوانە سەرووتر) بۆ زیمری لیم پادشای خۆماڵیی ماری پاش دەرکردنی یاسماخ ئاداد.

ئیشمێ داگان کوڕی شامشی ئاداد تەنها دەوروبەری شاری ئاشور و ئێکاللاتومی بەدەستەوە مابوو (ئەمەی دوایی زۆر دوورنەبو لە ئاشورو پایتەختی سەربازیی ئێشمێ داگان بوو لە ژیانی باوکیدا)و ، بەپێی ڕاپۆرتێك کە بۆ زیمری لیم نێردرابوو، ئێشمێ داگانی پادشای ئاشور دەیویست پەیمان لەگەڵ زازییا، پادشای توروککییەکان، ببەستێت، بەڵام ئەمیان پەیمانی لەگەڵ زازومی پادشای گوتی دەبەستێت و وەکو بارمتە کوڕەکانی بۆ دەنێرێت و سەرانەی دەداتێ. جگە لەوەش پادشای شیموررومی گەڕاندەوە بۆ زازوم. هەر بەپێی ڕاپۆرتەکە ئەم پادشایەی شیمورروم، کە ناوی نەبراوە، لای زازوم بوو بەڵام دوایی هەڵهات و چووە لای زازییا[5].

بەم جۆرە دیارە شکستەکەی شیمورروم لەو کاتەوە بوو بە واقعێکی بەردەوام. لە شەڕەکانی حامورابی دژی توروککوم و کاکموم و سوبارتو ناوی شیمورروم نایەت مەگەر زاراوەی سوبارتو بیگرێتەوە کە جگە لە واتا ئەتنۆگرافییەکەی کە جاروبار بەکاردەهات واتایەکی جوگرافیی هەبوو کە هەم باکووری وڵاتی بابل (کە ئەو واتایەی "باکوور" کوردستانی باکووریشی دەگرتەوە)و هەم واتایەکی تەسکتر (=وڵاتی ئاشور بە تایبەتی)ی دەگرتەوە. ناوی وڵاتی سیمورروم یان شیمورروم لە دوای سەردەمی بابلیی کۆنەوە لە نووسراوەکاندا نەهاتووە،ئەویش هێندەی بزانم و سەرچاوەم لەبەردەستدایە.

---

[1] ShA 1, p.22.

[2] ShA 1, no.1.

[3] ShA 1, no.64.

[4] ShA 1, p.56.

[5] ShA 1, p.55 (ARMT, XXVI/2, 491 + A parallel in no.525)

شوێنەوارناسانیش وا دەزانن کە ناوی شارو و وڵاتی (زابان) جێگەی سیمورڕومی گرتبووەوە، هەرچەندە هەر لەو کاتەی سیمورڕوم هەبووە ناوی زابان بینرابوو، بەڵام وەك چۆن شوێنی وڵاتی سیمورڕوم پێویستی بە وردبوونەوەیکی زۆرە، ئەو بڕوایەی زابان بە سیمورڕومی کۆن یەکسان دەکات پێویستی بە وریاییەکی گەورەترە.

شیکشاببوم

شارێکی سەرسامکەر*

وەرگێڕان لەئینگلیزییەوە

تێبینیی وەرگێڕ لەسەر بابەتەکە و لەسەر شاری شیکشاببوم:

هەرچەندە بابەتەکە دوورودرێژ نییە، بەڵام هێشتا کەمێك کورتم کردەوە هەرچەندە چەند دێڕێکی کەم بەر ئەو کورت کردنە کەوتبوو. تێبینییەکانیشم لەسەر دەقەکە هێشتەوە هەرچەندە سوودیان بۆ خوێنەری ئاسایی نییە، بەڵام لەلایەکی ترەوە وەرگێڕانی ئەو تێبینییانە سوودی ئەوەیان هەیە خوێنەری ئاسایی بزانێت چۆن لەو دەقانە دەکۆڵرێتەوە.

پاش بڵاوبوونەوەی ئەم وەرگێڕانەشم کتێبەکەی هەردوو (ئایدم)و (لێسۆ)م دەستکەوت: یەکەمیان:ئەرشیفی شمشارە، بەشی یەکەم، نامەکان (ساڵی ٢٠٠١ بڵاوبۆتەوە، لێسۆش پێش ئەوە مردبوو) کە تەواوی نامەکانی شمشارەی تێدا هەیە. دووەمیشیان: "دەقە ئیدارییەکان" کە پێی وتراوە "بەشی دووەم" هەرچەندە زووتر دەرچووبوو (ساڵی١٩٩٢)و ئایدم بە تەنیا نووسیویەتی[1]. بەشێکی ئەرشیفی شمشارەش پێشتر لە چەند کتێبێك و گۆڤارێکدا بڵاوکراوبووەوە (لە ١٩٥٩ بەدواوە).

سەبارەت بە شاری شیکشاببوم کە هەروەها بەشێوازی شیکشامبی‌و شیکشامبوم هاتووە، ئەم کورتەیە دەخەینە ڕوو:

شارەکە لە دەقەکانی شمشارەو دەقی تردا ناوی براوە.پاش بڵاوکردنەوەی ئەرشیفی تەواوی شمشارەش، بەتایبەتی بەشی نامەکان، زانیاریی باشترمان لەبارەی شارەکەوە هەیە.

(ئایدم) وای بۆ دەچێت شارەکە پایتەختی وڵاتی ئاخازوم **Ahazum** ەو ئەم وڵاتە لەنێوان هەولێرو دەشتی ڕانیەدا بووە، وردتر لە دەوروبەری کۆیە[2]، شیکشاببومیش بەبڕوای ئەو لەسەر زێ بووە، نزیك تەقتەق[3].

پادشای ئاخازومی ئەو کاتە کەسێکی خاوەن ناوێکی ئاموری دەبێت ئەویش یاشوب ئاداد. پادشای ئاشوری؛ شامشی ئادادی یەکەم (١٨١٣-١٧٨١پ.ز) لە دوو نامەدا کە لە شمشارەدا دۆزرابوونەوە کارەکانی ئەم کابرایە دەخاتەوە یادی کوواری **Kuwari** ، فەرمانڕەوای شمشارە، کە کاتی نامەکە سەر بە پادشای ئاشوری بوو.

پادشاکە پێی دەڵێت کە چۆن یاشوب ئادادی ئاخازی هەر جارەی شوێنی پادشای وڵاتێك کەوتبوو هەرچەندە سوێندی دڵسۆزیی بۆ هەموو ئەو پادشایانە خواردبوو، بە شامشی ئاداد خۆیەوە. کابرا ئەمڕۆ لەگەڵ ئەم پادشایەیە بەڵام دواتر وازی لێدێنێت و شوێنی یەکێکی تر دەکەوێت.

یاشوب ئاداد لەگەڵ گوتییەکاندا ڕێك کەوتبوو و ئەمانە چووبوونە ناو شاری شیکشاببوم. سەرکردەی ئەو کاتەی گوتییەکان ئێندوششێ (یان ئیندوششێ) **E/Indušše** ناوێك بوو.

---

* گۆڤاری هەزارمێرد، ١٩، ئاداری ٢٠٠٢، ل ٣٢-٣٩. پەراوێزەکانی خوراەوەش هی خۆمانن.

[1] خانەی بڵاوکردنەوەی ئایزنبراونس **Eisenbrauns** ی دانیمارکی لەسەر داوای خۆم ساڵی ٢٠٠٣ هەردوو بەشەکەیان بۆ ناردم، بەڵام بەر لە پێنج یان شەش ساڵ برایەك لە دانیمارك، ئەویش هەر لەسەر داوای خۆم، بەشی دووەمی بە کۆپیکراوی بۆم ناردبوو (ئەو کاتە هەر ئەو بەشە هەبووە)، منیش وامزانی پەڕەکانی تەواو نین بۆیە نەمخوێندەوە. ئەو دوو بەشە جگە لە وەرگێڕانی دەقەکان زانیاریی باشیشیان لەبارەی ڕووداوەکانی ئەو کاتەوە تێدایە. ئەم بابەتەی ئێستاش کاك کۆزاد لە هۆڵەنداوە بۆ خۆم و برادەرانی مۆزەخانەی سلێمانی ناردبوو.

[2] **ShA 1, p.22.**

[3] **ShA 1, p.23.**

جگە لەوەش ژمارەیەکی زۆر لە تورووککییەکان چووبوونە ناو شارەکە. ئەمانە تووشی قاتی ببوون و بڕیار وابوو کوواری ئەوانەی ناتوانێت خواردنیان بداتیٚ ڕەوانەی شامشی ئادادیان بکات بەڵام ژمارەیەك لەمانە لەڕێگادا خۆیان ون دەکەن و دچنە ناو شاری شیکشاببوم و شامشی ئاداد لەوە نیگەران دەبێت کە ئەمە ژمارەی دوژمن زیاد دەکات[1].

تورووککییەکانیش خێڵێکی گەورەی خورریيەو تەنانەت بەڵگە هەیە کوواریش سەر بەوان بووبێت[2].

ئێتێللوم، فەرمانڕەوای ئارراپخا لەلایەن شامشی ئادادەوە، هێزی بردبووە ناوچەکەو زۆر هانی کوواریی دەدا بۆ ئەوەی پێکەوە پەلاماری شیکشاببوم بدەن و تەنانەت پێی دەڵێت کە شیشکاببوم دوژمنی هەردووکیانەو پێش گەشتنی شامشی ئاداد بە لەشکرەکەیەوە با پێکەوە گەمارۆی شارەکە بدەن و لای ئاغاکەیان بەرز ببنەوە[3]، بەڵام هەموو هەوڵەکانی ئێتێللوم بێسوود بوون و کوواری سەرساردو کەمتەرخەم بوو[4].

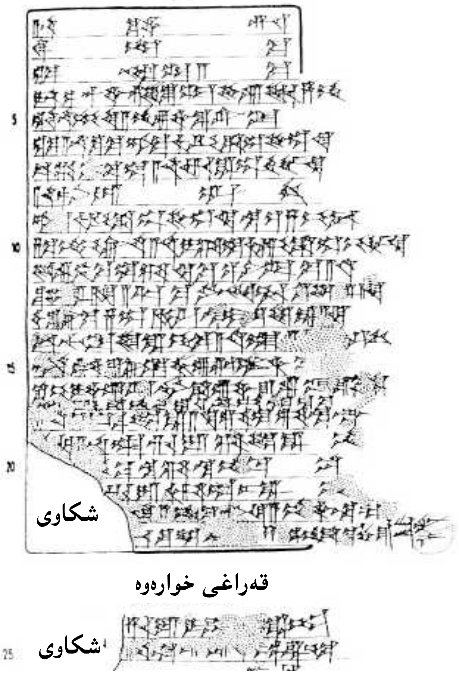
ڕووی لەوحەکە
5
10
15
20
شکاوی
قەراغی خوارەوە
25
شکاوی

ڕووی نامەی شمشارە ٨٨٨

ناوی شارەکە بەشێوەی شیشکامبی **Šikšambi** جگە لەوەی لە شمشارەدا هاتووە هەروەها لە نووسراوەکەی ئیدی سین پادشای (سیموررووم)شدا هەیە، مەبەست ئەو نووسراوەی کە بە بەردەکەی غەریب هەڵەدنی ناسراوەو ئێستا لەمۆزەخانەی سلێمانیدایە. (ئوم) **um** لە ناوەکەدا پاشگریٚکی ئەکەدییەو ناوەکە لەبنەڕەتدا دەبێت شیکشاببی یان شیکشامبی... تاد بووبێت. زیاتر قەناعەتیشم بەوەیە ناوەکە شیکشامبییە.

ناوونیشانی نووسینەکەی لێسۆو سەرچاوەکە ئەوانەی خوارەوەن.

Jørgen Laessøe, Šikšabbum:An Elusive City, in, Orientalia, vol. 54, 1985,pp.183-188.

وشەی **elusive** جگە لە (سەرسامکەر) بەواتای (پێچوپەناکەر) یش دێت.

ئەم نامەیە ژمارە٨٨٨ی شمشارەیە **SH.888** (ئەم ژمارەیە هی تەرتیبی دۆزراوەکانە)و لە بەشی یەکەمی ئەرشیفی شمشارە(ئایدم ولێسۆ-٢٠٠١) ژمارە (١٢)ی دراوەتیٚو لە لاپەڕە ٨٤-٨٥ وەرگێڕانەکەی لە ئەکەدییەوەو موناقەشەی ئەو وەرگێڕانە هەیە. لێرەشدا وەرگێڕانەکەی لێسۆم هێشتۆتەوە بەڵام لە کۆتایی ئەم باسەمدا وەرگێڕانە نوێکەی ئایدم ولێسۆم کردۆتە کوردی.

---

[1] ShA 1, no.13.

[2] ShA 1, p.25.

[3] ShA 1, no.39.

[4] ShA 1, nos.42, 43.

بابەتەکەی لیسۆ

وایەن لە باکووری عێراقدا، لەو شوێنەی کە ئێستا کوردستانی عیراقەو لەسەدەی ١٨ی پێش زایین، لەمەش وردتر لەدەوروبەری ١٧٨٥ی پێش زایین، ئەویش بەلای کەمەوە بەپێی هەندێك لێکۆڵینەوەی کرۆنۆلۆجی[١].

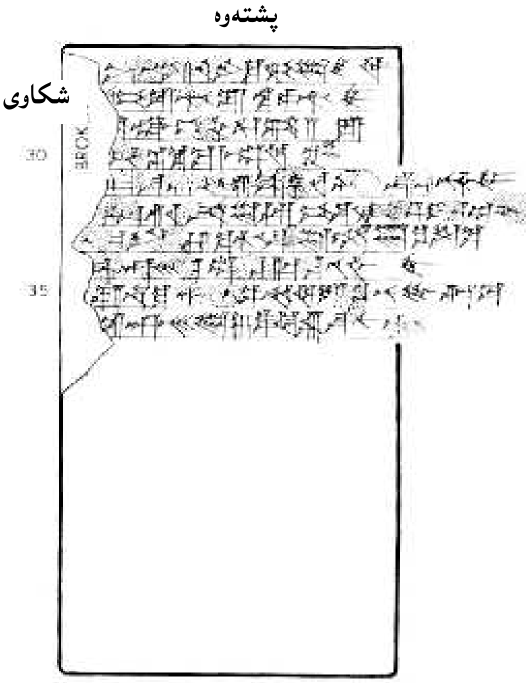

پشتەوەی نامەی ژمارە ٨٨٨

ئەو کاتە بوو شامشی ئاداد و ئێشمێ داگان **Išmē-Dagān**ی کوڕی‌و نوێنەری خەباتیان دەکرد لەپێناوی دامەزراندنی دەسەڵاتی خۆیان بەسەر میرنشینە خوررییە تازە پێگەیشتووەکان لەزنجیرە کێوەکانی زاگرۆسدا. ئەو کاتە بوو کە شاری وەکو ئارراپخا **Arrapha** و قابرا **Qabrā** و نورروگوم **Nurrugum** و ئێستاش بەپاڵ ئەمانەوە شیکشاببوم **Šikšabbum** بۆ دەسەڵات و باڵادەستیی ئاشوری تیشکیان خستبووە سەر.

دەتوانرێت پرسیار لەبارەی شوێنی شار یاخود شارۆچکەی شیکشاببومەوە بکرێت، بەڵام زەحمەتە راستییەکە ئاشکرا بکرێت. تا ئێستاش لەهەندێك ئاماژەی تەمومژاوی لەبارەیەوە هیچی تر نییە.دەشێت شوێنەوارەکەی ئێستا بە شێوەیەك لەناو ئاوی پشتی بەنداوە بەرزەکەی دوکاندا ون بووبێت کە ئیتر ناکرێت ئەو شوێنەوارە رزگار بکرێت. یان ئایا دەبێت لەو دەشتەی ئەولاتر، لە رۆژهەڵاتی دەشتی ڕانیە یان دەشتی بتوێن بۆی بگەڕێین، بۆ نموونە تەپۆلکە گەورەکەی قەڵادزێ؟ جێی داخە لەسەر ئەم تەپۆلکە شکۆدارەدا نیشتەجێیەکی تا ڕادەیەك نوێ و بنکەیەکی پۆلیس هەیە[٢]. یاخود پێویستە باشوورتر یان ڕۆژهەڵاتی باشوور بگەڕێین ئەویش لە قەدپاڵی گردەکان لەزنجیرە چیای زاگرۆسدا؟

لەبەرگی سێیەمی پێرستی جوگرافیی دەقە مێخییەکاندا (ڤیسبادن١٩٨٠)[٣] ئەم شارە تایبەتمەندە شەش جار دبینرێت. ئەم شارە گرنگییەکی تایبەتی بۆ ئاشورییەکان هەبوو. شەش جاری ناوهاتنەکە لەژێر ئەم دوو ناو نیشانەن: شکیشامبوم **Šikšambum** و شیکشاببوم **Šikšabbum** هەمووشیان لەنامەکانی گردی شمشارەوە هاتوون. بەهەرحاڵ گێلب **J.Gelb.I** بەلێزانییە ناسراوەکەی خۆی سەرنجی بۆ ئەوە راکێشام کە ئەم ناوە هەروەها لەدەقێکی سەردەمی بنەماڵەی سێیەمی ئوردا (٢١١٢-٢٠٠٤ *پێش زایین، وەرگێڕ*) دەردەکەوێت کە لەلایەن فش **Fish** ەوە لەبەرهەمەکەیدا **Catalogue of Sumerian Tablets in the John Rylands Library (Manchester 1932), 31** بڵاوکراوەتەوەو بەهەڵە ناوەکە خوێنراوەتەوە، بەڵام هەقی خۆیەتی وا بەهەڵە بخوێنرێتەوە چونکە کێ لەو کاتەدا ناوێکی‌وا سەیر دەناسێتەوە؟

---

[١] کرۆنۆلۆجی: مێژووی رووداو بەپێی تەرتیبی زەمەنییان مەبەستی (لیسۆ)ش کە دەڵێت ((بەلای کەمەوە بەپێی هەندێك لێکۆڵینەوەی ....هتد)) ئەو تەقدیرانەیە بۆ ساڵەکانی ئەو سەردەمە. تێبینیی ئەوە بکە لیسۆ "مێژووی دانانی ناوەڕاستی وەرنەگرتووە".

[٢] بۆیە ناکرێت پشکنینی تیادا ئەنجام بدرێت.

[3] Répértoire Géographique des textes Cunéinformes III, Wiesbaden,1980.

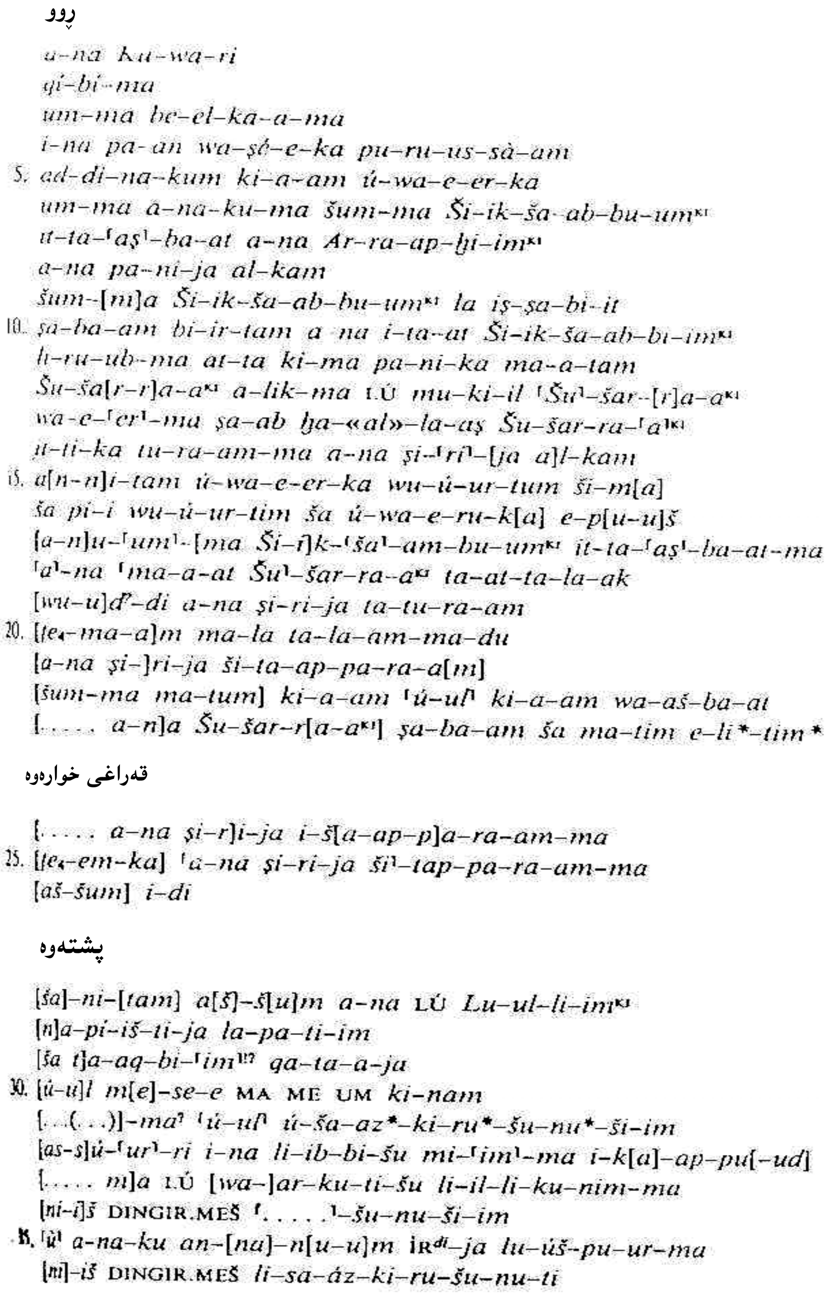

ڕوو

a-na Ku-wa-ri
qí-bí-ma
um-ma be-el-ka-a-ma
i-na pa-an wa-ṣé-e-ka pu-ru-us-sà-am
ad-di-na-kum ki-a-am ú-wa-e-er-ka
um-ma a-na-ku-ma šum-ma Ši-ik-ša-ab-bu-um^{KI}
it-ta-⸢aṣ⸣-ba-at a-na Ar-ra-ap-ḫi-im^{KI}
a-na pa-ni-ja al-kam
šum-[m]a Ši-ik-ša-ab-bu-um^{KI} la iṣ-ṣa-bi-it
ṣa-ba-am bi-ir-tam a-na i-ta-at Ši-ik-ša-ab-bi-im^{KI}
li-ru-ub-ma at-ta ki-ma pa-ni-ka ma-a-tam
Šu-ša[r-r]a-a^{KI} a-lik-ma LÚ mu-ki-il ⸢Šu⸣-šar-[r]a-a^{KI}
wa-e-⸢er⸣-ma ṣa-ab ḫa-«al»-la-aṣ Šu-šar-ra-⸢a⸣^{KI}
li-ti-ka tu-ra-am-ma a-na ṣi-⸢ri⸣-[ja a]l-kam
a[n-n]i-tam ú-wa-e-er-ka wu-ú-ur-tum ši-m[a]
ša pi-i wu-ú-ur-tim ša ú-wa-e-ru-k[a] e-p[u-u]š
[a-n]u-⸢um⸣-[ma Ši-i]k-⸢ša⸣-am-bu-um^{KI} it-ta-⸢aṣ⸣-ba-at-ma
⸢a⸣-na ⸢ma-a-at Šu⸣-šar-ra-a^{KI} ta-at-ta-la-ak
[wu-u]d?-di a-na ṣi-ri-ja ta-tu-ra-am
[te_4-ma-a]m ma-la ta-la-am-ma-du
[a-na ṣi-]ri-ja ši-ta-ap-pa-ra-a[m]
[šum-ma ma-tum] ki-a-am ⸢ú-ul⸣ ki-a-am wa-aš-ba-at
[. . . . a-n]a Šu-šar-r[a-a^{KI}] ṣa-ba-am ša ma-tim e-li*-tim*

قەراغی خوارەوە

[. . . . a-na ṣi-r]i-ja i-š[a-ap-p]a-ra-am-ma
[te_4-em-ka] ⸢a-na ṣi-ri-ja ši⸣-tap-pa-ra-am-ma
[aš-šum] i-di

پشتەوە

[ša]-ni-[tam] a[š]-š[u]m a-na LÚ Lu-ul-li-im^{KI}
[n]a-pi-iš-ti-ja la-pa-ti-im
[ša t]a-aq-bi-⸢im⸣$^{!?}$ qa-ta-a-ja
[ú-u]l m[e]-se-e MA ME UM ki-nam
[. . .(. . .)]-ma? ⸢ú-ul⸣ ú-ša-az*-ki-ru*-šu-nu*-ši-im
[as-s]ú-⸢ur⸣-ri i-na li-ib-bi-šu mi-⸢im⸣-ma i-k[a]-ap-pu[-ud]
[. . . . m]a LÚ [wa-]ar-ku-ti-šu li-il-li-ku-nim-ma
[ni-i]š DINGIR.MEŠ ⸢. . . . .⸣-šu-nu-ši-im
⸢ú⸣ a-na-ku an-[na]-n[u-u]m IR^{di}-ja lu-úš-pu-ur-ma
[ni]-iš DINGIR.MEŠ li-sa-áz-ki-ru-šu-nu-ti

هێماگۆڕینی نامەی شمارە ٨٨٨

ناوەکە دەبێت وا بخوێنرێتەوە شیکشابی Ši-ik-ša-bi^{ki} و جارێکی تر ئەمە شایەتی بۆ ئەو راستییە دەدات کە پادشاکانی بنەماڵەی سێیەمی ئور تەواو وشیار و ئاگاداری گرنگیی ویلایەتەکانی ڕۆژهەڵاتی باکووری پادشانشینەکە بوون (شاشروم Šašrum، شوشاررا Šušarra؟).

من ئەو هەلەم قۆزتبوو بۆ ئەوەی یەك دوو ئاماژەی تر بۆ شارە تەمومژاوییەکەی شیکشابیوم پێشکەش بە هاوڕێی ڕێزدارم پرۆفیسۆر یان فان دیك Jan Van Dijk بکەم بۆ ئەوەی لێیان ورد بێتەوە، ئاماژەکان لەنامەیەکدان کە لە گردی شمشارە لەعیراقدا کە باش دەیناسێت، دۆزرابووەوە، نامەکە کە وێنەیەکی دەستیی لێرەدا پێشکەش دەکەم، هی دەزگای وەقفی (کارلسبێرگ)ـە، بەڵام لەو کاتەوەی دۆزرایەوە لە پەیمانگەی ئاشۆرۆلۆجی لە زانکۆی کۆپنهاگندا دانراوە.

نامەکە لەئاستی زەویی ژوورەکەدایە پێکەوە لەگەڵ ئەو ئازووقەیەی لە کتێبی (لەوحەکانی شمشارە) لە ٢٥ بەدواوە The Shemshara Tablets (1959)[١] وەسفم کردبوو. لاکانی لەوحەکە بەم جۆرەن: بەرزی ١١سانتیمەتر،پانی ٥,٧سانتیمەتر، ئەستوورییەکەی لەبەشی ناوەڕاستیدا ٣,٦سانتیمەتر.

بەواتایەکی تر، لەوحێکە بەتەواوی گەورەیە بۆ نامە. پێویستە تێبینیی ئەوە بکرێت کە ئەوەی پێشتر ناوم نابوون دێڕی ١٦ و دێڕی ١٧ خەتیان لەنێواندا نییەو کەوا دێڕی ١٧ بە دەستوخەتێکی زۆر وردتر لەباقی نامەکە نووسراوەتەوە. بەبۆچوونی خۆشم لەوە دەچێت پێویستی کردبوو وەستانێك هەبێت لەوتنی بابەتی نامەکە بۆ نووسەرەکەو وەك چۆن لەو کاتەدا نامەیەك گەشتبێت دەڵێت شیکشاببوم هەر ئێستا گیراو بەم جۆرە خوێندنەوەی بابەتی نامەکە بۆ نووسەرەکە لەوێوە بەردەوام دەبێتەوە. ڕەنگە خەیاڵاوی بم، بەڵام بەهەر حاڵ نامەوێت ئەمەم زۆر بە جددی وەربگیرێت.

لەخوارووتر نامەکە دەخەمە ڕوو، بەڵام بێ ئەوەی سوپاسی شیاوم لەیاد بچێت. قەرزاری زۆری چاکەی (ثۆرکلید یاکۆبسن)م کە مانگێکی لەکاتی خۆی لەپایزی ١٩٨٢ لە ماڵەکەیدا لە (نیو هامپشایر)دا دانا بۆ پێداچوونەوەی هەموو نامەکانی شمشارە لەگەڵمداو ئەوەندەی فێر کردم لەوە زیاتر کە هەرگیز بتوانم بۆ ئەو فێرکردنە سوپاسی بکەم، دەمەوێت هەروەها سوپاسی یاسپەر ئایدم Jesper Eidem، قوتابیی خوێندنی باڵا لەپەیمانگەکەمان لەزانکۆی کۆپنهاگن بکەم کە لەگەڵ ئەودا بۆ ماوەی دوورودرێژ لەسەر ئەم دەقانە ئیشم کرد و کە بۆچوونەکانی ئەو زۆر جار ڕاکانی دەگۆڕیم سەبارەت بە خوێندنەوەی باشتری دەقەکان. لەو باوەڕەشدام کاتی هاتووە پۆزشە باوەکە دەربڕم کە هەر هەڵەیەك لەهێماگۆڕین و وەرگێران (یان هەر کەموکورتییەك لەمانە) بەتەواوەتی خۆم لێی بەرپرسم و هەرکەسێك بەمانە دەچێتەوە دەبێت ئەمەی لەیاد بێت.

بەر لەوەشی کەمێك تێبینی بخەمە ڕوو سەبارەت بەو نامەیەی شمشارە کە ئێستا پێشکەشی پرۆفیسۆر (ڤان دیك)ی دەکەم رەنگە پێویست بێت بڵێم کە تەعبیری ((زۆر بەجیدی نەزانرێم)) داهێنانی خۆم نییەو ئەمە بوو سی. لیونارد وولی C. Leonard Wolley کە دواتر بە سێر لیۆنارد وولی ناسرا نووسیبووی لەکۆتایی پێشەکییەکی کتێبی Dead Towns and Living Men. Being Pages from an Antiquary's Notebook لە (کیدۆس) ساڵی ١٩١٨.

پێویستە هەروەها بڵێم کە ئەستێرەی پاش هەر هێمایەك لەناو هێما گۆڕینەکەدا نیشانەی ئەوەیە وا دیارە هێماکە لەسەر شوێنی کوژانەوە نووسرابێتەوە.

وەرگێڕان:

((بڵێ بە کوواری Kuwari: وەها ئاغاکەت (دەڵێت). پێش دەرچوونت (دێڕی ٥)بڕیارێکم پێ ڕاگەیاندی. ئەمە بوو کە وتبووم:((ئەگەر شیکشاببوم گیرا بوو وەرە بۆ لام لەئارراپخادا[٢] ئەگەر شیکشاببوم نەگیرا (دێڕی ١٠)(ئەوکاتە) با سەربازەکانی حامیەکە بچنە دەوروبەری شیکشاببوم و تۆش ئەو شتە بکە کە دەتەوێت. بچۆ بۆ! وڵاتی شوشاررا و فەرمان بدە بەسەرپەرشتیاری شوشارراو با سەربازەکانی شار قایم کردن بگەڕێنەوە لەگەڵ خۆتدا. وەرە بۆ لام)). (دێڕی ١٥)ئەمەیە ئەو فەرمانەی دام پێت، گوێ بگرە بۆ فەرمانەکە، بەپێی ئەو فەرمانەی دام پێت بجووڵێرەوە. ئێستا شیکشاببوم گیراو تۆ چوویتە وڵاتی شوشاررا. بێگومان[٣](Wudi) تۆ گەڕایتەوە بۆ لای من. (دێڕی ٢٠)بە شێوەیەکی مونتەزەم زانیاریم بۆ بنێرە ئەوەندەی دەبینیت [ئەگەر وڵاتەکە؟] بەم بارەدا دەکەوێت یان بەو بارەدا [سەرپەرشتیار؟]ی شوشاررا سەربازەکانم لەباکووری وڵاتەکەوە بۆ دەنێریت. (دێڕی٢٥)زانیارییەکانت بەشێوەیەکی ڕێك وپێك بنێرە تا ئاگاداربم.

---

[١] کتێبی لەوحەکانی شمشارەی (لێسۆ) بریتییە لەڕاپۆرتێکی سەرەتایی دەربارەی پشکنین لە شمشارەو وەرگێڕانی هەندێك لەنامەکانی شمشارەی تێدایە. بڕوانە کتێبەکەمان ؛(چیرۆکی شمشارە). کتێبی (لەوحەکانی شمشارە) لەم ساڵانەی دواییدا لەلایەن کاك عەزیز گەردییەوە کراوەتە کوردیو لای برادەرێك چاوم پێی کەوت و ناتوانم لێرەدا تێبینی لەسەر بڵێم، بەڵام لەوە دەچوو وەرگێڕ خۆی زۆر پێوە ماندوو کردبێت.

[٢] ئارراپخا لێرەدا و لەنامەکانی ئەو سەردەمە بەگشتی لەگەڵ پاشگری (ئوم)ی ئەکەدیدا هاتووە واتە ئارراپخوم Arraphum ئارراپخوم. لەم نامەیەدا لەحاڵەتی (جەڕ)دا هاتووە و بۆتە Arraphim

[٣] وشەی naturally (طبعا)بەکارهاتووە کە ئەوەندەی بزانم لەکوردیدا بەرامبەری نییە.

دووەم، سەبارەت بە دەستدان لەگەردنی خۆم بۆ پیاوی لوللو (واتە: سوێندخواردن بۆ هاوپەیمانی لەگەڵ کابرای لوللو؟)، کە بۆت باس کردم، دەستەکانم (دێڕی ٣٠) پاك نەبوونەتەوە .... ئەوان ....ەکەی ئەویان نەکرد.... سوێند بخۆ بۆیان. بەدڵنیاییەوە(دواتر) لەدڵی خۆیدا پلانێك دەگێڕێت، (ئێستا) با نوێنەرە پێشووەکانی بێن و سوێندێکیان بۆ بخۆ بەخواوەندەکان (دێڕی ٣٥) و سەبارەت بە خۆم با خزمەتکارەکانم لێرەوە بنێرم و با سوێند بەخواوەندەکان بخۆن.

تێبینی لەسەر نامەی

(شمشارە ژمارە ٨٨٨ SH.888)

دێڕی٣: گومانی تێدا نەماوە کە bēlum (واتە ئاغا) بریتییە لە شامشی ئادادی یەکەم: Assyriological[1] .Studies,16, 1965, 189n.2

دێڕی ١١تا ١٢[2]: بەتەواوی دڵم بە سینتاکسی alik Šašarrā mātum خۆش نییەو بەدوای تەفسیرێکی باشتردا دەگەڕێم.

دێڕی ١٧: نووسینی وردتر، خەتیش نییە نێوان دێڕەکان[3].

دێڕی ١٩: wudi یان لەوانەیە wuddi تەقریبەن گومانێکە[4]. بۆچی شامشی ئاداد کات بەفیڕۆ دەدات و بڵێت: بێگومان[5] تۆ گەڕایتەوە بۆ لام؟ بڕگەکە هەمووی ئاماژەیەکم دەخاتەوە یاد کە لەهێزی دەریای ئینگلیزی لەکاتی جەنگدا زۆر دووبارە دەبووەوە ئەویش: بەشێوەیەکی سەربەخۆ کار بکە.

دێڕی٢٢: wašbat ئەگەر تەواو خوێنرابێتەوە پێویست بە بکەری مێینە دەکات.

دێڕی ٢٦: پێش i-di پێشنیاری [aš-šum]م کرد. یاسپەر ئایدم پێشنیاری (lu-ú) یەکی کرد. ئێبە کنودزن Ebbe Knudsen بەتەواوەتی قەناعەتی بەپێکهاتی ئیعرابی نەبوو، منیش وای بۆ دەچم کە لەمەدا ڕاستی کردووە. پێشنیارەکەی بریتییە لە (a-na-ku) لەسەرەتای دێڕەکەدا. بەراوردی نووسینەکان دەریخستبوو کە شوێنێکی گەورە هەیە بۆ ئەم سێ هێما کورتە. وام بڕوایە وەرگێڕانەکە وەکو خۆی دەمێنێتەوە. (پێشنیارەکەی پرۆفیسۆر کنودزن پاش ناردنی دەستنووسی ئەم بابەتەم بۆ کارمەندانی گۆڤارەکە پێی ڕاگەیاندم).

دێڕی٣٠: (....) بۆ ki-num ڕوونکردنەوەیەکم نییە جێگەی قبووڵ بێت. ئاواتە خوازم یەکێك هەڵسێت و بڵێت: بێگومان وەها بیخوێنەرەوە:...............[6].

دێڕی٣٣: دەکرێت وا بخوێنرێتەوە: LÚ.M[EŠ] re-sú-ti-šu ((پشتیوانەکانی))، ((سەربازە یەدەکەکانی)).

دێڕی٣٦: بۆ --sa(لەجیاتی /ša/) بڕوانە بۆ نموونە:

André Finet, L' accadien des lettres de Mari (1954), 18, § Iib

---

[1] نێردەری ژمارەیەك لەنامەکانی شمشارەدا (ئاغاکەت)ە. پێشتر (لێسۆ) گومانی لەوە هەبوو ئایا شامشی ئاداد بووبێ یان ئێشمێ داگانی کوڕی کە بەرپرس بوو لەبەرەی ڕۆژهەڵات. لێرەدا لێسۆ گومانی نەماوە.

[2] بەهەڵە نووسراوە دێڕی ١٠-١١.

[3] لەم دێڕەدا ()١٧ لێسۆ شوێنی هێما شکاوەکانی وا خوێندۆتەوە: a-nu-um-ma و دێرشەکە لای ئەو دەبێتە: ئێستا شیکشامبوم گیرا، بەلام ئایدم وای دەخوێنێتەوە: šum-ma . بڕوانە قسەکەی لێسۆ سەبارەت بە دێڕی ١٧ و نەبوونی خەت...تاد.

[4] واتە بەدڵنیاییەوە دای نەناوە چونکە دوو هێمای یەکەمیوشەکە شکاون.

[5] هەمان وشەی naturally لەپەراوێزێکی سەرووتردا.

[6] لێسۆ ((بێگومان وەها بیخوێنەرەوە.....)) بەئەڵمانی نووسیوە.

Assyriologisk Institut
Kejsergade 2
DK-1155 København K[1]

(کۆتایی بابەتەکەی لێسۆ)

وەرگێڕانی ئایدم و لێسۆ (ئەرشیفی شمشارە-١)

((بلێ بە کوواری: وەها ئاغاکەت (دەڵێت). پێش دەرچوونت بڕیارێکم پێ ڕاگەیاندی. ئەمە بوو کە وتبووم: "ئەگەر شیکشاببوم گیرا وەرە بۆ لام لە ئارراپخادا، ئەگەر شیکشاببوم هێشتا نەگیرابوو (دێڕی ١٠)(ئەو کاتە) با سەربازەکانی حامیەکە[٢] بچنە دەوروبەری شیکشاببوم و تۆش، بەپێی ئیجتهادی تایبتی خۆت، بچۆ بۆ شوشاررا و تەعلیمات بدە بە فەرماندەیەکی شوشارراو سەربازەکانی ناوچەی شوشاررا لەگەڵ خۆت هەڵگرەو ورە بۆ لای خۆم ". ئەم فەرمانەم پێ دای. ئەو فەرمانەی وەها بوو. (ئێستاش) بەپێی ئەو فەرمانەی دام پێت بجووڵێرەوە. ئەگەر شیکشاببوم گیراو تۆ دەچیتە وڵاتی شوشاررا ئەو کاتە تا دەگەڕێیتەوە بۆ لام (دێڕی ٢٠) پێویستە بەردەوام هەرچی زانیارییەکەت دەستکەوت بۆم بنووسی [ئەگەر] وا [نەبوو] و تۆ لەوێدا دەمێنیتەوە با [فەرماندەی]سەربازەکان وڵاتی سەرووم بۆ بنێرێت [و] پێویستە [تۆ] بەردەوام بۆم بنووسی تا زانیاریم هەبێت..

دووەم، سەبارەت بە دەستدان لەگەردنی خۆم بۆ پیاوی لوللو (واتە: سوێندخواردن بۆ هاوپەیمانی لەگەڵ کابرای لوللو؟)، کە بۆت باس کردم، بە بێ ئەوەی دەستەکانم (دێری ٣٠)پاك بووبێتنەوە مێسکینوم **Meskinum** [ـم نارد] و ئەوان نەیندەهێشت سوێند بخوات بۆیان. دەترسم (خراپ) لەمە بڕوانن . [بنێرە] بۆ پیاوەکان کە دەبێت بە دەستبەتاڵییەوە بێن تا بتوانم سوێندیا بۆ بخۆم یانیش لێرەوە خزمەتکارەکانم و دەتوانن سوێندەکەیان پێ بدەن.

---

[١] ئەم سێ دێڕە ناوونیشانی نووسەرە.

[٢] بڕوانە **ShA 1, p.85** بۆ موناقەشەی وەرگێڕانی"سەربازەکانی حامیەکە" و پێشنیاری دوران **Durand** کە ئەمە"سەربازە نێردراوەکان"ـەو وەڵامی ئایدم.